

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

HAYVAN REFAHI, HAYVAN HAKLARI, HAYVAN HUKUKU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin ARIKAN

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ

HAZİRAN 2014

T.C.
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI

HAYVAN REFAHI, HAYVAN HAKLARI, HAYVAN HUKUKU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Engin ARIKAN

Danışman: Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ

HAZİRAN 2014

ÖNSÖZ

Oldukça sıkıntılı ve insafsız bir dünyada yaşıyoruz. Sayısız toplumsal grup türlü baskı ve yoksunluklarla karşı karşıya. Böyle bir durumda hayvanların sorunlarına eğilmek budalalık olarak görülebilir. Ancak günümüzde belki de en büyük sıkıntıyı hayvanlar çekmekte ve en büyük insafsızlığa hayvanlar maruz kalmaktadır. Kaldı ki hayvanları savunmak; insanlara, ekonomiye, bilime karşı olmak değildir. Hayvanları savunmak; adaleti savunmaktır.

Önyargılar kolay değişmez. Hayvanlara karşı tutumun da değişmesi uzun zaman alacaktır. Her büyük hareket John Stuart Mill'in dediği gibi üç aşamadan geçmelidir: alay edilme, tartışılma ve benimsenme. Hayvan meselesi üzerine yazılan eserler bu hareketin alay edilme aşamasından tartışılma aşamasına geçmesine yardımcı olacaktır.

Bu tez çalışmasına destek veren ve emeği geçen herkese teşekkür ederim. Özellikle danışmanım Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ'a ve İstanbul Barosu Hayvan Hakları Komisyonu eşbaşkanı Av. Hülya YALÇIN'a değerli zamanlarını bu çalışmaya ayırdıkları ve sabırları için teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1
1. FELSEFİ KURAMDA HAYVAN REFAHI VE HAYVAN HAKLARI.....	5
1. 1. Faydacı Yaklaşım: Peter Singer.....	7
1. 1. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi.....	7
1. 1. 2. Argümanı.....	8
1. 1. 2. 1. Hayvanları Ahlaki Statüsü.....	9
1. 1. 2. 2. Menfaatlerin Eşit Önemsenmesi.....	12
1. 1. 2. 3. Eşitlik İlkesinin Hayvanlara Uygulanmaması: Türçülük..	18
1. 1. 2. 4. Çıkarımlar.....	21
1. 1. 3. Eleştiriler ve Cevaplar.....	33
1. 1. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar.....	40
1. 2. Hak Temelli Yaklaşım: Tom Regan.....	45
1. 2. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi.....	45
1. 2. 2. Argümanı.....	46
1. 2. 2. 1. Hayvanların Ahlaki Statüsü.....	47
1. 2. 2. 2. Alternatif Kuramların Sorunları ve Yetersizlikleri.....	50
1. 2. 2. 3. Adalet Olarak Saygı İlkesi ve Hayvan Hakları.....	59
1. 2. 2. 4. Çıkarımlar.....	66
1. 2. 3. Eleştiriler ve Cevaplar.....	74
1. 2. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar.....	77
1. 3. Erdem Etiği Yaklaşımı: Rosalind Hursthouse.....	81
1. 3. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi	82
1. 3. 2. Argümanı.....	83
1. 3. 2. 1. Hayvanlar İçin Ahlaki Statü Belirlenmesine İtirazı.....	83
1. 3. 2. 2. <i>Eudaimonia</i> , Erdemler ve Pratik Bilgelik.....	87
1. 3. 2. 3. Erdem Etiğinin Eylem Kılavuzluğu ve Hayvanlar.....	91
1. 3. 2. 4. Çıkarımlar.....	94
1. 3. 3. Eleştiriler ve Cevaplar.....	101
1. 3. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar.....	104

2. POZİTİF HUKUKTA HAYVAN REFAHI VE HAYVAN HAKLARI: HAYVAN HUKUKU.....	109
2. 1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukuku.....	109
2. 1. 1. Avrupa.....	110
2. 1. 1. 1. Avrupa Birliği.....	111
2. 1. 1. 2. Birleşik Krallık.....	123
2. 1. 1. 3. Almanya.....	126
2. 1. 1. 4. Fransa.....	127
2. 1. 1. 5. İsveç.....	128
2. 1. 1. 6. İsviçre.....	129
2. 1. 2. Amerika.....	131
2. 1. 2. 1. Amerika Birleşik Devletleri.....	131
2. 1. 2. 2. Brezilya.....	135
2. 1. 3. Okyanusya.....	136
2. 1. 3. 1. Avustralya.....	136
2. 1. 3. 2. Yeni Zelanda.....	137
2. 1. 4. Asya.....	139
2. 1. 4. 1. Çin Halk Cumhuriyeti	139
2. 1. 4. 2. Hindistan.....	140
2. 1. 4. 3. Japonya.....	142
2. 1. 4. 4. İslam Hukuku.....	143
2. 1. 5. Uluslararası Hukuk.....	145
2. 1. 5. 1. CITES.....	147
2. 1. 5. 2. Dünya Ticaret Örgütü	149
2. 1. 5. 3. Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu.....	152
2. 2. Türkiye’de Hayvan Hukuku	153
2. 2. 1. Çiftlik Hayvanları ile İlgili Düzenlemeler.....	154
2. 2. 1. 1. Mevzuat.....	154
2. 2. 1. 2. Kurallar.....	155
2. 2. 1. 3. Yaptırımlar.....	163
2. 2. 1. 4. Denetim ve İlgili Birimler.....	165
2. 2. 2. Laboratuvar Hayvanları ile İlgili Düzenlemeler.....	166
2. 2. 2. 1. Mevzuat.....	166
2. 2. 2. 2. Kurallar.....	167
2. 2. 2. 3. Yaptırımlar.....	169
2. 2. 2. 4. Denetim ve İlgili Birimler.....	170
2. 2. 3. Ev ve Sokak Hayvanları ile İlgili Düzenlemeler.....	175
2. 2. 3. 1. Mevzuat.....	175
2. 2. 3. 2. Kurallar.....	175
2. 2. 3. 3. Yaptırımlar.....	185
2. 2. 3. 4. Denetim ve İlgili Birimler.....	187
2. 2. 4. Av ve Yaban Hayvanları ile İlgili Düzenlemeler	193
2. 2. 4. 1. Mevzuat.....	193
2. 2. 4. 2. Kurallar.....	193
2. 2. 4. 3. Yaptırımlar.....	197
2. 2. 4. 4. Denetim ve İlgili Birimler.....	199

2. 3. Değerlendirmeler ve Reform Önerileri.....	201
2. 3. 1. Karşılaştırmalı Hukuktaki Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi.	201
2. 3. 2. Türkiye'deki Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi.....	208
2. 3. 3. Reform İçin İlkeler.....	210
2. 3. 4. Reform Önerileri.....	213
SONUÇ.....	218
KAYNAKÇA.....	226

RESUME

Notre étude est intitulé “Le Bien-Etre Animal, Droits des Animaux, le Droit Animal”. Le bien-être animal signifie les plaisirs et la douleur que les animaux éprouvent en tant que des êtres sentients. L’idée de bien-être animal vise à protéger les animaux de la douleur et de la torture autant que possible. L’idée de droits des animaux considère les animaux comme des sujets de droit et leur attribue des droits inaliénables. Les théories philosophiques ont formé et ont établi ces notions. Ainsi, le droit animal signifie une adaptation de ces notions dans le droit positif et leur protection dans le système juridique.

Il est possible de constater qu’une idée floue de valeur animale est partagée par les gens possédant un minimum de sensibilité et de raison en dépit de l’absence d’un consensus sur la valeur morale des animaux. Les débats éthiques sur la valeur morale des animaux agrandissent. Les animaux occupent plus de places dans les études éthiques pratiques et plusieurs penseurs partagent leur opinion. Parallèlement, les animaux deviennent un sujet dans les législations de plusieurs pays et bénéficient des protections même si elles sont limitées. Ce sujet n’est pas complètement hors de l’actualité en Turquie. Il existe un nombre considérable de législation sur les animaux. Plusieurs associations organisent des activités sur les animaux.

Le but de notre travail est de trouver un fondement pour les droits des animaux et le bien-être animal en étudiant les théories sur la valeur morale des animaux ; de présenter la situation du droit animal en Turquie et dans le monde et de proposer des réformes.

Notre travail se compose de deux parties. Première partie est désignée pour la mise à la terre philosophique de bien-être animal et les droits des animaux. Le second est désigné pour le droit animal qui est le reflet de bien-être animal et les droits des

animaux sur le droit positif. Ces deux titres principaux sont séparés en trois sous-titres chacun. Dans la première partie, la mise à la terre de bien-être animal et les droits des animaux en ce qui concerne les théories philosophiques de trois penseurs sera expliqué. Peter Singer, Tom Regan et Rosalind Hursthouse sont sélectionnés pour être examinés dans cette partie. Deuxième titre est également séparé en trois sous titres: droit animal en droit comparé, droit animal en Turquie, des évaluations et des propositions de réforme.

Peter Singer, qui est le premier penseur examiné dans la partie primaire, traite les animaux comme des êtres qui peuvent s'inscrire douleur et le plaisir. Le principe de l'égalité dépend des intérêts des êtres, pas sur leurs caractéristiques. Caractéristiques peuvent pas constituer la base du principe de l'égalité car ils ne sont pas présents également des personnes. Dans l'intérêt de d'universalité qui est une condition importante de la morale, de tous les intérêts doivent aussi être pris dans le raisonnement moral. Un résultat naturel de cette idée est la même considération des intérêts des animaux. Aujourd'hui, de nombreux intérêts des animaux sont rejetés pour des raisons d'intérêts banales des hommes. Les hommes utilisent des animaux comme moyen de nutrition même s'il existe d'autres possibilités de nutrition. Par ce processus, afin de réaliser un gain et l'efficacité économique, la plupart des besoins fondamentaux en ce qui concerne le bien-être des animaux sont refusés à eux. Dans les recherches scientifiques aussi, un équilibre entre les gains par des connaissances scientifiques obtenues et la douleur endurée par l'animal n'est pas poursuivi. Cette forme de discrimination décrit comme « spécisme » par Peter Singer, est contraire à l'éthique car elle viole le principe de l'égalité de considération des intérêts.

Tom Regan, dans sa théorie, prend les animaux comme des «sujets d'une vie», qui a des croyances et des désirs, qui peuvent enregistrer la douleur et le plaisir, qui ont un certain niveau de conscience d'eux-mêmes et de l'avenir. Regan commence par comparer sa théorie avec les théories alternatives de la philosophie morale et montre leurs défauts. Regan pense que les théories morales comme le contractualisme, Kantisme, le vue de la bonté et l'utilitarisme sont problématique en raison de leur inadéquation par des normes de la conformité à notre intuition, de la cohérence et de l'impartialité. Mais seulement une théorie morale qui reconnaît la valeur intrinsèque des êtres qui sont des «sujets d'une vie" et les traitent

indépendamment de leurs bénéfices qu'elles peuvent générer pour les autres et qui ne se fonde pas sur la réciprocité peut être éloignée de ces défauts. Regan met en avant le principe de respect de la personne en tant qu'un principe fondamental de la justice. Le principe de ne pas nuire à des personnes découle de ce principe. Regan examine également la relation entre les agents moraux et patients moraux. Pour Regan, de disposer de la rationalité nous fait des agents moraux et nous rend moralement responsables de nos actes. Mais les personnes non-rationnelles peuvent également être lésés et privés tout aussi comme des agents moraux dans certains cas. Patients moraux, même si elles ne sont pas rationnels, peuvent être affectés similaire à des agents moraux dans des situations comme la mort, la souffrance et les privations graves. Pour cette raison, le fait que les patients moraux ne sont pas rationnels les rend exonéré de la responsabilité morale, mais ne les supprime pas du champ d'application de la relation morale pour les agents moraux. De cette façon, les animaux comme des patients moraux, est une question de moralité et doit bénéficier du principe de respect comme une question de justice. Un résultat naturel de cette idée est que les animaux sont des êtres qui ont des droits. Traiter les animaux comme un moyen de nutrition ou comme un moyen de parvenir à la connaissance, indépendante des bénéfices courants ou futurs, est moralement répréhensible car elle constitue une violation du principe du respect et leurs droits.

Rosalind Hursthouse aborde le sujet du point de vue de l'éthique de la vertu. Vertu éthique trouve la méthode d'attribution des animaux d'un certain statut moral inutile et problématique. Ci-dessous, au lieu de prendre certaines de leurs caractéristiques des animaux et de les intégrer dans un groupe, les différentes caractéristiques des différents animaux doivent être pris en compte. Et une approche pluraliste et ouvert devrait être adoptée pour le raisonnement moral. L'éthique de la vertu enquête sur ce qui est une vie digne d'être vécue et comment y parvenir. Hursthouse qui adopte d'une approche néo-aristotélicienne, aborde les concepts qui Aristote utilisé dans sa théorie. Selon la vertu éthique une vie qui est bon, utile, digne d'être vécue est *eudaimonia*. Quant aux vertus qu'ils sont des traits de caractère qui a besoin d'hommes comme par définition de sa nature biologique et psychologique afin d'atteindre *eudaimonia*. Étant donné que chaque vertu prévoit faire la bonne chose, il faut *phronèsis* ou sagesse pratique. Cela signifie la capacité de raisonner correctement sur des sujets pratiques. L'éthique de la vertu, non seulement est

intéressé par l'effet de vertu sur le monde intérieur de personnes; il évalue également les actions des personnes. Pour Hursthouse, une personne qui veut atteindre *eudaimonia* devrait avoir des vertus et ces vertus qui sont des traits de caractère devraient également se montrer sur nos relations avec les animaux. Hursthouse prétend qu'en ce qui concerne nos relations avec les animaux, les vertus comme l'honnêteté, la responsabilité, la compassion, la tempérance, le respect, l'altruisme, l'amour sont liés à la question, et que nous devons façonner nos actions comme une personne qui est honnête, responsable, tempéré, respectueux, altruiste et aimant se faire de façon caractéristique. Une personne vertueuse devrait aborder des questions pratiques avec sagesse pratique et faire la chose vertueuse au bon moment, au bon endroit à la bonne personne. À ce stade, les caractéristiques contextuelles de la situation doivent être évaluées et des solutions adaptées doivent être développées. Le traitement des animaux par les hommes ne peut être décrit comme vertueux. Ceux-ci, doivent être modifiés de façon radicale.

Droit animal en droit comparé est examinée dans le premier sous-titre de la deuxième partie. Aujourd'hui, droit animal est loin des conséquences de théories philosophiques que nous avons analysées dans notre travail. Il est surtout centrée sur l'humain et speciest. Les dispositions juridiques sont orientés à accroître le bien-être des animaux d'une manière limitée plutôt que de protéger les droits des animaux. Pourtant, encore, le droit animal s'est élevé jusqu'à un certain point, dans certains ordres juridiques et est devenu un exemple pour les progrès futurs. Les pays développés comme l'Union européenne, Royaume-Uni, France, Allemagne, Suède, Suisse, Australie, Nouvelle-Zélande et le Japon ont fait beaucoup de progrès dans le domaine du droit animal. Un grand nombre de normes et de règles minimales sont mis ensemble en ce qui concerne le bien-être des animaux d'élevage; méthodes de contrôle et de sanctions sont formées afin de suivre ces règles et de faire respecter la constitution d'un mécanisme technique. Principes 3R sont adoptés en ce qui concerne les animaux de laboratoire. En conséquence, il a été accepté de remplacer les procédures scientifiques et de recherche avec des procédures qui ne comportent pas d'animaux que possible; de réduire le nombre d'animaux que possible et à affiner la procédure que possible afin que les animaux endurent le moins de douleur possible. Comités d'éthique locaux et centraux sont mis en place comme des unités de surveillance pour faire respecter ces règles et d'évaluer les procédures scientifiques et

de recherche. L'utilisation dans les procédures scientifiques et de recherche des animaux qui sont plus proches des humains par les caractéristiques des espèces comme les primates supérieurs, sont stipulées à des conditions plus strictes. Certains pays ont interdit l'utilisation de ces animaux par des interdictions catégoriques. Les propriétaires d'animaux sont tenus de fournir des conditions de soins appropriés. Divers règlements sont générés pour le bien-être et le contrôle des animaux errants. Des efforts sont faits pour créer la coopération par des textes juridiques internationaux ainsi que la formation d'une législation nationale pour la protection et l'amélioration du sauvage. Toutes ces législations sont exécutées par des sanctions qui ont un effet dissuasif haut. Etats-Unis sont loin derrière en termes de droit animal à cause des groupes de pressions économiques et professionnelles dans le pays, même si cela est un pays développé. Les pays en développement comme l'Inde, la République populaire de Chine et le Brésil forment également certaines législations, et de faire droit animal une partie de leur ordre étatique juridique. Réformes qu'elles mettent en place sont particulièrement importantes, étant donné l'ampleur de la population et de l'économie de ces pays. Cependant, le fait que ces pays en priorité plus d'autres programmes de développement économique et social vise ralentit le développement du droit des animaux. Les carences de la supervision et de contrôle dans les mécanismes de l'Etat et de la faiblesse des sanctions rend également difficile la mise en œuvre de droit animal courant comme il se doit.

Le droit animal en Turquie a également les caractéristiques générales de droit comparé de droit animal. Dans le sens général, il est surtout centrée sur l'humain et speciest. Des dispositions sont orientés à accroître le bien-être des animaux plutôt que de protéger les droits des animaux. Néanmoins, nous pouvons dire que le droit des animaux en Turquie a mis au point avec les développements récents. Désignation des normes minimales pour le bien-être des animaux d'élevage; l'adoption de principe des 3R pour l'utilisation des animaux de laboratoire sont importants progrès. Une législation épaisse existe sur la protection des animaux de compagnie, les animaux errants et les animaux sauvages. Mais au point de l'application de ces règles, les sanctions sont assez faibles. Unités de contrôle efficaces sont déficientes. La coopération entre les groupes de profession et producteurs relatifs n'est pas développée en profondeur.

Les propositions de réforme sont discutées dans le dernier sous-titre de notre travail. Renforcement des sanctions et des contrôles viennent en premier dans nos propositions de réforme. En ce qui concerne le bien-être des animaux d'élevage, des règlements différents pour les différentes espèces animales devraient être créés. Des dispositions devraient être prises pour les techniques d'abattage des animaux. À long terme, les règles de protection des animaux adoptés dans les pratiques de l'agriculture biologique peuvent être adoptées dans tous les pratiques d'élevage. En ce qui concerne les animaux de laboratoire, l'autorité des comités d'éthique centrales devrait être augmentée. Les comités d'éthique doivent également évaluer l'avantage tiré de la connaissance scientifique fourni par la recherche scientifique ou des essais et la douleur que l'animal utilisé dure ainsi que la mise en œuvre principe des 3R. En ce qui concerne les animaux de compagnie, les conseils de protection des animaux provinciaux devraient inclure les avocats des associations de bar. Les municipalités devraient réserver des fonds suffisants pour la gestion des animaux errants. En ce qui concerne les animales sauvages interdictions catégoriques peuvent être mises en œuvre. Zoos et les zones de chasse peuvent être fermés après une certaine période de transition.

La réalisation de la libération animale, un ordre juste besoin d'un long processus. Les conditions sociales ont pris en compte pour les propositions de réforme; Ainsi, il vise à augmenter la probabilité de l'acceptation et de créer une scène pour une nouvelle législation.

ABSTRACT

The title of our work is “Animal Welfare, Animal Rights, Animal Law”. Animal welfare represents the pain and pleasure which animals register as beings which have interests. The idea of animal welfare aims to protect animals from pain and suffering as much as possible. On the other hand, animal rights thought treats animals as subject of a right and attributes inviolable rights to them. Philosophical theories formed these two concepts and grounded them. Animal Law on the other hand is the reflections of these concepts in positive law and the protections in legal order.

Even if there is not a general consensus about the moral value of animals in society, at least we can speak about a reasonable doubt about whether animals may have some value shared by people who have a minimum moral sensitivity and reason. The ethical discussions about animals on this doubt increasingly grow. The applied ethic works on animals worldwide occupies areas increasingly; many internationally accepted thinker shares their views on the matter. Concordantly in a legal sense, animals have become a matter of legislation of many states and benefit from protections although in a limited way. The topic is not completely out of the news in Turkey too. There is a considerable amount of legislation on animals. Many non-governmental organizations and professional organization perform activities about animals.

The aim of our work is to provide a grounding regarding animal welfare and animal rights by examining theories about the moral value of animals, and present the state of animal law in the World and in Turkey, and to come up with reform proposals.

Our work consists of two parts. First part is designated for the philosophical grounding of animal welfare and animal rights. The second one is designated for animal law which is the reflection of animal welfare and animal rights on positive law. These two main titles are separated into three subtitles each. In the first part, three thinkers' grounding of animal welfare and animal rights with regards to philosophical theories will be explained. Peter Singer, Tom Regan and Rosalind Hursthouse are selected to be examined in this part.

Second title is also separated into three sub titles: Animal law in comparative law, animal law in Turkey, assessments and reform proposals.

Peter Singer, who is the first thinker examined in the primary part, treats animals as beings which can register pain and pleasure. The principle of equality depends on the interests of beings, not on their characteristics. Characteristics cannot constitute the basis of the principle of equality since they are not present equally in persons. For the sake of universality which is an important condition of morality, all interests should be taken equally into moral reasoning. A natural outcome of this idea is the equal consideration of interests of animals as well. Today, many interests of animals are discarded for the sake of banal interests of men. Men use animals as a mean of nutrition even if there exists alternative possibilities of nutrition. By this process, in order to achieve economic gain and efficiency, most fundamental needs in regard to animals' welfare are denied to them. In scientific researches too, a balance between the gains by the obtained scientific knowledge and the pain endured by the animal is not pursued. This form of discrimination described as "speciesism" by Peter Singer, is unethical since it violates the principle of equal consideration of interests.

Tom Regan, in his theory, takes animals as "subjects of a life" which has beliefs and desires, which can register pain and pleasure, which has some level of consciousness of themselves and the future. Regan begins with comparing his theory with alternative moral philosophy theories and shows their flaws. Regan thinks that moral theories such as contractarianism, Kantianism kindness view and utilitarianism is problematic due to their inappropriateness by standards such as conformity to our intuitions, consistency and impartiality. But only one moral theory that concedes the

inherent value of beings that are “subjects of a life” and treats them independent of their utilities that they can generate for others and that does not base itself on reciprocity can be distant from those flaws. Regan puts forward the principle of respect for persons as a primary principle of justice. The principle of not harming persons derives from this principle. Regan also examines the relationship between moral agents and moral patients. For Regan, having rationality makes us moral agents and makes us morally responsible for our actions. But non-rational persons also can be harmed and deprived just as moral agents in some instances. Moral patients even if they are not rational, can be affected similar to moral agents in situations like death, suffering, and serious deprivations. For this reason, the fact that moral patients are not rational makes them exempt from moral responsibility, but does not remove them from moral agents’ scope of moral relationship to them. This way, animals as moral patients, is a matter of morality and should benefit from the principle of respect as a matter of justice. A natural outcome of this idea is that animals are beings which have rights. Treating animals as a mean of nutrition or a mean of achieving knowledge, independent of the current or the future benefits, is morally wrong since it is a breach of the principle of respect and their rights.

Rosalind Hursthouse approaches the topic from virtue ethics’ viewpoint. Virtue ethics finds the method of attributing animals a certain moral status unnecessary and problematic. Hereunder, instead of taking animals’ some of their features and incorporating them into a group, different features of different animals should be taken into account. And a pluralist and open ended approach should be adopted for moral reasoning. Virtue ethics investigates what is a life worth living and how to achieve it. Hursthouse, adopting a neo-Aristotelian approach, discusses the concepts which Aristotle used in her theory. According to virtue ethics a life which is good, meaningful, worth living is *eudaimonia*. As for virtues, they are character traits which men needs as by definition of its biological and psychological nature in order to reach *eudaimonia*. Since each virtue stipulates doing the right thing, it requires *phronesis* or practical wisdom. This signifies the ability to correctly reason about practical matters. Virtue ethics not only is interested with virtues’ effect on people’s inner world; it also evaluates the actions of persons. To Hursthouse, a person who wants to reach *eudaimonia* should have virtues and those virtues which are character traits should also demonstrate themselves on our relations with animals. Hursthouse

argue that in regard to our relations with animals, virtues like honesty, responsibility, compassion, temperance, respect, altruism, love are related to the issue, and that we should shape our actions like a person who is honest, responsible, temperate, respectful, altruist and loving would characteristically do. A virtuous person should approach practical matters with practical wisdom and do the virtuous thing in the right time, in the right place to the right person. At this point, the contextual features of the situations should be evaluated and solutions that are appropriate should be developed. The treatment of animals by men cannot be described as virtuous. These, should be changed in a radical way.

Animal law in comparative law is examined in the first subtitle of the second part. Today, animal law is far away from the implications of philosophical theories that we have analyzed in our work. It is mostly human centered and speciesist. Legal arrangements are oriented at increasing animal welfare in a limited way rather than protecting animal rights. Yet still, animal law has amounted up to a certain point in some legal orders and became an example for future progress. Developed countries such as European Union, United Kingdom, France, Germany, Sweden, Switzerland, Australia, New Zealand and Japan made a lot of progress in the field of animal law. A lot of minimum standards and rules are put together in regards to the welfare of livestock animals; methods of control and sanctions are formed in order to monitor these rules and enforce the formation of technical mechanism. 3R principles are adopted in regards to laboratory animals. Accordingly, it has been accepted to replace scientific and research procedures with procedures that does not involve animals as possible; to reduce the number of animals as possible and to refine the procedure as possible so that the animals endure as little pain as possible. Local and central ethics committees are set up as supervision units to enforce these rules and to evaluate the science and research procedures. The usage in scientific and research procedures of animals those are closer to humans by features of species like higher primates are stipulated to stricter conditions. Some countries have prohibited the usage of these animals by categorical bans. Pet owners are obligated to provide suitable caring conditions. Various regulations are generated for the welfare and the control of stray animals. Efforts are made to creating cooperation by international legal texts as well as forming national legislation for protecting and improving game wildlife. All these legislations are executed by sanctions that have high deterrent

effect. United States of America is far behind in terms of animal law because of economic and professional pressure groups in the country even if this is a developed country. Developing countries such as India, People's Republic of China and Brazil are also forming certain legislations, and making animal law a part of their state and legal order. Reforms which they set up are particularly important, given the magnitude of the population and economy of these countries. However, the fact that these countries prioritize more to other agendas for economic and social development aims slows down the development of animal law. The deficiencies of supervision and control in state mechanisms and weakness of sanctions also makes difficult the implementation of the current animal law as it should be.

The animal law in Turkey has also the general features of comparative animal law. In general sense it is mostly human centered and speciesist. Arrangements are oriented at increasing animal welfare rather than protecting animal rights. Nevertheless, we can say that animal law in Turkey has come up to a point with recent developments. Designation of minimum standards for livestock animals' welfare; the adoption of 3R principle for the use of laboratory animals are important progresses. A thick legislation exists on the protection of pets and strays, game wild animals. But at the point of enforcing those rules, the sanctions are quite weak. Effective control units are deficient. Cooperation between relative profession and producer groups is not developed in depth.

Reform proposals are discussed in the last subtitle of our work. Strengthening sanctions and controls come first in our reform proposals. In regards to livestock animals' welfare, different regulations for different animal species should be created. Arrangements should be made for animal slaughter techniques. In the long run, animal welfare rules adopted in organic farming practices can be adopted in every husbandry practice. In regards to laboratory animals the authority of central ethics committees should be increased. Ethics committees should also assess the benefit gained from the scientific knowledge provided by the scientific research or test and the pain that the used animal endures as well as implementing 3R principle. In regards to pets provincial animal protection boards should include lawyers from bar associations. Municipalities should reserve adequate funds for the management of

stray animals. In regards to game wildlife animals, categorical bans may be put into effect. Zoos and hunting areas may be closed down after some period of transition.

The realization of animal liberation, a just order requires a long process. Social conditions have taken into account for reform proposals; this way it is aimed to increase the likelihood of acceptance and to create a stage for further legislation.

ÖZET

Çalışmamızın başlığı “Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku”dur. Hayvan refahı, hayvanların menfaat sahibi varlıklar olarak hissettikleri acı ve hazları ifade eder. Hayvan refahı düşüncesi hayvanların mümkün olduğunca acı ve eziyetten korunmasını amaçlar. Hayvan hakları fikri ise hayvanları bir hak öznesi olarak ele alır ve onlara dokunulmaz haklar ithaf eder. Felsefi kuramlar bu iki kavramı oluşturmuş ve temellendirmiştir. Hayvan hukuku ise bunların pozitif hukuktaki karşılıkları ve hukuk düzenindeki korumaları ifade eder.

Hayvanların ahlaki değeri konusunda toplumda genel bir uzlaşma olmasa da en azından hayvanların belli bir değeri olabileceğine dair makul bir kuşkunun asgari ahlaki duyarlılık ve mantık sahibi kişiler tarafından paylaşıldığından bahsedebiliriz. Bu kuşkuya dair hayvanlar hakkındaki etik tartışmalar gittikçe büyümektedir. Dünyada uygulamalı etik çalışmalarında hayvanlar artan bir yer işgal etmekte; konu ile ilgili birçok uluslararası kabul görmüş düşünür fikirlerini paylaşmaktadır. Buna paralel olarak hukuk alanında da hayvanlar birçok ülkede mevzuatın bir konusu haline gelmiştir ve sınırlı da olsa korumalardan yararlanmaktadır. Türkiye’de de bu konu tamamen gündem dışında değildir. Mevzuatta da azımsanmayacak kadar hayvanlarla ilgili düzenleme mevcuttur. Birçok sivil toplum ve meslek kuruluşu hayvanlar hakkında aktiviteler gerçekleştirmektedir.

Çalışmamızın amacı hayvanların ahlaki değerine dair kuramları inceleyerek hayvan refahı ve hayvan haklarına dair bir temellendirme sağlamak; hayvan hukukunun dünyadaki ve Türkiye’deki durumunu sunmak ve reform önerileri getirmektir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirmesine; ikinci bölüm de pozitif hukukta hayvan refahı ve hayvan haklarının görünümü olan hayvan hukukuna ayrılmıştır. Bu iki ana başlık kendi içlerinde üç alt başlığa ayrılmaktadır. İlk bölümde felsefi kuramlar açısından üç düşünürün hayvan refahı ve hayvan hakları temellendirmeleri açıklanacaktır. Peter Singer, Tom Regan ve Rosalind Hursthouse bu bölümde incelenmek üzere seçilmiştir. İkinci ana başlık da üç alt başlığa ayrılmaktadır: karşılaştırmalı hukukta hayvan hukuku, Türkiye’deki hayvan hukuku, değerlendirmeler ve reform önerileri.

İlk bölümde işlenen birinci düşünür olan Peter Singer, kuramında hayvanları acı ve haz hissedebilen varlıklar olarak ele almıştır. Eşitlik ilkesi varlıkların özelliklerine değil menfaatlerine bağlıdır. Özellikler, kişilerde eşit bir şekilde bulunmadığı için eşitlik ilkesinin temelini oluşturamaz. Ahlakın önemli bir koşulu olan evrensellik gereği tüm menfaatler eşit bir şekilde ahlaki akıl yürütmeye katılmalıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak hayvanların menfaatleri de eşit bir şekilde önemsenmelidir. Günümüzde hayvanların birçok menfaati insanların çok banal çıkarları için gözden çıkarılmaktadır. İnsanlar alternatif beslenme imkanları varken hayvanları bir besin aracı olarak kullanmakta; bu süreci gerçekleştirirken de ekonomik kazanç ve verimlilik elde etmek için hayvanların refahına dair en temel ihtiyaçlarını onlardan sakınlmaktadırlar. Bilimsel araştırmalarda da elde edilen bilimsel bilginin yaratacağı fayda ile hayvanların çektiği acı arasında bir denge gözetilmemektedir. Singer’ın türçülük olarak nitelendirdiği bu ayrımcılık şekli menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesini ihlal ettiği için etiğe aykırıdır.

Tom Regan, kuramında hayvanları belli düşünce ve arzuları olan, acı ve haz hissedebilen, kendisi ve geleceğe dair belli bir farkındalığı ve bilinci olan “bir hayatın özneleri” olarak ele almıştır. Regan kuramını öncelikle diğer ahlak felsefesi kuramları ile karşılaştırmış ve alternatif kuramların kusurlarını göstermiştir. Sözleşmecilik, Kantçılık, iyilik görüşü ve faydacılık gibi ahlak felsefesi akımları Regan’a göre sezgilerimize uygunluk, tutarlılık ve tarafsızlık gibi ölçütler açısından sorunludur. Ancak “bir hayatın öznesi” olan varlıkların içkin değerini kabul eden; bunları başkalarına getirebilecekleri faydalardan bağımsız olarak ele alan ve mütekabiliyete dayanmayan bir ahlak kuramı bu kusurlardan uzak olabilir. Regan, adaletin temel bir ilkesi olarak

kişilere saygı ilkesini ileri sürer. Kişilere zarar vermeme ilkesi de saygı ilkesinden türer. Regan aynı zamanda ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki ilişkiyi de inceler. Regan'a göre akıl sahibi olmak bizi ahlaki fail yapar ve ahlaki olarak eylemlerimizden bizi sorumlu kılar. Ancak akıl sahibi olmayan kişiler de belli durumlarda tıpkı ahlaki failer gibi yoksunluk ve zarar görebilmektedir. Akıl sahibi olmamalarına rağmen ahlaki edilgenler ölüm, eziyet, ciddi yoksunluklar gibi durumlarda ahlaki edilgenler de ahlaki failere benzer şekilde etkilenmektedirler. Bu nedenle ahlaki edilgenlerin akıl sahibi olmaması onların ahlaki sorumluluktan çıkarır ancak ahlakın alanından ve ahlaki failerin onlara karşı olan ahlaki ilişkisinin kapsamından çıkarmaz. Hayvanlar bu nedenle ahlaki edilgenler olarak ahlakın bir konusudur ve adalet gereği saygı ilkesinden yararlanmalıdırlar. Bunun doğal sonucu olarak hayvanlar hak sahibi varlıklardır. Hayvanların bir besin veya bilgi elde etme aracı olarak kullanılması bunlardan elde edilen veya edilebilecek faydalardan bağımsız olarak saygı ilkesini ve onların haklarını ihlal ettiği için ahlaki olarak yanlıştır.

Rosalind Hursthouse, konuya erdem etiği açısından yaklaşmıştır. Erdem etiği hayvanlara belli bir ahlaki statü tanınması metodunu gereksiz ve sorunlu bulur. Buna göre hayvanların belli birkaç özelliği ele alınarak bir gruba dahil edilmesinden farklı hayvanların farklı özelliklerinin tamamı değerlendirmeye katılmalı ve ahlaki akıl yürütmede çoğulcu ve ucu açık bir yaklaşım benimsenmelidir. Erdem etiği, yaşamaya değer bir hayatın ne olduğunu ve buna nasıl ulaşılabileceğini araştırır. Hursthouse, yeni-Aristotelesçi bir yaklaşım benimseyerek Aristoteles'in kullandığı kavramları erdem etiği kuramında ele almıştır. Erdem etiği yaklaşımına göre iyi, anlamlı, yaşamaya değer bir hayat *eudaimonia*'dır. Erdemler ise insanın biyolojik ve psikolojik doğası gereği *eudaimonia*'ya ulaşmak için ihtiyaç duyduğu karakter özellikleridir. Her erdem, doğru şeyin yapılmasını öngördüğünden *phronesis* veya pratik bilgelik gerektirir. Bu, pratik sorunlar hakkında doğru bir şekilde akıl yürütme kabiliyetidir. Erdem etiği sadece erdemlerin kişinin iç dünyasındaki etkileri ile ilgilenmez; aynı zamanda kişilerin eylemlerini de değerlendirir. Hursthouse'a göre *eudaimonia*'ya ulaşmak isteyen bir kişi erdemlere sahip olmalı ve bir karakter özelliği olan erdemler hayvanlarla olan ilişkilerimizde de kendini göstermelidir. Hursthouse hayvanlarla olan ilişkilerimiz bağlamında dürüstlük, sorumluluk, merhamet, ölçülülük, saygılılık, özgecilik, sevgi gibi

erdemlerin bu konu ile ilgili olduğunu ve hayvanlarla ilgili eylemlerimizi de dürüst, sorumlu, merhametli, ölçülü, saygılı, özgecil ve sevgi sahibi bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde biçimlendirmemiz gerektiğini savunur. Erdemli bir kişi pratik bilgelikle somut olaylara yaklaşmalı ve erdemli olan şeyi doğru zamanda doğru miktarda doğru kişiye yapmalıdır. Bu noktada olayların bağlamsal özellikleri değerlendirmeli ve buna uygun çözümler geliştirilmelidir. İnsanların hayvanlara yaptığı muameleler erdemli olarak nitelenemez; bunların radikal bir şekilde değişmesi gerekmektedir.

İkinci bölümün ilk alt başlığında karşılaştırmalı hukukta hayvan hukuku incelenmiştir. Günümüzde hayvan hukuku, çalışmamızda incelediğimiz felsefi kuramdaki çıkarımların oldukça uzağındadır. Genellikle insan merkezci ve türücü bir niteliktedir. Düzenlemeler hayvan haklarını korumaktan ziyade sınırlı olarak hayvan refahını arttırmaya yöneliktir. Ancak yine de hayvan hukuku en azından belli hukuk düzenlerinde belli bir noktaya gelmiş ve gelecekteki ilerlemeler için bir örnek oluşturmuştur. Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya gibi gelişmiş birçok ülke hayvan hukuku alanında birçok ilerleme kaydetmiştir. Çiftlik hayvanlarının refahı konusunda birçok asgari koşullar ve kurallar oluşturulmuş; bunların kontrol edilmesi ve teknik düzeneklerin oluşturulması için birçok denetim ve yaptırım yöntemleri oluşturulmuştur. Laboratuvar hayvanlarının kullanılmasında 3R ilkesi benimsenmiştir. Buna göre deney ve araştırma prosedürlerinin bilimsel metotlar el verdiği ölçüde hayvan kullanılmayan yöntemlerle ikame edilmesi, mümkün olduğunca az hayvan kullanılması ve kullanılan hayvanların mümkün olduğunca az acı çekecekleri şekilde düzenlenmesi kurala bağlanmıştır. Yerel ve merkezi etik kurullar bu kuralın uygulanması ile deney ve araştırma prosedürlerinin değerlendirilmesi için denetim birimleri olarak oluşturulmuştur. Yüksek primatlar gibi insana türsel özellikler açısından daha yakın olan hayvanların deney ve araştırmalarda kullanılması daha zor koşullara bağlanmış; bazı ülkeler bunların kullanılmasını kategorik yasaklar ile önlemiştir. Ev hayvanlarının uygun bakım koşullarının sağlanması için hayvan sahipleri yükümlü kılınmış; sokak hayvanlarının refahı ve kontrolü için çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Av ve yaban hayatının korunması ve geliştirilmesi için ulusal mevzuat oluşturulduğu gibi uluslararası hukuk metinleriyle de işbirliği sağlanmaya gayret edilmiştir. Tüm bu düzenlemeler caydırıcılık gücü yüksek

yaptırımlarla yürütülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ise gelişmiş bir ülke olmasına rağmen ülkedeki ekonomik ve mesleki baskı gruplarının direnci nedeniyle hayvan hukuku açısından oldukça geri bir noktadadır. Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeler de belli düzenlemeler yapmakta hayvan hukukunu kendi devlet ve hukuk düzenlerinin bir parçası haline getirmektedirler. Yaptıkları reformlar özellikle bu ülkelerin nüfusu ve ekonomik büyüklüğü göz önüne alınca büyük önem arz etmektedir. Ancak bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişme amaçları çerçevesinde başka ajandalara daha fazla önem vermesi hayvan hukukunun gelişmesini yavaşlatmaktadır. Devlet mekanizmalarındaki denetim ve kontrol eksiklikleri ile yaptırımların zayıf olması da mevcut hayvan hukukunun gerektiği gibi uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'deki hayvan hukuku da karşılaştırmalı hayvan hukukundaki genel özellikleri taşımaktadır. Genel anlamda insan merkezci ve türcü niteliktedir; düzenlemelerin ağırlıklı bir çoğunluğu hayvan haklarını korumaktan ziyade hayvan refahını bir miktar arttırmaya yöneliktir. Bununla beraber Türkiye'deki hayvan hukukunun özellikle son dönemdeki gelişmeler ile belli bir noktaya gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çiftlik hayvanlarının refahına dair asgari şartların belirlenmesi; laboratuvar hayvanlarının kullanılmasında 3R ilkesinin benimsenmesi önemli ilerlemelerdir. Ev ve sokak hayvanları ile av ve yaban hayvanlarının korunması ile ilgili de kalın bir mevzuat mevcuttur. Ancak bu kuralların uygulanması noktasında yaptırımlar oldukça zayıftır. Etkin denetim birimleri eksiktir. İlgili meslek ve üretici grupları ile işbirliği de tam gelişmemiştir.

Çalışmamızın son alt başlığında reform önerilerimiz işlenmiştir. Reform önerilerimizin en başında yaptırım ve denetimlerin güçlendirilmesi yer almaktadır. Çiftlik hayvanların refahına ilişkin olarak farklı hayvan türlerine dair özel düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Hayvanların kesim teknikleri ile ilgili düzenlemeler oluşturulmalıdır. Uzun vadede hali hazırda organik tarım faaliyetlerinde benimsenen hayvan refahı kuralları tüm hayvancılık faaliyetlerinde benimsenebilir. Laboratuvar hayvanları konusunda merkezi etik kurullarının yetki alanlarının arttırılması gerekmektedir. Etik kurulları 3R ilkesini uyguladıkları gibi aynı zamanda söz konusu

bilimsel araştırma veya deneyden sağlanacak bilimsel bilgiden elde edilecek fayda ile kullanılan hayvanın çektiği acıyı tartmalıdır. Evcil hayvanlar konusunda il hayvan koruma kurullarının oluşumuna barolardan avukatların da dahil olması gerekmektedir. Sokak hayvanlarının bakımı konusunda belediyelerin bütçeleri bu ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde yapılandırılmalıdır. Av ve yaban hayvanları konusunda kategorik yasaklar uygulanabilir. Hayvanat bahçeleri ve avlaklar belli bir geçiş süresi sağlanarak kapatılabilir.

Hayvanların özgürleşmesi, adaletli bir düzenin sağlanması uzun bir süreç gerektirmektedir. Reform önerileri, toplumun şartları göz önüne alınarak kabul edilme ihtimalini arttırmayı ve ileriki düzenlemeler için bir basamak oluşturmayı hedeflemiştir.

GİRİŞ

Hayvanların ahlaki bir özne olarak değerlendirilmesi ve ahlaki muamelelerimizde dikkate alınması gerektiği fikri çoğu zaman düşünsel düzlemde pek kale alınmamıştır. Günümüz toplumlarının diğer sorunları düşünüldüğünde bu konu hakkında derinlemesine bir akıl yürütmede bulunmak entelektüel bir oyalanma, zaman kaybı ve hatta bir budalalık olarak görülebilir.

Bu tepkilere birkaç şekilde karşılık verilebilir. Hayvanlar konusunda duyarlı birçok kişi bu tartışmalarda hayvanları korumak ile aslında insanların da korunacağına dair bağlantılar göstermeye gayret eder. Buna göre hayvanları koruyan bir yaklaşım; insanların da menfaatine olacak, insanlara dair sorunların da çözülmesine katkıda bulunacaktır. Hayvanlar konusunda duyarlı olan bir toplum insanlar konusunda da yüksek bir eşiğe sahip olacaktır. Ancak bu karşılık hayvanların uygulamalı etik açısından ele alınması için dolaylı bir cevap sağlamaktadır.

Kanımızca bu tepkilere verilebilecek doğrudan bir karşılık da mümkündür. Günümüz toplumlarının hayvanlara yaptığı muameleler marjinal bir mesele değildir. Her yıl dünyada ve Türkiye’de insan nüfusundan onlarca kat fazla hayvan kesilmektedir. Endüstriyel hayvancılık milyarlarca hayvanı kullanmaktadır. Milyonlarca laboratuvar hayvanı her yıl deneylerde kullanılmakta; bu sayı Türkiye’de de on binleri bulmaktadır. Yine milyonlarca ev ve sokak hayvanı insanlarla beraber yaşamaktadır. Sayısız hayvan türü yaban hayatındadır ancak insanların doğaya olan etkilerinden dolayı zarar görmektedirler. Hayvanlar doğal yaşam sürelerinden çok kısa hayatlar sürebilmekte; bu sürede de büyük acı ve eziyetler yaşamaktadırlar.

Bunca büyük sayılar karşısında sert bir muhalif, hayvanların “herhangi bir” ahlaki değerinin olmadığı için bu istatistiklerin bir şey ifade etmediğini iddia edebilir. Ancak biz bu çalışmayı ele alan asgari duyarlılık ve mantığa sahip herhangi bir okuyucunun en azından hayvanların “belli bir” ahlaki değerinin olabileceği konusunda makul bir “kuşku”sunun bulunduğunu varsayıyoruz. Kanımızca milyarlarca canlının büyük bir adaletsizliğe maruz kaldığına dair bir kuşku, üstünde düşünmeye ve araştırmaya değer bir kuşktur.

Bu kuşku birçok kişi tarafından da paylaşılmakta; hayvanlar hakkındaki etik tartışmalar gittikçe büyümektedir. Dünyada uygulamalı etik çalışmalarında hayvanlar arta bir yer işgal etmekte; konu ile ilgili birçok uluslararası kabul görmüş düşünür fikirlerini paylaşmaktadır. Buna paralel olarak hukuk alanında da hayvanlar birçok ülkede mevzuatın bir konusu haline gelmiştir ve sınırlı da olsa korumalardan yararlanmaktadır.

Türkiye’de de bu konu tamamen gündem dışında değildir. Bir kısım akademik çalışma ve çeviri eserlere erişim mümkündür. Mevzuatta da azımsanmayacak kadar hayvanlarla ilgili düzenleme mevcuttur. Birçok sivil toplum ve meslek kuruluşu hayvanların korunmasına yönelik aktiviteler gerçekleştirmekte; taleplerde bulunmaktadır.

Çalışmamızın başlığı “Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku”dur. Hayvan refahı, hayvanların menfaat sahibi varlıklar olarak hissettikleri acı ve hazları ifade eder. Hayvan refahı düşüncesi hayvanların mümkün olduğunca acı ve eziyetten korunmasını amaçlar. Hayvan hakları fikri ise hayvanları bir hak öznesi olarak ele alır ve onlara dokunulmaz haklar ithaf eder. Felsefi kuramlar bu iki kavramı oluşturmuş ve temellendirmiştir. Hayvan hukuku ise bunların pozitif hukuktaki karşılıklarını ve hukuk düzenindeki korumaları ifade eder.

Çalışmamızın belli başlı amaçları vardır. Bu amaçlar konu ile ilgili Türkiye’deki akademik birikime ve hayvanlar ile ilgili sorunlarının çözümüne bir miktar katkı yapma hedefi ile belirlendi. İlk amacımız entelektüel düzlemde tartışmalı bir konu olan hayvan

refahı ve hayvan hakları kavramını felsefi olarak temellendirmektir. Bunu yaparak az önce belirttiğimiz “kuşku”yu güçlendirmeye, belli argümanlar oluşturmaya ve günümüz toplumları ile hukukun hayvanlar ile olan ilişkilerini radikal bir şekilde değiştirmesi gerektiği iddiasını gerekçelendirmeye çalışacağız. Bu sayede konumuzun önemi ve adalet bağlamındaki yeri daha billur hale gelecektir. Türkiye’de konunun felsefi boyutu ile ilgili eserlerin çok sınırlı olduğunu düşünürsek böyle bir analizin söz konusu tartışmaları bilgi sahibi bir şekilde yapabilmek için gerekli olduğunu düşünüyoruz. Felsefi analizler aynı zamanda hukuk düzenlemelerinin anlaşılması, yorumlanması ve yenilerinin önerilmesi konusunda da bize yol gösterecektir. İkinci olarak, hayvan refahı ve hayvan haklarının pozitif hukuktaki yansıması olan hayvan hukukunu sunmak amaçlanmaktadır. Bu şekilde konu sadece felsefi bir düzlemde kalmayacak; hukuk bağlamında da görülebilecektir. Özellikle karşılaştırmalı hukuk çalışmalarının bu konu özelinde çok az gerçekleştirilmiş olması nedeniyle bu sunumun önemli olduğunu düşünüyoruz. Karşılaştırmalı hukuka dair açıklamalarımız hayvan hukukunun geldiği ve gelebileceği yerleri bize gösterirken, Türkiye’deki hayvan hukukuna dair açıklamalar da Türkiye’deki durumu ortaya koyacak, olumlu veya olumsuz farklılıkları gösterecektir. Özellikle çiftlik ve laboratuvar hayvanlarına dair yeni düzenlemelerin incelenmesi de akademik birikime katkıda bulunacaktır. Çalışmamızın en son amacı da hayvan hukukuna dair somut reform önerileri getirmektir. Bu sayede Türkiye’deki hayvanlarla ilgili sorunların çözümüne mevzuatta yapılacak değişiklikler için önerilerde bulunarak katkıda bulunmak istemekteyiz.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölüm hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirmesine; ikinci bölüm de pozitif hukukta hayvan refahı ve hayvan haklarının görünümü olan hayvan hukukuna ayrılmıştır. Bu şekilde iki alan arasında net bir ayırım yaparak açıklık sağlamayı amaçladık. Bu iki ana başlık kendi içlerinde üç alt başlığa ayrılmaktadır. İlk bölümde felsefi kuramlar açısından üç düşünürün hayvan refahı/hayvan hakları temellendirmeleri açıklanacaktır. Peter Singer, Tom Regan ve Rosalind Hursthouse bu bölümde incelenmek üzere seçilmiştir. Çeşitli yazarlar üzerinden açıklamalar yapmak hayvan refahı/hayvan hakları ile ilgili tartışmalardaki pozisyonların daha billur bir şekilde ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda bu sayede kendi görüşlerimiz ile diğer yazarların görüşleri birbirine

karışmayacaktır. Her alt başlığın sonunda kendi değerlendirme ve yorumlarımızı ayrı bir alt başlıkta vererek mümkün olduğunca yazarların kendi görüşlerini değişikliğe uğratmadan aydınlatmaya gayret ettik. Yazarlara ve hayvan refahı/hayvan hakları düşüncesine yöneltilen eleştiriler her yazara ayrılmış başlıklarda alt başlıklarda incelenecektir. Eleştirilere ait ayrı bir bölüm açmayı tercih etmedik. Çünkü tezimizin amaçlarından biri olan hayvan refahının/hayvan haklarının temellendirilmesine olumlu bir cevap bulmak istediğimiz için eleştirilere argümanlar kadar yer vermek uygun düşmeyecektir. Diğer bir neden de hayvan refahı ve hayvan haklarına karşı çıkan düşünürlerin günümüz uygulamalı etik tartışmalarında hayvan refahı ve hayvan haklarını savunanlar kadar kapsamlı bir yazın oluşturmamış olmasıdır. İkinci ana başlık da üç alt başlığa ayrılmaktadır: karşılaştırmalı hukukta hayvan hukuku, Türkiye'deki hayvan hukuku, değerlendirmeler ve reform önerileri. Bu sayede hukuk düzenlemelerinin dünyadaki görünümü incelenebilecek ve Türkiye'deki durumla karşılaştırmalar yapılabilecektir. Reform önerileri de bu bölümlerden elde edilen veriler ve değerlendirmeler ile şekillenecektir.

Hayvanlar hakkındaki etik ve hukuki tartışmalar birçok durumda küçümsenmektedir. Biz tartışmalardan uzaklaşmaktansa tam tersine bu konuya daha da eğilmemiz gerektiğini düşünüyoruz. Umarız çalışmamızın amaçları doğrultusunda sunduğumuz analizler ve kullandığımız metot bu tartışmaların zenginleşmesine ve yapıcı niteliğine katkıda bulunur ve bu sayede bu konu arz ettiği öneme orantılı olarak gerek akademik gerek toplumsal gerekse hukuki düzlemde daha da ön plana taşınır.

1. FELSEFİ KURAMDA HAYVAN REFAHI VE HAYVAN HAKLARI

Dünyada son yüzyıllarda olumlu anlamda birçok gelişme olmuştur. İnsan hakları çatısı altında olmak üzere işçi hakları, kadın hakları, azınlık hakları, çocuk hakları gibi birçok alanda ilerlemeler kaydedilmiştir. Hukuk alanındaki bu gelişmelere eş zamanlı olarak felsefi kuramda da bu haklar üzerinde en azından asgari bir uzlaşma ortaya çıkmıştır. Ancak hayvanlar bu gelişmelerden pek etkilenmemiştir. Bunun bir nedeni de hayvanlar hakkındaki felsefi tartışmaların diğer konulara nazaran daha az gerçekleşmesidir.

Hayvanlar hakkında ahlaki analizler Eski Yunandan beri yapılmaktadır. Pisagor ve Porfirios hayvanlara karşı saygılı davranılması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aydınlanma düşünürlerinden John Locke ve Immanuel Kant hayvanlara eziyet edilmesinin ahlaki olmadığını savunmuşlardır. Modern faydacılığın kurucularından biri olan Jeremy Bentham açık bir şekilde ahlaki olarak önemli olan şeyin varlıkların acı çekebiliyor olduğu fikrini ileri sürmüştür. Arthur Schopenhauer, Charles Darwin, Friedrich Nietzsche, John Stuart Mill, Hery Salt gibi diğer düşünürler de hayvanlara iyi muamele edilmesi yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır. Ancak bu analizler çoğu zaman sığ bir seviyede gerçekleşmiş, olgunlaşmamış; hayvanlara dair kapsamlı bir kuram ortaya konulmamıştır.

Ancak bu durum yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren değişmiştir. Günümüzde hayvanların ahlaki açıdan değerlendirilmesi, uygulamalı etik alanının önemli konularından biri haline gelmiştir. Hayvan refahı ve hayvan hakları üzerine tartışmalar kapsamlı ve geniş yelpazeli bir yazın oluşturmuştur.

Çalışmamızın ilk bölümünde bu gelişmeyi temsil eden üç düşünürün kuramlarını inceleyeceğiz. Bunlar Peter Singer, Tom Regan ve Rosalind Hursthouse

olacak. Bu yazarların seçilmesinde belli etkenler vardır. Peter Singer için, ünlü *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı ile bu tartışmaları geniş akademik ve toplumsal kesimlere taşıdığından bu konunun en tanınan yazarıdır diyebiliriz. Kendisi aynı zamanda felsefi kuramını ahlak felsefesinin ana akımlarından biri olan faydacılık üstünde inşa eder. Tom Regan, *The Case For Animal Rights* isimli eseri ile hayvan hakları savunusunun temel taşlarından birini oluşturmuştur. Regan, Singer'ın aksine ahlak felsefesindeki deontoloji akımını benimsemiştir. Bu iki yazar hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarının iki esas duruşunu temsil etmektedirler; bunların yer almadığı bir felsefi analiz kesin bir şekilde eksik kalırdı. İncelemeye alınacak üçüncü yazar konusunda birçok seçenek düşünülebilirdi. Carol Adams, David DeGrazia, Gary Francione, Martha Nussbaum, Mary Midgley, Richard D. Ryder, Stephen R. L. Clark gibi birçok yazarın konu ile ilgili değerli analizleri vardır. Ancak çalışmamızın kapsamı gereği bunların tamamının incelenmesi mümkün ve gerekli değildir. Rosalind Hursthouse'u diğer yazarlardan ayıran bazı olumlu yönleri tercihimizi etkilemiştir. Öncelikle Hursthouse ahlak felsefesindeki bir diğer ana akım olan erdem etiğinin bir temsilcisi olması çalışmamızın ahlak felsefesinin ana akımlarının tamamının hayvanların uygulamalı etikteki ele alınış biçimlerini göstermesine imkan vermiştir. Erdem etiğinin “duruma bağlılık”, “pratiklik” gibi nitelikleri de Hursthouse'la ilgili bölümde açıklığa kavuşacağı üzere çalışmamızın amaçlarına ulaşma konusunda bize işlevli araçlar sağlamıştır.

Türkiye’de hayvan refahı ve hayvan hakları alanında eserler vermiş olan Prof. Dr. İsmet Sungurbey’in çalışmaları ise hayvan hukukunun inceleneceği ikinci bölümde ele alınacaktır. Bunun nedeni de Sungurbey’in çalışmalarının hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda felsefi bir kuram oluşturma iddiasında olmamasıdır.

Bu başlıkta ilk önce konuyla ilgili etkili olmuş ilk eserleri veren ve hala bu tartışmalarda en tanınır konumda olan Peter Singer incelenecek (1. 1.). Daha sonra hak temelli yaklaşımı ile yine başka bir ana felsefi pozisyonu oluşturan Tom Regan’ın kuramına bakılacak (1. 2.). En sonunda da erdem etiği akımının temsilcisi olan Rosalind Hursthouse’un görüşleri açıklanacaktır (1. 3.).

1. 1. Faydacı Yaklaşım: Peter Singer

Hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarında en çok bilinen ve tartışılan kişi Peter Singer'dır. Singer, hayvanlara yapılan muameleleri bir ahlaki sorun olarak ele alan ilk kapsamlı eserleri ortaya koymuştur. Bu nedenle çalışmamızda ilk olarak bu düşünüre yer vereceğiz. Birinci alt başlıkta Singer'ın hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.1.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.1.2.); üçüncü alt başlıkta kuramına yöneltilen eleştirilere ve onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.1.3.); ve son olarak dördüncü alt başlıkta da yazar ile ilgili değerlendirme ve yorumlarımıza yer verilecektir (1.1.4.).

1. 1. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Peter Singer, 1946'da Avustralya'da doğmuştur. Felsefe eğitimini Melbourne ve Oxford Üniversitelerinde tamamlamış; Oxford Üniversitesinde ve Amerika Birleşik Devletlerindeki çeşitli üniversitelerde görev yaptıktan sonra Melbourne'deki Monash Üniversitesinde İnsan Biyoetiği bölümünün başına getirilmiştir. 1999'dan bu yana da Princeton Üniversitesi Biyoetik bölümünde görev yapmaktadır¹.

Uzmanlığı uygulamalı etik üzerinedir. Etik sorunlara tercih faydacılığı perspektifinden yaklaşmaktadır. En kapsamlı kitabı olan *Practical Ethics*'te² varlıkların menfaatlerini nasıl tartıp, onları değerlendirmemiz gerektiği sorunsalını analiz eder. Singer'ın bu kitaptaki savunusu "menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi"dir. Eserde, hayvanlar dâhil olmak üzere fakirlik, mülteciler, çevre, kürtaj, ötenazi gibi konular da işlenmektedir.

Hayvanlar hakkındaki uygulamalı etik tartışmalarında klasik olarak kabul edilen *Hayvan Özgürleşmesi*³ kitabı ile tanınmıştır. 1975'te basılan bu eser, hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasını başlı başına bir etik sorunsal olarak ortaya koymuştur. Bu eser birçok yazardan olumlu ve olumsuz yönde karşılık almıştır. Bazı yazarlar Singer'ın savunusunu yanlış bulup hayvanların korunmaya değer menfaatlerinin olduğu ve onlara karşı yapılan muamelelerin adil olmadığı

¹ <http://www.princeton.edu/~psinger/appointments.html> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

² Peter Singer, **Practical Ethics**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

³ Peter Singer, **Hayvan Özgürleşmesi**, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

düşüncesini reddederken bir diğer grup yazar ise bu görüşleri yetersiz bulup farklı temellendirmeler ileri sürmüşlerdir. Ancak her durumda Singer, bu konuda en fazla tartışılan ve ön planda olan kişi olmuştur ve *Hayvan Özgürleşmesi* kitabı en temel eser olma özelliğine sahiptir.

1. 1. 2. Argümanı

Singer, *Practical Ethics*’te eşitlik ilkesini detaylı bir şekilde inceler. Yazara göre günümüzde her ne kadar belli konularda tartışma ve görüş ayrılıkları olsa bile (örneğin kürtaj, ötenazi, eşcinsellerin evlenmesi, kaynakların dağıtımı meselelerinde olduğu gibi) eşitlik ilkesi konusunda görünürde böyle bir tartışma ve görüş ayrılığı yoktur. Genel tutum, eşitlik ilkesini savunma doğrultusundadır. Çağımızda, siyasi ve hukuki olarak da ırka ve cinsiyete dayalı eşitsizlikler azalmıştır; eşitlik ilkesinin kabulü konusunda bir uzlaşma mevcuttur. Tüm insanların eşit olduğu fikri siyasi ve etik alanında genel geçer bir doğru olarak kabul edilmektedir.⁴

Yazar, ancak bu uzlaşımın eşitliğin özünün tam olarak ne olduğu ve eşitlik ilkesini tam olarak neden kabul ettiğimiz konusunda mevcut olmadığını ileri sürer. Singer, hem *Practical Ethics* hem de *Hayvan Özgürleşmesi* eserlerinde eşitliğin nasıl anlaşılması ve kabul edilmesi gerektiğini analiz eder. Ulaştığı sonuç, eşitliğin “menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi” olarak kabul edilmesi gerektiğidir. Singer, bu ilkenin insanlar gibi menfaatleri var olan hayvanlara da uygulanması gerektiğini savunur. Bunun sonucunda günümüz toplumları hayvanlara yaptığı muameleleri radikal bir şekilde değiştirmek durumunda kalacaktır. Aşağıdaki alt başlıklarda bu çözümlemenin unsurlarını inceleyeceğiz.

Bu başlıkta ilk olarak Singer’ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (1.1.2.1.); Singer’ın eşitlik ilkesi olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi incelenecek (1.1.2.2.); daha sonra bu ilkenin hayvanlara uygulanmamasın yarattığı ahlaki soruna bakılacak (1.1.2.3.); en sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (1.1.2.4.).

⁴ Singer, *Practical Ethics...*, s. 16.

1. 1. 2. 1. Hayvanların Ahlaki Statüsü

Singer'ın "menfaatlerin eşit önemsilmesi ilkesi"nin hayvanlara da uygulanması argümanındaki ilk basamak, hayvanların menfaatlerinin olması fikridir. Yazar hayvanları, acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklar olarak ele alır. Menfaatleri olan varlıkların da Singer'a göre hissetme kapasitesi olması gerekir. Acı ve haz hissetme kapasitesi olmaksızın bir varlığın menfaatlerinden anlamlı olarak bahsedemeyiz⁵.

Bu sınırlama ile cansız varlıklar ve bitkiler açıkça bu ilkenin kapsamı dışında kalırlar. Çünkü hissetme yetenekleri olmadığı için onlara yapılan muameleler ile ilgili olumlu veya olumsuz bir menfaatleri yoktur⁶. Bazı hayvanlar da bu ilkenin dışındadırlar. Örneğin tek hücreli hayvanlar, merkezi sinir sistemi gelişmemiş omurgasız hayvanlar bu kapsama giremezler. Bitkiler ve merkezi bir sinir sistemi olmayan hayvanlar hareket etse veya belli etkilere tepki veriyor olsalar da, bunların acı ve haz hissettiğini söyleyemeyiz. Yaptıkları eylemler mekanik reaksiyonlardır; acı ve haz için ise sinir sisteminin varlığı gereklidir.

Merkezi bir sinir sistemi olan hayvanların acı çekip çekmediklerinin anlaşılması konusunda ise Singer bu hayvanların acı hissetmediklerini ileri sürmenin sağduyuya aykırı olacağını söyler⁷. Bu konudaki ampirik açıklamalarını üç noktada toplayabiliriz: İnsanlar acı çekerler, hayvanların da insanlar gibi acıyı hissetmeyi sağlayan sinir sistemleri mevcuttur (I). Acı kaynaklarına maruz kaldıklarında bunlara tepki vermektedirler (II). İnsanlar gibi aynı evrimsel süreçten geçmişlerdir (III).⁸

İlk başta, hayvanların sinir sistemi ile insanların sinir sistemi oldukça benzerdir. Çoğu hayvanda aynı organlar ve sistem yapısı mevcuttur. İnsanlarda ve hayvanlarda sinir sisteminin hissetme ile ilgili uyarıcıları aynı veya benzer şekilde fonksiyon görmektedir. Benzer fizyolojik süreçlere; acı çekilmesi durumunda tansiyonun yükselmesi, gözbebeklerinin büyümesi, terleme, nabzın hızlanması, uyarıcı etkenin devam etmesi durumunda tansiyonun düşmesini örnek verebiliriz.

⁵ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, ss. 44-5.; Singer, **Practical Ethics...**, s. 57-61.

⁶ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, ss. 316-7.; Singer, **Practical Ethics...**, s. 70.

⁷ Singer, **Practical Ethics...**, s. 69-70.

⁸ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 49.

İkincisi, hayvanlar da acı kaynaklarına maruz kaldıklarında belli davranışsal işaretler vermektedirler. Örneğin kıvrınma, yüz kasılmaları, inleme, çığlık ve başka sesler çıkarma, acı kaynağından kaçınma girişimleri, acının tekrarlanması ihtimali karşısında korku hali gibi davranışlar sayılabilir.

Üçüncüsü, hayvanların sinir sistemi aynı insanlar gibi evrim süreciyle oluşmuştur. Evrimdeki dinamikler canlının hayatta kalma ihtimalini yükseltme doğrultusundadır. Acı hissetme kapasitesi, bir türün varlığını sürdürme ihtimalini artırır çünkü türün bireylerinin organizmaya zarar verici durumlardan kaçınmasını sağlar. Hayvanlarda acı çekme kapasitesinin bulunması evrim ile tutarlıdır.

Singer bu ampirik açıklamalara dayanarak, benzer morfolojik özellikler gösteren; benzer koşullar karşısında benzer davranış biçimlerine yol açan ve evrimsel olarak özdeş bir işleve sahip sinir sistemlerinin hayvanlarda acı duyma düzleminde insanlardan tamamen farklı bir şekilde fonksiyon gösterdiğini yani hayvanların aslında acı çekme kapasitelerinin olmadığını iddia etmenin mantıklı olmayacağını savunur.

Singer, bu gözleme dayalı açıklamaların karşısında teorik bir tutarlılık da talep eder: Hayvanların acı çektiği konusunda tam emin olamasak bile, pekâlâ aynı şüpheciliği her insanın gerçekten acı çekip çekmediği konusunda da göstermemiz gerekir⁹. İnsanların acı çektiğine dair bulgular eğer insanların acı çekme kapasitesinin olduğuna bizi götürüyorsa, aynı bulgular bizi hayvanların da acı çekme kapasitesine sahip olduğu ve acı çektikleri sonucuna ulaştırmalıdır. Aksi halde tutarlılık gereği çevremizdeki insanların da acı çekip çekmediği konusunda bir şüphe duymamız gerekir.

Singer daha sonra acı ve hazzı dair olabilecek ilgili diğer özellikleri inceler. Dil, bilinç ve zekâ gibi diğer özelliklerin acı ve haz hissetme konusunda en azından gerekli bir kriter olmadığını gösterir.

İnsanlar dille iletişim kurarken hayvanların böyle bir iletişim aracı yoktur. Acı çeken insanlar sonuçta insan dışı hayvanların sahip olmadığı bir davranışsal işarete,

⁹ *Ibid.*, s. 48.

yani gelişmiş bir dile de sahiptir. Ancak Singer'a göre soyut düşünceler söz konusu olduğunda belli bir düzeyde dil kapasitesi gerekli olsa da acı benzeri bilinç durumları daha ilkel ve dille tamamen ilgisizdir¹⁰. Pekâlâ dil kullanmaktan aciz bir varlık (hatta bir insan da) acı ve haz hissedebilir.

Hayvanların öz bilince sahip olup olmamaları, kendilerinin farkında olup olmamaları tartışmasına Singer ilk aşamada girmemektedir. Bu özellik (ve başka özellikler) söz konusu varlıkların menfaatlerini değiştirebilir, etkileyebilir. Ancak bu özelliğin (ve hissetme yeteneği dışındaki diğer özelliklerin) yokluğu bile hayvanların hissetme kapasitesinin varlığı nedeniyle hayvanların menfaatlerinin *varlığını* etkilemez. Farklı özellikler varlıklarda farklı menfaatler doğurabilir. Ancak menfaat menfaattir ve öz bilince sahip olmasalar dahi hayvanların hissetme yeteneğinden dolayı menfaatlerinin olduğu sabittir.¹¹

Örneğin bir insanın bir geçmiş ve gelecek farkındalığı ile bilinçli olması nedeniyle itibar, ekonomik güvenlik, karmaşık sosyal ilişkilerden ortaya çıkan farklı menfaatleri doğabilir. Ancak öz bilince sahip olma özelliği bir köpekte veya bir inekte var olmasa da bu durum bir köpek veya bir ineğin acı çekmemek konusunda bir menfaatinin olduğu, şiddet gördüğü zaman menfaatlerinin etkileneceği gerçeğini değiştirmez. Bir inek veya bir köpeğe belli bir şiddet uygulandığı zaman onlar acı çeker; menfaatleri olumsuz etkilenmiş olur. Benzer şekilde, belli bir zekâ seviyesine sahip olmak bir insan için eğitim menfaatinin varlığını ortaya çıkarabilir, ancak bu durum yine de bu zekâ seviyesine sahip olmayan bir hayvanının kendi menfaatlerinin *olmadığı* sonucuna bizi götürmez. Singer bu bahiste, insan dışındaki bazı hayvanların dille iletişim kurabildiklerini ve yine bazılarının öz bilince sahip varlıklar olduklarını belirtse de kendi ahlak ilkesinin bu özellikleri bir koşul olarak zaten aramadığı için bu konuları detaylı olarak tartışmamaktadır.

Sonuç olarak, hayvanlar hissetme yeteneğine sahip oldukları için menfaatleri olan varlıklardır. Dille iletişim kurmamaları hissetme kapasitelerinin olmadığını göstermez. Aynı şekilde hayvanların insanlarda olan öz bilince sahip olmamaları, insanlarda bulunan diğer farklı ve çeşitli menfaatlere sahip olmamaları sonucunu doğursa da, bu durum hissetme kapasitesine sahip olmaları ve “acı çekmemekten”

¹⁰ Singer, **Practical Ethics...**, s. 69.; Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 52.

¹¹ Singer, **Practical Ethics...**, s. 74.

menfaatleri oldukları gerçeğini değiştirmez. Bunun da doğal bir sonucu olarak hayvanların bu menfaatlerinin zarar görmemesi ve acı çekmemeleri konusunda tercihleri mevcuttur. Yani bir hayvan şiddet görmek ve görmemek arasında şiddet görmeme tercihine sahiptir. Aynı şekilde, bir hayvan yaşamak ve ölmek arasında yaşama tercihine sahiptir.

Hayvanların menfaatlerinin ve tercihlerinin var olduğunu gösterdikten sonra Singer, bir sonraki adımda menfaatleri olan bu canlılara karşı nasıl bir tutum almamızın ahlaki olacağını inceler. Aşağıda eşitlik ilkesinin acı ve haz hissetme kapasitesinden dolayı menfaatleri olan varlıklara nasıl uygulanabileceği ve uygulanması gerektiğini inceleyeceğiz.

1. 1. 2. 2. Menfaatlerin Eşit Önemsenmesi

Yazara göre menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi faydacılığa içkin bir ilkedir. Jeremy Bentham'ın ahlaksal eşitlik formülü olan “Herkes bir sayılmalı, hiç kimse birden fazla sayılmamalı” kuralı ile Henry Sigwick'in “Herhangi bir bireyin iyiliği, evrenin gözünde herhangi başka bir bireyin iyiliğinden önemli değildir” fikri bu ilkeyi oluşturur¹². Bir varlığın acı çekmesi durumunda bunu önemsemek ahlaken kabul edilemez bir duruştur. Bir varlık acı çekiyorsa, bu acıyı önemsemek için hiçbir ahlaksal gerekçe ileri sürülemez.

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin özü şudur ki ahlaki değerlendirmelerimizde eylemlerimizden etkilenen herkesin denk menfaatlerine eşit ağırlığı vermemiz gerekir. Bu ilke hassas bir terazi gibi işler. Terazide menfaatlerin daha güçlü olduğu taraf ağır basar. Kimin menfaatlerini tarttıkları, tarafların kim olduğu dikkate alınmaz. Dikkate alınan sadece menfaatlerin kendileridir. Eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar.¹³

Singer bu noktada kişisel menfaatlerin ötesinde diğerlerinin de menfaatlerini değerlendirmenin evrenselliğin bir sonucu ve evrensellik ilkesinin de etiğin bir koşulu olduğunu belirtir. Etik evrensel bir bakış açısına sahiptir. Etik “ben” ve

¹² Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s.42.

¹³ **Ibid.**, s. 54.

“siz”den öte olarak evrensel kurallara, evrenselleştirilmiş yargılara, tarafsız seyirci veya ideal izleyicinin bakış noktasına ulaşmayı hedefler.¹⁴ Aklımızı kullanarak kendi kişisel menfaat ve arzularımızdan sıyrılabilir ve diğerlerinin acılarının da kendimizinki gibi olduğunun farkına varabiliriz. Evrenin gözünden dünyaya baktığımız zaman kendi acı ve hazzımızın dışındaki acıları da değerlendirmeye katmamamız için bir neden ortada kalmaz. Bu çözümleme Singer’a göre ahlakın objektifliğine ve kişisel olarak anlamlı bir hayata ulaşmamız açısından da önemlidir. Salt kişisel menfaatlerin peşinde koşulan bir yaşam sadece subjektif yargılar içerir ve anlamlı bir hayat olarak atfedilemez.¹⁵

Singer menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin doğrultusunda, hayvanların da menfaatleri olduğuna göre bu menfaatlerin de eşit bir şekilde önemsenmesi gerektiğini ileri sürer. Bir insanın acı çekmesi kendi başına ahlaken kötü bir şey ise, aynı şekilde bir hayvanın da acı çekmesi ahlaken kötü bir şeydir.

Bu noktada anlam karışıklığını önlemek için bazı açıklamaların yapılması gerekir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi, *eşit muameleyi* öngörmez. Eşit önemseme ile eşit muamele farklı kavramlardır. Birçok durumda menfaatlerin eşit önemsenmesi bizi farklı muameleye götürebilir. Örneğin bir depremden sonra iki yaralı olduğunu düşünelim. Bu yaralılardan biri bileğini burkmuş, diğeri ise bacağını kırmış olsun. Normal olarak ikinci yaralı daha büyük bir acı çekiyor. Bu durumda elimizde sınırlı sayıda olacak şekilde iki doz morfin olması durumunda, menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi iki doz morfinin ikisinin de bacağı kırılmış yaralıya verilmesi gerektiği sonucuna bizi götürür. Böyle bir çözüm eşit muamele değildir (eğer bunu yapsaydık her iki yaralıya birer doz morfin vermemiz gerekirdi) ama eşitliğe uygundur.¹⁶

Hayvanlar konusunda da örneğin bir domuzun, bir insan gibi eğitim imkânlarından eşit bir şekilde yararlandırılmasına gerek yoktur. Bu durum her ne kadar eşit muamele değilse de menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırı değildir. Bunun da nedeni domuzun bir insanın aksine eğitimle ilgili bir menfaatinin

¹⁴ Singer, **Practical Ethics...**, s. 317.

¹⁵ Peter Singer, **How Are We To Live?**, Oxford: Oxford University Press, 1997, s. 272-273.

¹⁶ Singer, **Practical Ethics...**, s. 21-22.

olmamasıdır. Ancak menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi eşit muameleyi zorunlu tutmasa da hayvanların menfaatlerine insanlarla eşit derecede verir.

Bu noktada Singer ilkesini billurlaştırmak için insanların çektiği acılar ile hayvanların acılarının nasıl karşılaştırılabileceği konusunda da bir çözümleme yapar. Singer kabul eder ki insanların öz bilince sahip olmasından ve diğer özelliklerden dolayı insanlar aynı acı kaynağından daha fazla acı çekiyor olabilir. Singer'in ilkesini üstünde şekillendirdiği ölçüt "aynı acı seviyesi"dir. Örneğin bir insan bebeğine bir dayak atılması ile aynı dayağın bir ata atılması aynı acıyı yaratmaz. Ancak o ata, bebeğin yaşadığı acıyı yaratacak kadar kalın bir sopa ile vurulduğu zaman bu durumda aynı acı seviyesi oluşabilir¹⁷. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her iki durumun (bebeğe dayak atılması ile ata kalın bir sopa ile vurulması) da aynı şekilde kötü olduğu sonucuna bizi götürür.

Son olarak yazar kabul eder ki tarafların acıları arasında kesin bir karşılaştırma ve tartma yapılması imkânsız olabilir. Ancak "kesinlik" ahlaki bir karar için elzem değildir. Etkilenecek tarafların menfaatleri arasında açık bir farklılık olması durumunda böyle bir kesinliğe ihtiyaç olmaz. Kabaca bir karşılaştırma yapma ve bir sonuca ulaşma imkânı birçok durumda mümkündür. Eğer hayvanların çektiği acıları önleyebilseydik ve bunun karşılığında etkilenecek insanların menfaatleri bu acılara yakın bile değilse o zaman menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine göre hayvanların çektiği acıları önlememiz gerekir.¹⁸

Ahlak felsefesinde birçok düşünür kuramlarını inşa ederken ahlak ilkelerinin uygulanması için akıl, ahlaki karar verebilme kapasitesi gibi bazı özellikleri kriter olarak ileri sürmüşlerdir. Singer'a göre eşitliğin *özelliklere* dayandırılması uygunsuzdur. Yazar bu tipte bir temellendirmenin günümüzdeki neredeyse tüm ahlak felsefecilerinin kabul ettiği "insanlar arası eşitlik" iddiası için de yetersiz ve tutarsız olduğunu ileri sürer.

¹⁷ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s.54.

¹⁸ Pekâlâ, hukuk sistemleri de belli kavramları tartarken kesinlikten kaçınılmaz olarak uzak kalırlar. Örneğin mahkemelerin manevi zararı (hatta çoğu zaman maddi zararı) ve buna denk düşen tazminatı hesaplarken hiçbir zaman "tam olarak kesin" bir tespit yapmaları mümkün değildir. Somut bir olayda davalının gördüğü manevi zararın tam karşılığı olan manevi tazminatın bilinip bulunabileceğinin iddia edilmesi zor olsa da, bu kesin sonuca ulaşmadaki belirsizlik nedeniyle mahkemelerin maddi veya manevi tazminata hükmedemeyeceği sonucuna ulaşmak sağduyuya aykırı düşer.

Singer'a göre eşitlik ilkesinin belli özelliklerin varlığı olgusuna dayandırılması eşitlik ilkesini sağlam bir zemine oturtmaz çünkü akıl ve ahlaki karar verme kapasitesi gibi *özellikler* insanlarda eşit bir şekilde bulunmamaktadır¹⁹. Örneğin bazı insanların IQ'su 100 iken bazılarınınki 120 olabilir, bazı insanlar ahlaken çok erdemli iken bazıları kabul edilmez suçlar işlemektedir. Bu durumda *özelliklerin* eşit olarak var olduğunu iddia etmek olgusal olarak mümkün olmaz. "İnsanlar eşittir" önermesi bu nedenle insanların eşit özelliklere sahip olması üzerine inşa edilemez.

Bu sorunu çözmek için belli bir özellik için bir *sınır* belirlenmesi akla gelebilir. Özelliklerin oldukça farklı ve değişken bir şekilde dağılmış olması durumunda bir eşik belirlenmesi ve bu sınırın üstündekilerin eşit kabul edilmesi bu sorunu basitleştirir. Örneğin IQ'su 100, 110, 120, 130 olan dört kişiyi değerlendirirken "IQ'su 90'ın üzerinde olan herkes eşittir" önermesi bu dört kişiye eşit bir değer vermektedir. Yalnız fark edileceği üzere bu çözümün de sorunları vardır.

İlk olarak bu *sınır* bir eşik olarak, her ne kadar eşğin üstündekilere eşit değer verse de eşğin altında kalanları (Örneğin IQ'su 80 olan bir kişiyi) eşitlikten faydalandıramaz²⁰. Örneğin bu durumda IQ'su 80'den az olan kişilere ayrımcılık yapan bir düzen bu çözüme dayanılarak eleştirilemez. İkinci sorun ise bu sınırın keyfi olarak çizilmesidir. Eşitlik ilkesinin uygulanması için gerekli olan özelliğin eşği keyfi olmayacak şekilde tam olarak (örneğin IQ seviyesi olarak 90 değil de 80 veya 70 olması gibi) nerede çizileceği sorunu devam etmektedir. Keyfilik sorununun aynı zaman da *hangi* özelliğin (zekâ, ahlaki karar verme kapasitesi, fiziksel kuvvet, estetik zevk ve kabiliyetler gibi) sınırının bir eşik olarak seçileceği konusunda da mevcut olduğunu söyleyebiliriz. Adalet ve ahlak bir yandan evrensellik iddia ederken diğer yandan keyfilik nedeniyle doğası gereği kişisel bir yargıya dayanan bir özelliğe (veya bir özellik sınırına) vurgu yapması tutarsızlık sorununu doğurur.

Eşitlik ilkesini tüm insanların birbirine tam olarak denk olduğu düşüncesine dayandırmak bir hata olur. Çünkü gerçekte bu denklik tüm kişiler arasında bulunmaz. Singer'a göre olgusal olarak denk olmayan özelliklerin aslında denk olduğu tartışmasına girilmemeli, eşitlik talebinin zekâyâ, ahlak kapasitesine, fiziksel kuvvete veya bunlara benzer olgusal bir özelliğe bağlı olmadığı ortaya konulmalıdır.

¹⁹ **Ibid.**, s. 40.

²⁰ **Ibid.**

İnsanların eşitliği ilkesi, varsayılan fiili bir eşitliğin betimlenmesi değil, insanlara nasıl muamele etmemiz gerektiğini gösteren bir kılavuzdur.²¹

Yazar, özelliklerin eşitlik ilkesinin temeli olmadığını iddia ettikten sonra eşitlik ilkesini *menfaatlerin varlığı* üzerinden temellendirir. Bu menfaatlerin varlığı için de *acı ve hazzı hissetme kapasitesinin* mevcut olması gerekli ve yeterlidir. Bu noktada Jeremy Bentham'ın doğrudan hayvan haklarına dair olan pasajına yer verir:

“Belki bir gün hayvanlar dünyasının geri kalanı da kendilerinden ancak zorbalık yoluyla esirgenen haklara sahip olacaktır. Fransızlar bir insanın sırf derisi siyah diye kayıtsız şartsız bir zalimin keyfine terk edilemeyeceğini anladılar. Belki bir gün, bacak sayısının, derideki tüy miktarının ya da sağrı kemiğinin nerede bittiğinin de duyguları olan bir varlığı aynı akıbete terk etmek için eşit derecede yetersiz sebepler olduğu anlaşılır. Bu aşılamaz sınırı çizecek başka ne olabilir? Akıl yürütme yetisi mi? Ya da belki konuşma yetisi mi? Ama yetişkin bir at ya da köpek, gerek akıl gerekse iletişim kurma açısından, bir günlük, bir haftalık, hatta bir aylık bir bebekten kat kat üstündür; ama öyle olmasa bile bu neyi gösterirdi ki? Sormamız gereken soru, “Akıl yürütebiliyorlar mı?” ya da “Konuşabiliyorlar mı?” değil, “Acı çekebiliyorlar mı?” olmalıdır”²²

Bentham'a göre bir varlığın eşit önemsenme talebini tanıyan nitelik acı çekme kapasitesidir. Ancak acı çekme kapasitesi Singer'a göre, rasyonellik veya ahlaki karar verebilme yeteneği gibi bir özellik değildir. Bentham burada diğer filozoflar gibi bir *sınır* çekip yukarısındakileri önemsememiz, aşağısındakileri ise önemsemememiz gerektiğini savunmaz. Yani yeni bir *sınır* çekmez. Acı çekme kapasitesi zaten herhangi bir menfaate sahip olmanın önkoşuludur. Bu koşulun gerçekleşmesi ile varlıkların çıkarlarından anlamlı bir şekilde bahsedebiliriz²³.

Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi doğrultusunda *her menfaat* önemsenmelidir. Bu menfaatlerin varlığı da doğal olarak acı çekme kapasitesine

²¹ **Ibid.**, s. 41.

²² **Ibid.**, s. 44.

²³ **Ibid.**, s. 45.

koşulludur. Örneğin bir çocuk bir taşı tekmelediği zaman ahlaken yanlış bir durum yoktur. Çünkü taşın bir menfaati yoktur. Bunun da nedeni hissetme yetisinin olmamasıdır. Ancak aynı durum bir köpek veya kedi için geçerli değildir, çünkü onların hissetme yetileri vardır²⁴.

Bu durumda hissetme yeteneği olan canlıların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesi durumunda eşitlik ilkesi tutarlı bir hale gelir. Çünkü menfaat sahibi varlıkların *özellikleri* eşitlik ilkesi için ilgisiz, alakasız olarak adledilir. Tüm menfaatler, bu menfaatler kimin olursa olsun eşit bir şekilde önemsenmelidir. Böyle bir temellendirme olgusal olarak varlıklar arasında eşit olmayan özelliklerin mevcudiyetinden etkilenmez.

Tabii ki hayvanlar ve insanlar arasında veya insanların kendileri aralarındaki özellikler arasındaki farklılıklar farklı menfaatleri doğursa da, bu durum hissetme kapasitesi olan her varlığın menfaatlerinin olduğunu ve onlara yaptığımız muameleler ile menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez. Örneğin yüksek zekâ sahibi olmak bir kişinin eğitim görmekten doğan bir menfaatini ortaya çıkarsa da, bu durum başka bir kişinin acı çekme kapasitesinin varlığı nedeniyle fiziksel zarar görmemekten menfaatinin olmadığını ve bu varlığa fiziksel zarar verdiğimizde bu muameleden bu varlığın menfaatlerinin etkilenmediğini göstermez.

Sonuç olarak ister akıl, ister ahlaki karar verebilme kapasitesi, ister yüksek fiziksel güç özelliği eşitlik ilkesi için bir temel olamaz. Bunun ilk nedeni olgusal olarak insanlar (ve diğer varlıklarda) bu özelliklerin eşit olarak bulunmamasıdır. Dahası, hangi *özelliğin* hangi *eşikte* (eğer bir eşik belirlenecekse) eşitlik için bir koşul olacağı sorunu keyfilik problemi ile karşı karşıya kalmaktadır. Singer bunun yerine eşitlik ilkesinin koşulu olarak hissetme yeteneğini belirler. Buna göre bu kapasite ile menfaatleri olan *tüm* varlıklar, ister insan ister hayvan olsun etik alanının ve eşitlik ilkesinin kapsamına girer. Bu çözümlenme, özelliklerin eşit olmaması durumunda dahi varlıkların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesini öngörür.

²⁴ Peter Singer, *L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es*, Çev. David Olivier, Tahin Party, 2002, s. 17.

1. 1. 2. 3. Eşitlik İlkesinin Hayvanlara Uygulanmaması: Türçülük

Yukarıdaki çözümler doğrudan doğruya eşitlik ilkesi, acı çeken varlığın doğasından bağımsız olarak, bu acının – kabaca bir karşılaştırma yapmak mümkün olduğu sürece – herhangi başka bir varlığın çektiği benzer bir acıyla eşit tutulmasını şart koşar. Singer bu noktada hayvanların insana has özelliklere sahip olmadıkları, insan türüne mensup olmadıkları için menfaatlerinin eşit olarak önemsenmemesinin ahlaken kabul edilemez olduğunu iddia eder. Bu duruşu “türçülük” olarak niteler. Türçülük kavramını ilk olarak Richard Ryder kullanmıştır. Singer bu kavramı kendi eserlerinde derinlemesine işlemiştir.²⁵

Argümanını güçlendirmek için Singer, hayvanların eşitlik ilkesinden dışlanmasının yani türçülüğün, ırkçılık ve cinsiyetçilik ile denk olduğunu ileri sürer. Ahlak konusunda asgari bir duyarlılığa sahip bir kişi ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkar. Singer bu haklı karşı çıkışın nedeninin yukarıda anlatılan menfaatlerin eşit önemsenme ilkesi olduğunu iddia eder. Yazar bu şekilde menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin ırkçılık ve cinsiyetçiliğe nasıl tutarlı bir şekilde karşı durabildiğini ve yine aynı şekilde türler arası bir ayrımcılığın da bu şekilde meşru olamayacağını gösterir.

Nasıl ırkçılar kendi ırk üyelerinin çıkarları ile başka bir ırkın üyelerinin çıkarları çatıştığında kendi ırklarına öncelik tanıyarak eşitlik ilkesini ihlal ediyorlarsa türçüler de kendi türlerinin çıkarlarının diğer türlerin üyelerinin daha önemli çıkarlarının önüne geçmesine izin verirler²⁶. Her iki durum da ahlaka aykırıdır. Singer’a göre adalet grup mensubiyetine ve bu grupların özelliklerine göre dağıtılamaz. Çünkü böyle bir uygulama eşitliğe aykırı olur. Yazar ırkçılığın, cinsiyetçiliğin ve türçülüğün ahlaka aykırı olmasını menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine dayandırır²⁷.

Singer varlıkların türünün ahlaki değerlendirmemizde ilgisiz olduğunu iddia eder. İnsan türü dışındaki varlıkların da menfaatleri vardır. Eğer “ahlaki değerlendirmeye katılmak için sadece insan türüne mensup olmak gerekir ve bu

²⁵ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 43-44.

²⁶ Singer, **L’Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es...**, s. 17-18.

²⁷ **Ibid.**, s. 46.

yeterlidir” önermesini onaylarsak, “ahlaki değerlendirmeye katılmak için beyaz ırka mensup olmak gerekir ve bu yeterlidir” önermesini iddia eden bir kişiye karşı makul bir karşılık veremeyiz. Eğer *ırk* ahlaki değerlendirmemizde ilgisiz bir öge ise aynı şekilde *tür* de ilgisiz olmalıdır.

Bu noktada ahlaki değerlendirmeye katılmanın aslında insan türüne mensup olmaktan kaynaklanmadığı ama insan türüne has özelliklere dayandığı iddia edilebilir. Yukarıda anlatıldığı üzere bu argümantasyon kusurludur çünkü Singer’a göre özellikler eşitlik ilkesinin temeli olamaz. Bunun da ötesinde bu argümantasyon kendi içerisinde de tutarsızdır. Singer insan türü içerisinde pekâlâ insan türünün niteliklerinden kabul edilen rasyonellik, otonomi, bilinç gibi özelliklerin bazı insan türü mensupları tarafından sahip olunmadığını ileri sürer. Çocukların; rasyonelliği, öz bilinci yoktur ancak eşitlik ilkesinden yararlanıyor gözükmektedirler. Buna karşın çocukların bu özelliklere her ne kadar şu anda aktif olarak sahip olmasalar da gelecekte bu özelliklere potansiyelleri olduğu ve bu nedenle değerlendirmeye katılmaları gerektiği savunması akla gelebilir. Singer bu noktada en son hamlesini yaparak kalıcı zihinsel engelli (hatta akrabası bile olmayan) bir insan türü mensubunun bu testten geçemeyeceğini öne sürer. Pekâlâ, bu kişinin rasyonellik, otonomluk veya bilinç konusunda herhangi bir potansiyeli de yoktur. Ancak buna rağmen bu kişinin (her ne kadar özellik testinden geçemese de) menfaatleri önemsenirken (ki önemsenmelidir de), aynı ve hatta belki daha yüksek bir rasyonellik, otonomi veya öz bilinç düzeyine sahip bir hayvan bundan yararlanamaz. Bunun nedeni türcü yaklaşımdır ve ırka dayalı bir yaklaşımdan akıl yürütme açısından farksızdır.

İrkçılık ve cinsiyetçilik, gruplar arası özelliklerde denklik olmadığını iddia ettiği ve bu iddiası yanlış olduğu için eşitsizlik talebi haksızdır. Ancak ne var ki bireysel farklılıkların varlığı böyle bir argüman yapısında eşitlik ilkesini savunmasız bırakır. Örneğin IQ’su 100’den yüksek olan kişilerin IQ’su 100’den düşük olan kişileri köle olarak kullandığı bir düzene özelliklerin eşitliğine dayanan argüman yetersiz kalır. İrkçılık ve cinsiyetçiliğe sadece olgusal hatalarını göstererek verilen cevaplar daha derinlerdeki eşitsizlik taleplerine karşı etkisizdir²⁸.

²⁸ **Ibid.**, s. 40.

Kaldı ki eşitlik ilkesinin sadece ırkların ve cinsiyetlerin olgusal olarak denk olduğu fikrine dayanması çok risklidir. Pekâlâ, belli ırk veya cinsiyetler ile belli özelliklerin genetik olarak bağlantılı olduğu da ortaya çıkabilir. Bazı araştırmalar beyaz ırk mensuplarının, siyah ırk mensuplarından, uzak doğuluların da Avrupalılardan zekâ testlerinde daha yüksek puan aldığını göstermektedir. Kadınların erkeklere göre görsel-uzamsal yeteneklerinin daha zayıf olduğuna dair de bazı bilimsel çalışmalar vardır. Bu senaryoda sözü edilen yaklaşımı benimseyen ırkçılık ve cinsiyetçilik karşıtlarının, ırkçılık ve cinsiyetçiliği bazı açılardan savunulabilir ve haklı olduğunu kabul etmekten başka seçenekleri kalmaz²⁹.

Varlıkların gruplandırılması sonrasında eşitlik ilkesini bu grupların eşit özelliklere sahip olduğu iddiasına dayandırmak zayıf bir temellendirmedir. Hayvanların insan türüne mensup olmadığı ve insanların özelliklerine sahip olmadığı için eşitlik ilkesinden yararlanmaması gerektiği iddiası güçsüz ve insan türü içindeki eşitlik iddiası ile birlikte ele alındığında tutarsızdır.

Bir kişi, bir yandan ırklar ve cinsiyetler arası eşitliği savunurken (burada eşit muameleden bahsetmiyoruz) diğer taraftan tutarlı bir şekilde insanlar ile hayvanların menfaatlerini eşit olarak önemsemememiz gerektiğini iddia edemez. İnsan ve hayvanlar arasında eşitlik ilkesinin uygulanmamasını savunan bir kişi bu iddiasını temellendirirken “insanlar ile hayvanlar aynı özelliklere sahip değildir” olgusuna başvuracaktır. Yalnız böyle bir temellendirmeye karşı bir ırkçı da “Beyazlar ile siyahlar aynı özelliklere sahip değildir” veya daha sofistike bir elitist “IQ’su 100’den yüksek olanlar ile aşağı olanlar aynı özelliklere sahip değildir” iddiası ile kendi eşitsizlik talebini aynı mantıksal temellendirme ile savunabilir.

Yazara göre türçülük, tıpkı ırkçılık ve cinsiyetçilik gibi keyfi kriterlere dayanarak hayvanları adil olmayacak şekilde eşitlik ilkesinden dışlar. Irkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı olan bir kişinin tutarlı bir şekilde hayvanların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesine karşı çıkması mümkün değildir³⁰. Çünkü ırklar ve cinsiyetler arasında ve her ırk ve cinsiyetin kendi grubunun içerisindeki mensupların *özellikler* konusunda bir eşitlik yoktur. Irkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkılmasının temeli

²⁹ **Ibid.**, s. 41.

³⁰ Peter Singer, “Prologue: Ethics and the New Animal Liberation Movement”, **In Defence of Animals**, Ed. Peter Singer, Basil Blackwell, 1985, s. 6.

yukarıda açıklandığı gibi özelliklerin olgusal olarak eşit olarak dağılımı üzerinde değil menfaatlerin eşit olarak önemsenmesi ilkesine dayandırılmalıdır. Irkçılık ve cinsiyetçilik keyfi olarak kendi ırkları ve cinsiyetleri dışındakilerin menfaatlerini önemsememektedir. Türcüler de hayvanların menfaatlerini önemsememektedirler.

Toparlamak gerekirse, ırkçılık ve cinsiyetçilik genel olarak ahlaka aykırı olarak değerlendirilmektedir. Farklı ırklara veya cinsiyetlere eşitlik ilkesinin uygulanmamasının yanlılığı bu ırkların ve cinsiyetlerin aslında aynı, denk özelliklere sahip olmasından kaynaklanmaz. Irkçılık ve cinsiyetçilik yanlıştır çünkü yukarıda incelenmiş olan menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırıdır. Aynı şekilde türcülük de yanlıştır çünkü hayvanların menfaatleri de eşit olarak önemsenmelidir. Ne de olsa hayvanların da menfaatleri vardır. Bu argümantasyon dışında ırkçılık ve cinsiyetçiliğe karşı çıkmak zayıf kalır. Irkların ve cinsiyetlerin birbirlerine denk olduğu iddiası hem ampirik olarak bazı durumlarda yanlış olabilir, böyle olmasa bile ırk ve cinsiyet gruplarındaki üyeler arasındaki özellik farklılıklarının arasındaki eşitsizlik sorununa karşı savunmasız kalınır.

Bu kuram tüm yaşamların veya her bir menfaatlerin eşit değerinde olduğunu iddia etmez. Ancak bu kurama göre insan ve hayvanların benzer menfaatleri vardır ve bu menfaatler eşit sayılmalıdır. Bir kişinin türü nedeniyle menfaatleri gözden çıkarılıp diğerininki de yine türü nedeniyle kayırlamaz.³¹ Aşağıda bu ilkenin hayvanlara yapılan muameleler bağlamındaki çıkarımlarını inceleyeceğiz.

1. 1. 2. 4. Çıkarımlar

Singer eserlerinde esas olarak endüstriyel hayvancılığın ve bilimsel deneylerin hayvanlar üzerindeki etkisini inceler. Bu iki durum tüketici değildir, ama yazara göre en büyük zulmün yaşandığı alanlar bunlardır. Evcil hayvanlar, eğlence aracı olarak kullanılan hayvanlar da adaletsizliğe maruz kalmaktadırlar. Ancak bu alanlar her ne kadar daha popüler olsa da nitelik ve nicelik açısından en büyük adaletsizlik endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneyler konusunda yaşanmaktadır.

³¹ **Ibid.**, s. 9.

Singer'a göre menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinin en büyük ihlali, insanların hayvanları besin maddesi olarak kullanmasıdır. Besin için kullanılan hayvanların sayısı diğer kötü muameleye maruz bırakılan hayvanların sayısından kat ve kat fazladır. Her yıl milyarlarca hayvan öldürülmektedir. Bu süreç endüstriyel hayvancılık faaliyetleri ile gerçekleşmektedir.

Gelişen kapitalizm ve teknoloji sayesinde, teknik imkânlarla çok kısıtlı kaynağı finansal açıdan en verimli şekilde kullanmak mümkün olmaktadır. Yalnız bu süreçteki kaynak hayvanlardır. Hayvanlar, karlarını maksimize etmek isteyen şirketler nedeniyle kendi menfaatlerine, refahlarına ve sağlıklarına aykırı olarak kötü muameleye maruz kalmakta ve hayatları vakitsiz olarak sona ermektedir. Hayatları süresince de doğalarına aykırı olarak çok yetersiz, dar alanlara sıkıştırılmakta, huzurlu zaman geçirmeleri mümkün olmamakta, yavrularını arzu ettikleri gibi bakmaları, büyütmeleri engellenmektedir. Ölümüne giden süreç de oldukça korkutucu ve acı vericidir.

Bunların hiçbiri bilinçli veya özel bir kasıttan kaynaklanmasa da şirketlerin kar motivasyonu sonucunda bu pratikler ortaya çıkmaktadır. Hayvanların bu şekilde kullanılması maksimum karı sağlamaktadır. Tüketiciler de aynı şekilde tüketim kararlarında fiyat ve kişisel faydayı önemsedikleri için bu talep söz konusu süreci yeniden doğurmaktadır. Bu süreç içerisindeki belirleyici etmenler tüketicilerin talebi ve kar elde etmek isteyen üreticilerin arzıdır. Hayvanların menfaatleri ve tercihleri bu süreci etkileyememekte ve toplumsal düzen tarafından değerlendirilmemektedir. Aşağıda bu sektördeki bazı hayvan türlerinin durumu incelenecek ve bu durum karşısında yukarıda açıklanan ahlaki analiz doğrultusunda bu durum karşısında ne yapılmasına dair çıkarımlarda bulunulacaktır.

Tavuklar bu süreçte nicelik olarak en fazla etkilenen türdür. Kümes hayvancılığının verimliliği nedeniyle hayvancılığın en büyük bölümü tavuklara yöneliktir. İkinci dünya savaşının sonunda tavuk eti üretimi hala büyük ölçüde küçük bağımsız çiftçiler tarafından yapılıyordu. Günümüzde ise yalnız Amerika Birleşik Devletleri'nde haftada yaklaşık yüz milyon tavuk eti için kesilmektedir. Bu farklılık artık büyük ölçüde otomatikleşmiş; fabrika benzeri tesisler ortaya çıkmıştır.

Tavukların ortalama hayat süresi yedi yıldır. Ancak endüstriyel hayvancılık sürecinde yedi haftalık tavuklar kesilmektedirler. Hızlı ve yoğun bir beslenme sonunda yedi haftalık bir tavuk 2-2.5 kiloya ulaşır. Bu da bir tavuğun ulaşabileceği optimum ağırlıktır. Hayvanın yaşlanıp etinin sertleşmesi de tüketicilerin arzu etmediği bir durum olduğu için kesim ertelenmez. Endüstrinin ana karlılık hedefi daha büyük ve kilolu tavukları yetiştirmektir. Bu süreçte hayvanların refahı, hastalıkları hatta bazılarının yedi haftadan bile erken ölümleri önemsenmez³².

Masrafları azaltmak, verimliliği yükseltmek için tavuklar doğal ortamlarında, geniş bir alanda yetiştirilmezler. Bu sayede oldukça fazla sayıda tavuk, ekonomik anlamda verimli bir şekilde oldukça küçük bir arazide yetiştirilmiş olur. Ancak tavuk başına düşen alan 450 santimetre kare civarındadır. Bu alan bir dosya kâğıdından daha ufaktır. Tavuklar genellikle bu sıkışık ortamın yarattığı stres nedeniyle birbirleri ile kavga ederler hatta bazen birbirlerini öldürürler. Bu sorunu çözmek için üreticiler fabrikanın ışıklarını gün boyu loşlaştırarak veya tamamen kapatarak hayvanları uysallaştırmaktadırlar.³³

Endüstriyel hayvancılık, büyük baş hayvanların da kendi doğal yaşantılarını gerçekleştirmesine izin vermez. Doğal olarak büyük baş hayvanların temel besin maddesi lifli bir gıda olan ottur. Ancak böyle bir beslenme büyük bir arazi gerektireceğinden ekonomik açıdan bir işletme için verimli olmaz. Bu nedenle, işletmeler hayvanları belli bir alanda tutarak yoğunlaştırırlar. Bu sayede daha az bir arazide üretim yapılmış olur. Hayvanların beslenmesi de yemlerle sağlanır. Ancak bu yemler büyükbaş hayvanların doğal ihtiyaçlarına ve sindirim sistemlerine tam karşılık gelmez. Tavuklar gibi büyük baş hayvanlar olan sığır ve danalar da yoğun (ve sağlıklı) bir beslenme ve çoğu zaman hormonlarla hızlı bir şekilde büyütülür ve doğal yaşam sürelerinden erken bir şekilde hayatlarına son verilir. Mezbahalara hayvanların nakli ve hayvanların öldürülme süreci de hayvanlar için oldukça korku verici ve acıdır.³⁴

³² Peter Singer, Jim Mason, **The Ethics of What We Eat**, Rodale, 2006, s.24-26.

³³ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 152.

³⁴ **Ibid.**, s. 202-203.; **Ibid.**, s. 218-219.

Eti için kesilen hayvanların dışında hayvansal diğer gıdaların üretiminde de hayvanların refahı gözden çıkarılmaktadır. Birçok endüstriyel yumurta ve süt üreticisi, üretim süreçlerinde hayvanlara zarar vermektedirler.

Yumurta endüstrisi verimliliği arttırmak amacıyla tavukları çok ufak kafeslerde yetiştirmektedirler. Bu nedenle birçok tavuk kirli, dar, kalabalık kafeslerde bütün hayatlarını geçirmektedirler³⁵. Yumurta tavukçuluğu, tavukların kullanılmasına dayandığı için yeni yavrular arasından erkek civcivler seçilir ve çoğu zaman hemen öldürülürler.³⁶

Süt hayvancılığında da hayvanların verimli ve sürekli olarak süt vermeleri için düzenli olarak hayvanlar suni olarak döllenebilirler. Doğumdan sonra yavrular çok kısa bir süre sonra doğalarına aykırı olarak annelerinden ayrılmakta ve yine yumurtacılıkta olduğu gibi türün erkek yavruları ya hemen öldürülür ya da ortak çalışılan et endüstrisine satılır. Annelerinden ayrılmış olan yavrular ve anne inek uzun bir süre ağlamakta, birbirlerini bağıarak çağırılmaktadırlar. Hayvanların menfaatleri ancak şirketlerin karları ile uyduğu sürece korunur, kar getirmeyen bir menfaat hemen gözden çıkarılır.³⁷

Et yemek, (etobur hayvanların aksine) insan sağlığı için zorunlu değildir. Alternatif bitkisel ürünlere dayanan beslenme programları ile insanlar ihtiyaçları olan protein ve diğer mineralleri alabilir³⁸. Üstüne üstlük gerçekçi olarak bakıldığı zaman günümüz insanı hayvansal besinleri aşırı bir şekilde tüketerek sağlıklı olmak bir yana ciddi sağlık sorunları yaşamaktadır. Kalp ve damar hastalıklarının, kanserin ve birçok ciddi hastalığın önemli bir nedeni hayvansal gıdalara dayanan bir diyet, vejetaryen³⁹ bir diyet bu risk yoktur⁴⁰. Günümüz insanın et yemesi asıl olarak keyif, damak tadına dayanmaktadır.

³⁵ **Ibid.**, s.166-167.

³⁶ **Ibid.**, s. 163.

³⁷ **Ibid.**, s. 199-203.

³⁸ **Ibid.**, s. 250-254.

³⁹ “Vejetaryen” kelimesi et tüketmeyen manasına gelmektedir. “Ovo-vejetaryen” yumurtayı diyeteye dahil ederken süt ürünleri tüketmez. “Lacto-vejetaryen” süt ürünlerini diyeteye dahil ederken yumurta tüketmez. “Lacto-ovo vejetaryen” ise yumurta ve süt ürünlerini diyeteye dahil eder. “Vegan” ise süt ve yumurta dahil olmak üzere hiçbir hayvansal ürünü tüketmez. Singer kendisini “esnek bir vegan” olarak niteler. Singer’a göre vegan bir diyeti günlük hayatımızda istisnasız bir şekilde uygulamak oldukça zor olsa da et dışındaki hayvansal ürünler de mümkün olduğunca tüketilmemelidir. Çünkü bu ürünlerin elde edilmesinde de hayvanların menfaatleri oldukça olumsuz bir şekilde etkilenmektedir.

Hayvanların yaşadığı tüm bu acılara ek olarak hayvancılık endüstrisi aslında dolaylı olarak dünyadaki kaynakları verimsiz bir şekilde kullanmaktadır. Bir kilo et üretmek için yaklaşık sekiz kilo tarımsal ürün kullanılmaktadır. Hâlbuki bu kaynaklar et üretmektense besine ihtiyaç duyan insanlara yöneltilse çok daha büyük bir fayda elde edilecektir. Bu süreçte tarımsal ürünler kadar su, yakıt, insan emeği gibi kaynaklar da israf edilmektedir. Hayvancılık endüstrisi yarattığı talep ile tarımsal ürünlerin fiyatını yükseltmekte; tarım alanlarını hayvanlara yönelik yem üretmeye teşvik etmekte ve bunun sonucunda besine ihtiyacı olan insan gruplarını zor durumda bırakmaktadır⁴¹. Hayvancılık endüstrisi yüksek miktarda fosil yakıt tüketir. Hayvanların suni olarak bu kadar fazla sayıda yetiştirilmesi onların yaydığı metan ve diğer yeşil sera gazlarını da artırır. Bu nedenle bu endüstri küresel ısınma ve diğer çevre sorunlarına da neden olmaktadır⁴². Özellikle gelişmekte olan ülkelerde hayvansal ürünlere talebin yükselmesiyle dünya üzerinde sürülebilir olmayan bir süreç başlamıştır. Gelecek yıllarda artan dünya nüfusu bu kadar israfa dayanan bir yöntemle beslenemez. Dünyanın tarım kaynakları bu talebe ya cevap veremeyecek ya da bazı fakir ülkeler temel besin maddelerine ulaşamayacaktır⁴³. Faydacı yaklaşım tüm sonuçları ahlaki akıl yürütmeye dâhil ettiği için Singer bu açıdan da endüstriyel hayvancılığın etiğe aykırı olduğunu vurgular.

Modernizm öncesi tarım toplumundaki insan ile hayvan arasındaki doğal ilişkiler radikal bir şekilde değişmiştir. Tarım toplumundaki hayvansal üretimde hayvanın belli bir refahı mevcuttur ve insanların menfaati için salt bir araç olarak görülmezler. Singer her ne kadar endüstriyelleşme öncesi toplumdaki hayvanların durumunu da etiğe uygun bulmasa da en azından bunun ahlaki açıdan ‘makul’ bir pozisyon olduğunu söyler. Ancak günümüzdeki endüstriyel hayvancılık ve tüketim davranışları bundan oldukça farklıdır.

⁴⁰ Vejetaryen bir diyetin tek eksikliği B12 vitamindir. Bu da vitamin destekleri ile çok kolay bir şekilde telafi edilebilir. Lacto-ovo vejetaryenler proteini et dışındaki hayvansal kaynaklardan elde edebilir. Veganlar ise bakliyat, tahıl ve kuruyemişleri birlikte tüketerek protein sentezlemek için gerekli tüm temel aminoasitleri beslenmelerine dahil edebilirler.

⁴¹ Peter Singer, **Writings on an Ethical Life**, New York: The Ecco Press, 2000, s. 71.

⁴² **Ibid.**

⁴³ Peter Singer, **The Life You Can Save: How To Do Your Part To End World Poverty**, New York: Random House, 2010, s. 121-122.

Hayvanların menfaatlerinin zarar gördüğü bir diğer alan ise onlar üzerinde yapılan deneylerdir. Endüstriyel hayvancılıktaki kadar olmasa da yine çok sayıda hayvan büyük acılar çekmektedir.

Kozmetik ve temizlik ürünleri şirketleri yeni ürünlerini hayvanlar üzerinde denemektedirler. Şampuan, makyaj malzemesi, çamaşır suyu, deterjan gibi maddeler tavşanların gözlerine, farelerin ciltlerine dökülerek bu hayvanların dayanılmaz acılar çekmesine, kör olmalarına ve bazı durumlarda ölmelerine neden olmaktadır. Her yeni kozmetik ve temizlik ürünü geliştirildiğinde bu deneyler tekrarlanmaktadır hal bu ki bu ‘yeni’ kozmetik ve temizlik ürünlerine insanların gerçekten ihtiyacı olup olmadığı şüphelidir. Bu deneylerde kullanılan hayvanlar ise bu firmalar ne zaman yeni bir ürün geliştirse bundan zarar görmektedirler.

İlaç şirketleri her deney aşamasında sayısız fareye ölümcül dozlarda ilaç vermektedirler. Bilimsel araştırma adı altında birçok deney hayvanlarının belli ilaç ve durumlara tepkileri ölçülmektedir. Bu deneylerin önemli bir kısmı gereksiz sonuçlara yöneliktir, belli bir fayda ortaya çıkarmazlar. Örneğin bir ilacın hangi dozda kullanılan farelerin yarısını öldürdüğünün belirlenmesi o ilacın insan sağlığına olan etkisi açısından ilgisiz bir bilgidir. Bununla beraber birçok bilim adamı bu deneylerde insanlara belirli bir faydayı dahi amaçlamadan istatistiksel veya teorik bir sonuç adına birçok deney gerçekleştirmektedir⁴⁴. Bu keyfi süreci de engelleyen hukuki düzenlemeler de oldukça sınırlıdır. Hayvanları kullanan bu deneyler konusunda ‘bilimsellik’ sıfatı, bilim adamlarına hayvanlara nasıl muamele etmeleri gerektiği konusunda onlara çoğu zaman açık bir çek vermektedir. Bilimin toplumdaki saygınlığı ve getirdiği faydalar neticesinde toplum, bilimin bu konudaki etik sınırları aşmasını görmezden gelir⁴⁵.

Bilimsel pratiklerin zarar verdiği hayvan gruplarından bir tanesi olan yüksek primatlara özel olarak değinmek gerekir. Çünkü bu hayvan türü açıkça yüksek zekâyâ ve gelişmiş sosyal ve iletişim yeteneklerine sahiptir. İnsanların evrimsel olarak akrabası olan bu tür insanların pek çok özelliğini benzer olarak taşımaktadır. Arkadaşlık, aile ilişkileri; korku, endişe, mutluluk tepkileri; keyif aldıkları veya uzak durdukları birçok şey insanlarınkiler ile oldukça benzerdir. Buna rağmen birçok

⁴⁴ **Ibid.**, s. 77-79.

⁴⁵ **Ibid.**, s. 116.

yüksek primat bunca benzerliğe rağmen açıkça türcü bir şekilde sayısız bilimsel deney ve araştırmada kullanılmaktadır. Singer etik ilgi alanımızın şekilde evrimsel olarak en yakın tür konusunda dahi bu kadar keskin bir şekilde sona ermesini hatalı bulur.⁴⁶ Singer'a göre yüksek primatların insanlarla olan benzerliği vurgulanarak türcü yaklaşım hakkında farkındalık yaratılabilir. Gerçekten de birçok devlet kanunlarında bu hayvanlara özel korumalar getirmiştir.⁴⁷

Bilim, pek tabii ki insanların refahını yükseltmektedir. Ancak bu konuda hayvanların da menfaatleri değerlendirmeye alınması gerekir. Birçok deneyin insanlara olan faydası yoktur veya çok azdır. Buna karşılık hayvanlarda yarattığı acı çok yüksektir. Hayvanlar üstünde yapılan birçok deney; yapay doku ve simülasyonlarla daha etkin bir şekilde gerçekleştirilebilir⁴⁸. Ancak bilim dünyasındaki süregelen uygulamalar, alışkanlıklar, beklentiler ve hayvanların menfaatlerini görmezden gelen türcü tutum, bu değişimi yavaşlatmakta veya durdurmaktadır. Bilimsel deneyler konusunda ilk adım olarak etik kurulların oluşturulması daha sonra da alternatif yöntemlerin toplum tarafından benimsenmesi ile hayvanlar üzerindeki deneylere son verilmesi gerekir.

Evcil hayvanlar konusunda Singer bir çıkarımda bulunmamıştır. Ancak bu hayvanların da günümüzde büyük acılar çektiğini söyleyebiliriz. Birçok sokak hayvanı yerel yönetimler tarafından eziyetli bir şekilde toplanmakta ve öldürülmektedir. Birçok evcil hayvan sahibi baktıkları hayvanlara eziyet etmekte veya onlara gerekli ilgiyi göstermemektedir. Singer'ın ilkesini bu konuda kullanırsak evcil hayvan bakmanın kural olarak yanlış olmadığı sonucuna varabiliriz. Ancak bu hayvanlara bakanlar onların acılarını arttıracak şekilde muamele etmemelidirler. Benzer bir şekilde sokak hayvanları için de toplama, kısırlaştırma gibi belli önlemler alınabilir. Ancak bu toplamda hayvanların daha büyük acı çekmesine neden olacak şekilde gerçekleştirilmemelidir.

⁴⁶ Peter Singer, **Rethinking Life And Death**, New York: St Martin's Griffin, 1994, s. 165; Peter Singer, "Right for Chimps", *The Guardian*, 29 Temmuz 1999.

⁴⁷ Paola Cavalieri, Peter Singer, "Great Ape Project – And Beyond", **The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity**, Ed. Paola Cavalieri, Peter Singer, New York: St. Martin's Griffin, 1994, s. 308-309.

⁴⁸ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 138.

Bu yaşanan süreçlerde hayvanların çok önemli menfaatleri, insanların abes, önemsiz menfaatleri için feda edilmektedir. Bu, menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine aykırıdır. Singer modern toplumların bu işleyişi karşısında kişisel ve toplumsal olarak belli değişimler gerçekleştirmemiz gerektiğini söyler.

Singer, endüstriyel hayvancılık ve beslenme konusunda vejetaryen bir diyetin ahlaken zorunlu olduğunu ileri sürer. Özellikle endüstriyel hayvancılığın ürettiği etleri yani modern bir insanın süpermarketten düzenli olarak satın aldığı etleri tüketmek ahlaka aykırıdır. Vejetaryenlik bir temizlik, saflık, kötülükten arınma eşiği değildir. Singer tutarlı bir faydacı olarak vejetaryenliği sonuçları ile değerlendirir. Vejetaryenlik endüstriyel hayvancılığa boykottur. Bu sayede belli bir zaman içinde belli sayıda hayvan öldürülmemiş ve endüstriyel hayvancılık karlılığını kaybetmiş olur. Tüketicilerin ürünlerini almadığı bir sektör zamanla kaybolacaktır.

Singer'a göre bu şekilde elde edilmiş hayvansal gıdalar tüketilmemelidir. Ancak endüstriyel olmayan, hayvanların kötü muamele yapmayan çiftliklerden süt ürünleri ve yumurta tüketilebilir. Giyimde deri, yün gibi hayvansal ürünleri tercih edilmemelidir. Kozmetik ürünleri, temizlik maddeleri ve ilaçlar konusunda da hayvanlara zarar verilmeden geliştirilmiş olanlar seçilmelidir.

Bir kişinin bu etik olmayan sektörlerden bir ürün satın alması tabii ki bütün bu adaletsizliğin tek sorumlusunun o olduğu manasına gelmez. Ancak sorumluluğun bir kısmı yine de mevcuttur. Etkinin sınırlı olması adil olmayan bir eylemin olmadığını veya ahlaki sorumluluğun ortadan kalktığını göstermez⁴⁹.

Burada tabii ki kişi, aktivist bir şekilde daha fazla insanı hayvanlara yapılan bu muamelelere katılmaması konusunda harekete geçirmelidir. Ancak bu sayede endüstriyi değiştirebilecek bir etki yaratılabilir⁵⁰. Yalnız şu da bir gerçektir ki, hayvan özgürleşmesi aktivisti ulaşmak istediği kişileri ikna ederken vejetaryenlik seçimi bu konudaki samimiyetini ortaya koyacaktır. Yani kişisel olarak vejetaryen bir beslenmeyi seçmek bu değişim sürecinde kritik bir öneme sahiptir.⁵¹ Singer,

⁴⁹ Singer, **Writings on an Ethical Life...**, s. 67-68.

⁵⁰ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 230.

⁵¹ Peter Singer, "Utilitarianism and Vegetarianism", **Philosophy and Public Affairs**, Volume 9, Issue 4 (Summer 4, 1980), s. 335-336.

eserlerinde ağırlıklı olarak kişilerin ahlaki davranışlarının ne olması üzerinde durur. Bununla beraber devletlerin hayvanların refahı konusunda olumlu yönde adımlar atması gerektiğini de savunur. Ancak insan toplumunun hayvanlara yaptığı muamele tabii ki siyasi ve sosyolojik de bir sorundur. Irkçılık ve cinsiyetçiliğin azalıp sona ermesi nasıl bir süreç içinde gerçekleşti ise türçülük de benzer bir süreci geçirmek zorundadır. Çünkü birçok adaletsizlik gibi türçülük de toplumsal, siyasal, dini ve ekonomik dinamiklerle desteklenmektedir. İçinde yaşadığımız toplumlar bu adaletsizliği benimsemiş ve bir hayat tarzı haline getirmiştir. Hayvanlara adaletsizce yapılan muameleler bireylerin çocukluklarından başlayan ailevi ve toplumsal pratiklerle normalleştirilmiştir.⁵² Üretim ve tüketim süreci birbirinden ayırılmış, tüketiciler hayvansal ürünlerin üretim sürecine hiç tanık olmayarak, sorumlulukla yüzleşmeyerek hayvansal ürünleri birer eşya olarak satış noktalarından temin etmektedirler.

Singer hayalperest bir şekilde hayvanları kullanan ve onlara zarar veren endüstrilerin devlet tarafından devrimsel bir şekilde kapatılmasını beklememektedir. Bu ilerleme bir sürece yayılacaktır. Vatandaşların hayvanlara karşı olan tutum ve yaklaşımı değiştikçe iktidarların da tutum ve yaklaşımı değişecektir. Bu da hayvanların refahı lehine belli reformları doğuracaktır. Örneğin İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık gibi birçok ülke endüstriyel hayvancılıkta hayvanların yerleşip hareket edebilecekleri asgari mekân koşulların sağlanmasını, hayvanlar kesilirken canlarının acımasını azaltan yöntemlerin uygulanmasını ön gören düzenlemeler yapmışlardır.⁵³ Yalnız yine de bu reformlar gelinmesi gereken son nokta olarak görülmemelidir. Belli ülkeler belli sektörlerde hayvanların refahını sağlamak için düzenlemeler yapmıştır. Ancak bu düzenlemelerin de önemli bir kısmı türçüdür. Hayvanların ancak çok büyük eziyet gördüğü koşullar ortadan kalkmasına rağmen geri kalan adaletsiz muameleler devam etmektedir. Günümüzde hayvan eziyetinin önlenmesine yönelik reformların sınırı endüstrilerin kar etmelerine engelleyecek seviyeye gelmez. Eziyetin tespiti ancak kar kazanımı bittiği zaman başlar. Aksi takdirde yaşanan adaletsizlikler zalimlik olarak görülmemektedir.

Bu düzenlemelerin önemli bir kısmı aslında yine insanların menfaatlerine yöneliktir. Hayvan refahına yönelik reformların önemli bir amacı aslında insan

⁵² Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 290.

⁵³ **Ibid.**, s. 329.

sağlığını korumaktır. Ancak yine de Singer böyle reformların savunulması gerektiğini aksi takdirde ‘ya hep ya hiç’ stratejisinin hayvanlar için daha kötü sonuçlar getireceğini söyler. Belli reformlarda kısa vadede uzlaşmak hem birçok hayvanın acısını azaltır hem de bundan sonra gerçekleşebilecek olan reformlar için bir temel oluşturur⁵⁴. Birçok durumda hayvan özgülleşmesi hareketi bu sektörlerle müzakere etmeli ve sonuç odaklı bir yaklaşımla olumlu yönde reformlar için işbirliği göstermelidir⁵⁵. Belli endüstrilerin tamamen lağvedilmesini talep eden ve genellikle uzlaşmacı olmayan akımlar bugün elde edilebilecek kazanımları engellemektedir⁵⁶.

Singer’ın çıkarımlarının genelini sonucu, kişisel ve toplumsal olarak etik bir yaklaşımla günümüz toplumsal pratiklerine karşı konulması ve kademeli olarak da olsa bu düzenin radikal bir şekilde değiştirilmesi gerektiğidir. Günümüz modern toplumları sadece kişisel menfaat, verimlilik, karlılık güdümlü bir yaşam tarzı ve toplumsal kurumsallaşma eğilimde şekillenmektedir. Hayvanlar da bu düzende en büyük zarar gören gruptur. Bilim sayesinde artık kendi doğamız gibi hayvanların da doğasını biliyoruz. Hayvanların acılar çekmediğini, toplumsal düzenimizin başka türlü oluşturulamayacağını, insanın hayvanlardan tamamen bağımsız ve ilgisiz olarak üstün ve değerli olduğunu bilimsel olarak iddia edemeyiz. Singer’a göre insanın ahlaki olarak kendi kendine yarattığı izolasyon bilimsel veriler ışığında sona ermiştir⁵⁷. Etik bir yaklaşımla bu adaletsizliklere karşı çıkılmalı ve dünya üzerinde yaşanan bu muazzam acı sona erdirilmelidir. Böyle bir yaklaşım insanların anlamlı ve etik bir yaşama ulaşmaları için de gereklidir. Etik değerlerin küçümsendiği, salt materyalist menfaat üzerine kurulu hayat modeli insanların kendi hayatlarını da anlamsızlaştırır. Singer’a göre etik bir yaşam, adaleti sağladığı gibi kişilerin ve toplulukların kendi hayatlarından da keyif ve tatmin elde etmesini sağlar.⁵⁸ Sadece kişisel olarak belli şeylere erişilmesi ve bunların tüketilmesi insanda bir doyum yaratmaz. Kişisel hazlar gelip geçicidir. Zenginlikten veya belirli tüketim ürünlerinden (bu bağlamda hayvansal ürünlerden) elde edilebilecek kişisel zevk basit ve sınırlıdır. Singer’a göre anlamlı bir hayat, dünyadaki acıyı azaltmak için gayret

⁵⁴ *Ibid.*, s. 20-21.

⁵⁵ Arlene Judith Klotzko, Peter Singer, “Learning From Henry Spira”, *Cambridge Quarterly Healthcare Ethics*, Issue 8 (1990), s. 4-5.

⁵⁶ Peter Singer, “Ten Ways to Make a Difference”, *The Animal Ethics Reader*, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 577-578.

⁵⁷ Singer, *Rethinking Life And Death...*, s. 182.

⁵⁸ Singer, *How Are We To Live?...*, s. 279-280.

göstermekten geçer⁵⁹. Ancak bu şekilde yaşamdan bir doyum elde ederiz. Vejetaryenlik gibi bazı pratikler insanları hazdan uzaklaştırmaz tam tersine hayatlarına daha anlamlı bir boyut kazandırır.

Singer'ın yukarıdaki açıklamalarına göre bir eylem birçok varlık için büyük bir acı ve çok az sayıda varlık için az bir haz yaratıyor ise bu durumda fayda ilkesine göre ahlaki olamaz. Ancak bu hayvanların hiçbir zaman ahlaka uygun olarak zarar verilemeyeceği veya öldürülemeyeceği anlamına gelmez. Veya tüm hayvanların aynı derecede değere sahip olduğunu da söyleyemeyiz.

İstisnai durumlarda hayvanlara zarar verilebilir veya öldürülebilirler. Örneğin farazi olarak bir deney yapılacağını ve bu deneyin ölümcül bir hastalığı tedavi edecek bir ilaç formülü 'gerçekten' ortaya çıkaracağını düşünelim. Böyle bir durumda bir hayvanın deney sırasında kullanılması binlerce insanın hayatını kurtarabilecek olsun. Singer bu farazi deneyi onaylar ancak bu tip hayali senaryoların gerçeklikten uzak olduğunu da vurgular. Günümüzde kesinlikle hayvanlar üzerinde yapılması gereken pek az bilimsel deney insan hayatını kurtarabilir. Sonuç olarak, faydacılık gereği faydanın maksimize edilmesi ve tarafların tercihlerinin en yüksek seviyede memnun edilmesi amacıyla bazı durumlarda hayvanların öldürülebileceğini savunabiliriz ancak bu çok istisnaidir⁶⁰. Aynı durum bir insan üzerinde de gerçekleşebilir. Pekâlâ, binlerce insanı kurtarmak için bir metroda yerleştirilmiş bombanın yerini bulmak ve etkisiz hale getirmek için işkence yapılması meşru olabilir. Ancak bu çok istisnai bir durumdur. Bu nedenle norm olarak 'işkence yapılması meşrudur' önermesi nasıl kabul edilemez ise aynı şekilde 'hayvanlar insanlar için kullanılabilir, öldürülebilir' normu da kabul edilemez. Yukarıda anlatılanların ışığında 'hayvanları beslemek veya bilimsel ilerleme için kullanmak yanlıştır' önermesinin belli özel durumlarda istisnaları olabilir ancak bu normun kendisinin haklılığını değiştirmez.

Pekâlâ, eğer kaçınılmaz bir şekilde bir köpek veya bir insandan birini feda etmek zorunda kalırsak tabii ki insanı kurtarmak gerekir. Çünkü ortalama bir insanın menfaatleri daha fazladır. Singer, tıpkı insanlar gibi insan olmayan hayvanlar içinde

⁵⁹ Peter Singer, "Ethics", **Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers**, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 85-86.

⁶⁰ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s.134-135.

de insanlar gibi kişiliğe sahip hayvanların bulunduğunu da öne sürer. Örneğin yüksek şempanzeler, yunuslar, köpekler, kediler belli bir öz bilince sahiptirler, belli planlar yaparlar, hatta bazıları işaret dili bile öğrenebilir. Bu hayvanların öldürülmesi ile insanların öldürülmesi denk derece de dahi kötü olabilir. Aynı mantıkla, bir maymun ile bir balık arasında kalındığı zaman maymunun kurtarılması ve balığın feda edilmesi ahlaka aykırı değildir. Ancak altını çizmek gerekir ki Singer'a göre günümüzün hayvanlara karşı yaptığı rutin uygulamalar bu istisnaların kat ve kat ötesindedir. Özellikle vurguladığı endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneyler (alternatifleri ile karşılaştırıldığı zaman) pek az fayda ortaya çıkarmakta ancak bunun karşısında büyük acılar doğurmaktadır.

İstisnai bir diğer konu ise kişilik özelliklerine sahip olmayıp sadece acı ve haz hissedebilen hayvanlardır. Bu hayvanlar bilinçlidirler, yani acı ve hazzı hissederler ancak kendi kişiliklerinin bilinçlerinde değillerdir. Yani bunlar, varlıklarını dış dünyadan ayırıp kendi varlıklarını zihinlerinde bir imge olarak geleceğe yansıtamaz. Bu durumda bu hayvanların yine acı çekmeme tercihleri vardır ancak dış dünyadan bağımsız ve ayrı bir varlık olarak varlığını sürdürmeye dair bir menfaati yoktur. Bazı canlıların yaşamı biyografik bir nitelik sahibi olmaktan ziyade biyolojiktir⁶¹. Bu tip bir duruma balıklarının yaşamlarını örnek verebiliriz. Balıklar her ne kadar acı ve hazzı hissedebiliyor olsa dahi kendi bilinçlerinde değillerdir. Bir nevi her an yeniden doğmaktadırlar. Böyle bir durumda bu varlığın hayatına başka bir hayatı başlatmak kaydıyla son verilebilir mi? Eğer bir balığın öldürülmesi başka bir balığın hayata gelmesine neden olacak ise ve bu durum toplam hazzı olumsuz yönde etkilemeyecekse bu eylem ahlaki olur mu? Böyle bir endüstri sayesinde üretilen hayvanları öldürüp tüketmek meşru olabilir mi? Söz konusu sorunsalın tatmin edici kesin bir cevabı yoktur. Singer böyle bir durumda acıyı veya haz yokluğunu telafi edebilecek bir haz doğumunun faydacılık açısından meşru olabileceğini kabul eder. Bunun yanında bu şekildeki bir uygulamanın hayvanlara olan türcü bakışımızı canlandırabileceğini ve bu nedenle bu tip tercihlerden sakınılması gerektiğini ileri sürer⁶². Kaldı ki günümüzdeki hayvancılık sanayii ürettiği hayvanlara sunduğu

⁶¹ Peter Singer, "Killing", **The Oxford Companion to Philosophy**, Ed. Ted Honderich, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 445-446.

⁶² Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s.309.

koşulların kötü olması nedeniyle ortaya çıkan hayvanların hayatlarında hazdan çok acı vardır⁶³.

1. 1. 3. Eleştiriler ve Cevaplar

Singer'in analizi birçok yazar tarafından eleştirilmiştir. Bu bölümde bu yapılan eleştirileri ve Singer'in bunlara cevaplarını inceleyeceğiz. Bu şekilde Singer'in argümanı daha billur hale gelecektir.

Hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarında Immanuel Kant insanların sahip olduğu içkin değeri vurgulamış ve hayvanlar bu değere sahip olmadığı için hayvanlarla insanların aynı şekilde önemsenmesine karşı çıkmıştır. Buna göre otonomisi olmayan hayvanlar kendi içlerinde bir amaç değillerdir ancak insanlık için bir araçlardır. Hayvanlara eziyet edilmemelidir; ancak bunun nedeni böyle bir alışkanlığın daha sonra insanlara da yöneltilebileceği riskinden kaynaklanır.⁶⁴

Haysiyet, içkin değer gibi kavramlara dayanan bu eleştiri çizgisi Singer'a göre ilk bakışta insanlar arasındaki eşitliği sağlamak açısından faydalı olmuştur. Gerçekten de Rönesans'tan başlayan hümanizm akımı bu şekilde insanın değerini yüceltmiş ve insanlara yapılan sayısız zulme karşı çıkmıştır. Ancak Singer böyle bir temellendirmenin insanı bir yandan yüceltirken diğer yandan insan dışı canlıları küçümseyip aşağılama sorununu ortaya koyar. Bu şekilde yukarıda anlatıldığı üzere ahlaki statü sahibi varlıklar ahlaki değerlendirmemizin dışında kalırlar veya ayrımcılığa uğrarlar. Kaldı ki 'haysiyet', 'içkin değer' gibi kavramlar oldukça soyuttur. Bunların neden sadece insanlara atfedilmesi gerektiği veya insanlar içinde birçok farklı özellik ve erdeme sahip kişilere eşit bir şekilde atfedilmesi gerektiği sorununun tatmin edici bir cevabı yoktur⁶⁵.

Kant'ın hayvanlarla ilgili daha olumlu olan görüşü hayvanlara dolaylı ödevlerimizden dolayı eziyet etmememiz gerektiğidir. Bu ödevin asıl amacı yine insandır. Hayvanlara iyi davranma yükümlülüğümüz vardır çünkü eğer hayvanlara

⁶³ Singer, **Practical Ethics**..., s. 121.

⁶⁴ Immanuel Kant, **Lectures on Ethics**, Ed. Peter Heath, J. B. Schneewind, Çev. Peter Heath, Cambridge: Cambridge University Press, 1997, s. 212-213.

⁶⁵ Peter Singer, "All Animals Are Equal", **Applied Ethics**, Ed. Peter Singer, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 226-228.

zalim bir şekilde davranırsak bu tutum ileride insanlara da zalim davranışlara evrilebilir⁶⁶. Yani hayvanlara insanlara olan ödevlerimizi uygun bir şekilde yerine getirmek için zulüm edilmemelidir, hayvanların kendi iyiliği için değil.

Singer'a göre bu argümantasyon yukarıda anlatıldığı üzere eşitlik ilkesinin (veya ödevlerin) özelliklere bağlı olması nedeniyle kusurludur. Ahlak ilkelerini belli özellikler üzerinde inşa etmek keyfîlik ve tutarsızlık sonucunu doğuracaktır. Üstüne üstlük bazı insanların kalıcı olarak zihinsel engelli olduğu düşünüldüğünde, bunlar için hayvanlara öngördüğü muameleyi savunmadığı için de Kant'ın tutumu da türçüdür.⁶⁷

Kant'ın hayvanlara iyi davranma önerisinin dayanağı da sağlam değildir. Bir kişi pekâlâ hayvanlara olan davranışları ile diğer varlıklara olan davranışları arasında fark koyabilir. Bu sayede hayvanlara yaptığı muameleden diğer kişiler etkilenmemiş olur. Böyle bir durumda Kant'ın dolaylı olarak korumaya yeltendiği hayvanlar etik alanının dışında kalarak savunmasız kalmış olur.

Bir diğer eleştiri grubu ise hayvanların ödevlere sahip olamayacakları düşüncesinden hareket eder. Michael Fox'a göre ancak otonom varlıkların oluşturduğu ahlaki topluluklarda hak ve ödev kavramlarının belli bir anlamı ve uygulaması olabilir. Bu argüman çizgisine göre haklar ancak buna karşılık gelen ödevlerin de sahip olunmasıyla oluşabilir⁶⁸. Ödevlere sahip olamayan veya bir ödev fikrini benimseyemeyen hayvanların haklara sahip olmasından veya hak sahibi insanların bu hayvanlara karşı belli ödevlerinin olmasından bu nedenle bahsedilemez. Ancak Singer ahlak ve adaletin mütakabiliyete dayanamayacağını, eşitlik ilkesinin de belli özelliklere dayanmasının mevcut ahlaki kabullerimizle çeliştiğini savunur. Kaldı ki zihinsel engelli kişilerin ödevlere sahip olmamalarına rağmen haklara sahip olmaları durumunda hayvanların bu konuda ayrımcılığa uğramaları tutarlı olamaz. Hak kavramı, ahlakın bir yönü olarak ele alınabilir; ancak etik zorunlu olarak hak ölçütünü kullanarak sonuçlara ulaşmak zorunda değildir.

⁶⁶ Immanuel Kant, "Duties in Regard to Animals", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-24.

⁶⁷ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s.327.

⁶⁸ Michael Fox, "Animal Liberation: A Critique", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.112.; Michael Fox, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.136.

Yazar faydacı yaklaşım doğrultusunda hak kavramını zaten genel anlamda reddetmekte ve gereksiz bulmaktadır⁶⁹. Singer bu kavramı güncel tartışmaların retoriğine uygun düşmek için belli durumlarda kullandığını ancak kuramsal açıdan hak kavramını yanlış bulduğunu belirtir⁷⁰.

Singer hak ve ödev ilişkilerinin toplum sözleşmesi kuramları ile temellendirilmesini de eleştirir. Singer'a göre, etiğin temelini mütekabiliyet olmaması gerekir. Ahlaki akıl yürütmemiz için karşı tarafın da aynı şekilde akıl yürütmesi bir koşul olamaz. Bir kişinin kötü şeyler yapmamasının nedeni başkalarının ona kötü şeyler yapmayacak olması değildir⁷¹.

Etiğin kaynağının açıklaması ile meşrulaştırılması arasında bir fark koymak gerekir. Etiğin kaynağı, kişiler arasında zımnî bir anlaşma olarak açıklanabilir ancak bu bize o anlaşmanın doğruluğu ve yanlışlığı hakkında bir şey söylemez. Her ne kadar toplum sözleşmesi kuramı etiğin kaynağı konusunda veya neyden *olduğu* konusunda değerli bir açıklama getirirse de etiğin ne *olması*, nereye gitmesi *gerektiği* konusunda bir açıklama getirmez.⁷²

Etiğin öznesi olan insan akılcı düşünebilir ve akılcı düşünme kişisel çıkarla sınırlı değildir. Etik hakkında muhakeme yaparken kendi menfaatlerimizin ötesinde, kendi grubumuzun ötesinde kavramlar kullanıyoruz. Ancak toplum sözleşmesi kuramları ise etiği sadece kişilerin kendi menfaatlerini koruma amacı ile ortaya çıkan ve var olan bir şey olarak niteler.

Toplum sözleşmesi kuramları kozları olan grupların uzlaşması üzerine bir etik düzen inşa ederler. Ancak böyle bir kurguda “zayıflar” bu sözleşmenin müzakeresinde kozları olmadığı için (veya az ellerindeki kozlar az veya güçsüz olduğu için) bu sözleşme eşit bir şekilde hak ve ödevleri dağıtamaz. Aynı şekilde kurallara karşılık veremeyen, bunları takdir edemeyen varlıklar (örneğin zihinsel

⁶⁹ Peter Singer, “Fable of the Fox and Unliberated Animals”, **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.122-123.

⁷⁰ Peter Singer, “Ethics”, **Examined Life: Excursions with Contemporary Thinkers**, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 69-70.

⁷¹ Singer, **Practical Ethics...**, s. 18.

⁷² **Ibid.**, s. 79.

engelli insanlar) da bu sözleşmenin dışında kalırlar. Küçük çocuklar veya gelecek nesiller dahi toplum sözleşmesi mantığına göre etik ilginin dışında kalacaktır.

Singer bu çözümler ile toplum sözleşmesinin klasik halinin eşitliğe ve ahlaka uygun bir kurgu olamayacağını iddia eder. Ancak bunun dışında bazı toplum sözleşmelerde daha gevşek bakış açıları da mevcuttur. Örneğin John Rawls'un kuramındaki cehalet peçesi kurgusunda, sözleşmeyi yapanlar kendi menfaat ve kollarından habersiz olarak için oybirliği ile herkese eşit uygulanacak adalet ilkelerini belirlerler. Böylece Rawls toplum sözleşmesi kuramındaki kaba mütakabiliyet sorunundan sıyrılmaya çalışır. Singer ilk olarak bu durumda dahi kalıcı zihinsel engellere sahip insanların adaletin konusu olamayacağını vurgular çünkü bu kişiler cehalet peçesi arkasında dahi anlamlı bir şekilde sözleşme hakkında bir müzakere gerçekleştiremezler. Rawls da bunun kendi kuramı açısından bir problem teşkil ettiğini kabul etmiş, bu sorunun bir adalet ilkesi meselesindense bir ahlak ilkesi meselesi olduğunu ileri sürmüştür. Ancak bu çözüm Rawls'u dahi tam tatmin etmemiştir. İkinci olarak Singer, klasik toplum sözleşmeciliğine ahlak ilkeleri katarak yumuşatan Rawls gibi felsefecilerin neden hepten sözleşmesi bakış açısını bırakmadığını sorar. Singer'a göre eğer bir kuramın gücü ahlaki analizinin ve erdeminin gücü ile belirlenecekse, sözleşmesi bir kurguyu tamamen bırakmamak için bir neden kalmamaktadır.⁷³

İngiliz düşünür Roger Scruton'a göre de hayvanların haklarından bahsedebilmemiz veya onları doğrudan ahlaki akıl yürütmemizde bir taraf olarak alabilmemiz için hayvanların da aynı şekilde belli ödevlerinin farkında olabilmesi ve benzer bir ahlaki akıl yürütmeyi yapabilmesi gerekir⁷⁴. Scruton hayvanlarla olan ilişkilerimizi doğaya bakarak düzenlememiz gerektiği iddia eder. Hayvanlar diğer hayvanları doğaları gereği yemekte, zarar vermektedirler. İnsanlar da doğadaki üstün konumu ile aynısını neden yapmasın? İnsanlar belli ahlaki sınırlamalar ile hayvanların refahını asgari ölçüde sağlayarak onları yiyecek, eğlence aracı veya denek olarak kullanabilir.⁷⁵

⁷³ **Ibid.**, s. 81-82.

⁷⁴ Roger Scruton, **Animal Rights and Wrongs**, Demos, 2006, s.59-60.

⁷⁵ **Ibid.**, s. 78-79.

Singer bu noktada öncelikle hayvanları kullanma şeklimizin doğal olmadığını belirtir: modern insan yemeğini avlamaz, süpermarketten satın alır. Ancak bunun da ötesinde yazar, doğal olan bir pratiğin kendiliğinden ahlaki olduğu sonucunun çıkmaması gerektiğine dikkat çeker. Pekâlâ, insanlar arasında şiddet, savaş da doğal olabilir, ancak bu onları ahlaki yapmaz. Başka bir örnekte kadınların çocuklara bakmasını doğal olabilir ancak böyle bile olsa kadınların çocuklara bakmaya zorlanması ahlaki olmaz. Doğa veya doğal düzen, ahlaki kararlarımız için başlı başına bir kılavuz olamaz. Günümüz adalet kurumlarına ve kurallarına baktığımız zaman da doğada gerçekleşenlerden oldukça farklı bir düzen vardır. Hatta bu düzenin doğanın vahşiliğinden öte ve erdemli olduğuyula da övünmektedir.

Hayvanlar, ahlaki karar alabilecek bir düzeyde olmadıkları ve bazılarının başka seçenekleri olmadığı için diğer hayvanlara zarar verirler. Etobur bir hayvanın et yemeyerek hayatta kalma şansı yoktur, zaten ahlaki karar verme için yeterli soyutlama ve akıl yürütme yeteneğinden de yoksundur.⁷⁶

Hâlbuki insanların hayvanları kullanmak gibi bir zorunlulukları yoktur. Pekâlâ, alternatif yöntemlerle hayatlarını makul şekilde devam ettirebilirler. İnsanların yine hayvanlardan farklı olarak eylemlerini ahlaki olarak tartıp buna göre ahlaka uygun karar verme yetisi de mevcuttur. Bu tip tartışmalarda insanları hayvanlardan üstün tutarların, önce insanın ayrı-üstün bir özellik setine sahip olduğunu iddia ederken, daha sonra ahlaki kararları konusunda kendisinden aşağı gördüğü hayvanlara yeniden dönmesi ve onları kılavuz alması tutarlı değildir.⁷⁷

Singer'a karşı Micheal Pollan, Fearnley-Whittigstall gibi bazı yazarlar da yine faydacılığı kullanarak karşılık vermiştir. Bu argüman çizgisine göre günümüz hayvancılık sektöründe kullanılan hayvanlar belli bir refah seviyesine sahiptirler. Ancak eğer hayvanlar insanlar tarafından tüketilmese, bu talep var olmasa idi bu hayvanlar hiç olmayacaklardı bile. Bu şekilde toplam fayda hayvanların yetiştirildiği ve tüketildiği düzende daha fazladır. Hayvanlar insanlarla ilişkilerini karşılıklı faydaya uygun şekilde geliştirmiş ve bu şekilde evrim geçirmişlerdir. Bu nedenle aslında faydacı ilkeye göre ahlaka aykırı bir şey gerçekleşmemektedir⁷⁸. Singer bu

⁷⁶ *Ibid.*, s. 303.

⁷⁷ *Ibid.*, s. 303-304.

⁷⁸ Singer, Mason, *The Ethics of What We Eat...*, s. 248-250.

çözümlemenin faydacı hesabında bir hata olduğunu vurgular. Hayvanlar günümüzde refah sahibi bir hayat sürmemektedirler. Yani toplama bakıldığı zaman endüstriyel hayvancılık daha fazla acı ortaya çıkarmaktadır. Buna ek olarak “insani” bir hayvancılığın dahi yem olarak kullandığı tarımsal ürünlerin israfı ve verimsizliği, çevreye verdiği zarar ve yeni üretim-tüketim düzeninin dahi hayvanlara olan yaklaşımımızı kaçınılmaz olarak “insani olmayan” yönde duyarsızlaştıracağını düşündüğümüzde bu faydacı hesap aslında olumlu olmayacaktır.⁷⁹

R. G. Frey de tercih faydacılığı bakış açısından Singer’ı eleştirir. Frey’e göre hayvanlar dil kullanamadıkları için belli düşüncelere ve arzulara sahip değillerdir; bunun sonucu da belli tercihlere sahip olamazlar⁸⁰. Singer ise dil kullanma yeteneğinin kişilerin menfaatlerinin varlığı konusunda gerekli bir ölçüt olmadığını savunur. Dil söz konusu tercihlerin ifade edilmesi veya kişinin akıl yürütmesi sayesinde kendi içinde tercihlerini rafine etmesine yarayabilir ancak tercihin oluşması ve var olması için zorunlu değildir. Kaldı ki araştırmalar da göstermektedir ki birçok hayvan dil ile kendi türü içerisinde iletişim kurmaktadır.⁸¹

Bu tartışmalarda toplumdaki bir diğer genel kanı da insanlar ile hayvanlar arasında kaldığımız zaman sezgilerimizin bizi insanlara öncelik verilmesi ve onların menfaatlerinin üstün tutulması gerektiğidir. Richard Posner, hayvanlara her ne kadar eziyet edilmemesi gerektiğini kabul etse de sezgilerimizin hayvanlar ile insanları bir tutma fikrine karşı çıktığını savunmuştur. Posner’a göre ahlaki ve hukuki değişimler akılcı olarak felsefi veya ideolojikten ziyade maddi nitelikte olmuştur. Irk ve cinsiyet konularındaki eşitsizliklerin ortadan kalkması bu gruplar arasındaki olgusal eşitliğin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir. Aynı durum hayvanlar ile insanlar arasında yoktur veya olsa bile bu gelişim kaçınılmaz ve haklı olarak sınırlı olacaktır⁸². Bu eleştiriye karşı Singer da birçok senaryoda illa bir canlının ölmesi veya kurtarılması gerekiyorsa ‘en fazla menfaati olanın’ kurtarılması gerektiğini veya aile gibi kişisel yakınlık durumlarında aile üyelerine öncelik verilebileceğini kabul eder. Ancak hayvanların insanların basit ve keyfi ihtiyaç ve istekleri için kullanılması ve

⁷⁹ *Ibid.*, s. 254-257.

⁸⁰ R. G. Frey, “Why Animals Lack Beliefs and Desires”, **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 39-41.

⁸¹ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 52-53.

⁸² Richard Posner, “Animal Rights: Legal, Philosophical, and Pragmatic Perspectives”, **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 67-68.

menfaatlerinin gözden çıkarılması ahlaki değildir. Gözden geçirilmemiş sezgilerimiz yanıltıcı ve hatalı olabilir. Irkçılık, cinsiyetçilik gibi eğilimler de bir zamanlar toplumun sezgileri ile uyumlu idiler; ancak bu onların ahlaki olmaları için yeterli olmaz. Aynı şekilde hayvanlara yapılan türçülük de sadece toplumdaki mevcut sezgilere atıfta bulunarak meşrulaştırılamaz.⁸³ Aile, yakın arkadaşlar veya komşular gibi özel durumlardan hareketle farklı ahlaki yaklaşımın türler arasında da olabileceği iddiası; ırk, cinsiyet gibi diğer konularda uygulanması beklenen eşitlik ilkesi ile tutarlı bir şekilde savunulamaz⁸⁴.

Hayvan hakları savunucularından Amerikalı felsefeci Tom Regan ise, Singer'ın temellendirmesini yetersiz bulur ve hayvanların "bir hayatın öznesi" olarak içkin bir değere olduğunu ileri sürer. Buna göre hayvanların başka bir amaç için araç olarak kullanılması ahlaka aykırıdır. Regan, Singer'ın faydacı temellendirmesinin hayvanları da bir noktada eğer faydacı hesap lehine bir sonuç çıkacak ise feda edilebileceğini ve bunun yetersiz bir temellendirme olacağını ileri sürer⁸⁵. Singer ise içkin değer, otonomi, haysiyet gibi tam olarak çözümlenemeyecek, soyut kavramları kullanmanın bir kuram açısından kusur teşkil ettiğini savunur⁸⁶. Bu nedenle Singer değer kuramı açısından içkin değer kavramını reddeder. Acı ve haz üstünde kurulan bir değer düşüncesinde ise bu kusur yoktur.

Singer bir faydacı olarak sonuçlara vurgu yapar. Bu nedenle hak kavramı konusunda eleştirel bir tutum almakta, bu tartışmayı anlamsız bulmaktadır. Singer'a göre bu siyasi alanda kullanılan yararlı bir kısaltmadır. Hayvanlara olan yaklaşımımız değiştirmek için bu kavrama ihtiyaç yoktur. Hayvanların haklara değil menfaatlerinin zarar görmemesine ihtiyaçları vardır. Hayvanlara belli hakların tanınması onların menfaatlerini koruyabilir ama buradaki ilgi menfaatlere verilmelidir, haklara değil.⁸⁷

⁸³ Peter Singer, "Ethics Beyond Species and Beyond Instincts: A Response To Richard Posner", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 87-88.

⁸⁴ Peter Singer, "Introduction", **In Defence of Animals The Second Wave**, Ed. Peter Singer, Blackwell, 2005, s. 3.

⁸⁵ Tom Regan, "The Case For Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 109-110.

⁸⁶ Singer, **Hayvan Özgürleşmesi...**, s. 320-322.

⁸⁷ **Ibid.**, s. 46.

Bu nedenle bazı kişilerin hayvanların hak sahibi olup olmayacağına dair itiraz ve şüpheleri Singer'ın yaklaşımı ile ele alınırsa tartışmanın uzamaması ve daha önemli konulara eğilme amacıyla kabul edilebilir. Hayvanların illa belli kanunlarda belli haklara sahip olmasına gerek yoktur, bu teknik bir meseledir. Önemli olan şey hayvanların menfaatlerinin korunmasını sağlamaktır. Pek tabii ki, hukuktaki düzenlemeler belli hakları tanınması buna hizmet edecektir ancak klasik anlamda insanların durumunda olduğu gibi hak sahibinin mahkemeler aracılığıyla öne sürebileceği hakların hayvanlara birebir verilmemesi veya verilememesi hayvanlar açısından önemsiz bir meseledir.

Bu eleştirilere, genel olarak faydacılığa yapılan eleştirileri de ekleyebiliriz. Faydacılık acı ve hazzın dağıtımını konusunda herhangi bir ölçüt getirmemektedir. Tek ölçüt toplam hazzın azamileştirilmesi ve acının asgaride tutulmasıdır. Sadece bu ilke ile belli sorunları çözememekte zorluk yaşarız. Örneğin mülkiyetin nasıl dağıtılacağı, insanların nasıl cezalandırılacağı, günlük yaşamda farklı erdem ve kötü özelliklere sahip insanlara nasıl davranacağımız konusunda “menfaatleri eşit olarak önemseyip en fazla haz ve en az acıyı (veya en fazla tercihi tatmin eden) seçeneği seç” formülü yeterli gözükmemektedir.⁸⁸ Benzer şekilde bir hayvan üzerindeki yapılacak bir deney konusunda da faydacı hesaplamaya “tüm tarafların tüm menfaatlerinin” alınması söz konusu hayvan açısından da yeterli bir ahlaki korumadan yoksun bırakabilir. Singer bu noktada savunduğu ilkenin “asgari bir adalet ilkesi” olduğunu belirtir⁸⁹. Bu ilkenin ötesinde ahlaki akıl yürütmemiz sonucunda başka ilkelere de yararlanabiliriz. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi en temel ve en acil adalet sorunlarına eğilir.

1. 1. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Peter Singer, eserleri ile günümüzdeki uygulamalı etik tartışmalarına hayvanları esaslı bir şekilde katmıştır. Hayvanlara olan muameleler çoğu zaman marjinal bir durum olarak görmezden gelinmiş veya sadece insanlara/insanlığa saygı üstünden incelenmiştir. Günümüzde ise artık insanlarla hayvanlar arasındaki ilişki başlı başına bir etik konusudur. Bu gelişim ve değişimde Singer'ın felsefecilere hitap

⁸⁸ Raymond Wacks, **Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş**, Çev. Engin Arıkan, İstanbul: Tekin, 2013, s. 60-61.

⁸⁹ Singer, **Practical Ethics...**, s. 23-25.

ettiği kadar genel okuyucuya da hitap eden akıcı, yalın ve analitik yazınının merkezi bir rol oynadığını söyleyebiliriz. Hayvanlar hakkındaki herhangi bir ahlaki tartışmada, Singer'in görüşlerinin ele alınması elzem olmuştur.

Singer'in bu başarısının ana nedeni, konunun esasını ele almasıdır. Singer ahlaki analizini ve hayvanlara yapılan muameleye karşı çıkışını, belli soyut bir "kötülüğe" karşı veya belli bir "haktan" güç alarak temellendirmez. Yazar konuyu eşitlik ilkesinin esasta ne olduğu analizi ile ele alır. Buradan ilerlettiği akıl yürütmesi ile analizi bir yandan hayvanlar hakkında ahlaki kararlarımız konusunda önemli çıkarımlar sunarken diğer yandan ise eşitlik ilkesinin hangi temellere dayandığı konusunda önemli tespitlerde bulunur. Bu sayede savunduğu argüman sadece kendi ön kabullerine dayanmamış, diğer ön kabul ve sezgilerimiz ile de uyumlu olmuştur. Analizi sadece hayvan refahı veya hakları açısından değil ama aynı zamanda ahlak, adalet, eşitlik ilkesi ile fakirlik, mülteciler, kürtaj, ötenazi gibi uygulamalı etik sorunları açısından da değer taşımaktadır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi türler arasında keyfi bir ayrımcılığa karşı çıktığı gibi ırk, cinsiyet, milliyet ve sınıf gibi diğer özelliklere dayalı ayrımcılığa karşı çıkar. Özellikle yoksulluk konusuna bu kuramın uygulanması dağıtıcı adalet ve insan hakları tartışmalarına dair de önemli bir görüş getirmektedir.

Kuramının dayandığı ahlaki statü varlıkların özelliklerine değil ama menfaatlerine dayanmasının oldukça önemli sonuçları olmuştur. Bu sayede belli özelliklere dayanan hak kuramlarının kaçınılmaz olarak belli canlıların ve insan gruplarının menfaatlerini değerlendirmeye almama veya kısıtlı olarak alma sorunu ortadan kalkmaktadır. Singer'in bu yaklaşımı ahlaki olarak bir son savunma hattı olarak görülebilir. Bu kuram sayesinde menfaati olan her canlı ahlaken bir korumaya erişmiş olur. Singer'in kuramının bir diğer avantajı sonuçlara dayalı bir temellendirme sunmasıdır. Bu şekilde sonuçlara göre değişken çözümler sunarak ahlaki bir esneklik sağlamaktadır. Bir ahlaki ikilemde asimetric bir sonuç ortaya çıkması durumunda Singer'in kuramı farklı çözümler öngörerek her durumda kabul edilebilir çıkarımlarda bulunabilir. Bu kuram pratik sonuçlarla iç içe olan, ayağı yere basan bir yaklaşım sağlamaktadır.

Yazarın analizinin etkili olmasının bir diğer nedeni de çok basit ve temel bir 'kötü' üzerine argümanını kurmasıdır: acı. Ahlak felsefesinde birçok yazar sayısız konuda çeşitli kuramlar oluşturmuş ve bunların farklı etkileri olmuştur. Ancak birçok düşünür yazınlarında soyut, karmaşık, anlaşılması zor ön kabuller ve mantık dizileri kullanmıştır. Bu nedenle bu yazınlar bazen farklı anlaşılmış, şiddetle eleştirilmiş veya daha kötüsü, görmezden gelinip kale alınmamışlardır. Singer ise böyle bir duruma düşmemiş gözükmektedir. Acının bir kötü olduğu ve acı veren eylemlerin ahlaka aykırı olduğu düşüncesi oldukça basit ve bir o kadar da etkilidir. Bu nedenle de sadece ahlak felsefecilerini değil, aynı zamanda genel okuyucu ve kamuoyunda da yazını büyük ilgi görmüştür.

Singer'ın eserleri ve argümanı yakın zamana kadar ahlak felsefecileri, hukukçular ve siyasetçiler tarafından görmezden gelinmiş, ilgilenilmemiş olan bir alan üzerinedir. Bu nedenle analizi günümüzde devam eden – eğer Singer haklı ise – büyük bir adaletsizliğe dairdir. Çünkü milyarlarca hayvan büyük acılar çekmektedir. Hayvanların acı çektiği ve öldürüldüğü bu uygulamalar neredeyse her ülkede her insan tarafından yapılmakta ve büyümektedir. Eğer bu durum adaletsizlik olarak nitelendirilecekse günümüz toplumsal düzeninde muazzam bir değişiklik gerçekleşmesi gerektiği fikri ortaya çıkar. Böylesine büyük bir konu Singer'a kadar dikkatli ve kapsamlı bir şekilde incelenmemiştir. Bu nedenle de yazını ahlak felsefesi açısından teorik kapsam ve pratik sonuçlar açısından önemli ve orijinaldir.

Hukuk bağlamında Singer'ın savunduğu faydacılık kuramı ilk bakışta bir hak kuramı sunmadığı için kullanışlı gözükmeyebilir. Ancak zaten günümüz toplumları ve kanun koyucuları hayvanlara insanlarla benzer şekilde haklar tanıma eğilimi göstermediği için bu olumsuz bir durum teşkil etmez. Buna karşın Singer'ın faydacı kuramı hayvanların menfaatlerini korumaya yönelmiş hayvan refahı kuralları için felsefi bir temel sağlamıştır. Günümüzde hayvan hukuku genel olarak bu felsefi temele dayanmakta; yeni reformların önemli bir kısmı da bundan güç almaktadır. Yalnız belirtmek gerekir ki günümüzdeki hayvan hukuku düzenlemeleri Singer'ın menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesini birebir uygulamaz. Nitekim her ne kadar hayvanların menfaatleri eşit olarak önemsenmese de *bir miktar* önemsenmeye başlanmıştır.

Singer pek çok kanattan eleştiriye maruz kalmıştır. Kanımızca verdiği cevaplar genel olarak tatmin edicidir. Ancak Singer'ın kuramında da belli sorunlar mevcuttur. Singer'ın eserlerinde vurgulu olarak açıkça orantısız acı ve haz dengesizlikleri üzerinde durmaktadır. Gerçekten de kuramının çıkarımları hayvanların basit zevkler uğruna büyük acılar çektiği durumlarda oldukça ikna edicidir. Bununla beraber bu kuramın ana gövdesinden uzaklaşıp diğer mantıksal çıkarımlarını düşündüğümüz zaman sağduyuya aykırı sonuçlar ortaya çıkabilir. Bir kişinin veya grubun çok basit menfaatleri için başka bir kişi veya grubun oldukça temel menfaatlerinin gözden çıkarılmasının ahlaken sorunlu olduğu iddiası oldukça makuldür. Ancak *her durumda* menfaatlerin tamamen eşit bir şekilde önemsenmesi halinde tüm kaynakların azalan marjinal fayda ilkesi gereği eşit veya eşite çok yakın paylaşılması önermesi makul değildir⁹⁰. Bu son önermeyi Singer savunmaz ancak kuramının mantıksal bir sonucu olarak düşünüldüğünde bu bir gerilim ortaya çıkarır.

Singer savunusunu yaptığı menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi haklar, erdemler ve liyakat gibi ahlaki akıl yürütmemizde kullanabileceğimiz birçok unsuru dışlamaktadır. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi ile bir insanın nasıl cezalandırılacağı, kaynakların nasıl dağıtılacağı sorunlarına tatmin edici cevaplar vermemiz zor gözükmemektedir. Singer'ın bu soruna verdiği cevap savunduğu ilkenin asgari bir adalet ilkesi olduğudur. Ancak Singer bu ilkeden sonra veya onunla beraber benimsenebilecek diğer adalet ilkeleri hakkında bir açıklama getirmemektedir. Bunun da ötesinde menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesini temellendirirken Singer mümkün olabilecek diğer tüm adalet ilkelerini veya ahlaki akıl yürütme unsurlarını da aslında dışlamıştır. Bu durumda yazarın bir yandan diğer adalet ilkelerinin de başka durumlarda menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi ile birlikte kullanılıp kabul edilebileceğini belirtirken; diğer yandan kendi adalet ilkesini gerekçelendirirken diğer tüm ahlaki temellendirmeleri dışlayıp kendi ilkesi için belli istisnaları öngörmemesi, kuramı açısından belli bir gerilim yaratmaktadır. Singer'ın

⁹⁰ Örneğin toplumlar sadece hayvanları kullanmamakla kalmayıp aynı zamanda onlara sosyal devletin imkanlarını da (örneğin sağlık hizmetleri) sağlamalı mıdır? Bireyler bakabilecekleri kadar hayvanı sahiplenip, zaman ve maddi kaynaklarının ağırlıklı bir kısmını bunlara ayırmalı mıdır? Malvarlığımızı diğerleri bizimle eşit haz seviyesine gelinceye kadar paylaşmamız mı gerekir? Kendimiz için yapacağımız bir eylemin sonucunda elde edeceğimiz haz, bir başkası için yapabileceğimiz bir eylem sonucunda o insan veya hayvanda ortaya çıkan hazdan veya azalan acıdan bir miktar bile küçükse yaptığımız eylem ahlaken yanlış mı olur? Singer muhtemelen bu kadar uç özgecil eylemlerin uzun vadede sürdürülebilir olmadığından başka sorunlara yol açacağı için yine faydacı bir şekilde sonuçlara dayanarak gerekli olmadığını söylerdi.

menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi kapsam ve tamlık açısından belli soru işaretleri taşır.

Bununla beraber Singer'ın kuramı aşağıda inceleyeceğiz Regan'ın da belirttiği üzere belli durumlarda hayvanların adil olmayacak şekilde muamele görmesine karşı çıkamaz; çünkü faydacı bir hesaplama dayalıdır. Bu hesaplama sonucunda hayvanların zarar görmesi daha büyük bir fayda ortaya çıkarıyorsa başka bir değerlendirme yapılmadan bu durumun kabul edilmesi gerekir. Bu nedenle Singer'ın kuramının fazla esnek olmasından dolayı kesin çizgileri çizemediği bir kusur olarak yorumlanabilir.

Ancak tüm bu eleştiri, sorunsal ve gerilimlere rağmen Singer muhtemel büyük bir adaletsizliği gözler önüne sermiş ve yalın, basit bir temellendirme ile modern toplumlarda artık rutin bir şekilde hayvanlara yapılan muamelelerin meşru olmadığını gerekçelendirmiştir. Menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesi her ne kadar bütün ahlaki sorunlara tam bir cevap veremese de günümüzde hayvanlara yapılan muamelelerin yarattığı muazzam acı ve kötülükler düşünülünce böylesine basit ve yalın bir ilke bu duruma en uygun düşen cevap olarak kabul edilebilir.

Günümüzde hayvanlar büyük acılar çekmekte ve haz yaşayabilecekleri hayatları kısa bir sürede sona erdirilmektedir. Singer aslında oldukça bariz olan bu ahlaki soruna belki de verilebilecek en billur argümanı ileri sürmüştür. Bu nedenle de bu tartışmadaki katkısı çok kıymetlidir. Hayvan refahı ve hakları konusundaki diğer temellendirmeler ve eleştiriler her ne kadar belli noktalarda daha sofistike gözükse de bunların da soyutluk ve karmaşıklığa dair belli kusurları olacaktır. Acı ve hazzın ahlaki önemine dayanan ve hayvanlar tarafından çekilen büyük acıların ahlaki önemine vurgu yapan Singer'ın kuramında ise bu kusurlar yoktur. Açıklık, yalınlık ve basitlik kuramının en büyük avantajıdır. Bu nedenle Singer'ın düşünceleri her zaman bu konudaki muhalifleri zorlayan ve hayvan özgürleşmesi savunucularının başvurabilecekleri temel bir kaynak olacaktır.

1. 2. Hak Temelli Yaklaşım: Tom Regan

Hayvanların ahlaki statüsü ve insanlar ile olan ahlaki ilişkileri tartışmalarında Tom Regan hak temelli yaklaşımı ile oldukça radikal ve derin bir akım ortaya koymuştur. Regan, deontolojik yaklaşımında hayvanlara hak ithaf edilmesi gerektiğini savunur. Bunu yaparken de diğer ahlaki kuramların kendi içlerindeki ve hayvanlar konusundaki yetersizlik ve uygunsuzluklarını da belirtmektedir. İkinci bölümümüzde hayvan hakları hareketinin felsefi liderlerinden biri olarak görülen bu düşünürün savunusunu inceleyeceğiz. Birinci alt başlıkta Regan'ın hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.2.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.2.2.); üçüncü alt başlıkta Regan'a yöneltilen eleştirilere onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.2.3.); ve son olarak dördüncü alt başlıkta yazar ile ilgili değerlendirme ve yorumlarımıza yer verilecektir (1.2.4.).

1. 2. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Tom Regan 1938'de Amerika Birleşik Devletleri'nde doğmuştur. Eğitimini Thiel College ve Virginia Üniversitesinde tamamlamış; Sweet Briar College'da ders vermiş; North Carolina Eyalet Üniversitesi'nde 1967'den 2001'deki emekliliğine kadar çalışmıştır. North Carolina Eyalet Üniversitesi'ndeki en son unvanı emeritus profesördür.⁹¹

Felsefesi genel olarak Immanuel Kant'ın geleneği ile aynı doğrultudadır. Bununla beraber Regan, Kant'ın *sadece akılcı varlıklara* doğrudan saygı duyulması gerektiği ve onlara salt bir araç olarak muamele edilemeyeceği düşüncesini reddeder. Pulitzer ödülüne aday gösterilmiş olan en kapsamlı eseri *The Case For Animal Rights*⁹², ta insanlar gibi hayvanların da bir hayatın özneleri olarak içkin değere sahip olduklarını savunur. Buna göre hayvanların da insanlar gibi eşit saygı görme hakkı vardır ve insanların da hayvanlara saygı gösterme ödevleri mevcuttur. Yazar aynı zamanda hayvan hakları hareketinde de bir önemli bir figür olmuştur.

Regan'ın yazını, hayvan hakları konusunu işlediği gibi dolaylı olarak bir felsefi argümanın ne gibi özelliklere sahip olması ve nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair

⁹¹ <http://tomregan.info/about-tom-regan/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁹² Tom Regan, **The Case For Animal Rights**, Kaliforniya: University of California Press, 1985.

önemli analizler de içerir ve çeşitli ahlak felsefesi akımlarını derinlemesine inceler. Regan'ın kendi kuramı için temel aldığı "içkin değer" analizi hayvan haklarından öte şekilde insanları ilgilendiren konular için de değerlidir. Bu nedenle hayvan hakları dışındaki konular için de kuramının analizi önem taşımaktadır. Robert Nozick gibi birçok ünlü düşünür kendileri hayvan hakları konusunda kapsamlı bir çalışmada bulunmasalar duymasalar dahi Regan'ın analizine ilgi duymuştur.

Regan, Kantçı geleneğe dayandığı ve hayvan haklarını insan haklarının makul bir uzantısı olarak aldığı için birçok kişiden destek toplamış; hayvan hakları tartışmalarına yeni bir boyut kazandırmıştır. Bir diğer yandan da çıkarımlarındaki radikal sonuçlar ve talepler birçok düşünür tarafından aşırılık olarak görülmüştür. Ancak her durumda Tom Regan konu hakkındaki sayısız eseri ve taviz vermeyen hak kuramı ile bu konudaki tartışmalarda felsefi köşe başlarından birini işgal etmektedir.

1. 2. 2. Argümanı

Regan hayvan hakları temellendirmesinin ana gövdesini *The Case For Animal Rights* eserinde detaylı bir şekilde açıklamıştır. Yazara göre hayvanlar duyu algıları, düşünce, arzu, itki, hafıza, otonomi gibi birçok özelliğe sahip olarak bir hayatın özneleridir. Bir hayatın öznesi olmak, "içkin değere" sahip olmak için gerekli ve yeterli olan ölçüttür. Bu içkin değere sahip varlıklar haklara sahiptir. Adalet gereği hak sahibi kişiler saygı ile muamele görmelidir.

İçkin değer kavramı günümüz insan hakları temellendirmelerinde de hali hazırda kullanılan bir unsurdur. Ancak içkin değer akıl ile ilişkilendirilmekte ve akıl sahibi olma ölçütü aranmaktadır. Regan içkin değer için akıl sahibi olmanın gerekli bir ölçüt olmadığı düşüncesindedir ve insanlara gösterilen saygının hayvanlara da ahlaki olarak gösterilmesi gerektiğini savunur. Sıradaki alt başlıklarda bu çözümlemenin unsurlarını inceleyeceğiz.

Aşağıda ilk olarak Regan'ın argümanındaki hayvan kavramının ve statüsünün neye denk düştüğü açıklanacak (1.2.2.1.); Regan'ın alternatif ahlak kuramlarında gördüğü sorunlar incelenecek (1.2.2.2.); daha sonra Regan'ın kendi ahlak kuramının özelliklerine ve bu kuramın hayvanlara uygulanmasının ahlaki sonuçlarına bakılacak

(1.2.2.3.); en sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (1.2.2.4.).

1. 2. 2. 1. Hayvanların Ahlaki Statüsü

Regan, kuramında savunduğu değer ve adalet analizinden önce olgusal olarak hayvanların özelliklerini inceler. Bu özellikler hayvanların ahlaki statüsünün belirlenmesi için temel olacaktır. Regan'a göre en azından bir yaşında olan veya bir yaşından büyük olan memeliler "bir hayatın öznesi"dirler.

Regan, bir ve bir yaşın üstündeki memeli hayvanlara atfettiği özellikler *The Case For Animal Rights* kitabının ilk üç bölümünde derinlemesine incelemiştir. İlk bölümde Regan en azından memelilerin belli bir farkındalık, öz bilinç ve zihinsel yaşamlarının olduğunu iddia eder. Bu iddiasını temellendirirken karşısına aldığı tarihi düşünür Descartes'tır. Descartes hayvanların mekanik hareketlerde bulunan birer makine gibi hareketlerde bulunduğunu ancak herhangi bir bilince veya zihinsel aktiviteye sahip olmadığını söyler⁹³. Regan buna karşı insanların da aynı şekilde yorumlanmasının mümkün olabileceğini ileri sürer. Descartes'ın buna karşılık gelen analizi insanlar ve hayvanlar arasında bir fark yaratan dil kullanma özelliğidir. Ancak Regan bu karşılığın da yetersiz olduğunu belirtir. Pekâlâ, birçok hayvan dil kullanabilmektedir. Buna ek olarak bazı insanlar dil kullanamamaktadır. Çocuklar da belli bir dönem dil bilmemekte, öğrenme süreci yaşamaktadırlar. Dil bilmedikleri dönemden dili öğrendikleri döneme kadar geçen süreçte çocukların bilinçsiz oldukları mantıksal çıkarımı çocukların nasıl dil öğrenebilecekleri sorusunu cevapsız bırakmaktadır. Descartes'ın bilinç analizine karşı Darwin'in evrim kuramı bu konuya açıklama getirmektedir. Evrim kuramına göre bilinç evrimsel bir özelliktir; canlıların çevrelerine adapte olmalarını sağlar ve insan türünün dışında başka türlerin üyelerinde de bulunmaktadır. Descartes ise bilinci açıklamak için maddi olan vücut ile etkileşime geçen maddi olmayan bir zihin kurgusu öne sürer. Bu etkileşimin gerçekleşmesi için de Tanrı fikrine atıfta bulunmaktadır. Regan bu iki kuram arasında Darwin'in kuramının basitlik ve sağduyuya uygunluk erdemlerinden dolayı Descartes'ın kuramından üstün tutulması gerektiğini savunur.⁹⁴ Sonuç olarak

⁹³ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s.3-4.

⁹⁴ *Ibid.*, s. 19-20.

hayvanların da belli bir farkındalıkları, bilinci ve zihinsel yaşamlarının olduğu kabul edilmelidir.

İkinci bölümde Regan, hayvanların sahip olduğu bu farkındalığın belli bir derinliğinin de olduğunu iddia eder. Yazar, hayvanların çevresindeki olay ve durumlar hakkında düşünce ve arzulara sahip olduğunu ileri sürer. Bununla beraber memelilerin de insanlar gibi düşünce ve arzularının olmadığını savunacaklar aleyhine bir ispat yükünün bulunduğunu da belirtir. Çünkü insanlarla benzer özellikler gösteren bu hayvanların da belli düşünce ve arzulara sahip olduğunu savunmak sağduyu ile uyumludur. Buna karşı R. G. Frey hayvanların düşüncelere sahip olamayacağını çünkü dil kullanmaktan aciz olduklarını iddia eder⁹⁵. Regan buna karşı olarak dil kullanma kabiliyetinin düşünce sahibi olmak için gerekli olmadığını; eğer öyle olsa idi dil kullanamayan insanların düşüncelerinden bahsedemeyeceğimizi ve yine eğer öyle olsa idi düşünceler olmaksızın dil öğrenmenin de mümkün olamayacağını belirtir⁹⁶. Bu düşünceler ve arzuların varlığı sonucunda Regan hayvanların kasıtlı bir şekilde hareket ettiklerini (bir bitkinin güneşe yönelmesinden farklı olarak), beklentileri doğrultusunda seçimleri ve arzularının tatmini arasında bir bağlantı kurabildiklerini, düşünceleri olduğuna göre belli nesnelere algılayıp, hatırlayabildikleri söyler. Hayvanların geleceğe dair beklentileri olduğuna, belli hareketleri gelecekteki bazı şeyleri gerçekleştirmek için yaptıklarına göre hayvanların kendilerine ait bir gelecek bilincinin varlığından da söz edebileceğimizi savunur. Buna göre hayvanlar sadece hisli, acı ve hazzı hissedebilen varlıklar değil ama aynı zamanda öz bilince sahip kendi varlığının farkında olan canlılardır.⁹⁷

Üçüncü bölümde ise hayvanların refahının nitelikleri incelenir. Regan'a göre yukarıdaki olgusal bulgular ışığında hayvanların bir tür otonomilerinin olduğu kabul edilmelidir. Regan'a göre Kantçı anlamda otonomi kavramı akıl sahibi olmayı ifade eder ancak tek otonomi açıklaması bu olamaz. Otonomi; kişinin başkalarından bağımsız tercihlerinin ve eylemlerinin olması; bu tercih ve eylemlerin engellenmesi veya ortadan kaldırılmasının o kişinin menfaatlerini etkilemesidir⁹⁸. Hayvanların refahı bu otonomileri kullanabilmelerine bağlıdır. Yazar insanların refahı ile

⁹⁵ **Ibid.**, s. 38-39.

⁹⁶ **Ibid.**, s. 43-44.

⁹⁷ **Ibid.**, s. 80-81.

⁹⁸ **Ibid.**, s. 86.

hayvanların refahının birçok durumda oldukça benzer olduğunu söyler. Ölüm, beslenmekten mahrum kalma, fizyolojik acı ve eziyete maruz kalma gibi durumlar insanların olduğu gibi da hayvanların da otonomilerini bozar ve refahlarını etkiler. Hayvanların otonomisi insanlarınkinden derece açısından farklı olarak ele alınsa dahi otonomileri arasında bir çeşit farklılığı mevcut değildir⁹⁹.

Bu özelliklerin ne derecede hayvanlarda olduğu, hangi hayvan türlerinin bu özelliklere sahip olduğu gibi tartışmalar bir sınır çizme problemidir. Regan bu noktada bu sorunun bir yargıda bulunmamızı zorlaştırdığını kabul etmekle birlikte, bu zorlukların bir yargıda bulunmamızı imkânsız hale getirmediğini ve bir yargıda bulunmaktan hepten vazgeçmememiz gerektiğini savunur. Başka konularda da sınır çekmek her zaman her yönüyle kesinlik taşımayabilir. Örneğin bir kişinin ne zaman “uzun” kabul edilmesi gerektiği sorusunun matematiksel bir cevabı verilemez. Ancak yine de bazı kişilerin uzun ve bazılarının da kısa olduğu yargısına ulaşabiliriz. Özellikle açıkça belli ölçütleri yerine getirenlerin bu sınırı açıkça geçmesi durumunda belli yargılarda bulunmaktan kaçınmamıza gerek kalmaz. Bu nedenle sınır çekme problemi her ne kadar belli bir keyfilik riskini doğursa da; bu riskten kaçınmak için akılcı makul yargılarda bulunmaktan çekinmek yanlış olur.¹⁰⁰

Sonuç olarak Regan, olgusal açıklamalarında bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin yukarıda anlatılan özelliklere açıkça sahip olduğunu söyler¹⁰¹. Bu özelliklerin toplamını ifade etmek için de “bir hayatın öznesi” kavramını kullanır. Bu hayvanlar; bilinçlilik, farkındalık, düşünce ve arzulara sahip olma, otonomi gibi özelliklere sahip “bir hayatın özneleri”dir.

Memeliler dışındaki hayvanların bu özelliklere kesin bir şekilde sahip olduklarını söyleyemeyiz. Ancak yine de bu hayvanların bu özelliklere sahip olmadıkları da şüphe götürmez şekilde belli değildir. Bu durumda Regan bir yaşında veya bir yaşından büyük olan memelilerin dışındaki birçok hayvanın da kuşkudan yararlanması gerektiğini ve şüpheli durumlarda “bir hayatın öznesi” olarak değerlendirilmesi gerektiğini savunur.¹⁰² Faydacı yaklaşımın ahlaki statü için aradığı

⁹⁹ **Ibid.**, s. 119-120.

¹⁰⁰ **Ibid.**, s. 30.

¹⁰¹ **Ibid.**, s. 29-30.

¹⁰² **Ibid.**, s. 391.

ölçüt olan acı ve haz hissetme kapasitesi Regan tarafından bir hayatın öznesi olma ölçütünün bir parçası olarak alınmıştır. Ancak bir hayatın öznesi olma ölçütünün bundan başka özellikleri de kapsadığı göz önüne alındığında, sadece acı ve haz hissetme kapasitesinin bir hayatın öznesi olma ölçütünü sağlayamadığını söyleyebiliriz. Yalnız belirtmek gerekir ki Regan'a göre birçok hayvan acı ve haz hissetme kapasitesinin ötesinde birçok diğer özelliğe de sahiptir veya bu özelliklere sahip oldukları kesin olmasa da sahip olabileceklerine dair olumlu yönde bir kuşku mevcuttur.

“Bir hayatın öznesi olma” ahlaki statüsü Regan'ın kendi ahlak kuramı doğrultusunda hak sahibi olmak için gerekli ve yeterli bir ölçüttür. Ancak Regan kendi ahlak kuramının temellendirmesini yapmadan önce alternatif diğer ahlak kuramlarını derinlemesine inceler. Bu inceleme kendi kuramının fark ve erdemlerinin ortaya çıkması için önemlidir. Aşağıda bu analizlere bakacağız.

1. 2. 2. 2. Alternatif Kuramların Sorunları ve Yetersizlikleri

Regan'ın hayvan hakları kuramı aynı zamanda ahlak felsefesi kuramlarının bir değerlendirmesi ve eleştirel bir karşılaştırmasıdır. Regan analizinin önemli bir kısmını kuramsal olarak hangi ahlak kuramının doğru olduğu üzerindeki tartışmalara ayırmıştır. Çeşitli ahlak felsefesi kuramlarını ele alarak bunların özelliklerini inceler. Analizlerinde Regan birçok ahlak kuramının çeşitli sorun ve yetersizliklerini göstermiş ve kendi savunduğu hak temelli deontolojik ahlak kuramının bu sorunlar ve yetersizlikleri taşımadığını savunmuştur. Bunu takiben de bu kuramı hayvanlar konusuna uygulayarak hayvan haklarının adaletin bir gereği olduğuna varmıştır.

Regan bu değerlendirme ve karşılaştırmalarda kullanmak için öncelikle ideal bir ahlaki yargının özellikleri üzerine analiz yapar. Bu konuda tüm ölçütleri tüketme veya kendi kuramının bu özellikleri kusursuz bir şekilde yerine getirdiği iddiasında bulunmaz. Ancak bu ölçütlerin bir ahlaki kuramı değerlendirirken ele alınması gerektiğini savunur¹⁰³. Öne sürdüğü ölçütler şunlardır: kavramsal açıklığa sahip olma, ilgili bilgileri kapsama, akılcı olma, tarafsız olma, serinkanlı olma, geçerli ahlaki

¹⁰³ Tom Regan, “Introduction”, **Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy**, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 8.

ilkeler meydana getirme. Bu ölçütler daha sonra ahlak kuramlarını değerlendirilirken sıkça kullanılacaktır.

Buna göre ideal bir yargının öne sürdüğü önermelerin içerdiği kavramların açıklığa ulaştırılması gerekir. Bu sayede ahlaki yargının kurgusu da ortaya çıkacaktır. Aksi takdirde kavramlar açıklığa kavuşmazsa kuramın kendisinin tam olarak nasıl bir yapıda olduğu da anlaşılabilir. Örneğin bir kimse kürtaja, fetüsün hak sahibi olduğu gerekçesiyle karşı çıkıyorsa; “hak” kavramının tam olarak ne olduğu üzerine analiz sunması gerekir.¹⁰⁴

Ahlaki bir yargı dayandığı noktaları ilgili bilgilerle doğrulamalı, desteklemelidir. Ahlaki yargılar içinde yaşadığımız gerçek dünya hakkındadır ve doğal olarak bu gerçek dünya bağlamında ele alınması gerekir. Örneğin idam cezasının meşruluğu üzerine bir tartışmada bir taraf katillerin idam edilmesi gerektiğini çünkü aksi takdirde bu kişilerin (çoğu zaman daha sonra şartlı salıverildikleri için) başka kişileri öldürdüğünü savunuyor ise gerçekten böyle sonuçların olup olmadığı incelenmeli, analiz edilmelidir. Olgulara erişim ve bilgi sahibi bir şekilde akıl yürütme bu nedenle gerekli bir ölçüttür.¹⁰⁵

Akılcılık, tam olarak tanımlanması zor bir kavramdır. Ancak genel anlamda akılcılığı mantık kurallarına uyulması olarak açıklayabiliriz. Akılcı bir önerme kendini oluşturan öğelerle tutarlı bir bütün oluşturmalı; kendi içerisinde bir nedensellik ilişkisi sağlamalıdır.¹⁰⁶

Akılcı bir yargı tarafsızdır. Tarafsızlık, birine veya bir şeye iltimas göstermemektir. Örneğin bir baba bir çocuğuna karşı tarafgir ise o çocuğuna diğer çocuklara verdiğinden daha fazla vermeye eğilimli olacaktır. Tarafli olmak bazı durumlarda kabul edilebilir hatta gerekli bile olabilir. Ancak yine de genel anlamda ahlaki yargıların bağnazlık ve önyargılardan arınmış bir şekilde tarafsız olması gerekmektedir.¹⁰⁷

¹⁰⁴ **Ibid.**, s. 8-9.

¹⁰⁵ **Ibid.**, s. 9.

¹⁰⁶ **Ibid.**, s. 9.

¹⁰⁷ **Ibid.**, s. 9-10.

Serinkanlılık duygusal olarak heyecanlı olmama durumudur; duygusal olarak sakin bir ruh halini ifade eder. İdeal bir ahlak kuramı, duygulara ve içgüdüsel tepkilere doğrudan atıfta bulunmamalı; söylemini bunlarla işgal etmemelidir. Serinkanlı olmayan bir analiz sürecinde çabuk yargılara varıp ilgili olguları gözden kaçırma riski mevcuttur.¹⁰⁸

Son olarak da ideal bir ahlaki yargının geçerli veya doğru olması gerekmektedir. Bu geçerlilik ve doğruluk ölçütünün değerlendirilmesi konusunda ise yazar yine ölçütler öngörmüştür. Ahlak ilkelerinin geçerliliğinin veya doğruluğunun değerlendirilmesinde de tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği, belirlilik, sezgilerimiz ile uygunluk ölçütlerinden yararlanılabilir. En basit ve asgari ölçüt tutarlılıktır. Çelişkili mantık zincirlerinin varlığı söz konusu ahlak ilkesinin doğruluğunu temelden etkileyecektir. Ahlak ilkelerinin onları kullananlara hayatlarında karşılaşılabilecekleri birçok durum karşısında kılavuz olmaları gerekir. Bir ahlaki ilkenin kapsam alanı ne kadar genişse o kadar onu kullanma imkânı doğar; ne kadar dar ise o kadar onu kullanma imkânı azalır. Bir ahlak ilkesinin kullanım alanının makul bir kapsam alanının olması onun geçerliliği veya doğruluğu açısından önemli bir işarettir. Hareketlerimizi düzenlerken ahlaki ilkelere başvurduğumuzda onlardan belirsiz yönlendirmeler değil; açık ve belirli yönlendirmeler bekleriz. Örneğin “zarar verme” gibi bir kılavuz bize birçok durumda doyurucu bir çözüm sunmaz. Hangi durumlarda zarar verilmemesi gerektiğinin; neyin tam olarak zarara karşılık geldiğinin açıklanması gerekir. Yalnız tabii ki bir ahlak ilkesinden tam belirlilik de beklenemez. Etik geometri gibi çözümlenemez. Son olarak söz konusu ahlak ilkesinin ahlaki sezgilerimiz ile uyumlu olması gerekir. Yazar bu sezgileri üstünde fikir yürütülmüş düşünceler olarak ele alır; ahlaki sezgilerimizden toplumun sahip olduğu önyargılar veya üstünde fikir yürütülmemiş düşünceler anlaşılmalıdır.¹⁰⁹

Regan işte bu ölçütleri kuramında kullanarak çeşitli alternatif kuramları ve kendi kuramını tartar. Ona göre akılcı bir şekilde ahlaki kuramlar değerlendirilip benimsenebilir. Regan, ahlaki kuramları incelerken hayvanlarla olan ahlaki ilişkimiz bağlamında ahlak felsefesindeki çeşitli pozisyonları ortaya koyar.

¹⁰⁸ **Ibid.**, s. 10-11.

¹⁰⁹ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s. 130-135.

İlk başta, hiçbir makul kuram hayvanlara istediğimiz gibi davranabileceğimizi, eziyet edebileceğimizi, hayvanların herhangi bir değerinin olmayacağını iddia etmez. Böyle bir kuram sezgilerimiz ile açıkça çelişecek olduğundan baştan elenecektir¹¹⁰. Bununla beraber hayvanların ne ölçüde ve neye dayanarak belli bir statüye sahip olacakları ve onlara hangi sınırlar içerisinde muamele edeceğimiz konusu oldukça tartışmalıdır ve birçok fikir ayrılığı vardır. Diğer kuramların değerlendirmesi daha detaylı olacaktır.

Regan bu çeşitli görüşleri iki grup altında sınıflandırır. Bunlar “dolaylı ödev” görüşleri ile “doğrudan ödev” görüşleridir. Dolaylı ödev görüşleri altında akılcı egoizm, Rawls’un sözleşmecî kuramı ve Kant’ın “kendi içinde amaç olarak insanlık” görüşünü incelenirken; doğrudan ödev görüşleri altında “iyilik” görüşü ve faydacılık incelenir. Regan tüm bunların bir ahlaki kuramın gereklilikleri bakımından sorunlu ve yetersiz olduğunu savunur.

Regan, tüm eleştirileri boyunca iki kavrama fazlasıyla atıfta bulunur. Bunlar ahlaki fail ve ahlaki edilgen kavramlarıdır¹¹¹. Ahlaki faillik, Kantçı anlamda otonomiye ifade eder. Bu kişiler akıl sahibi kişilerdir ve ahlaki olarak sorumlu olacak şekilde eylemlerini kontrol edebilirler. Ancak ahlaki edilgenler bunu yapamazlar. Buna rağmen ahlaki edilgenlerin de kendi içlerinde bir otonomileri vardır ve bir hayatın özneleridir. Zihinsel engelli, akıl hastası insanlar, çocuklar ve hayvanlar ahlaki edilgen olarak sınıflandırılabilir.¹¹²

Regan’ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ilk düşünür olan Jan Narveson, rasyonel egoist bireyler arasındaki bir sözleşme sonucu ahlaki ödevlerin ortaya çıkabileceğini iddia eder. Buna göre herkes kendi faydasını azamileştirmeye çalışan rasyonel kişiler olarak kendi menfaatlerini korumak ve arttırmak amacıyla diğerleri ile bir anlaşmaya girerler. Bu anlaşmadaki sınırlamalar ahlakı oluşturur. Buna göre hayvanların korunması ancak insanların menfaatine olduğu sürece ahlaken zorunlu olabilir¹¹³. Regan bu görüşe “basit sözleşmecilik” kuramı der. Yazara göre böyle bir durumda söz konusu sözleşmenin adalet kavramına ters düştüğü gibi ahlaki

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 150.

¹¹¹ İngilizceleri sırasıyla: *moral agent* ve *moral patient*.

¹¹² *Ibid.*, s. 152-154.

¹¹³ Tom Regan, **Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy**, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003, s. 39-40.

sezgilerimiz ile tamamen ters eşitliğe aykırı bir düzen doğuracağını öne sürer. Çünkü eğer ahlak sadece belli insanların kendi menfaatlerini koruması için bir araç ise o zaman belli menfaatler ortaya koyamayan veya karşı tarafa karşı belli kozları öne süremeyen kişilere karşı eşitliğe aykırı bir toplum düzeni ortaya çıkar. Adalet sadece kozların ortaya konulup bundan belli bir kurallar bütünü çıkarıldığı bir düzen olamaz¹¹⁴. Günümüzde Narveson'un da kabul ettiği insanlar arasındaki eşitliği sağlayan kurallar da ortaya çıkamaz. Regan bu nedenle Narveson'un kuramının kendi başına doyurucu ve tutarlı bir ahlak izahatı oluşturamadığını; bundan hareketle de hayvanlar konusunda da uygulamasının doğru olamayacağını söyler.

Regan'ın dolaylı ödev görüşleri altında incelediği ikinci düşünür olan John Rawls, *A Theory of Justice* kitabında oldukça sofistike bir toplum sözleşmesi kuramı ortaya koyar. Rawls söz konusu sözleşmenin oluşturulması sürecinin adalete uygun şekilde tarafsızlığı sağlayarak gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu nedenle Rawls sözleşmeyi meydana getirecek kişilerin tarafsızlığını bozacak olan kişisel özellik ve çıkar unsurlarını ortadan kaldırmayı amaçlar¹¹⁵. Bunun için sözleşmenin kuruluş aşamasını ifade eden "ilk durum"da taraflar bir "cehalet peçesi"nin arkasındadırlar. Bu peçenin arkasında kişiler kendi kimlikleri hakkındaki olgulardan habersizdirler; bu şekilde kendi çıkarlarını keyfi olarak arttıracak olan ilkeleri seçmekten aciz kalırlar. Doğum piyangolarında başlarına gelecekleri bilmezler. Adalet ilkeleri hakkında müzakere yapanlar güzel veya çirkin, zengin veya fakir, zeki veya moron, atletik veya fiziksel engelli olabilirler. Bu gibi özelliklere sahip olmak veya olmamak için herhangi bir şey yapmadıkları için bunların kendilerinde varlığının veya yokluğunun bilgisi üzerinden adalet ilkelerinin müzakere edilmesi ve belirlenmesi doğru olmaz. Ancak bu noktada Rawls doğrudan ahlaki ödevler konusunda bir istisna koyar. Rawls'a göre ancak akıl sahibi kişilere karşı adalet bağlamında ödevlerimiz olabilir. Çünkü toplum sözleşmesinin oluşturulması sırasında tarafların asgari bir adalet duygusunun olması gerekir. Bunun için de asgari bir akıl kapasitesi lazımdır. Bunun sonucu olarak hayvanlar toplum sözleşmesinin müzakerelerine katılmadıkları gibi bir tarafı da olamazlar. Rawls bundan hareketle hayvanların hakları olabileceği fikrini reddeder. Aynı sorun kalıcı zihinsel engelli insanlar için de geçerlidir. Rawls bu sorunların kuramı açısından bir problem teşkil ettiğini kabul eder. Ancak böyle bir hastalığı olmayan kişiler cehalet peçesi arkasında

¹¹⁴ **Ibid.**, s. 41-42.

kendilerinin de böyle bir duruma düşebilecekleri endişesi ile zihinsel engellileri koruyacak ilkeleri kabul ederler. Böylece zihinsel engelli insanlar dolaylı olarak korunmuş olurlar. Ancak insanların hayvan olmalarına dair bir risk bulunmadığı için böyle bir koruma hayvanlara yönelik genişlemez. Rawls bu durumun kendisi açısından da uygunsuz olduğunu kabul eder. Ancak Rawls'a göre kendi kuramı 'adalete dair' hak ve ödevleri temellendirir; ancak bunun da ötesinde ahlak kaynakları mevcuttur. Hayvanlar adaletin kapsamında olmasa da ahlak ilkeleri ile muamele edilmelidir. Bu nedenle Rawls hayvanlara karşı 'mutlak' adalet ödevimizin olmadığını söyler.¹¹⁶

Regan bu çözümlenmeyi yetersiz bulur. Bunun temel nedeni Rawls'un kuramının tarafsızlık ölçütünü sağlayamamasıdır. İlk durumda, cehalet peçesi arkasındaki müzakerecilerin keyfi bir şekilde diğer tüm bilgilerden bihaber olmalarına rağmen hayvan olmadıkları, insan oldukları bilgisine sahip olmaları hayvanlar aleyhine keyfi bir karardır. Bu şekilde insanların lehine belli sonuçlar taraflı bir ölçüt ile gerçekleşmiş olur. İnsanların cehalet peçesi arkasında adalet ilkelerini belirleyip bunlardan faydalanması durumunda hayvanların bu süreçten dışlanması keyfidir. Bu nedenle Rawls'un kuramı da sorunludur ve belli yetersizlikler taşımaktadır.¹¹⁷

Bir diğer dolaylı ödev görüşü temsilcisi olan Immanuel Kant, bir varlığın bir ödevin konusu olabilmesi, hak sahibi olabilmesi için kendi içinde bir amaç olması gerektiğini savunur. İnsanlar kendi içlerinde birer amaçlılar. Bunun da nedeni insanların akıl sahibi varlıklar olmasıdır. Hayvanlar akıl sahibi olmadıkları için kendi içlerinde bir amaç değillerdir; ancak insanlar için bir araç olabilirler. Bununla beraber Kant, hayvanlara zalimce davranmamamız gerektiğini savunur. Ancak bunun nedeni hayvanlara doğrudan bir ödevimizin olması değildir. Eğer bir insan hayvanlara zulüm yapar ise, bu insan daha sonra dejenere olarak diğer insanlara olan ödevlerini de ihlal edebilir. Yani hayvanlara iyilik yapmanın asıl amacı yine insanı korumaktır.¹¹⁸

¹¹⁶ **Ibid.**, s. 43-44.

¹¹⁷ **Ibid.**, s. 46-47.

¹¹⁸ Immanuel Kant, "Duties in Regard to Animals", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, Second Edition, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-24.

Regan, Kant'ın hayvanlara kötü muamelenin insanlara da kötü muamele etme psikolojisi doğuracağı önermesini spekülasyon olarak görür. Kant bu beklentiye dayanarak aslında sağlam olmayan bir noktaya bel bağlamış olmaktadır. Pekâlâ, bir kişi hayvanlara eziyet etmesine rağmen insanlara oldukça saygılı davranabilir. Bu durumda Kant'ın kuramındaki hiçbir unsur eziyete uğrayan hayvanı korumaya yönelik sağlam bir dayanak sağlayamamaktadır. Bu nedenle Kant'ın kuramı konu ile ilgili bilgileri tam temsil edememektedir ve çıkarımları makul değildir. Benzer bir sorun zihinsel engelli olan insanlar için de geçerlidir. Akıl sahibi olma ölçütünü sağlayamayan bu kişiler de Kant'ın kuramına göre bir amaç için salt birer araç olarak değerlendirilmesi gerekir. Ancak Kant bu kişilere hayvanlara atfettiği konumun aynısını vermemiştir. Bu nedenle Kant'ın kuramı tutarsızlık sorununu da barındırır.¹¹⁹

Regan'a göre tüm dolaylı ödev görüşleri kendi içlerinde birçok çelişki ve yetersizlik taşıdıkları gibi hayvanlar konusunda özel olarak açık bir şekilde ahlaki keyfilik sorunu barındırır. Hayvanlar bu görüşlerde akılcı bir ölçüte dayanmadan keyfi olarak ahlaki değerlendirmeye alınmazlar veya ayrımcı bir yaklaşımla eşit olmayan bir şekilde muamele edilirler. Tarafsızlık ve tutarsızlık zaafı vardır. Bu nedenle bu kuramların hiçbiri bir etik kuramda olması gereken özellikleri taşımaz.¹²⁰

Regan'ın doğrudan ödev görüşleri grubunda incelediği ilk başlık "iyilik görüşü"dür. Bu görüş hayvanlar ile muamelelerde iyilikle hareket edilmesi gerektiğini; zalimlikten, eziyetten kaçınılması gerektiğini savunur. Ancak Regan, bu tartışmalarda öne sürülen iyilik erdeminin hayvanları koruma açısından yetersiz olacağını vurgular. Regan'a göre hayvanların bizden bağımsız hakları vardır ve diğer kişilerin onlara karşı ödevleri mevcuttur. Kişilerin kendi içlerinde hissettiği duygular ve sahip oldukları erdemler kişiler arası adalet ilişkileri açısından önemli değildir. "Hayvanlara iyi davranmalıyız" önermesi hayvanlara *karşı* bazı ödevler bağlamında yükümlü olduğumuz gerçeğini kapsamaktan uzaktır. İyilik adalet değildir, bu nedenle de hayvanlara karşı adalet ödevlerini temsil etmekte yetersizdir. Bu görüş belirlilik taşımadığı ve serinkanlı olmadığından sorunludur.¹²¹

¹¹⁹ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s. 181-183.

¹²⁰ **Ibid.**, s. 192-193.

¹²¹ Tom Regan, "The Case For Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 108.

Regan, doğrudan ödev görüşleri başlığı altında son olarak faydacılığı inceler. Regan faydacılığın belli bir eşitlik öngördüğünü ve sağladığını kabul eder. Bu nedenle Aristoteles'in veya Nietzsche'ninki gibi özelliklere dayanan mükemmeliyetçi ve bunun sonucunda eşitliğe karşı duran kuramlarla karşılaştırıldığında faydacılık daha eşitlikçi ve tercih edilesi bir ahlak kuramıdır. Bu nedenle faydacılık ortaya çıktığı dönemde devrimsel bir eşitlik dalgası yaratmıştır.¹²²

Ancak faydacılığın da kendine has sorunları mevcuttur. Bu kuram ahlakın konusu olan bireylerin *kendilerine* değer atfetmez. Değer sahibi olan şeyler acı ve hazdır. Bireyler acı ve haz fonksiyonlarından dolayı değer analizine alınırlar. Regan bu sorunu resmetmek için bir betimleme sunar. Bu betimlemede karşımızda acı ve tatlı şerbetlerin olduğu kupalar vardır. Bu kupaların içindeki sıvıların acı ve hazzı temsil ettiğini kabul edersek; faydacı mantığa göre toplamda en tatlı olacak içeceği oluşturmaya çalışmamız gerekir. Bunun için de bazı kupalardan diğerlerine sıvıları aktarmak veya bazılarını hepten atmamak için hiçbir neden yoktur. Kupalar burada bireyleri temsil ederler ve faydacı yaklaşıma göre sadece bir değer tutacaklarıdır. Faydacılığa göre bireylerin kendi başlarına başkalarından bağımsız bir değerleri yoktur¹²³. Bu analogiyi gerçek hayatta bir ahlaki soruna yansıttığımız zaman ise yine sezgilerimiz ile çatışan sağduyu karşıtı sonuçlarla karşılaşırız. Regan'a göre faydacı bir mantıkla eğer toplam fayda artacak ise bir kişiyi uykusunda acısız bir şekilde öldürmemek veya onun otonomisini ciddi başka bir şekilde ihlal etmemek için esaslı bir neden yoktur¹²⁴.

Buraya kadar ele alınan faydacılık tipi hedonistlik faydacılıktır. Bir diğer faydacılık türü olan kural faydacılığı da Regan'a göre sorunludur. Kural faydacılığı, en fazla faydayı ortaya çıkaran kuralların ahlak kuralları olarak benimsenmesi gerektiğini savunur. Kural faydacılığı bu şekilde hedonistlik faydacılıkta ortaya çıkan sorunların önüne geçmeye çalışır. Hedonistlik faydacılık basit haliyle en yüksek toplam fayda için bireylerin menfaatlerini gözden çıkarabilir. Kural faydacılığı böyle bir yaklaşımın yan etkilerinden dolayı toplam faydayı etkilediğinden dolayı eylemlerin doğruluğunu kurallara bağlamıştır. Regan'a göre bu çözümlene akıl

¹²² Regan, **The Case For Animal Rights...**, s. 235.

¹²³ **Ibid.**, s. 205-206.

¹²⁴ **Ibid.**, s. 203-205.

sahibi kişiler açısından makul görünüyor gözükmemektedir. Kişilerin menfaatleri sistematik bir şekilde toplam fayda için gözden çıkarsa bu kişilerde belli bir kıskançlık, tepki ve korku ortaya çıkacağından toplumdaki düzensizlik ve huzursuzluk artacak ve toplam fayda azalacaktır. Ancak bu çözümleme ahlaki edilgenler açısından geçerli değildir. Ahlaki edilgenler kendilerine yapılan adaletsiz muamelelerin farkına varıp bunlara etkin bir tepki veremezler. Örneğin devletin zihinsel engelli insanlar üzerinde deney yapmasına karşı güçlü bir kural, kural faydacılığı ile oluşturulamaz. Bu noktada ahlaki edilgenlere yapılan muamelelerin ahlaki failerde yaratacağı üzüntü ve tepki akla gelebilir. Ancak Regan'a göre bu bir spekülasyondur. Pekala ahlaki failer, ahlaki edilgenlere yapılanlardan pek bir rahatsızlık duymuyor olabilirler. Bu nedenle kural faydacılığı ahlaki edilgenleri koruma noktasında sezgilerimizle uyumlu bir çözüm sunamaz. Bunun nedeni kural faydacılığının da kişileri (ahlaki fail veya edilgen) için değere sahip varlıklar olarak ele almaması ve onlara karşı doğrudan ödevler belirlememesidir.¹²⁵

Bu nedenlerden dolayı faydacılık makullükten uzak, sezgilerimizle çatışan bir kuramdır. Faydacılık, ahlaki statü sahibi varlıkların başkalarından bağımsız bir değerleri olduğu fikrine ters düştüğü için sezgimizle uyumlu değildir. Regan faydacı kuramın basitlik erdeminin olduğunu teslim eder ancak bunun değerlendirilmesi gereken tek erdem olmadığını belirtir¹²⁶. Diğer açılardan bakıldığı zaman faydacılık sorunludur ve basit olması tek başına bu sorunları ortadan kaldırmaz veya önemsizleştirmez.

Sonuç olarak Regan bir ahlak kuramı olarak benimsenebilecek olan alternatif ahlak kuramlarının yukarıda açıklandığı üzere sorunlu ve yetersiz olduklarını savunmaktadır. Bu kuramlar kendi içlerinde de problemlili olduğu gibi; bu kuramların birçok uygulamalı etik sorununda da kullanılmaları yanıltır ve hayvanlar konusunda da doğru ahlaki ilkeler bize sunamazlar. Takip eden bölümde Regan'ın kuramını nasıl temellendirdiği, ona göre kendi kuramının alternatif kuramlardaki sorunlardan ve yetersizlerden nasıl uzak olduğunu ve hayvanlar konusuna nasıl uyguladığını inceleyeceğiz.

¹²⁵ **Ibid.**, s. 252-256.

¹²⁶ **Ibid.**, s. 257-258.

2. 2. 2. 3. Adalet Olarak Saygı İlkesi ve Hayvan Hakları

Regan, hak temelli kuramının başlangıç noktasında bireylerin faydacı bir hesaba indirgenemeyecek veya belli keyfi erdemlerine dayanan mükemmeliyetçi bir değerlendirmeden etkilenmeyecek bir içkin değere sahip olduğu düşüncesi yer alır. Bu başlangıç noktasından ilerleyerek bireylerin eşit içkin değere sahip olmasından dolayı eşit şekilde saygı görme hakkına sahip oldukları önermesine ulaşacaktır. Bu nedenle kuramı açısından başlangıç kabulünü incelemek önemlidir.

Regan'a göre içkin değer, bireylerin yaşadıkları deneyimlere (örneğin hissettikleri hazlar veya tatmin edilen tercihleri gibi) bağlı olan araçsal değerden kavramsal olarak ayrık, bu tipteki değerlere indirgenemeyen ve bu tip değerlerle karşılaştırılıp değiştirilemeyen bir değer olarak ele alınmalıdır. Bir bireyin içkin değerine onun yaşadığı deneyimlere bakılarak ulaşılamaz. Daha keyifli veya mutlu bir hayat yaşayan bireylerin böyle bir hayat yaşamayanlara göre daha fazla içkin değerinin olduğu söylenemez. Aynı şekilde daha yüksek estetik değerlere veya mükemmel erdemlere sahip olan insanların da daha yüksek içkin değeri yoktur. Bir bireyin içkin değeri ile bir diğeriinki karşılaştırılmaz; birininki ile diğeriinki yer değiştirilemez. İçkin değer "ne kadar" olduğu veya "neye denk" olduğu düşünülemez. İçkin değer, belli şeylerin bir toplamı veya bir fonksiyonu değildir.¹²⁷

Bu şekilde Regan, faydacı değer analizinden radikal bir şekilde ayrılır. Kupa analojisine geri dönersek; Regan'a göre kupalar (bireyler) sadece değer tutacakları değillerdir. Kupalar belli değerli şeyleri tutabilir ancak kupanın değeri kupanın tuttuğu bir veya birkaç değerli şeyin toplamı değildir. Bireylerin kendi başlarına, başka şeylerden bağımsız olarak değerleri vardır. İşte bu değer de içkin değerdir.

Böyle bir değer anlayışı Kant'ın bireylerin kendi başlarına veya kendi içlerinde bir amaç olduğu düşüncesi ile paraleldir. Ancak Kant içkin değeri bireylere atfederken bu bireyleri akıl sahibi ahlaki failer olarak ele alır. Kant'ın kendi analizinde akıl sahibi olmayan ve bu nedenle ahlaki akıl yürütme gerçekleştiremediği için ahlaki karar veremeyen insan dışındaki hayvanlar birey olamazlar. Bu nedenle hayvanlar kendi içlerinde bir amaç değillerdir ve içkin değerleri yoktur. Regan,

¹²⁷ *Ibid.*, s. 235-236.

Kant'ın bu görüşüne karşı çıkar ve bir kişiye içkin değer atfetmek için aranması gereken ölçüt üzerine analiz yapar.

Regan ilk başta yüksek bir eşik olarak Kant'ın içkin değer için kullandığı akıl sahibi olma ölçütünü ele alır. Yazara göre akıl sahibi olmak ölçütü, ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki farkı göstermek için kullanılabilir. Akıl sahibi bir kişi, tarafsız ve adil bir şekilde ahlaki ilkeleri tatbik edebilir ve bunun sonucu olarak yaptığı eylemlerden dolayı ahlaken sorumlu tutulabilir. Sağlıklı yetişkin insanlar doğal olarak bu gruba girmektedirler. Ancak zihinsel engelli insanlar, hayvanlar gibi ahlaki edilgenler bu kapsamın dışında kalmaktadırlar. Regan'a göre bu dışlama sezgilerimizle çelişmektedir. Akılcılık özelliğine sahip olmayan varlıkların akılcılık özelliğine sahip olanlar için salt bir araç olabileceği fikri bizi oldukça aykırı çıkarımlara götürecektir. Böyle bir akıl yürütme, ahlaki edilgenlerin arzu edildiği gibi diğerleri tarafından kullanılabilmesi sonucuna bizi götürür. Bir diğer sorun da bu akıl yürütmenin keyfi olmasıdır. Ahlaki edilgenler de ahlaki faillere benzer şekillerde zarar görebilir. Bunların da otonomileri diğerleri gibi ihlal edilebilir. Beslenmelerine engel olmak, eziyette bulunmak veya zamansız bir şekilde öldürmek gibi eylemler ahlaki edilgenlere de ahlaki faillerde olduğu gibi zarar verir. Benzer zararların olduğu durumların keyfi olmayan bir şekilde farklı şekilde ahlaki olarak muamele görmesi mümkün değildir.¹²⁸

Regan'a göre içkin değere sahip olmak başka şeylerden bağımsız olarak bir değere sahip olmayı temsil eder. Bundan dolayı "bir hayatın öznesi olma" ölçütünü yerine getirenlerin *mantıksal* olarak başkalarına sağlayabilecekleri fayda veya menfaatlardan bağımsız bir varlıkları mevcuttur¹²⁹. Özellikleri itibariyle bu ölçütü yerine getiren bir kişiye zarar vermek doğrudan bir şekilde o kişinin refahına başkalarından bağımsız olarak zarar verecektir. Kendileri içinde bir iyiye, refaha, otonomiye sahip olan kişiler mantıksal olarak diğerlerine sağlayabilecekleri fayda veya menfaatten bağımsız bir değere sahip olmalıdır. Bu ölçüt ahlaki fail ile ahlaki edilgenler arasındaki ortak özellikleri temsil eder. Her iki grup da özellikleri itibariyle başkalarından bağımsız bir refahları ve otonomileri vardır. Bir hayatın öznelere başkalarından bağımsız kendi varlıkları ile mantıksal olarak başkalarından bağımsız bir statüye erişirler. Böyle bir analizle keyfilik sorunu çözülür. Bir hayatın

¹²⁸ *Ibid.*, s. 239-240.

¹²⁹ *Ibid.*, s. 243.

öznesi olma ölçütü keyfi bir çizgi çekmez; mantıksal olarak belli özellikler gereği kişilere diğerlerinden bağımsız bir değer atfeder. Bu şekilde yapılan bir çözümleme sezgilerimiz ile de uyumlu sonuçlar verir; ahlaki faillerin kendi arasındaki eşitlik veya ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki eşitlik konuları gibi diğer konularda da tutarlı çıkarımlarda bulunmamızı sağlar.

Bir hayatın öznesi olma ölçütünün ahlaki ağırlığı karşısında ahlaki edilgenlere –her ne kadar ahlaki failere atfedilen kadar olmasa da – bir kısım içkin değer verilmesi önerisi düşünülebilir. Ancak böyle bir çözümleme de ister istemez kişilerin karşılaştırmalı tecrübelerine, belli erdemlerine, başkalarına sağladıkları faydalara gibi unsurlara başvuracaktır. Bu karşılaştırmaya başvurulduğu zaman tarafsız, keyfi olmayan ve tutarlı bir şekilde bu sefer ahlaki failer arasında eşit bir içkin değer kurgusu oluşturulamaz. Çünkü benzer farklılıklar bu grubun kendi içerisinde de mevcuttur. Ahlaki failerin daha az içkin değer sahibi olduğu nasıl onların daha az mutlu, daha az faydalı veya daha az estetik olmasına bağlanamaz ise aynı şekilde tutarlı ve keyfi olmayacak şekilde ahlaki edilgenlerin de benzer nedenlere dayanılarak daha az içkin değere sahip olduğu iddia edilemez. İçkin değer bu nedenle kategorik bir kavramdır; kişiler arasında daha az veya daha çok içkin değerden bahsedilemez¹³⁰. Kişilerin diğer özellikleri onların araçsal değerlerini değiştirebilir ancak içkin değerlerine etkide bulunmaz.

Yazar içkin değere sahip olmak için daha düşük bir eşik olarak akla gelebilecek canlı olma ölçütünün yeterli olamayacağını savunur. Schweitzer gibi bazı çevre etiği düşünürleri yaşama saygı, yaşamın değeri üzerinden böyle bir değer temellendirmesi yapmışlardır¹³¹. Regan tüm canlıların içkin değere sahip olmaları düşüncesini belirsiz bulur. Sadece yaşıyor olmak yeterli bir ölçüt olamaz. Eğer öyle olsaydı çimlere, patates tarlalarına, kanser hücrelerine doğrudan ödevlerimizin olduğu sonucuna varmamız gerekirdi ki bu da sağduyuya açık bir şekilde aykırıdır¹³².

Bir hayatın öznelere olan bireylerin eşit içkin değere sahip olduğu düşüncesi bize doğrudan bir adalet ilkesi vermez. Ancak yine de buna ulaşmamız için bize bir temel sağlar. Eğer bireylerin eşit içkin değeri var ise o zaman adalet gereği kişilere

¹³⁰ **Ibid.**, s. 240-241.

¹³¹ **Ibid.**, s. 241.

¹³² **Ibid.**, s. 242-243.

nasıl muamele edilmesi gerektiğini ilan eden herhangi bir ilkenin kişilerin sahip olduğu eşit içkin değeri değerlendirmeye alması gerekir.

Regan'a göre adalet herkese payı olanı, hakkı olanı vermektir¹³³. Buna göre adalet gereği eşit içkin değeri olan kişilere eşit saygı göstermemiz gerekir. Bazılarına sanki onların değerinin başkalarının menfaatine indirgenebilecekmişçesine muamele etmek adaletsizliği doğurur. Bu temel adalet gereklilikleri Regan'ın "saygı ilkesi"ni oluşturur.

Bu ilkeye göre ilk olarak içkin değere sahip bireyleri içkin değere sahip değillermiş gibi, salt birer değerli tecrübeler haznesi olarak veya değerlerinin başkalarına olan faydalarına bağlıymış gibi görmemek gerekir. Bu şekilde içkin değere sahip olanlara en iyi toplam sonuç elde etmek için zarar verirse onlara saygı göstermemiş ve adalete aykırı davranmış oluruz. Kant'ın formülü ile ifade edersek, onları salt bir araç olarak kullanmış oluruz.

Regan, saygı ilkesini ilk olarak ahlaki failer bağlamında ele alır. Buna göre saygı ilkesi ahlaki failere zarar verilmesine karşı çıkan ahlaki sezgilerimiz ile uyumludur. Buna göre her ne kadar bir ahlaki faile verilen bu zarar, diğerleri için en iyi toplam sonucu ortaya çıkarsa bile yapılan şey adalete aykırıdır. Saygı ilkesi bu sezgimizi aydınlatır ve akılcı düşünce ile birleştirir. Bu ilke açık bir şekilde tutarlıdır: Tüm ahlaki failer için aynı şekilde uygulanır. Tüm ahlaki failere uygulandığı için kapsam alanı açısından yeterlidir. Belirlilik açısından ise saygı ilkesi açık, akılcı gereklilikler ortaya koyar. Buna göre hiçbir ahlaki faile yapılan muamele sadece neticeden etkilenen taraflar açısından ortaya çıkacak sonuçlara atıfta bulunarak meşrulaştırılmayacaktır. Regan bu şekilde analizinin ana gövdesinin önceden sıralamış olduğu tutarlılık, kapsam alanı yeterliliği ve ahlaki sezgilerimizle uygunluk ölçütlerini yerine getirdiğini gösterir. Söz konusu analizler de tarafsız, akılcı, kavramsal olarak açık ve serinkanlı olarak yapılmıştır.

Regan hak bahsinde hukuki haklar ile ahlaki haklar arasında bir fark koyar. Buna göre hukuki haklar toplumdan topluma, yönetimden yönetime değişebilir. Bu nedenle farklılığa açıktır ve eşitliğe bağlı olmayabilir. Ancak ahlaki haklar birçok

¹³³ **Ibid.**, s. 263.

yönden hukuki haklardan farklıdırlar. En başta ahlaki haklar evrenseldir. Keyfi özellik veya durumlar kişilerin ahlaki haklara sahip olmasını engellemez. İkinci olarak, hak sahipleri bu ahlaki haklara eşit bir şekilde sahiptirler. Üçüncü olarak, ahlaki haklar herhangi bir bireyin veya bir grubun olumlu edimi sonucu ortaya çıkmaz. Ahlaki haklar, hukuki haklar gibi belli bir mücadele, müzakere veya yasama faaliyetine bağlı değildir.¹³⁴

Hukukta kullanılan birçok hak tanımı ve ölçütü belli durumlarda kullanışlı olsa da çoğu zaman eksik temellendirilmiştir veya belli durumlarda çelişkili sonuçlar vermektedir. Örneğin sadece kişilerin hak sahibi olabileceği fikri hayvanların hak sahibi olamayacağı iddia edilebilir. Ancak buradaki kişi kavramının incelenmesi gerekir. Eğer bir ahlaki edilgene, kişi olarak kabul edilerek hak tanınıyor ise tarafsız ve tutarlı bir şekilde hayvanlar bu sınıflandırmanın dışında kalmaz. Menfaat teorisine göre de hakların menfaatleri koruduğu kabul edilirse, hayvanların menfaatleri olduğu için bu ölçüt de sağlanmış olur. Son olarak hakların talep edilmesi gerektiği ölçütü ileri sürülebilir. Buna göre hak sahibi olabilmek için o hakkı hak sahibinin ileri sürebiliyor olması gerekir. Bu mantık zincirine göre hayvanlar sözde haklarını talep edemiyorlar ise hak sahibi olamamaları gerekir. Ancak bu durumda da ahlaki edilgen insanların belli haklarını talep edemediklerini veya haklarını kendilerinin bizzat kullanmadığını belirtmek gerekir. Sonuç olarak bu ölçütlerin hiçbiri hayvanların hak sahibi olamayacağı iddiasını akılcı bir şekilde temellendiremez.¹³⁵

Ödevler bahsinde de Regan edinilmiş ödevleri ile edinilmemiş ödevler arasında bir fark koyar. Edinilmemiş ödevler, iradi eylemlerimizden ve siyasi kurumsal düzenlemelerden bağımsız olarak bize tatbik edilir. Edinilmiş ödevler ise iradi eylemlerimizden veya içinde bulunduğumuz kurumsal düzenlemelerden doğar. Bir sözü tutmak, bir sözleşmeye bağlı kalmak, vergi ödemek edinilmiş ödevlerdir. Ancak başkalarına adil davranmak edinilmemiş bir ödevdir. Bu ayrım önemlidir çünkü hakların ve adalet ödevinin yorumlanmasında belli sonuçlar doğurmaktadır. Eğer adalet ödevini rasyonel egoistlerin kendi aralarında yapabilecekleri belli bir

¹³⁴ *Ibid.*, s. 267-268.

¹³⁵ Tom Regan, "Animals and the Law: The Need for Reform", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 152-156.

anlaşmadan ortaya çıkan edinilmiş bir ödev olduğu sonucuna varırsak adalet ilkesinin yorumlanması değişecektir. Yazara göre adalet ödevi onu doğuran tarafların bir anlaşması ile ortaya çıkıyor ise, o zaman bu anlaşmanın müzakere sürecinde ellerindeki kozlar zayıf olanlara karşı adalet ödevimizin olmadığı veya eşitlik ilkesinin rafa kaldırılabilceği sonucuna varırız. Regan burada böyle bir kurgulamanın adalet konusunda sezgilerimizle açıkça çelişen bir sonuca bizi götürdüğünden belli hak ve ödevlerin iradi eylemlerden bağımsız olarak ele alınması gerektiğini savunur.¹³⁶

Bu açıklamalardan sonra Regan bireylere saygı ilkesinin birey hakları ve bireylerin geçerli bir saygı görme talebini kapsadığını ileri sürer. Ahlaki failler bu hakka sahiplerdir çünkü içkin değere sahiptirler. Buna ek olarak ahlaki edilgenler de bu hakka sahiptirler çünkü onların da içkin değeri mevcuttur ve içkin değer kategorik niteliği nedeniyle kademeli olarak tanınmaz. Bunun sonucu olarak ahlaki edilgenlere saygısız bir şekilde yapılan muameleler adaletle aykırıdır. Ahlaki edilgenlere olan ödevlerimiz bir duyguya, onlarla yaptığımız bir sözleşmeye veya içinde bulunduğumuz kurum veya devletin düzenlemelerinden bağımsızdır. Adil muamele görme hakkı saygı ilkesi çerçevesinde temel bir haktır. Söz konusu hak o kişiye kendiliğinden bir ödev de yüklenmez.¹³⁷

Regan bu noktada ahlaki edilgenlerin ahlaki ilkeleri tasavvur edemedikleri için ödevlere sahip olmamalarının kendileri açısından hak sahibi olmalarına etki etmeyeceğini savunur. Bu yoksunluk onların edinilmiş hak ve ödevlere sahip olmalarını engeller; ancak temel haklara sahip olmalarını engellemez. Aynı şekilde belli kişilerin belli özelliklere sahip olmamalarından dolayı belli iradi eylemleri yerine getirememeleri bizim o kişilere olan ödevlerimizi ortadan kaldırmaz. Benzer bir şekilde, ahlaki edilgenlerin kendi haklarını talep edemiyor olmaları da bir ölçüt değildir. Söz konusu adil muamele görme hakkı ve adalet ödevi ilgili kişinin kendi haklarını anlayıp ileri sürmesinden bağımsızdır. Hukuk sistemleri çocuklar ve zihinsel engelliler için zaten böyle bir ayırmda bulunmuştur. Aynı mantık çizgisinin tüm ahlaki edilgenler için takip edilmemesi için akılcı hiçbir neden yoktur.¹³⁸

¹³⁶ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s.273-276.

¹³⁷ **Ibid.**, s. 276-278.

¹³⁸ **Ibid.**, s. 279-280.

Saygı ilkesine göre içkin değere sahip olan bireylere başka amaçlar veya faydalar için zarar verilmesi adalete aykırıdır. Bundan *prima facie* zarar vermeme ödevi türer. *Prima facie* bir hakkın olması; ilk olarak bu hakkın değerlendirilmeye alınmasının her zaman konu ile alakalı ve önemli bir ağırlığı olan bir ahlaki değerlendirme olduğunu gösterir. Eğer bir zarar verilecek veya bir başkasının zararına izin verilecek ise bu zarar başka geçerli ahlaki ilkelere başvurulacak ve bu ilkeleri ahlaki olarak somut olaydaki zarar görmeme hakkına üstün geldiğinin gösterilerek yapılması gerektiği anlamına gelir¹³⁹. Buna göre sadece toplam faydanın sağlanması yeterli bir ahlaki meşrulaştırma sağlayamaz.

Ancak tabii ki bazı durumlarda içkin değeri olan bireylere verilen zarar meşrulaştırılabilir. Masum olan bir kişinin meşru müdafaası durumunda saldırıya karşı verilen orantılı bir zarar meşrudur. Aynı şekilde suçlu olan kişinin cezalandırılması durumlarında orantılı bir zarar veya mahrumiyetin verilmesi meşrudur. Bunlara ek olarak Regan başkalarına zarar veren bir kişinin çevresindeki masum canlı kalkanlara ve yine aslında masum ve bilinçli olmamasına rağmen başkalarına karşı tehdit oluşturanlara karşı da zarar verilebileceğini belirtir.¹⁴⁰

Yukarıda verilen dört istisnai duruma ek olarak Regan *miniride* ve *worse-off* ilkelerini de açıklar. Bu ilkeler belli bir zarar illa ortaya çıkacak ise bu zararın nasıl dağıtılması konusunda kılavuzluk ederler. Şöyle bir kurguyu ele alalım: Bir maden çökmesinde mahsur kalmış elli bir madenci var ve eğer kısa sürede bir şeyler yapılmazsa hepsi hayatını kaybedecek. Elli madenci paralel bir dehliz açılarak kurtarılabilir ancak bunun için bir patlayıcı kullanılması gerekmekte ve şans eseri diğer kalan tek madenci bu patlayıcının ateşlenmesi sonucu ölecek. Aynı şekilde şans eseri yalnız kalmış tek madenci paralel bir dehliz açılarak kurtarılabilir ancak bunun için diğer elli madenci söz konusu gerekli patlayıcının ateşlenmesi sonucu ölecek. Böyle bir durumda nasıl bir karar verilmeli ve bu neye dayandırılmalıdır? Akla gelen ilk cevap elli madencinin kurtarılması ve tek madencinin ölmesinin kabul edilmesidir. Ancak böyle bir durumda eğer sayılar üzerinden bir çözüme ulaşılır ise faydacı kuramın üstünlüğünün kabul edilmesi sonucu çıkabilir. Regan böyle bir durumda sezgilerimizle uygun olan sonuca *miniride* ilkesini kullanarak saygı ilkesi ile çatışmadan ulaşılabileceğini savunur. Buna göre tüm madencilerin içkin değeri

¹³⁹ *Ibid.*, s. 262-263.

¹⁴⁰ *Ibid.*, s. 287-293.

var ise ve eğer bir şey yapılmazsa tümü ölecek ise bu durumda en çok sayıda içkin değeri olan bireyin kurtarılması gerekir. Böyle bir çözümde mümkün olan en az sayıda içkin değer sahibi bireye zarar verilmiş olur. *Miniride* ilkesi maksimum faydayı ulaşmayı değil, mümkün olabilecek en az sayıda içkin değer sahibi bireyin zarar görmesini hedefler. Böyle bir temellendirmede madenciler arasında bir fark gözetilmez; hepsinin içkin değerine saygı gösterilir.¹⁴¹ *Worse-off* ilkesine göre de kaçınılmaz bir zarar söz konusu ise bu zararın dağıtılması sonucunda en kötü durumda olanın mümkün olduğunca az zarar görmesi hedeflenmelidir. Örneğin belli bir zarar gerçekleşecek ise (örneğin -1000 birimlik) ve bunun bin kişi arasında (-1) birim ile paylaşılması seçeneği ile bir kişiye (-125) birimlik bir zarar verilmesi imkânı varsa bu durumda ilk seçenek tercih edilmelidir. Yani kaçınılmaz bir zarar gerçekleşecek ise bu zararın sadece azaltılması değil aynı zamanda dağıtımında da bireylerin içkin değerlerine saygı gösterilmesi esas alınmalıdır.¹⁴²

Sonuç olarak, “bir hayatın öznesi” ölçütünü yerine getiren kişiler içkin değere sahiptirler. İçkin değere sahip olanlara saygı ilkesi gereği zarar verilmemesi adaletin gereğidir. Hayvanlar da bir hayatın özneleri olduklarına göre onların da içkin değerleri vardır. Ahlaki edilgenler ahlaki akıl yürütme gerçekleştiremedikleri için ödevlere sahip değillerdir. Ancak bu onların içkin değere ve haklara sahip oldukları gerçeğini değiştirmez. Hayvanlar da ahlaki edilgenlerdir. Onlar da ahlaki olarak akıl yürütemediklerinden dolayı ödevlere sahip olmasalar da bu onların haklara sahip olmadıklarını göstermez. Bu hakların en başında da *prima facie* zarar görmeme hakkı gelir. Az önce belirtilen istisnaların dışında hayvanlara zarar verilmesi adalete aykırıdır. Bir sonraki bölümde de bu ahlaki analizin çıkarımları incelenecektir.

1. 2. 2. 4. Çıkarımlar

Regan bu kuramsal çözümlerin ardından hak temelli savunusunun gerektirdiği sonuçları inceler. Bu bölümde yukarıda açıklanan saygı ilkesinin kabul edilmesi ve hayvanlara da uygulanması ile günümüz toplumunda izlenen pratiklerin nasıl değerlendirilmesi ve değiştirilmesi gerektiğini inceleyeceğiz.

¹⁴¹ *Ibid.*, s. 305-307.

¹⁴² *Ibid.*, s. 307-310.

Regan'ın ilk çıkarımı besin olarak tüketilen hayvanlar üzerinedir. Singer'la paralel bir şekilde Regan hayvancılık endüstrisinin adil olmadığını öne sürer. Ancak Regan'ın temellendirmesi farklıdır. Hayvancılık endüstrisi Singer'ın vurguladığı gibi sadece acı yaratmaz aynı zamanda Regan'ın işaret ettiği gibi bir hayatın özneleri olan bireylere saygısız bir şekilde muamele eder; onların haklarını ihlal eder.

Hayvanları bu şekilde kullanmayı savunmak için belli gerekçeler ileri sürülmüştür. Et, lezzetlidir, pişirmesi keyiflidir, kültürün belli bir parçasıdır, besleyicidir, sağlıklı olmak için gereklidir. Bunlara cevap olarak Regan yeniden söz konusu hayvanların içkin değer sahibi bir hayatın özneleri olarak haklara sahip olduklarını ve bizim onlara karşı ödevlerimizin olduğunu altını çizerek. Bu noktadan itibaren hayvanları besin maddesi olarak tüketmemiz için hayvanların bize belli ödevlerinin olup olmadığına bakmak gerekir. Ancak hayvanların bize belli bir lezzet, pişirme keyfi, kültürel zevk veya besin sunma ödevi yoktur. Bu nedenle onları kullanmamamız gerekir. Bir analogi kullanmak gerekirse bir kimse pekâlâ evsiz insanları da yamyam bir güdü ile yemek istiyor olabilir ancak bu kişinin kendisi ile ilgili ileri sürebileceği tüm kişisel menfaatler karşı tarafın hakları karşısında geçersiz kalır.

Hayvanları besin olarak kullanmak için ikinci bir grup iddia öne sürülebilir: buna göre hayvancılık endüstrisi birçok insana gelir sağlamaktadır, bu gelir sahibi olan kişilere bağlı olan yakınları da bu endüstriden dolayı olarak önemli menfaatler elde etmektedirler. Regan benzer bir şekilde eğer hayvanların bu menfaatleri diğerlerine sağlama ödevi olmadığına ve söz konusu menfaat sahiplerinin hayvanlar üzerinde hak sahibi olamayacaklarına göre bu iddiaların geçersiz olduğunu savunur. Bu endüstrilere yatırım yapmış olan veya bir işçi olarak bu sektörlerde çalışanlar adaletsiz bir düzenin bir parçası olarak işlev gördükleri için bu endüstrinin küçülmesinden olumsuz etkilenen menfaatleri ahlaki değerlendirmemizde bir ağırlık teşkil etmez. Regan'ın bu temellendirmesi faydacı yaklaşımdan daha keskin bir çıkarıma ulaşmaktadır. Buna göre belli hukuk düzenlemeleri ile veya kişilerin tüketim kararları ile endüstriyel hayvancılığın küçülmesi ve ortadan kaldırılması sürecinde bundan olumsuz etkilenen tarafların menfaatleri dikkate alınmaz. Çünkü hayvanlar üzerinde böyle bir menfaat elde etmek için bir haklar yoktur. Regan'ın hak temelli kuramına göre vejetaryen bir diyet takip etmek veya hayvancılık

endüstrisinin lağvedilmesini savunmak faydacı bir hesaba bağlı olmamalıdır. Buna göre toplam fayda değişmeyecek veya hatta azalacak dahi olsa hayvanların kullanımı ve haklarının ihlalinin durdurulması gerekir. Nasıl ki insanları acısız dahi olsa öldürmek salt bir faydacı hesaba dayanamaz ise hayvanların öldürülmesi de başka kişilere sağladıkları faydalardan bağımsız olarak ahlaken yanlıştır¹⁴³. Faydacı yaklaşımın özel olarak dikkati çektiği acı da bu yaklaşımda özel bir yere sahip değildir. Pekala acısız bir ölüm de her ne kadar toplam faydayı olumsuz etkilemese dahi o kişinin otonomisini kullanmasını engellediği için zarar verir ve haklarını ihlal eder. Bu nedenle öldürme eyleminin acısız olması onu daha az kötü yapmasına rağmen bu eylemin yine de oldukça kötü olduğu gerçeğini değiştirmez¹⁴⁴.

Regan, hak temelli yaklaşımın Singer'in faydacı yaklaşımından daha farklı ve daha doğru bir sonuca bizi götürdüğünü öne sürer. Regan'ın analizine göre faydacılık toplamacı bir kuramdır. Buna göre faydacılık toplam fayda açısından en büyük faydaya ulaşmaya çalışır. Bu nedenle bir eylemin yan etkileri de akıl yürütmemize katılmalıdır. Regan bu nedenle faydacı yaklaşımın endüstriyel hayvancılık konusunda kendi kuramı açısından açıklaması gereken ampirik sorular olduğunu ileri sürer. Endüstriyel hayvancılık büyük bir endüstridir. Bu endüstri milyarlarca hayvanı yetiştirmekte; milyonlarca insanı istihdam etmektedir; bu insanlara bağımlı olan bir o kadar daha insan vardır. Endüstriyel hayvancılığın Singer'in arzu ettiği gibi lağvedilmesi büyük bir hayvan nüfusunun azalmasına, birçok insanın işsiz kalmasına ve türlü acılar çekmesine neden olacaktır.¹⁴⁵ Bu faydacılık açısından hesaba katılması gereken bir unsurdur çünkü faydacı yaklaşım tüm sonuçları ahlaki değerlendirmeye katar. Singer bu yan etki sorunu karşısında başka olumlu bir yan etki ile karşılık vermektedir. Singer'a göre endüstriyel hayvancılık kullandığı hayvanları beslemek için tonlarca tarım ürünü kullanmaktadır; bunun sonucunda elde ettiği hayvansal ürünler besinsel değer ve nicelik açısından kullandığına oranla oldukça verimsizdir (bir kilogram et üretimi için yaklaşık sekiz kilogram tarım ürünü tüketilmektedir). Regan bu açıklamayı doyurucu bulmaz. Ona göre endüstriyel hayvancılık sektörünün yok olması ile aynı tarımsal üretimin devam edip ihtiyaç sahiplerine bu besinlerin ulaşacağı arasında bir nedensellik yoktur. Benzer bir şekilde bir insanın vejetaryen

¹⁴³ Tom Regan, "The Moral Basis of Vegetarianism", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 33.

¹⁴⁴ Tom Regan, "Why Whaling is Wrong", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 109-110.

¹⁴⁵ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s. 221-222.

bir diyete geçmesi ile hayvancılık sektörünün sona ermesi veya küçülmesi de kesin değildir. Regan bu ampirik soruların açıklamalarının Singer'ın veya başka bir faydacı kuram tarafından verilmediğini söyler¹⁴⁶. Bu faydacı bir kuram için büyük bir eksiklikler çünkü söz konusu kuramın kendisi bu sonuçların gerçekten ortaya çıkmasına dayanmaktadır.

Bilimsel araştırmalar konusunda Regan da Singer'la paralel olarak açık bir şekilde gereksiz veya gerçekleştirilmesi için alternatif yöntemlerin mevcut olduğu deneyleri yanlış bulur. Ancak Regan Singer'dan daha radikal bir duruş sergiler. Singer kendi kuramında her ne kadar istisnai olsa da eğer bazı bilimsel deneyler gerçekten yüksek bir fayda ortaya çıkaracak ise bu deneyin yapılmasının ahlaken yanlış olmayacağını kabul etmektedir. Bunun nedeni de yeni geliştirilebilecek bir ilaç ile daha fazla acıya son verilmesiyle her ne kadar üstünde deney yapılan hayvan acı çekecek olsalar da toplam faydanın daha yüksek olmasıdır. Ancak hak temelli yaklaşım bunun ötesine gider ve daha geniş bir ahlaki korumayı gerekli bulur¹⁴⁷. Faydacılık hakları ciddiye almaz ve kişileri sadece bir değer tutacağı olarak göreyerek onlara bir değer atfetmez. Hak temelli yaklaşım ise tüm bireylere için değer atfettiği ve o kişilere karşı doğrudan ödevler öngördüğü için diğer sonuçlar ile ilgilenmez. Bu nedenle hak temelli görüşe göre söz konusu bilimsel deneyler toplam faydayı arttırsa bile gerçekten alternatif yöntemlerle gerçekleştirilemeyecek ve önemli hastalıkların tedavisinde kullanılabilir ilaçların geliştirilmesi için hayvanlardan üzerinde yapılabilecek deneylere dahi karşı çıkar. Çünkü hayvanların insanların menfaatleri için salt bir araç olarak kullanılması durumunda onların hakları ihlal edilmiş olur¹⁴⁸.

Bir hayvanla bir insanın aynı için değerinde olduğu fikri ve hayvanların önemli hastalıkların tedavisinde kullanılabilir ilaç ve bilimsel bilgilere ulaşılmasında dahi kullanılmayacağı çıkarımı birçok kişinin sezgilerine ters gelebilir. Regan bu sezgiyi test etmek için farazi bir olay kullanır. Dört insan ve bir köpeğin olduğu bir tekne düşünelim. Bu tekne ancak dört kişiyi taşıyabilecek olsa bu durumda ne yapılmalıdır? Köpek mi denize atılmalı yoksa herkes arasında bir kura mı

¹⁴⁶ Tom Regan, "Utilitarianism, Vegetarianism, and Animal Rights", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 46-47.

¹⁴⁷ David DeGrazia, **Animal Rights: A Very Short Introduction**, Oxford: Oxford Press, 2002, s. 106-107.

¹⁴⁸ Tom Regan, "Animal Experimentation: First Thoughts" **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 71.

düzenlenmeli? Regan bu senaryoda köpeğin denize atılmasının doğru olacağını söyler. Çünkü zarar kaçınılmaz ise bu zararın asgariye çekilmesi doğrudur. Bu durumda hiçbir kişinin içkin değeri yokmuş gibi muamele yapılmaz. Herkesin içkin değeri ahlaki akıl yürütmemize eşit bir şekilde katılır ancak bir noktada bu zarar oluşacak ise hayattan daha az menfaati olan kişinin seçilmesi doğru karar olur. Pekâlâ, aynı senaryoda ölüm döşeğinde bir kişi olsa idi diğer insanlar arasından da onun seçilmesi doğru olacaktı. Böyle bir çözüm ahlaki sezgilerimiz ile uyumludur.¹⁴⁹ Regan'ın burada kullandığı ilke yukarıda açıklanan *miniride* ilkesidir.

Ancak Regan bu senaryoyu birçok insanın hali hazırdaki sezgileri ile çatışacak bir şekilde de kullanır. Örneğin yukarıda bahsedilen tekne bu kurguda beş kişiyi tehlike arz etmeyecek şekilde taşıyabilecek kapasiteye ve yeterli mühimmata sahip olsun. Ancak teknedeki insanlardan birinin kötileyen bir beyin hastalığı var. Bu durumda test edilmemiş bir ilacı, hastayı tehlikeye atmamak için önce teknedeki köpek üzerinde deneyebilir miyiz? Birçok insan bu soruya ahlaki sezgileri doğrultusunda olumlu cevap verecektir. Ancak Regan'a göre sadece sezgilere bakılarak veya sadece çoğu insanın ne düşündüğüne bakılarak ahlaki akıl yürütme yapılamaz. Bu senaryoda zarar etkilenecek kişilerin tümüne yönelmemiştir. Böyle bir durumda bir kişi (köpek) başka bir kişi için her ne kadar belli bir fayda ortaya çıkarsa da bir araç olarak kullanılmamalıdır. Pekâlâ, aynı senaryodaki insanlardan dördü prestijli profesörler geri kalan bir kişinin de bir dağıtım elemanı olduğu durumda dağıtım elemanı üzerinde deney yapılmasının yanlış olduğu ortadadır. Sezgilerimizi yeniden gözden geçirdiğimizde kişiler arasındaki özelliklerin kişilerin eşitliği ilkesini etkilemediğini ve her durumda kişilere (hayvan kişilere dâhil olmak üzere) saygı ilkesine uygun biçimde muamele etmemiz gerektiği sonucuna ulaşırız.¹⁵⁰

Aynı doğrultuda Regan, hayvanlara avcılık gibi spor veya eğlence amaçlı alanlarda zarar verilmesine de karşı çıkar. Bu alanlarda belli kültürel değerler bir savunma olarak akla gelse bile Regan bu pratikleri bir hayatın öznesi olan bireyleri kullandığı için adalete aykırı bulur. Hayvan popülasyonlarının kontrol bahanesi de aynı gerekçeyle ahlaki olarak geçersizdir.¹⁵¹ Vahşi hayvanların diğer hayvanları avlaması konusunda ise Regan bu hayvanların kendi iyilerine saygı gösterilmesi

¹⁴⁹ Regan, **The Case For Animal Rights....**, s.324-325.

¹⁵⁰ **Ibid.**, s. 385-387.

¹⁵¹ **Ibid.**, s. 354-356.

gerektiğini, diğer hayvanları korumak için müdahale edilmesinin absürt olduğunu belirtir¹⁵².

Türleri tehdit altında olan hayvanlar konusunda birçok insanın endişesi mevcuttur. Regan her ne kadar bu endişenin değerli olduğunu belirtse de asıl adalet yükümlülüğümüzün belli bir türdense bireylere karşı olduğunu vurgular. Tüm bireylerin eşit içkin değere sahip olduğunu düşünürsek türleri tehdit altında olan hayvanlara gösterilen ilgi ve koruma diğer hayvanlara da genişletilmelidir. Hak temelli görüş türleri tehdit altında olan hayvanların korunması için gösterilen efora karşı çıkmaz ancak bu görüşün altında yatan hayvanları sadece insanın kullanacağı biyosistemin bir parçası olarak gören yaklaşıma karşı çıkar. Bu türlerin bireysel üyelerine yükümlü olduğumuz ödevlerimizden dolayı ilgi göstermemiz gerekmektedir. Türlerin nüfusunu arttırmak için alınan önlemler asla birey olarak belli hayvanlara zarar vermeyecek şekilde olmalıdır. Örneğin belli bir türün popülasyonunu arttırmaya yönelik bilimsel araştırmalar doğrultusunda bazı hayvanlar otonomileri ihlal edilecek şekilde saygı ilkesi gereği denek olarak kullanılamazlar. Buradaki amaç her ne kadar insan olmasa da Regan açısından yine de adaletsiz bir yaklaşımdır. Yazar çevrenin korunması veya ekosistemin geliştirilmesi için hayvanların araç olarak kullanılmasını “çevreci faşizm” olarak niteler.¹⁵³

Regan da Singer gibi eserlerinde özel olarak evcil hayvanlar hakkında bir çıkarımda bulunmamıştır. Bunun nedeni bu hayvanların hayvan hakları ihlallerinden daha az zarar görmeleri ve kamuoyunda zaten belli bir ilgiyi çekmelidir. Regan’ın argümanını evcil hayvanlara uygularsak bu hayvanlara da saygı ilkesi doğrultusunda davranmamız gerektiği sonucuna ulaşırız. Buna göre evcil hayvanları salt bir ekonomik araç olarak alıp satmak veya onlara evde salt bir eğlence aracı olarak muamele etmek; sokak hayvanlarına sadece belli bir estetik veya eğlence değeri atfetmek ahlaken yanlıştır. Evcil hayvanlar ancak kendi otonomilerine saygı gösterilecek şekilde tutulabilir, sahip değiştirilebilir veya bakılabilir. Evcil hayvanlar üzerinde mülkiyet hakkı kurulmaması gerekir. Sokaktaki hayvanlar estetik kaygılarla toplatılıp öldürülmemelidir; güvenlik riski olduğu zaman da orantılı tedbirler alınmalıdır. Hayvan barınaklarında hijyenik ve güvenli koşullar sağlamalı

¹⁵² *Ibid.*, s. 357.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 360-362.

hayvanların ihtiyaç duyduğu refah seviyesi korunmalıdır. Hayvanların bu barınaklarda öldürülmesi hak temelli yaklaşıma göre kabul edilemez. Ancak Regan sayısız hayvanın bu barınaklara alınması ve yerel yönetimlerin kaynak ayırmaması durumunda bu durumun da burada çalışan bakıcılar için bir dilemma oluşabileceğini ve öldürmenin her durumda yanlış olamayabileceğini kabul eder¹⁵⁴. Regan Brezilya’da bir sivil toplum örgütü ile yaptığı röportajda da kısırlaştırma yapmanın günümüz koşulları düşünüldüğünde bir zorunluluk olduğunu belirtmiştir¹⁵⁵.¹⁵⁶

Regan hak temelli kuramına paralel olarak hayvan hakları hareketinin hayvan hakları ihlalleri karşısında belli ödünler vermeye hazır reformcu bir yaklaşımdan ziyade hayvanları kullanan endüstrilerin lağvedilmesinin talep edilmesi gerektiğini savunur. Ona göre reformcu yaklaşım “daha az acıda” anlaşarak söz konusu hayvanların aslında gözden çıkarılabilecek salt bir değer tutacağı olduğu algısını devam ettirir. Dahası böyle reformlar sanki hayvanlar ve insanların hep birlikte mutlu olabilecekleri bir düzenin kurulduğuna yönelik bir rehavet yaratır¹⁵⁷. Bu şekilde kamuoyunun bu adaletsiz düzene olan bakışı da değişmez. Regan’a göre hayvan hakları hareketi hayvanlar için daha büyük kafesler talep etmemeli kafeslerin boşaltılmasını talep etmelidir¹⁵⁸. Hak temelli yaklaşım adil bir düzene geçiş konusunda siyasi anlamda belli anlaşmalara yanaşmadığı için kısa vadede belli bir duraksamaya neden olsa da uzun vadede kamuoyunun hayvanlara olan bakışını “hak sahibi bireyler” olarak değiştirerek bu düzeni temelden ortadan kaldırabilir. Bu yaklaşım kategorik olarak belli konular ve alanlardaki yasakları hedefe yaklaşım için adımlar olarak görür¹⁵⁹; ancak hayvanların refahının düzeltilmesine dair reformlar bu hareket açısından anlamlı bulunmamaktadır. Regan’ın kuramı hayvanların sadece eziyetlerinin azaltılması gerektiğini savunmaz; bu kurama göre hayvanları birer araç olarak kullanan tüm kurumların lağvedilmesi gerekir¹⁶⁰. Nasıl köleciliğe, ırkçılığa ve cinsiyetçiliğe karşı bu düzenlerin reform edilmesinden önce lağvedilmesi talebi tek

¹⁵⁴ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s.115-116.

¹⁵⁵ <http://tomregan.info/interviews/brazil-ngo-interview/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁶ Dikkat edilmelidir ki, Regan’ın buradaki çözümlemesi faydacı değildir. Yine saygı ilkesi ile uyumlu bir şekilde o kişiler için paternalist bir yaklaşım öne sürmektedir.

¹⁵⁷ Tom Regan, “How to Prolong Justice”, <http://tomregan.info/essays/how-to-prolong-justice/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁸ Tom Regan, “The Animal Rights Position”, <http://tomregan.info/essays/the-animal-rights-position/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁹ Harold D. Guither, **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement**, Carbondale: Southern Illinois Press, 1998, s. 194.

¹⁶⁰ Gary L. Francione, **Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement**, Philadelphia: Temple University Press, 1996, s. 181.

makul duruş ise aynı durum hayvanların haklarını ihlal eden günümüz toplumları için de geçerlidir.

Regan kitabının sonuna doğru bir ve bir yaşın üstünde olan memeliler dışındaki hayvanlar konusunda kuramının çıkarımlarını açıklar. Hatırlarsak Regan kuramında bir hayatın öznesi olan varlıklara içkin değer atfetmekte ve bu kişilere saygı ödevimizin olduğunu öne sürmekteydi. Bir ve bir yaşından büyük memeliler bir hayatın öznesi olma ölçütünü açık bir şekilde sağlamaktadır. Bu şekilde endüstriyel hayvancılık ve bilimsel deneylerde kullanılan maymun, dana, inek, sığır, fare gibi birçok hayvan bu ilkenin açık bir şekilde kapsamı içinde kalmaktadır. Diğer hayvanların bir hayatın öznesi ölçütünü yerine getirip getirmediği kuşkuludur. Örneğin kuş grubundan tavuklar, hindiler; sürüngenlerden yılanlar, kurbağalar; balıkların durumu bu ilke bağlamında ne olmalıdır? Regan kuşkulu olduğumuz ahlaki bir ikilemde temkinli davranıp, içkin bir değere sahip olabileceğini düşündüğümüz bir varlığa sanki içkin değere sahipmiş gibi muamele etmemiz gerektiğini öne sürer. Regan'a göre bir ve bir yaşından büyük memelilerin dışındaki canlıların önemli bir kısmının bir hayatın öznesi olup olmadığından emin olamadığımızdan dolayı bunların da kuşkudan yararlanması gerekir. Büyük bir ahlaki yanlış yapma riskimiz varsa bu riski almak da ahlaki olmaz. Buna ek olarak bazı "aşağı" hayvanların araç olarak kullanılması diğer hayvanların da kullanılmasına yönelik kültürü destekler ve kökleştirir¹⁶¹. Bu nedenle memeliler dışındaki hayvanların da bilimsel deneylerde kullanılması veya tavuk ve hindilerin hayvancılık endüstrisinde kesilmeleri yanlıştır.

Sonuç olarak bu çıkarımlar doğrultusunda insanların hayvanları kullandığı birçok endüstri lağvedilmelidir. Bu modern toplumun sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel olarak radikal bir şekilde değişmesini öngörür. Hayvanlar hak özneleri olarak muamele görmeli; ahlaki geçerliliği olan istisnalar dışında hayvanlara zarar verilmemelidir. Bu yaklaşımda hayvanların insanlara veya diğer canlılara sağladığı fayda ve menfaatler dikkate alınmaz. Hayvanlara insanların kullanabileceği bir kaynak olarak bakılmamalı; kendi başlarına kendi içinde bir amaç olarak saygı gösterilmelidir.

¹⁶¹ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 365-369.

1. 2. 3. Eleştiriler ve Cevaplar

Frey'in, Singer'a karşı hayvanların menfaatlere sahip olamayacağı yönündeki eleştirilerini önceki bölümde incelemiştik. Frey Regan'a karşı bu eleştirilere ek olarak başka bir eleştiri çizgisi de öne sürer. Frey bir faydacıdır. Kişilerin kendiliğinden eşit değerde oldukları fikrine karşı çıkar. Buna göre kişilerin yaşamlarının değeri, bu yaşamların kalitelerine göre değişir¹⁶². İnsanlar arasında değerli veya değersiz hayatlar olabileceği gibi türler arasında da değer karşılaştırması yapabiliriz. Kişiler arasında bulunduğumuz yargılar da bununla uyumludur. Bazı insanların hayatının diğerlerinininkinden başarı, sağlık, keyif bağlamında daha iyi buluruz. Buna göre akıl gibi birçok özelliği taşımayan hayvanların hayatları yaşadıkları tecrübelerin basitliği açısından insanlarınkinden daha değersizdir¹⁶³. Bu nedenle eşit bir muamele beklenmemelidir. Eğer hayvanların kullanılması ile insanların elde edilebileceği faydalar hayvanların mahrum kalacağı faydalardan yüksek ise o zaman hayvanlar insan yararı için kullanılmalıdır¹⁶⁴. Ancak Regan'a göre kişilerin önceki bölümlerde anlatıldığı üzere içkin değeri vardır. Aksi bir kurguda her insanın özelliklerine göre farklı değerde ve farklı ahlaki statüde olması gerektiğine ulaşıyoruz. Böyle bir durumda insanlar arasında da ahlaki sezgilerimize oldukça aykırı gelecek şekilde eşitsizlik içeren düzenlemeler yapmamız; zihinsel engelli kişileri de bilimsel araştırmalar, organ nakli gibi birçok konuda kullanabilmemiz gerekirdi. Regan'a göre günümüzde zihinsel engellileri bu tip alanlarda kullanmamamızın nedeni diğer kişilerde yaratacağı korku gibi faydacı hesaplamalardan ziyade doğrudan o kişilere duymamız gereken saygı yükümlülüğüne dayanır¹⁶⁵. Aksi takdirde bu kişileri gizli bir şekilde öldüren veya kullanan kişileri ahlaki olarak kınamamız gerekirdi. Hal bu ki sezgilerimiz bizi bu sonuca götürmemektedir.

Cohen, Regan'a yönelttiği eleştirilerinde ilk olarak bir hayatın öznesi kavramını ele alır. Cohen genel anlamda her varlığın belli bir içkin değere sahip

¹⁶² R. G. Frey, "Organs for Transplant: Animals, Moral Standing, and One View of the Ethics of Xenotransplantation", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge 2003, s.362-365.

¹⁶³ R. G. Frey, "The Case Against Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 116-118.

¹⁶⁴ Hugh LaFollette, Niall Shanks, **Brute Science: Dilemmas of Animal Experimentation**, Londra; New York: Routledge, 1996, s. 223-224.

¹⁶⁵ Regan, **The Case For Animal Rights...**, s. 254-255.

olabileceğini kabul eder. Ancak canlılar arasındaki farklılıklar göz önüne alındığı zaman bu değerlerin aynı seviyede olduğuna kanaat getirilemez. Örneğin bir fare ile insan, acı hissetme kapasitesi açısından eşittirler ancak ahlaki karar verebilme kapasitesi açısından farklıdırlar. Bundan hareketle bir fare ile bir insanı eşit değerde göremeyiz¹⁶⁶. Regan'a göre ise bir hayatın öznesi ölçütü ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki temel benzerliği yakalar. İkisinin de başkalarından bağımsız bir refahları, iyileri vardır. İçkin değer de zaten söz konusu varlığın diğerlerinden bağımsız kendi başına değeridir. Bu nedenle değer analizinde bir hayatın öznesi ölçütü mantıksal olarak içkin değeri açıklamak ve ölçüt olarak kullanmak için uygundur. Haysiyet veya ahlaki akıl yürütme kapasitesi makul bir ölçüt değildir çünkü bu özelliklere sahip olmayanlar ile sahip olanlar arasındaki esaslı benzerlikleri gözden geçirir. Bu ölçütün kullanılması durumunda, otonomilerinin ciddi bir şekilde ihlal edildiği durumlarda (örneğin öldürme, aç bırakma, eziyet etme) benzer sonuçlara maruz kalan iki farklı kişi (bunlardan biri ahlaki fail diğeri de ahlaki edilgen olabilir) farklı muamele görecektir. Bu durum tutarlığa, tarafsızlığa ve sezgilerimize aykırı olur. İçkin değer kavramının kategorik olarak ele alınması gerekir. Bazılarında daha az bazılarında daha çok olamaz.

Cohen'e göre yapılması gereken bir diğer tespit de hak kavramı üzerinedir. Haklar belli bir ahlaki topluluğa yöneltilmiş talepler şeklinde anlaşılmalıdır. Hayvanlar böyle bir talepte bulunamayacağı ve karşılığında belli ödevleri yerine getiremedikleri için haklara sahip olamazlar¹⁶⁷. Haklar bahsinde Regan, hak sahibi olmak için ödevlere de sahip olunması ve bu hakların illa hak sahibi tarafından ileri sürülmesi gerekmediğini söyler. Örneğin çocuklar hak sahibidir ve bu ölçütleri yerine getirmemektedirler.

Fox, Singer'a yönelttiği eleştiriyi Regan'a da yöneltir. Bu düşünürü göre hayvanların acı ve haz hissetme kapasitesi hak sahibi olmak için tek ölçüt olamaz. Tür ölçütü "genel olarak" belli özellikleri kapsadığı için haklar konusunda gerekli ve

¹⁶⁶ Carl Cohen, "Reply to Tom Regan", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, 2003, Londra: Routledge, s. 26-28.

¹⁶⁷ Carl Cohen, "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research", **New England Journal of Medicine**, Issue 315 (October 2, 1986), s. 865-869.

makul bir ölçüttür.¹⁶⁸ Regan öncelikle kendi kuramı açısından acı ve haz hissetme kapasitesinin kendi başına yeterli olmadığını başka unsurların da gerekli olabileceğini belirtir. Regan'ın "bir hayatın öznesi" ölçütü sadece acı ve haz hissetme kapasitesinden ibaret değildir. Bununla beraber Regan, tür ölçütünün tam olarak neye denk geldiğinin açıklığa kavuşturulması gerektiğini söyler. Eğer burada araştırılan unsur otonomi ise insan türünde de bazı üyeler bu özellikten mahrumdur. Tutarlı bir şekilde bu üyelere hak tanınıp hayvanlara ayrımcılık yapılamaz. Zihinsel engelliler konusunda Fox doyurucu bir cevap verememektedir.¹⁶⁹ Genel olarak bir türde belli özelliğin varlığından dolayı o türe bir hak tanınması; birey, kişi, otonomi gibi kavramlar üzerinde kurulu olan hak kuramının mantığına ve sistematiğine aykırıdır.

Scruton, her ne kadar kendi ahlak kuramında haklara yer verse dahi bunları belli bir mütekabiliyet çerçevesi içerisinde ele alır. Ona göre haklara ancak ödevlerini anlayabilecek ve yerine getirebilecek kişiler sahip olabilir. Kalıcı zihinsel engelli insanlar konusunda ise Scruton onların korunmasını sempati duygularına, erdemlere ve Tanrı'ya hürmete dayandırır. Scruton'a göre dünyamızı şeyleri türlerine göre ayırarak anlamlı kılarız. Bu nedenle insanlarla hayvanları ayrı gruplarda ele almak haklı bir tutumdur¹⁷⁰. Ancak bu yaklaşımda çelişkiler ve eksiklikler vardır. Regan'ın da belirttiği gibi haklar zorunlu olarak belli bir karşılıktan doğmazlar. Dahası Scruton'un öne sürdüğü diğer ölçütler oldukça subjektiftir. Bu nedenle akılcı bir etik yargı olarak değerlendirilemezler. Gerçekten de sempati duygularının, erdemlerin veya Tanrı'ya hürmetin hayvanlara neden uygulanmaması için de keyfi olmayan bir neden yoktur. Aynı şekilde kişilerin türlere ayrılarak muamele edilmesi de keyfidir; aynı akıl yürütmenin ırklar veya cinsiyetler bazında yapılmaması için hiçbir akılcı neden yoktur.

Singer ise içkin değer kavramını temelden reddeder. Ona göre böyle bir kavramın temellendirilmesinin keyfi ölçütlere dayandırılması kaçınılmazdır. Söz konusu içkin değer için seçilecek ölçütlerin hangi sınırdan yeterli olacağı da başka bir sorundur. Singer ahlaki akıl yürütmede özelliklerin yerine sadece menfaatlerin

¹⁶⁸ Michael Fox, "Animal Liberation: A Critique", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s.112.; Michael Fox, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 136.

¹⁶⁹ Tom Regan, "Fox's Critique of Animal Liberation", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 131-132.

¹⁷⁰ Scruton, **Animal Rights and Wrongs...**, s. 42-44.

değerlendirilmeye alınmasını ve bu sayede keyfiyetten kaçınılabileceğini savunmuştur. Singer'a göre keyfi olarak belirlenen adalet ilkeleri tarafsızlık ve evrenselliğe aykırı olduğu için kusurludurlar. Regan bu eleştirilerin bir ağırlığının olabileceğini kabul eder. Sınır çekmek çoğu zaman zordur. Ancak bu zorluk karşımızdaki sorunun akılcı bir şekilde çözülmesinin imkânsız olduğu anlamına gelmez. Örneğin bir kişinin hangi durumda 'uzun' olarak kabul edileceği de 'kesin' olarak belirlenemeyebilir. Uzun olmanın tam sınırının ne olduğu kesin olarak belli değildir. Ancak akılcı ve makul bir şekilde bazı insanların uzun bazılarının da uzun olmadığı sonucuna varılabilir. Aynı şekilde bir varlığın bir hayatın öznesi olup olmadığı da tamamen kesin bir şekilde belirlenemese bile bazı hayvanların makul olarak bu grubun içinde oldukları akılcı bir şekilde gösterilebilir.

Singer'ın ikinci eleştiri çizgisi Regan'ın kuramının sonuçlara az önem vermesinden kaynaklı olarak katı bir kuram olmasına dairdir. Singer farazi olarak ölümcül bir hastalığın tedavisinde kullanılacak bir ilacın geliştirilmesi için bir ya da çok az hayvanın kullanılmasının meşru olup olmayacağını sorar. Bu farazi soruya faydacılık olumlu cevap verecektir. Singer'a göre de sağduyuya uygun cevap budur. Regan'ın kuramı katı bir şekilde oldukça önemli sonuçları gözden çıkartmaktadır¹⁷¹. Regan bu konuda saygı ilkesi gereği belli sonuçlar uğruna kişilerin kullanılmasının ahlakın sınırlarını ihlal edeceğini kendi kuramına dayanarak savunur.

1. 2. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Tom Regan felsefe dünyasında hayvan hakları konusunun entelektüel liderlerinden biri olarak kabul edilmekte; birçok eleştirmen ve düşünür Regan'ın *The Case For Animal Rights* eserini ahlak felsefesinin en önemli yapıtlarından biri olarak görmektedir. Bu dönemde Regan jenerasyonunun ünlü felsefecileri olan John Rawls ve Robert Nozick ile beraber anılmıştır. Regan bu başarısına hayvan hakları konusunda kendi yazınından önce bu konuda bir hâkimiyet sahibi olan Peter Singer'a rağmen ulaşmıştır. Regan, özellikle felsefe çevrelerinde Singer gibi nüfuz sahibi bir düşünürü rakip olabilmıştır.

¹⁷¹ Peter Singer, **Comment Vivre avec les Animaux**, Çev. Jacqueline Sergent, Les Empecheurs de penser en rond, 2004, s. 81-82.

Kuramındaki bir hayatın öznesi olarak içkin değere sahip olma düşüncesi hayvan hakları temellendirmeleri açısından büyük bir yenilik teşkil eder. Bu sayede hayvanlara, diğerler varlıklara sağladıkları fayda veya işlevden bağımsız bir değer atfedilmiştir. Buna göre hayvanların da insanlar gibi hakları vardır; diğer insanların da hayvanlara doğrudan ödevleri mevcuttur.

Regan'ın kuramının en büyük erdemi ve gücü, adalet ilkesinin kapsamı ve taviz vermez niteliğidir. Analitik bir yöntemle kuramını oluşturan tüm unsurlar incelenmiş, ona tehdit oluşturabilecek diğer kuramlar titiz bir şekilde çürütülmüştür. Yazarın kuramı net bir argüman çizgisi takip etmekte ve bunun sonucu olarak da hayvanları tıpkı insanlar gibi eşit değerde bireyler olarak ele alarak çıkarımlarda bulunmaktadır.

Deontolojik yaklaşımları faydacı yaklaşımlardan temelden ayıran içkin değer kavramına ilişkin Regan önemli bir analiz sunmaktadır. Kant'taki sadece akıl sahibi kişilere verilen içkin değer Regan'da şekil değiştirir. Regan mantıksal olarak içkin değer ancak kendi içinde başkalarından bağımsız bir refahı mevcut bir hayatın öznesi varlıkların sahip olabileceğini göstermiştir. Analizlerinde içkin değer sadece akıl sahibi ahlaki faille verilmesinin keyfi olduğunu göstermesi oldukça değerli bir analizdir. Bu analiz günümüzde insan haklarının da özellikle ahlaki edilgenler açısından yeniden yorumlanmasında da kullanılabilecek açıklamalar sağlamaktadır.

Regan hayvan meselesine gelmeden yaptığı açıklamalarda ahlaki analizin nasıl yapılması ve değerlendirmesi gerektiğine dair önemli tespitlerde bulunmuş ve alternatif adalet kuramlarındaki eksiklik ve kusurları tespit etmiştir. Özellikle faydacılığın kişileri salt bir değer tutacağı olarak gördüğü tespiti ve eleştirisi oldukça güçlüdür. Yazar, faydacılığın belli etik sorunlara uygulanmasının ahlaki sezgilerimize tamamen ters sonuçlar doğuracağını vurgular. Regan'ın metodolojik açıdan gözden geçirilmiş sezgilerimizin ahlaki akıl yürütmemizdeki yerinin vurgulanması da önemlidir.

Regan'ın hayvan hakları temellendirmesi hayvan hakları savunucuları arasında da fikir ayrılıkları ve tartışmaları ortaya çıkarmıştır. Bir önceki bölümde incelenen Peter Singer'in yaklaşımı her ne kadar hayvanlar açısından olumlu anlamda büyük

gelişmeleri talep etse de Regan açısından kusurlu bir yaklaşımdır. Ona göre kuramsal açıdan faydacılık yukarıda belirtildiği gibi kişileri sadece bir değer tutacağı olarak görüp onların haklarını ciddiye almadığı gibi aynı zamanda pratik düzlemde bu kusurlu kuram hayvanlar açısından olumsuz sonuçlara neden olabilir. Singer her ne kadar istisnai olsa dahi hayvanlara yapılabilecek belli muamelelerin daha fazla acıyı önlemesi kaydıyla meşru olabileceğini kabul etmektedir. Regan'a göre böyle bir tutum kuramsal açıdan yanlış olduğu kadar hayvan hakları hareketi açısından da yanlış bir stratejiyi barındırır. Yazara göre hayvanlar bir hak öznesi, bağımsız kişiler olarak toplum tarafından kabul edilmedikçe hayvanların özgürleşmesi mümkün olamaz. Ahlaki ve siyasi tartışmaların belli bir fayda hesabı ve müzakeresi üzerinden yapılması kaçınılmaz bir şekilde hayvanlara yapılan ayrımcılığın sürüp gitmesine neden olacaktır. Regan hayvan hakları hareketinin radikal bir şekilde düzenin lağvedilmesi taraftarı olması gerektiğini savunur. Bu yaklaşım hayvan hakları hareketine yeni bir hava kazandırmış ve hem hayvan hakları hareketi içerisinde hem de kamuoyundaki siyasi ve ahlaki diskuru zenginleştirmiştir.

Kanımızca Regan'ın kuramının oldukça titiz ve güçlü bir yapısı vardır. Bununla beraber belli noktalarda eksiklikleri veya zayıflıklarının da olduğunu söyleyebiliriz. Öncelikle, içkin değer unsurunun kendisi doğası gereği yalınlıktan uzak bir kavramdır. Bu değer nasıl olduğu neden böyle bir değer atfedilmesi gerektiği sorularının kesin bir cevabı yoktur. Bu eleştiri hayvan haklarına muhalefet edenler kadar Singer tarafından da dillendirilmiştir. Regan bu sorulara ahlaki sezgilerimize atıfta bulunarak karşılık verir. Ona göre kişilerin kendilerinin veya başkalarının hissettiği acı, haz veya sahip oldukları erdemlerin ötesinde kendilerinden gelen bir değerleri vardır. Regan bir ahlaki kuramın oluşturulmasında basitliğin önemli bir özellik olduğunu ancak tek ölçüt olmadığını belirtir. İçkin değer kavramı olmaksızın kişilerin birbirinden bağımsız değeri olduğuna dair sezgimiz açıklanamaz. Biz her ne kadar bu karşılığı yeterli bulsak da özellikle faydacı yaklaşımın bu bahisteki eleştirisinin de bir ağırlığı olduğunu kabul ediyor ve faydacı kuramın basitliğinin erdemini teslim ediyoruz.

Bir sonraki sorunsal içkin değer hangi ölçüte göre belirleneceğidir. Regan'ın bir hayatın öznesi olmak için kullandığı düşünce ve arzulara sahip olma; belli bir öz bilinç seviyesi, gelecek farkındalığı, hafıza, acı ve haz hissetme kapasitesi gibi

ölçütler keyfilik eleştirisine açıktır. Neden belli niteliklerin ölçüt olarak seçilip başkalarının seçilmediği bir keyfilik sorunu yaratmaktadır. Regan bu ölçütlerin tüketici olmadığını ancak yeterli olduğunu öne sürer. Ona göre bu özelliklere sahip olan bir varlığın mantıksal olarak kendi başına bir iyisinin olduğundan bahsedebiliriz. Sınır çekme bahsinde de Regan pekâlâ her konuda belli karşılaştırmalar yaptığımızı ve bunun kendiliğinden bir keyfilik sorunu yaratmadığını savunur. Kanımızca bu açıklamalar yeterli olsa dahi yine de yapılan eleştirilerin belli bir ağırlığının olduğunu kabul ediyoruz. Bu eksiklikler Regan'ın kuramını yalınlıktan uzaklaştırmakta, adalet ilkesinin tam olarak kestirilemeyen ön kabullere dayanmasına neden olmaktadır. Regan buna karşılık ahlaki akıl yürütmenin zaten geometri gibi tam olarak matematiksel düzlemde ölçülemeyeceğini; belli noktalarda ahlaki sezgilerimize ve değerlerimize dayanmasının kaçınılmaz olduğunu söyler. Bu nedenle de söz konusu ön kabul ve ölçütlerin kuramı açısından bir zayıflık teşkil etmediğini savunur.

Kanımızca Regan, Singer'a yönelttiği birçok eleştiride haklıdır. Ancak kanımızca Regan sonuçlara neredeyse 'hiç' önem vermemektedir. Bilimsel deneyler gibi sonuçların oldukça önem arz edebileceği konularda Regan kuramının tutarlılığını korumak adına olumsuz sonuçları gözden çıkarmak durumunda kalmaktadır. Bu da günlük hayatta gerçekleşmeyecek olsa dahi asimetrik sonuçların oluşabileceği farazi senaryolarla ilgili Regan'ın kuramının çıkarımları hakkında soru işaretleri doğurmaktadır. Sonuçlarla ilgili bu alan belli bir gerilim taşımaktadır.

Günümüz hukuku ve değişimi açısından Regan'ın kuramı farklı yorumlara açıktır. Bir açıdan bakıldığında Regan'ın hak temelli yaklaşımı mevcut hukuk sistemlerine uygun şekilde hak-ödev kavramları üstüne oturmaya müsaittir. Zihinsel engelli insanlar gibi ahlaki edilgenlere hukuk sistemleri haklar tanımışlardır. Ancak başka bir açıdan bakıldığında ise Regan'ın kuramının hukuk bağlamında hayata geçirilmesi oldukça zordur. Regan'ın ahlaki çıkarımları oldukça radikaldir. Günümüz hukuk sistemlerinin ve siyasi söylemin hayvanları koruma ve onlara saygı gösterme konusundaki büyük eksiklikleri düşünüldüğünde eserlerinde ele aldığı birçok endüstrinin lağvedilmesi gibi sayısız büyük değişiklik talepleri muhtemelen kanun koyucular tarafından kabul görmeyecektir. Regan bu itirazın kaçınılmaz olduğunu ancak bir süreç sonunda anlamlı bir değişimin gerçekleşebileceğini savunur. Bununla

beraber hak temelli yaklaşımın hukuka geçirilmesi tamamen ihtimal dışı da değildir. Özellikle insan ile büyük benzerlikler taşıyan yüksek primatlar ve kültürel değeri olan diğer hayvanlarla ilgili hayvan refahının sağlanmasından öte kategorik korumalar (ve yasaklar) Regan'ın hak temelli yaklaşımı ile temellendirilebilir ve talep edilebilir. Bundan hareketle diğer hayvanlara da bu kategorik korumalar genişletilebilir.

Tom Regan'ın eserleri ilk başta her ne kadar Peter Singer'inki kadar genel okuyucu tarafından ilgi ile karşılanmasa da bir ahlak felsefesi eseri olarak oldukça derin, açıklayıcı ve kapsamlı bir yazındır. Hayvan hakları açısından Singer'inki kadar yalın olmasa da kanımızca daha sağlam ve kapsayıcı bir temellendirme sunmuştur. Kuramı karmaşık birçok kavramı ele almış ve bunlar arasında sağlam bir tutarlılık kurabilmiştir. Alternatif kuramlara yönelttiği eleştiriler ve bunlar hakkındaki tespitleri de kendi kuramının güçlü yanlarını ortaya çıkarmıştır. Sonuç olarak Regan oldukça zor bir yükü kaldırmaya teşebbüs etmiş ve bunu da büyük oranda başarmıştır. Regan'ın hak temelli yaklaşımı; kuramsal, hukuki ve siyasi anlamda büyük bir gelişim ve değişim ortaya koymuştur.

1. 3. Erdem Etiği Yaklaşımı: Rosalind Hursthouse

Ahlak felsefesinde faydacılık ve deontolojiden sonraki üçüncü ana akım erdem etiğidir. Erdem etiğinin kurucu düşünürleri Platon ve Aristoteles'tir. Bu akım, Aydınlanmaya kadar batı ahlak felsefesinde hakim görüş olmuş; 19'uncu yüzyıldan itibaren bir düşüş yaşasa da 1950'lerden itibaren özellikle Anglo-Amerikan felsefe çevresinde yeniden yükselmiştir. Bu yaklaşım günümüzde daha gelişim dönemindedir. Bu nedenle birçok etik konusu hakkında derinlikli ve çeşitli eserler ortaya çıkmamıştır. Hayvanlar konusunda da erdem etiği yaklaşımının yazını faydacılık ve deontolojininki kadar hacimli değildir. Ancak Rosalind Hursthouse hem genel anlamda erdem etiği hem de hayvanlar konusunda önemli eserler ortaya koymuştur. Bu nedenle hayvan refahı ve hayvan haklarının felsefi temellendirilmesi bahsinde ahlak felsefesindeki üçüncü büyük akımın önemli bir temsilcisi olan Rosalind Hursthouse'a da yer verilecektir. Birinci alt başlıkta Hursthouse'un hayatı, felsefi pozisyonu ve konu için önemi açıklanacak (1.3.1.); ikinci alt başlıkta kuramının dayandığı argüman incelenecek (1.3.3.); üçüncü alt başlıkta Hursthouse'a

yöneltilen eleştirilere onun bunlara verdiği cevaplara bakılacak (1.3.3.); ve son olarak dördüncü alt başlıkta yazar ile ilgili değerlendirme ve yorumlarımıza yer verilecektir (1.3.4.).

1. 3. 1. Hayatı, Felsefi Pozisyonu, Konu İçin Önemi

Rosalind Hursthouse, 1943'te Yeni Zelanda'da doğmuştur. Felsefe eğitimini Auckland Üniversitesi ve Oxford Üniversitesinde tamamlamış; Auckland Üniversitesi, Open University ve Kaliforniya Üniversitesinde çalışmıştır¹⁷².

Yazını erdem etiği ve onun uygulamalı etikteki yansımaları üzerinedir. Felsefi pozisyon olarak yeni-Aristotelesçiliği benimsemiştir. Erdem etiği üzerine birçok eseri vardır. En kapsamlı olanı *On Virtue Ethics*'te erdem etiğinin ana unsurlarını açıklar ve bu akımın uygulamalı etikte faydacılık ve deontolojiden daha kullanışlı bir eylem kılavuzu sunduğunu iddia eder. Ahlaki sorunlar karşısında erdem kuralları ve karakter özellikleri bağlamında yaklaşılması gerektiğini savunmaktadır.

Hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda *Ethics, Humans and Other Animals* kitabında ahlak felsefesindeki çeşitli yaklaşımların görüşlerini analiz eder. Bu eser hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmalarındaki ana felsefi görüşleri analiz ederek erdem etiğinin bu konudaki farklı yöntem ve temellendirmesini ortaya koyar.

Yazar, faydacı ve deontolojik yaklaşımların uygulamalı etikteki metotlarını yanlış bulur; belli ahlaki statülere sahip varlıklara belli bir ilke setinin uygulanması fikrini reddeder. Hursthouse, erdem etiğinin bağlamsal ve pratik yönüyle hayvanlar konusunda okuyuculara günlük hayatlarında kullanabilecekleri daha elverişli bir kılavuz sunabileceğini iddia eder. Düşünceleri bu konuda özellikle Singer ve Regan ile karşılaştırılınca oldukça orijinaldir. Yazını hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasına yeni ve farklı bir bakış açısı kazandırdığı için ilgi çekmiştir. Bununla beraber eserlerinin hacmi ve kapsamı diğerlerinkiler kadar büyük değildir. Erdem etiğinin yeni gelişen bir akım olması da diğer yaklaşımlar ile karşılaştırıldığı zaman bir eksiklik olarak görülmüştür. Ancak yine de Rosalind Hursthouse'un eserleri bu konudaki tartışmaları açık bir şekilde zenginleştirmiştir.

¹⁷² http://www.fact-index.com/r/ro/rosalind_hursthouse.html (Erişim tarihi: 16.6.2014)

1. 3. 2. Argümanı

Hursthouse hayvanlar hakkındaki tartışmalara Singer ve Regan'dan daha sonra dahil olmuştur. Faydacılık ve deontolojik yaklaşım bu tartışmalarda daha büyük bir yer işgal etmektedir. Erdem etiği yaklaşımı ahlak felsefesinde olduğu gibi hayvanlar hakkındaki felsefi tartışmalarda da Hursthouse'un deyimiyle "mahalledeki yeni çocuk" konumundadır. İlk başlarda faydacılık ve deontolojiye ancak yardımcı veya tamamlayıcı gibi algılanan bu yaklaşım zamanla diğerlerinin karşısında ve en az onlar kadar kendine has özellikler ve analizler içeren bir akım haline gelmiştir.

Hursthouse bu tartışmalara erdem etiğinin doğal özelliği doğrultusunda erdemler ve zaaf lar bağlamında dahil olur. Erdem etiği yaklaşımı eylemlerdeki saik ve gerekçelere dikkat eder. Bu akımda faydacılık ve deontolojideki gibi kesin ve katı formüllerle oluşturulmuş kurallar yoktur; bağlamsal bir yaklaşım mevcuttur. Hursthouse hayvanlara belli bir statü verilmesine gerek duyulmaksızın hayvanlara olan muamelelerimizin erdemli hale getirilmesi gerektiğini savunur. Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak varlıkların belli özelliklerinden gelen ahlaki statülerine göre bir muamele öngörmez. Bu yaklaşıma göre hayatımızı anlamlı ve güzel yapan bu erdemler hayvanlara karşı davranışlarımızı da pratik bilgelik doğrultusunda şekillendirmelidir. Aşağıda bu çözümlemenin unsurlarını inceleyeceğiz.

Bu bölümde ilk olarak Hursthouse'un hayvanlara ahlaki statü verilmesine karşı çıkışı açıklanacak (1.3.2.1.); erdem etiğinin ana unsurları olan *eudaimonia*, erdemler ve pratik bilgelik kavramları incelenecek (1.3.2.2.); daha sonra erdem etiği yaklaşımın eylem kılavuzluğu ve bunun hayvanlara nasıl uygulanabileceğine bakılacak (1.3.2.3.); en sonunda da bu ahlaki analizin sonucunda elde edilen çıkarımlara yer verilecektir (1.3.2.4.).

1. 3. 2. 1. Hayvanlar İçin Ahlaki Statü Belirlenmesine İtirazı

Bundan önceki hayvan refahı ve hayvan hakları temellendirmelerinde faydacı ve deontolojik yaklaşımlar hayvanlara belli bir statü atfetmiş ve ahlak ilkelerinin bu statüye sahip varlıklara da uygulanması gerektiğini öne sürmüşlerdi. Faydacılık,

hayvanları acı ve haz hisseden canlılar olarak ele alıp menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesinden yararlandırırken; deontolojik yaklaşım, hayvanları bir hayatın öznesi olarak ele alıp saygı ilkesinden yararlandırmış idi.

Hursthouse bu metodu sorunlu bulur. İlk problem bu statülerin belirlenmesi için kullanılan ölçütlerin kapsamının darlığıdır. Hayvanlara olan ahlaki muamelelerimiz için birçok özellik ve durum belirleyici olabilir. Faydacılık ve deontoloji sadece belli bir veya birkaç özelliğe eğilip diğer tüm özellik ve somut olay koşullarını gözden çıkarmaktadırlar. Hayvanlar aleminin üyeleri sınırsız sayıda farklı özelliklere sahiptir ve insanların da onlar ile olan ilişkileri de sayısız bağlam içerisinde oluşmaktadır. Bu heterojen özellik ve durumları, basit bir veya birkaç özelliğe indirgemek, üstünde ahlaki bir kuram oluşturmamız için bize gerçeğe uygun bir temel sağlamaz. Örneğin bazı hayvanlar vahşi iken bazıları evcilleştirilmiştir; bazıları endüstrilerde kullanılırken bazıları ise evlerde beslenmektedir; bazı hayvanlar bilinç ve hafızadan yoksunken bazılarının psikolojik farkındalıkları diğerlerinin kat ve kat ötesindedir; bazı hayvanların nesli tükenmektedir; bazıları tür olarak insanlara oldukça benzerdir; bazı hayvanların özgürleşmesi için gerekli toplumsal ve siyasi dinamikler diğerlerinden farklıdır ve bunun gibi. Tek bir veya sadece birkaç özelliğe dayanan bir ahlaki statünün belirlenmesi her ne kadar belli bir formülün uygulanması veya uygulanmaması için kalın bir çizgi sağlasa da aslında bu metot içinde yaşadığımız ve hayvanlarla ilişki halinde olduğumuz dünyadaki olguları tam olarak yansıtamamaktadır. Doğada ve toplumsal düzenimizdeki sayısız olgu ve durum belli bir ahlaki statü ile temsil edilemez.¹⁷³

Hursthouse'a göre varlıklara bu şekilde farklı ahlaki statüler atfetmek sadece ahlaki kararlar alırken kullanılabilen olguları seçmekle kalmaz. Bu şekilde bu özelliklere farklı seviyelerde sahip olan varlıklar ahlaki olarak sıralanmış da olur. Bu şekilde bir akıl yürütmede, daha yüksek bir statüye sahip olan bir varlık ile bu statüye sahip olmayan bir varlık arasındaki bir ahlaki çatışma durumunda her zaman her durumda bu statüye sahip olmayanların gözden çıkarılması gerektiği sonucuna bizi götürür¹⁷⁴. Hursthouse bu eleştirisini doğrudan Kant'a da yöneltir. Kant'ın ahlaki

¹⁷³ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 137.

¹⁷⁴ **Ibid.**, s. 139.

kuramındaki kişiler ve şeyler ayrımı da kusurludur. Çünkü kişiler ve şeyler kendi içlerinde homojen bir yapı arz etmemekte ve bu nedenle bu ayırıştırma ahlaki akıl yürütmemiz için uygun bir başlangıç noktası oluşturmamaktadır. Ahlaki ilgi alanımızın içinde ve dışında kalanlar ayrımı çoğu somut durumda ya kılavuzluk sağlayamaz ya da uygunsuz sonuçlar verir.¹⁷⁵

Hursthouse ahlaki yaşantımızdaki sayısız somut olaydaki özel durumların ve özelliklerin bizi farklı olması gereken sonuçlara götürebileceğini ancak ahlaki statü metodunun bunları değerlendirmeye imkan vermediğini belirtir¹⁷⁶.

Bu tartışma ve sorunlar çevreci felsefeciler ile hayvan özgürleşmesi taraftarları arasında su yüzüne çıkmıştır. Çevreciler kendi kuramlarında hayvanların dışındaki varlıklara da değer vermektedirler. Bitkiler, his duyusu olmayan hayvanlar, dağlar, kayalar, denizler, göller, ekosistemler gibi varlıklar açık bir şekilde faydacı ve deontolojik yaklaşımlara göre ahlaki ilgi çemberimizin dışında kalırlar. Böyle bir durumda bu varlıkların korunması için sağlam bir temel asla inşa edilemez. Çevreci felsefeciler bu nedenle klasik ahlaki statü kavramlarını kullanmayı bırakmışlardır.¹⁷⁷

Bu ahlaki statü sorununun çözümü için bir yol içkin değer kavramını kullanmaktır. Ancak bu yoruma göre içkin değer, Regan'dan farklı olarak sadece bir hayatın öznesi olan canlılara değil; tüm varlıklara atfedilmelidir. Varlıkların değeri ölçülemez ve birbirleri ile karşılaştırılmaz olarak kabul edilmelidir¹⁷⁸. Varlıklar farklı nedenlerle farklı bağlamlarda içkin değere sahip olarak görülür. Ancak bu içkin değer kavramı birçok açıdan sorunludur. Çünkü bu değer tipinin ölçütleri ve katmanları ister istemez bir sınır çekme problemi yaratacaktır¹⁷⁹. Hursthouse'un Mary Midgley'in eserlerinden önerdiği bir başka çözüm ise "gerçek ve mühim" özellikleri değerlendirmektir. Akıl, his kabiliyeti, hayatta olma, insan olma gibi birçok özelliği değerlendirmemize katabiliriz. Bu şekilde ahlaki akıl yürütmemizin kapsamı genişler ve kısır bir ahlaki statü ölçütü ile sınırlı kalmamış oluruz.

¹⁷⁵ *Ibid.*, s. 138.

¹⁷⁶ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 121.

¹⁷⁷ *Ibid.*, s. 123.

¹⁷⁸ *Ibid.*, s. 124.

¹⁷⁹ Rosalind Hursthouse, "Environmental Virtue Ethics", **Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems**, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 164.

Hursthouse bu tip alternatif yollarla hayvan meselesi de dahil olmak üzere diğer ahlaki konularda da çoğulcu, bağlama duyarlı, açık uçlu bir yaklaşım benimsememiz gerektiğini savunur. Ahlaki statü kavramı daha herhangi bir düşünür tarafından ortaya konulmadan evvel dahi Hindular, Budistler ve bazı eski Yunan düşünürleri hayvanlara yapılan zulme karşı durmuş ve vejetaryenliği seçmişlerdir. Bunun nedeni hayvanlara belli bir ahlaki statü atfetmeleri değil; ancak bunu merhamet ve sevgi erdemlerinin gereği olarak görmeleridir. Hursthouse günümüzdeki hayvan refahı ve hayvan hakları taraftarlarının, vejetaryenlerin, hayvan bakıcılarının, ilgililerinin pek azının aslında Singer veya Regan'ın kuramlarının dayandığı kavramları ve argüman yapılarını tam olarak anlayıp benimsediklerini vurgular. Kişileri hayvanlara yapılan belli muamelelere karşı üzüntüye ve muhalefete sürükleyen şey hayvanların ahlaki statülerinin tanınır hale gelmesi değil; söz konusu muamelelerin su yüzüne çıkması ile erdemlere ters düşmesidir¹⁸⁰. Hayvanlara yapılan muamelelerin düzelmesi için insanlarla eşit bir ahlaki statü iddiası ise çoğu zaman kamuoyu tarafından kuşku ve ret ile karşılanmıştır. Hayvan özgürleşmesi taraftarları ile çevreciler arasında da bu ahlaki statü konusundaki fikir farklılıkları belli ayrışmaları doğurmaktadır. Hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketinin etkinliği ve ortaklığı açısından da ahlaki statü kavramı faydalı değildir.¹⁸¹

Erdem etiği aşağıda göreceğimiz üzere “merhametli olanı yap, zalimce olanı yapma” gibi erdem ve zaaf kuralları ile ilkelerini oluşturmaktadır. Bundan dolayı bu ilkelerin uygulanması için sınırları belirlenmiş bir ahlak alanına ve hangi varlıkların bu alanın içinde veya dışında olduğunu belirten statülere ihtiyaç duymamaktadır. Pekala, erdem etiği yaklaşımı da varlıklar hakkındaki “bilindik biyolojik olguları” değerlendirmeye alır. Ancak bunun ötesine geçerek bu olgulardan nihai bir sonuç çıkarıp onlara bir statü ithaf etmez¹⁸². Bu yaklaşım herhangi bir dışlama veya basitleştirmede bulunmaksızın bu özelliklerin ahlaki akıl yürütmemize nasıl etkiye bulunabileceğini araştırır. Bir sonraki bölümde bu yaklaşımın nasıl ahlaki statü kavramını kullanmadan kendi metodu ile ahlaki akıl yürütme sürecini gerçekleştirdiğini inceleyeceğiz.

¹⁸⁰Rosalind Hursthouse, “Virtue Ethics and the Treatment of Animals”, **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

¹⁸¹ **Ibid.**, s. 138-139.

¹⁸² Rosalind Hursthouse, “Virtue Theory and Abortion”, **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence BonJour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 416-417.

1. 3. 2. 2. *Eudaimonia*, Erdemler ve Pratik Bilgelik

Erdem etiği bir ahlak felsefesi kuramı olarak erdemlere ve ahlaki karaktere vurgu yaparak kurallara veya ödevlere vurgu yapan deontolojiden ve eylemlerin sonuçlarına vurgu yapan faydacılıktan ayrılır. Bu yaklaşım etikteki sorunlara *eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik gibi kavramları kullanarak eğilir. Farklı ön kabuller, farklı değer yargıları ve farklı bir akıl yürütme şekli olan bu yaklaşımın özellikleri Rosalind Hursthouse'un anlatımı ve bakış açısından incelenecektir. Bu şekilde yazarın bu akım üzerinden hayvanlarla olan ahlaki ilişkilerimizin değerlendirmesini billur bir şekilde görebilir; diğer akımlar ile olan ayrımının farkına varabiliriz.

Rosalind Hursthouse, kendi erdem etiği kuramında “yeni Aristotelesçi” bir yaklaşımı benimser. Bu yaklaşım “yeni”dir çünkü öncelikle Aristoteles’in kadınlar ve köleler hakkındaki savları gibi açıkça haksız olduğu birçok iddiayı terk ettiği gibi Aristoteles’in bahsetmediği veya ilgilenmediği konular ve erdemlere de eğilmektedir. Bununla beraber bu yaklaşım “Aristotelesçi”dir çünkü onun kullandığı, analiz ettiği birçok kavrama dayanır ve onları kullanır¹⁸³. *Eudaimonia*, erdem ve pratik bilgelik bu kavramların başında gelir.

Erdem etiği belli durumlarda nasıl eylemde bulunmalıyız sorusuna cevap aramadan önce daha büyük bir soru sorar. O da ‘nasıl bir hayat yaşamalıyım?’ sorusudur. Aristoteles’in ve onu izleyen erdem etiği savunucularının bu soruya aradıkları cevabı ifade etmek için kullandıkları kavram *eudaimonia*’dır. *Eudaimonia* kavramının tam olarak belirlenmiş bir çevirisi yoktur. Serpilme, mutlu hayat, iyi hayat gibi belli şekillerde çeviriler yapılmıştır ancak hepsinin belli kusurları vardır. ‘Mutluluk’ kelimesinin sorunu oldukça öznel bir çağrışım vermesidir. Farklı insanlar sayısız şekilde mutlu olabilirler ve bu mutluluklarının kaynağının herhangi bir ölçütü yoktur. Halbuki Aristoteles *eudaimonia* kelimesi ile sınırsız veya koşulsuz bir hazzı ifade etmemektedir. ‘Serpilme’ kelimesi bu açıdan daha doğru gibi gözükmemektedir ancak insanlar dışındaki hayvanlar veya bitkiler de ‘serpilebilirler’. Ancak *eudaimonia* ancak akıl sahibi kişiler için mümkündür. “Mutluluk” kelimesini “gerçek mutluluk”, “anlamli mutluluk”, “yaşamaya değer mutluluk” olarak alırsak bu sefer

¹⁸³ Rosalind Hursthouse, **On Virtue Ethics**, Oxford: Oxford University Press, 2001, s. 8.

eudaimonia kavramına yaklaşmış oluruz. Her ne kadar tek bir çeviri tam bir cevap veremese de belli sözcükler bir arada kullanılarak kavram anlaşılır hale gelebilir.¹⁸⁴

Erdem etiği yaklaşımına göre iyi, anlamlı, yaşamaya değer bir hayat *eudaimonia*'dır. Erdemler ise insanın biyolojik ve psikolojik doğası gereği *eudaimonia*'ya ulaşmak için ihtiyaç duyduğu karakter özellikleridir¹⁸⁵. Erdemlere sahip olmayan bir kişi ise gerçek mutluluğa erişemez, serpilemez. Bu yaklaşıma göre erdemler olmadan hissedilen mutluluk içi boş bir mutluluktur; erdemli olmayan iktidar, zenginlik ve hazlar kişiye doyum veremez.¹⁸⁶ Erdemler ise onlara sahip olan kişilerin yararınadır. Her ne kadar bu yarar her zaman maddi anlamda menfaat getirmese de erdemler yaşamaya değer olan bir hayata dair bir doyum verir.

Erdem, iyi ve takdire değer bir karakter özelliğidir. Bunun karşısında zaaf ise, kötü ve değersiz bir karakter özelliği olarak tanımlanabilir. Örneğin; iyi, özgecil, cömert, merhametli, nazik, dürüst, zeki, onurlu, sadık, çalışkan, bilinçli, adil, sorumlu, ilgili, cesur, idealist, halkçı, iyi niyetli, bütünlüğü ve özsaygısı olan kişileri överiz, arkadaş olmaya değer buluruz. Bunlar erdem sahibi insanlardır. Aynı şekilde, bencil, kötü, duyarsız, zalim, kindar, yalancı, aptal, düşüncesiz, adaletsiz, onursuz, sadakatsiz, tembel, sorumsuz, ilgisiz, korkak, maddiyatçı, anti sosyal, açgözlü, kıskanç, kibirli, iyi niyetten ve bütünlükten yoksun, başkalarına yalakalık yapan kişileri ise eleştirir onları arkadaşımız olarak görmeyiz. Bu liste tüketici değildir; sadece erdem etiğinin kullandığı zengin kelime dağarcığını göstermektedir.¹⁸⁷

Erdemler karakter özellikleri olarak kişinin içine derinlemesine işlemiştir. Öyle ki artık o kişi, eylemlerinin tamamında bu özellik doğrultusunda hareket etmek için yönelimde bulunur. Örneğin bir kişiye dürüstlük erdemini atfediyorsak, o kişiden tutarlı ve sürekli biçimde bu erdem ile uyumlu eylemler bekleriz. Erdemin kişinin ruh haline ve eylemlerine yansması oldukça giriftir. Dürüst bir kişi, yalan söylemeyeceği, çevresindekileri kandırmayacağı gibi aynı zamanda iletişim kurduğu insanların doğru bilgilenmesi konusunda gayret gösterir; dürüstçe elde edilmemiş

¹⁸⁴ **Ibid.**, s. 9-10.

¹⁸⁵ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and Human Nature", **Hume Studies**, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999), s. 68.

¹⁸⁶ Rosalind Hursthouse, "Neo- Aristotelianism", **Philosophy: Basic Readings**, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s.125-7; s. 132-3.

¹⁸⁷ Rosalind Hursthouse, **Ethics, Humans and Other Animals**, Londra; New York: Routledge, 2000, s. 147.

kazançlara imrenmez, arkadaşlarını dürüst insanlardan seçer; çocuklarını dürüst bir şekilde yetiştirmeye dikkat eder ve bunun gibi. Bir karakter özelliği kişinin değerlerini, seçimlerini, arzularını, iradesini, duygularını, hislerini, algılarını, menfaatlerini, beklentilerini ve duyarlılıklarını içinde toplar.¹⁸⁸

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı bir şekilde eylemlerin amaçları ile de ilgilenir¹⁸⁹. Örneğin eğer bir kişi sadece belli bir yaptırımdan kaçınmak için yalan söylemiyor ise bu kişiye dürüst diyemeyiz. Dürüst bir kişi doğru olmayan bir şeyi söyleme durumunda “bu bir yalan olur” düşüncesini kararı için önemli bir unsur olarak ele alır. Yani erdemli eylem sadece dışa yönelik değildir; kişinin iç dünyası ile de uyumlu olmalıdır.

Aristoteles’te erdemın karşılığı *arete*’dir. Bu kelimenin bir diğer karşılığı mükemmeliyettir. Bu karşılık erdem etiğindeki erdem kavramının önemli bir özelliğini açıklar. Günlük dil kullanımında “o fazla cesur” veya “o fazla cömert” olarak bir kişiyi eleştirebiliriz. Ancak “o fazla mükemmel” önermesi mantıksal olarak doğru bir cümle değildir. Hursthouse, Aristoteles’in ölçülülük ilkesini benimser. Buna göre erdemli olmak doğru kişiye doğru zamanda doğru miktarda doğru amaçla ve doğru yöntemle doğru şeyi yapmak ve hissetmektir¹⁹⁰.

Erdemler, doğru şeyin yapılmasını öngördüğünden her erdem *phronesis* veya pratik bilgelik gerektirir. Bu, pratik sorunlar hakkında doğru bir şekilde akıl yürütme kabiliyetidir¹⁹¹. Örneğin cömertlik; doğru miktarda doğru şeyi doğru amaçlarla doğru kişilere karşı doğru zamanlarda vermeyi ifade eder. Bir arkadaşımıza hangi zamanda ne kadar pahalı bir hediye almanız gerektiğini pratik bilgelik ile çözümleriz. Karar verecek kişi içinde bulunduğu koşulları değerlendirerek doğru noktayı bulmaya gayret edecektir. Pratik bilgelik eksikliği durumunda erdemlerin karşısındaki belli zaafllara ulaşılabilir. Örneğin maddi durumu yerinde bir kişi çok yakın ve hediyelerden mutlu olduğunu bildiği bir arkadaşına onun doğum gününde çok minik bir hediye alırsa veya hiç hediye almazsa cimri; bunun karşısında da kendi maddi durumu sıkıntılı veya ailesi darda bir kişi daha yeni tanıştığı bir kişiye çok

¹⁸⁸ Hursthouse, **On Virtue Ethics...**, s. 11-12.

¹⁸⁹ Hursthouse, , **Ethics, Humans and Other Animals...**, s. 150-151.

¹⁹⁰ Rosalind Hursthouse, “A False Doctrine of the Mean”, **Proceedings of the Aristotelian Society**, New Series, Volume 81, (1980 - 1981), s. 61.

¹⁹¹ Hursthouse, **On Virtue Ethics...**, s. 12.

pahalı bir hediye verirse savurgan veya yalaka bir kişi olarak atfedilebilir. Veya güzel bir hediye alma konusunda hiçbir tecrübemiz yoksa seçeceğimiz hediye arzu ettiğimiz sonucu doğurmayacaktır.

Pratik bilgelik sadece akıl yürütme ile elde edilemez; zengin bir hayat tecrübesi gerektirir. Bu nedenle örneğin ergin olmayanlar pratik bilgelikten kaçınılmaz olarak yoksunlardır. Aynı şekilde kısıtlı bir sosyal çevrede yetişmiş kişiler de pratik bilgeliğe erişemezler. Sadece iyi niyet veya pratik bilgelikten yoksun erdemler bizi yaşamaya değer bir hayata götürmez. Pratik bilgelik, zaman içerisinde erdemlerin uygulanması, somut sorunlar karşısında doğaçlama yapılması, hatta kimi zaman hatalarda bulunulması ile gelişir. Bu süreçte kişi hayat ve sorunlar üzerine akıl yürüterek veya diğer erdemli ve pratik bilgelik sahibi kişileri örnek alarak da bu özelliğini geliştirir. Bundan dolayı erdem etiği yaklaşımı çocukların ahlaki eğitimi konusunda ilgili olmuştur; diğer ahlak felsefesi akımlarının aksine belli formüllerinin uygulanmasıyla ahlak sorunlarının kolay bir şekilde çözülebileceğini düşünmemektedirler¹⁹².

Her insan hayatındaki birçok durumda kolay olmayan sorunlarla karşı karşıya kalır. Erdemli bir kişi böyle bir çatışma durumunda pratik bilgeliğini kullanarak durumun koşullarını değerlendirip doğru olan şeyi yapacaktır. Erdem etiği hayattaki bu tip ahlaki ikilemlerin sayısız ve çeşitli olduğunu vurgulayarak ahlakın sadece birkaç kural ile kodifiye edilemeyeceğini iddia eder¹⁹³. Durumun şartlarının değerlendirilmesi ve o duruma uygun olan eylemin belirlenmesi, erdemli bir karar için elzemdir; bu da pratik bilgelik ile gerçekleşir.

Erdem kuralları mutlak değildir. Örneğin dürüstlük erdemi her durumda doğruyu söylemeyi, yardımseverlik erdemi her durumda yardım etmeyi öngörmez. Belli durumlarda başka erdemlerin gerektirdiklerini yapmak doğru söylememeyi veya yardımda bulunmamayı gerektirebilir. Örneğin duyarlılık gereği bir kişinin gerçekten çok üzüleceği bir gerçeği hemen açıklamamak uygun düşebilir; bu dürüstlük erdemi ile çelişmez. Erdemler bir bütün olarak uygulanır. Erdemlerin

¹⁹² Rosalind Hursthouse, "Virtue Theory", **Ethics in Practice**, Third Edition, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 51-53.

¹⁹³ Hursthouse, **On Virtue Ethics...**, s. 39-42.

birbirleri ile somut olaylar karşısında nasıl tartılacağı da bir pratik bilgelik meselesidir.

Erdem etiği sadece kişinin iç dünyası ile ilgilenmez. Erdem etiği akımının nitelenmesinde çoğu zaman erdem etiğinin sadece insanların nasıl biri olmaları üzerine eğilip nasıl eylemde buldukları ile ilgilenmediği iddia edilmiştir. Hursthouse'a göre bu bir yanılsamadır¹⁹⁴. Erdem etiği kişileri ve eylemleri değerlendirmeye tabi tutar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin eylem kılavuzluğunu nasıl oluşturduğu incelenecek.

1. 3. 2. 3. Erdem Etiğinin Eylem Kılavuzluğu ve Hayvanlar

Erdem etiği diğer ahlak felsefesi akımlarından farklı olarak “yapmak” kadar “olmak” ile de ilgilenir. Kişilerin içinde buldukları eylemlerin temelinde sahip oldukları karakter özelliklerinin yattığını savunur. Bu erdem ve zaafılar bizim yaşantımızı şekillendirir. Ancak buradan erdem etiğinin sadece “olmak” ile ilgilendiği sonucu çıkmamalıdır. Erdem etiği, kişileri ve eylemleri değerlendirir; olmak ve yapmak ile ilgilenir. Erdemli bir kişiyi tanımlarken sadece o kişinin kendi iç dünyasındaki özellikleri değil; ama aynı zamanda karakteristik olarak dış dünyada bulunduğu eylemleri de ele almamız gerekir. Faydacılık ve deontolojinin eylem odaklı olup erdem etiğinin sadece fail odaklı olduğu fikrine Hursthouse karşı çıkar. Erdem etiği de tıpkı faydacılık ve deontoloji gibi bir eylem kılavuzluğu sunar. Bu kılavuzluğun diğer akımlardan farklı olması veya erdem etiğinin eylemlerin dışındaki şeyler ile ilgilenmesi, onun ele alınmaması için bir neden değildir.

Erdem etiği yaklaşımı, eylemde bulunurken “erdemli bir kişinin karakteristik olarak o durumda yapacağı şekilde” hareket etmemiz gerektiğini söyler¹⁹⁵. Erdemli kişiler, erdemleri sadece içlerinde muhafaza etmezler; söz konusu erdemlerini eylemlerine de yansıtırlar. Karakteristik olarak belli davranış halleri vardır. İyi, cömert, sevecen, dürüst, adil bir şekilde eylemlerini gerçekleştirirler; bencil, zalim, yalancı bir şekilde hareket etmezler. Erdem etiğindeki bu “erdemli kişi” bir idealdir. Erdem etiği, bizi bu idealin kıstaslarına ulaşmaya yönlendirir.

¹⁹⁴ *Ibid.*, s. 17.

¹⁹⁵ Rosalind Hursthouse, “Normative Virtue Ethics”, **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence BonJour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 407-408.

Bu noktada erdem etiğinin yetersiz veya belirsiz bir kılavuzluk sunduğu eleştirisine karşı açıklama yapmak gerekir. Örneğin belli bir durumda “merhametli davranmanın”, “dürüst davranmanın” hangi eyleme denk geleceği tam belli değildir. Hursthouse bu sorunun ahlaki yaşantımızın karmaşıklığının ve zenginliğinin kaçınılmaz bir sonucu olduğunu öne sürer¹⁹⁶. Kişi çeşitli koşulları değerlendirerek pratik bilgelikle bu sahip olduğu erdemlerin nasıl ve hangi şekilde eyleme geçirileceğine karar vermelidir.

Hursthouse farklı ahlak felsefesi akımlarının bu konuya nasıl eğildiğini inceler. Faydacılık (en basit haliyle eylem faydacılığı) mutluluğun azamileştirilmesini bir eylem kılavuzu olarak benimser. Hursthouse’a göre her ne kadar faydacılık ahlak felsefesi akımları arasında en yalın ve bunun sonucunda ahlaki rölativizm eleştirisine karşı en fazla korumalı duruş olsa dahi yine de kendi mantığı içerisinde dahi belli soru işaretleri barındırır. Örneğin mutluluğun tam olarak ne olduğu veya eylemlerimizin sonucunun tam olarak neye denk geleceği bizi birçok ampirik soru ile karşı karşıya bırakır¹⁹⁷.

Deontoloji, belli ödevlerin gereği olan ahlak kurallarına uymayı eylem kılavuzu olarak öne sürer. Buna göre kişi bu eylem kılavuzuna uygun olarak “yalan söyleme”, “zarar verme”, “salt bir araç olarak kullanma” gibi kurallara uyarak eylemlerini şekillendirmelidir. Hursthouse aynı sorunların bu yaklaşımda da mevcut olduğunu ileri sürer. Yalanın veya zararın ne olduğu bu kuralların belirtilmesi ile ortaya çıkmazlar. Bununla birlikte deontolojide kuralların çatışması durumunda hangi eylemin yapılması gerektiği de sadece kuralların belirtilmesi ile kendiliğinden çözülemez. Bu nedenle tüm etik akımları bir noktada “değerlendirici”dir. Kullandıkları kavramların değerlendirilmesi ve diğer kavramlar ile bağlantılarının kurulması gerekir. Bu nedenle erdem etiğinin de değerlendirici bir tutumunun olması onun bir zaafi olarak görülmemelidir. Bundan dolayı erdem etiğinin kullandığı erdem kurallarının somut olaylar hakkında veya kuramsal tartışmalar sırasında belli bir değerlendirme ve ilişkilendirme gerektirmesi bu akımı zayıflatmaz.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 156-157.

¹⁹⁷ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 32-34.

¹⁹⁸ *Ibid.*, s. 36-38.

Erdem etiği kuralları “yardım sever olanı yap”, “dürüst olanı yap” gibi direktiflerde bulunduğu gibi aynı zamanda zaafllara atıfta bulunarak “bencil olanı yapma”, “dürüstlüğe aykırı olanı yapma” gibi yasaklar da içerir. Bu erdem etiği kurallarının eyleme geçirilmesi belli gerekçeler veya saikler ile duyguları da devreye sokacaktır. Erdem etiği sadece eylemler ile ilgilenmez; onların hangi saikler ile hayata geçirildiğine ve bu eylemler sırasında var olan duyguları da değerlendirir. Örneğin bir kişi sadece kendi itibarını korumak ve çıkarlarını güvence altına almak için doğruyu söylüyorsa; bu doğru sözün söylediği tarafta yarattığı üzüntüye karşı kayıtsız ise o zaman o kişinin erdemli davrandığından söz edemeyiz. Erdem eylem, gerekçeler ve duyguların bir bütünü olarak kendini gösterir.¹⁹⁹

Hayvanlarla olan ilişkilerimiz de yaşantımızın bir parçasıdır. Erdemli bir kişi bu konuda da erdemli bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde davranmalıdır. Hursthouse hayvanlarla olan ilişkilerimiz bağlamında dürüstlük, sorumluluk, merhamet, ölçülülük, saygılılık, özgecilik, sevgi gibi erdemlerin bu konu ile ilgili olduğunu ve hayvanlarla ilgili eylemlerimizi de dürüst, sorumlu, merhametli, ölçülü, saygılı, özgecil ve sevgi sahibi bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde biçimlendirmemiz gerektiğini savunur.

Umut, mütevazilik, çalışkanlık, cesaret, sabır gibi erdemler de hayvan refahı ve hayvan hakları aktivizmi ile toplumu değiştirme yolunda gerekli erdemlerdir. Bunlara da ek olarak hayvanların da ötesinde insanların çevreyle olan ilişkilerinde de Hursthouse açgözlülük, bencillik, sığ görüşlülük zaafllarından kaçınılması; ihtiyatlılık, özgecilik, doğaya saygılı olmak, tevazu, hayretle yaklaşım gibi erdemler doğrultusunda davranılması gerektiğini savunur. Bu erdemler kendi başlarına erdem etiğinin eylem kılavuzluğu doğrultusunda kurallar oluştururlar. Bir sonraki bölümde erdem etiğinin bu eylem kılavuzluğunun hangi sonuçlara bizi götürmesi gerektiği somut olaylar ele alınarak incelenecek.

1. 3. 2. 4.Çıkarımlar

Erdem etiği faydacılık ve deontolojinin aksine ahlakın kodifiye edilemeyeceğini iddia eder. Bu nedenle bu akım belli formüller ve ilkeler ile

¹⁹⁹ Hursthouse, *Ethics, Humans and Other Animals...*, s. 150-151.

doğrudan kesin çıkarımlara ulaşılmasının mümkün olmadığını savunur. “Duruma bağlılık”, Hursthouse’un çıkarımlarda bulunurken sürekli olarak şerh koyduğu bir husustur. Farklı şartlar çıkarımlarımızı değiştirmemizi gerektirebilir. Ancak bu, bu yaklaşımın belli çıkarımlarda bulunmamasına engel olmaz. Normal şartlarda, günlük hayatımızdaki vermemiz gereken kararlar hakkında erdem etiği kendi eylem kılavuzluğu ile bizi belli çıkarımlara yöneltebilir.

Hayvanların bir besin olarak tüketilmesi Singer ve Regan gibi Hursthouse’un da incelediği ilk konudur. Ancak Hursthouse belirtir ki vejetaryenlik bir erdem değil; bir pratiktir. Erdemler karakter özellikleridirler ve vejetaryenlik kendi başına bir karakter özelliği değildir. Erdem etiği yukarıda açıklandığı üzere yapılan pratiklerin nedenleri, saikleri ile ilgilenir. Vejetaryenliğin bir erdemli eylem olabilmesi için bunun ahlaki bir neden ile benimsenmesi gerekir. Örneğin bir kişi sadece moda olduğu için veya kişisel diyeti doğrultusunda vejetaryen ise bu eylem erdem etiği yaklaşımı tarafından (en azından hayvanlar bağlamında) erdemli olarak yorumlanmaz.²⁰⁰

Hayvanlar günümüzde hayvancılık endüstrisinde muazzam acılar çekmekte; doğalarına açıkça aykırı, kötü ve kısa hayatlar yaşamaktadırlar. Hursthouse söz konusu hayvanların çektiği acılara omuz silkip bunlara ilgi duymamanın merhametsizce, zalimce olacağını söyler. Hursthouse’a göre faydacı yaklaşımın temelinde merhamet erdemi vardır. Singer’ın felsefeci olmayan okurlarını aslında bu erdeme olan yönelim etkilemiştir. Hursthouse’a göre de bu tutum haklı ve erdemlidir. Hayvanların çektiği bu acılara kayıtsız kalmak zalimce olur. Bununla beraber hayvanların kendilerine özgü, kendi içlerinde bir iyileri ve hayat tecrübeleri de vardır. Bunu değerlendirmeye almadan kendi menfaatimiz veya arzumuz için hayvanları kullanmak saygısızca olur. Saygılı olmak da Regan’ın deontolojik yaklaşımının temelindeki erdemdir. Hursthouse’a göre bu çıkarım da doğrudur.²⁰¹

²⁰⁰ Rosalind Hursthouse, “Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals”, **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 141.

²⁰¹ Rosalind Hursthouse, “Virtue Ethics and the Treatment of Animals”, **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-120.

Ancak Hursthouse'a göre acıya olan tepkimiz doğrultusunda sadece merhamet erdemi veya hayvanların kendi hayatlarına olan bakışımız açısından sadece saygı erdemi ile ahlaki yaşantımızı ve hayvanlara olan yaklaşımımızı sınırlamak eksik ve hayatımızda yaşadığımız tecrübeleri açıklamada yetersiz olur. Başka erdemler de ahlaki yaşantımız için önem arz edebilir ve eylemlerimizin şekillenmesinde etkide bulunabilir ve bulunmalıdır da.

Hursthouse hayvanların besin olarak tüketilmesi konusunda dürüstlük ve sorumluluk erdemlerinin sonuçlarına bakar. Hayvancılık endüstrisinde birçok şeyin yanlış ve kötü olduğu açık bir gerçektir. Bunu reddetmek veya bilmezlikten gelmek dürüstlüğe aykırı; yemeğimizi yediğimiz tabaktaki besinin nasıl oraya geldiğini düşünmemek sorumsuzca bir davranış olur. Et yemeyi aslında bir hayatta kalma meselesi olarak öne sürüp yediklerimizi ihtiyacımız olduğu için değil de aslında keyfimiz için yediğimizi reddetmek dürüstçe değildir. Ölçülülük erdemi, kişinin belli hazları ararken söz konusu hazlar dışındaki önem arz eden unsurları değerlendirmeye katabilmektir. Ölçülü bir kişi karakteristik olarak haz arayışında kendi sağlığının da ötesinde diğer erdemler ile uyumlu olmaya dikkat eder. Yemek konusunda da ölçülü bir kişinin et yememesi; bu hazza diğer nedenlerden dolayı yönelmemesi gerekir.²⁰²

Diğer akımlarda olduğu gibi erdem etiği yaklaşımı da hiçbir koşulda et yenmemesini önermez. Örneğin gerçekten açlık ile karşı karşıya kalındığında bir hayvanın yenilmesi zalimce veya saygısızca olarak görülemez. Ancak Hursthouse böyle durumlarda (trajedilerde) dahi kişinin doğruyu yapmasından hareketle sanki hiçbir şey olmamış gibi hayatına devam edemeyeceğini iddia eder. Erdemli bir insanın karakteristik olarak erdemli bir kişinin yapmayacağı bir şeyi koşulların zorlamasından dolayı yapmak zorunda kalsa dahi yaptığı şeyden üzüntü ve pişmanlık duyması beklenir²⁰³.

Bu bahiste bir diğer analiz, kendi eylemlerimizin dışında diğer insanların eylemlerinin değerlendirilmesi üzerinedir. Hursthouse başkalarının erdemli olup olmadıklarının değerlendirilmesinde o kişilerin içinde buldukları duruma bakılması gerektiğini vurgular. İnsanların bir kısmı hayatlarındaki belirli zorluklar neticesinde normal veya olumlu koşullar altında yapmayacakları eylemlerde

²⁰² *Ibid.*, s. 129-130.

²⁰³ Hursthouse, *On Virtue Ethics...*, s. 76-77.

bulunurlar. Örneğin birçok insan beslenme konusunda kendilerini ve çocuklarını doyurmak için kronik bir zorluk ve mücadele içindedirler. Bu zor durumda olan insanlar avlanırken, içinde et olsa dahi önlerindeki en ucuz seçeneği seçerken veya sivil toplum kuruluşlarının kendilerine sunduğu yemekleri alırken ahlaki bir seçim yapma pozisyonunda değillerdir. Bu nedenle merhamet, saygı ve diğer erdemleri bu kararlarında uygulamaları mümkün değildir. Bu tip baskıcı koşullardan doğan ahlaki sorunları değerlendirirken bu kişilerin zaaflarının olduğundan bahsetmemiz isabetli olmaz²⁰⁴. Kişilerin hayatlarındaki zorluklar onların eylemlerinin ahlaki değerlendirmesinde göz önüne alınmalıdır. Erdem etiği olayları değerlendirirken görüldüğü üzere sadece kişilerin eylemlerini değil ama aynı zamanda o kişilerin içinde buldukları durumu da ele alır.

Bilimsel deneyler konusunda Hursthouse da diğer akımlar ile benzer çıkarımlarda bulunur. Örneğin bir hayvana sadece ne kadar acıya dayanabildiğini veya acıya nasıl tepki vereceğini ölçmek için yapılan deneyler; yeni kozmetik ürünler geliştirmek için hayvanlar üzerindeki yapılan deneyler zalimcedir. Besin olarak tüketilmesi bahsinde olduğu gibi bilimsel deneyler bahsinde de Hursthouse acıya kayıtsız kalınmasını bir zaaf olarak görür²⁰⁵. Hursthouse belli hastalıkların tedavisinde kullanılmak üzere ilaç geliştirmek için yapılan bilimsel deneyler konusunda kesin bir çıkarımda bulunmaz²⁰⁶. Bunun da nedeni erdem etiğinin bağlamsal olmasıdır. Erdem etiği yaklaşımı da faydacılığa benzer bir şekilde eğer deneyden elde edilecek fayda çok büyük olacak ise bunu kabul etmeyi tercih edebilir. Çünkü erdem etiği eylemlerin sonuçlar dışındaki öğeleri değerlendirmeye kattığı gibi eylemlerin sonuçlarını da görmezden gelmez. Ancak dikkat edilmelidir ki; bir hayvan üzerinde büyük bir fayda elde etmek için yapılacak deney, hayvan bu deneyde zarar göreceği için bir trajedi olacaktır. Bu nedenle bu deneyin yapılması son hesapta doğru olsa dahi deneyden dolayı yine de pişmanlık ve üzüntü duyulmalı; bu deneyden sonra da bir daha böyle bir trajedi yaşanmaması için gayret gösterilmelidir.

²⁰⁴ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 131.

²⁰⁵ *Ibid.*, s. 134-135.

²⁰⁶ Rosalind Hursthouse, **Beginning Lives**, Oxford; New York: Blackwell, 1987, s. 245-246.

Hursthouse, Singer ve Regan'ın üzerinde durduğu konuların dışında da çıkarımlarda bulunur. Hursthouse'a göre hayvanlara yaptığımız muamelelerde faydacılık ve deontolojik yaklaşımın temel aldığı özelliklerin dışındaki özellikleri de dikkate almamız gerekir. Erdem etiği yaklaşımı sabitlenmiş bir özelliğe dayanan ahlaki statü metodolojisine bağlı olmadığı için bu konuda esnek bir şekilde çözümler sunabilir. Örneğin vahşi hayvanlar konusunda faydacı ve deontolojik yaklaşımlarının çözümleri en azından ilk bakışta bizi sağduyuya oldukça aykırı çıkarımlara götürebilir. Faydacı formüle göre eğer acıyı asgarileştirmemiz gerekiyor ise o zaman bilinçli bir şekilde vahşi hayvanları doğadan temizlememiz gerekir. Benzer bir şekilde deontolojik formüle göre, her ne kadar vahşi hayvanlar birer ahlaki fail olmasalar dahi diğer ahlaki edilgenlere verdikleri zarar ve tehditten dolayı bu saldırı altında olan hayvanları onlardan bilinçli bir şekilde koruyup bu vahşi hayvanların besin kaynaklarını kesmemiz gerekir. Singer ve Regan her ne kadar böyle bir çözümü reddetse de kendi temellendirdikleri ilke ile en azından ilk bakıştaki bu tutarsızlığı doyurucu bir şekilde çözüme ulaştırmamış; bu konuyu istisnai olarak niteleyip ötelemişlerdir. Hursthouse'a göre erdem etiği bu konunun çözümü için daha makul araçlar sağlar. Doğaya saygı, mütevazilik gibi erdemler ile konuya yaklaştığımız zaman vahşi hayvanların sistematik bir şekilde yok edilmesini onların kendi iyilerine olan bir saygısızlık; doğaya bu kadar temelinden bir müdahalenin de kibirli bir eylem olduğunu görebiliriz. Sadece sınırlı belli birkaç ilkelerin doğru olduğu düşüncesiyle doğanın dengesini temelinden değiştirmek Tanrı'yı oynamak olur²⁰⁷. Vahşi hayvanların besinlerini diğer hayvanlardan karşılıyor olmaları ve bunun doğada belli bir sistemin parçasını oluşturması değerlendirmemize almamız gereken bir özelliktir.

Aynı şekilde evcil hayvanlar ile olan ilişkilerimizde de bağlamsal yaklaşmak gerekir. Bu hayvanlar sahiplerine bağımlıdırlar. Onlarla belli bir duygusal ilişki içindeyizdir. Böyle bir durumda evcil hayvan bakıcılarının hayvanlarına olan yükümlülüklerinin erdemler çerçevesinde artabileceğinden bahsedebiliriz. Bir insan "kendi" evcil hayvanına daha fazla bakım ve koruma sağlaması gerekir. Böyle bir yaklaşım bu özel ilişkinin bağlamsal niteliği üzerine eğilir ve diğer yaklaşımlardan farklı çıkarımlarda bulunur. Örneğin Hursthouse farazi bir senaryo kurgusunda bir evcil hayvan sahibinin eğer başka ciddi sorumlulukları ve yakınları yok ise bir

²⁰⁷ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 133.

yangın anında tehlike altındaki kedisini kurtarmak için kendisini makul bir riske atmasının cesaretli bir davranış olarak görülebileceğini belirtir²⁰⁸. Böyle bir çözümlemede kedinin ve insanın ahlaki statüsü analizi faydacı ve deontolojik yaklaşımda olduğu gibi karşılaştırılıp, sıralanmadan söz konusu durumun bağlamsal özellikleri değerlendirmeye alınarak bir çıkarımda bulunulmuştur.

Hursthouse erdem etiği yaklaşımın hayvanlar bağlamında kullanabileceği erdemlerin çevre etiği çerçevesinde de kullanılabilceğini söyler²⁰⁹. Erdem etiği faydacılık ve deontolojik yaklaşımda olduğu gibi bir ahlaki statü temelinden hareket etmediği için Singer'ın temel aldığı acı hissetme veya Regan'ın temel aldığı bir hayatın öznesi olma ölçütlerine ihtiyaç duymamaktadır. Bu sayede erdem etiği yaklaşımı, sinir sistemi gelişmemiş veya bir hayatın öznesi olmayan hayvanlar, bitkiler, göller, denizler, okyanuslar, buz ve kaya kütleler, ekosistemler gibi başka varlıkları da doğrudan ahlaki yaşantımızın bir nesnesi olarak ele alır. Her ne kadar bu sayılanlar Singer ve Regan'ın temel aldığı şekilde bir ahlaki statüye sahip olmasalar da onlara duyarsızca zarar vermek, canlarını almak veya dengesini bozmak erdem kuralları açısından kınanabilir. Örneğin bir ağacı önemli bir neden olmaksızın kesmek, çevreyi sanayi atıkları ile kirletmek, belli bir doğa şeklini ufak bir ekonomik menfaat için bozmak bencil, kibirli, ihtiyatsız ve zalim olarak görülebilir.

Bu analizleri ile hayvan özgürleşmesi düşünürleri ve taraftarları ile çevreciler felsefi düzlemde birleşebilir. Çevreye olan yaklaşımımız saygılı, şefkatli, özgecil, mütevazı, ihtiyatlı olur ise çevreyi koruyucu eylemleri benimseriz²¹⁰. Buna ek olarak Hursthouse doğadaki varlıklara hayretle yaklaşmanın da bir erdem olduğunu; doğadaki muhteşemliğe ve düzene hayret etmenin, ilgiyle yaklaşmanın ona olan davranışlarımızı doğru yönde şekillendireceğini belirtir²¹¹. Bu sayede hayvanların yaşam alanları da ahlaki olarak ilgi alanımıza dahil olur.

²⁰⁸ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 140.

²⁰⁹ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s.141.

²¹⁰ Rosalind Hursthouse, "Environmental Virtue Ethics", **Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems**, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 157-158.

²¹¹ **Ibid.**, s. 161-162.

Hursthouse, faydacı ve deontolojik yaklaşımların ağırlıklı olarak ne *yapmamamız* gerektiği konusunda bir eylem kılavuzluğunda bulunduğunu söyler: Etik olmayan şekilde elde edilmiş hayvansal ürünleri tüketmemek, bilimsel deneylere katılmamak gibi²¹². Ancak belli pratikleri yapmamak konusundaki ilkeler hem iddia edildiği gibi hayvanların özgürleşmesine bizi götürmeyeceği gibi hem de günlük hayatımızda karşılaştığımız birçok ikilemde bize pek yardımcı olmayacaktır. Hursthouse erdem etiği yaklaşımının pratiklik niteliğini vurgular. Pratik bilgelige sahip bir kişi erdemli, doğru olan şeyi doğru zamanda doğru miktarda doğru kişiye yapacaktır. Hayvanlar konusunda içinde yaşadığımız toplumun bir üyesi olarak onu elimizdeki imkanlar çerçevesinde değiştirip dönüştürebiliriz. Sadece bireysel olarak belli pratiklerden kaçınmak toplumsal düzene herhangi bir etkide bulunmayacaktır. Bu nedenle yakın çevremizle olan ilişkilerimiz ve daha genel anlamda toplumla olan etkileşimlerimiz üzerine de düşünmek gerekir. Erdem etiği bu bağlamda ne *yapmamız* gerektiği konusunda da belli çıkarımlarda bulunmamızı sağlayabilir.

Hursthouse hayvanlara karşı ahlaki yaklaşım konusunda ilgili bir kişinin yakın çevresi ile ilişkileri ve hayvan özgürleşmesi aktivizminde de belli erdemlere sahip olup onlar doğrultusunda eylemde bulunmasını önerir. Et yemek, hayvansal ürünler ile üretilen giysileri tercih etmek, hayvanları eğlence aracı gibi kullanmak gibi toplumun mevcut değer ve pratiklerine katılmamak yakın çevremizden belli bir tepki çekecek, garipseme doğuracaktır. Bu gibi tatsızlıkları göze almak cesaret erdemini gerektirir. Diğer insanlara hayvanlara dair ahlaki erdem ve eylemlerimizin anlatılması, ikna edilmesi de bir süreçtir. Bu sürecin olumlu sonuçlanması pratik bilgelikle ancak gerçekleşebilir. Hayvanlar konusunda ilk başta ilgisiz veya duyarsız bir kişiyi sürekli ve sert bir şekilde kınamak muhtemelen hiçbir sonuç vermeyecek, hayvan özgürleşmesine bir katkıda bulunmayacaktır. Çevremizdeki kişileri medeni ilişkiler çevresinde bu ahlaki pratiklere çekmemiz gerekir.²¹³

Bilimsel deneyler konusunda pek çoğumuz zaten bu deneyleri bizzat gerçekleştirilmemektedir. Hursthouse'a göre bu nedenle asıl sorun ne *yapmamamız* değil, ne *yapmamız* gerektiğidir. Hursthouse hayvanlara kötü muamele eden birçok

²¹² Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 144.

²¹³ **Ibid.**, s. 142-143.

toplumsal düzen ve kurumun kökleşmiş güç ve dinamiklerini kabul eder. Bunların reform edilip önemli bir kısmının lağvedilmesi uzun bir süreç gerektirecektir. Kişiler bu süreçte kendi imkanları çerçevesinde belli aktivizm faaliyetleri gerçekleştirebilirler: barışçıl eylemlere, imza kampanyalarına katılabilir, hayvan özgürleşmesi örgütlerine maddi destekte bulunabiliriz. Bazılarımız toplumdaki pozisyonumuz ve mesleğimiz gereği daha da fazlasını yapabilir. Örneğin hukukçular içinde buldukları meslek örgütlerini harekete geçirerek hayvanlar lehine belli kazanımlar için hukuki düzen içerisinde mücadele edebilir²¹⁴. Hursthouse bu sürecin uzunluğu ve zorluğu karşısında da belli erdemlerin önem arz ettiğini söyler. Bu süreçte umut ve sabır erdemleri gereklidir. Bireysel olarak dünyada ve toplumda yaratabileceğimiz etkinin sınırlarını bilincinde, mütevazı bir tutumla eylemlerimizi değerlendirmeliyizdir. Bu sayede her ne kadar bu hareketin gelişim hızı yavaş ve başarı şansı az olsa bile bu erdemler sayesinde hayal kırıklığına düşmeden yola devam edilebilir.²¹⁵

Hursthouse, aktivizm sürecinde pratik bilgeliğin önemine de dikkat çeker. Yazar, erdemli olarak kabul edebileceğimiz bir hayvan hakları eylemcisi olan Henry Spira'yı örnek bir kişi olarak gösterir. Spira, Revon gibi kozmetik firmalarının tavşanlar üzerinde yaptığı deneylere karşı mücadele vermiş ve bu mücadelesinde başarılı olmuştur. Bu süreçte Spira belli dönemlerde bu deneyler hakkında eylemler gerçekleştirip kamuoyunu haberdar ederek bu kozmetik şirketleri ile çatışsa dahi daha sonraki evrelerde bu şirketler ile müzakerelere dahil olmuştur. Spira'nın bu yapıcı yaklaşımı sonucunda bu deneyi yapan kozmetik şirketleri alternatif deney yöntemlerine yönelmişler ve hayvanlar üzerindeki bu pratiğe son vermişlerdir. Hursthouse Spira'nın bu yaklaşımını bir pratik bilgelik örneği olarak gösterir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Oscar Schindler'in yaptığı gibi Spira da bazı durumlarda ödün vermeyi bilmiş, makul ve ulaşılabilir bir hedefi gerçekleştirebilmiştir. Spira, "Ya hep ya hiç" yaklaşımında bulursa idi muhtemelen hiçbir kazanç elde edemeyecekti.²¹⁶

²¹⁴ Rosalind Hursthouse, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 136.

²¹⁵ Rosalind Hursthouse, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 150.

²¹⁶ **Ibid.**, s. 136-138.

Sonuç olarak Hursthouse, erdemler doğrultusunda günümüz toplumu insanların hayvanlarla olan ilişkilerini ciddi bir şekilde değiştirmesi gerektiği çıkarımında bulunur. Bununla beraber hayvan özgürleşmesine katkıda bulunmak için de çevremizdeki diğer insanlar ve toplumsal kurumlarla etkileşimde bulunabiliriz. Bu süreçte erdemli hareket edilmeli, pratik bilgelikle eylemler düzenlenmelidir. Çevre, hayvanlar ve biz insanlar arasındaki ilişkilerin bağlamı ahlaki değerlendirmelerimize katılmalıdır.

1. 3. 3. Eleştiriler ve Cevaplar

Hursthouse'un hayvan refahı ve hayvan hakları konusundaki yaklaşımı Singer ve Regan'a göre daha güncel olduğu için ona doğrudan yöneltilen eleştiriler hacimli değildir. Ancak gerek Singer ve Regan'ın yönelttiği eleştirileri gerekse erdem etiğine genel anlamda yöneltilen eleştirileri incelemek mümkündür.

Singer hayvanlara olan yaklaşımımızda merhamet, empati gibi duyguların yetersiz kalacağını söyler. Ona göre bu tip duygular evcil hayvanlar veya kamuoyunun gözünün önünde olan sevimli sokak hayvanları için belli bir ilgi uyandırır da diğer hayvanların menfaatlerinin eşit olarak önemsenmesi için yeterli olmayacaktır. Eziyet gibi zaaf pratiklerinin kınanması da ancak genel menfaatlerimize uygun düştüğü sürece gerçekleşecektir²¹⁷. Regan da zalimlik karşıtı bir duruşun yetersiz olduğunu belirtir. Ona göre böyle bir yaklaşım hayvanlara karşı belli yükümlülüklerimizin olduğu gerçeğini kaçıır²¹⁸. Regan doğru bir etik kuramın öncelikle söz konusu ahlaki özneleri belirleyip onlara olan ödevleri ortaya koyması gerektiği kanısındadır. Erdem etiği ise bireyden başlayarak diğerlerine belli bir yaklaşımı ön görür. Regan'a göre bizim kendi içimizde yaşadığımız veya hissettiklerimizden bağımsız olarak kişilerin hakları vardır. Regan da Singer gibi duyguların ahlaki kararlarımız konusunda belirleyici bir önemde olmadığını; belli eylemlerin (örneğin bir fareye acı veren bir deney yapmak gibi) onu gerçekleştirenlerde zalimce duygular çıkarmasa da yanlış olduğunu söyler.

Hursthouse bunlara karşılık olarak erdem etiği yaklaşımının sadece duygulardan ibaret olmadığını belirtir. Bu yaklaşım eylemlerle beraber bu eylemlerin

²¹⁷ Singer, *Hayvan Özgürleşmesi...*, s. 209.

²¹⁸ Regan, *The Case For Animal Rights...*, s. 198-199.

gerekçeleri, saikleri ve bu eylemlerle birlikte yaşanan duyguları beraber değerlendirir²¹⁹. Kişinin belli eylemlerde bulunurken yaşadığı duygular önemlidir; ancak tek önemli olan şey bu değildir. Söz konusu deneylerde kişilerin amacının yanlış olması halinde o kişilerin duygularına bakmadan o eylemin erdemli olmadığı sonucuna varabiliriz²²⁰. Bir kişi yanlış bir eylemi yaparken belli bir üzüntü duyması; ancak bu eylemi yapmaya devam etmesi erdem etiği açısından da erdemli bir davranış olarak görülemez. Duyguların eylemler ile tutarlı olması gerekir.

Ancak bununla beraber Hursthouse duyguların ahlaki yaşantımızda önemli bir yer işgal ettiğini de belirtir. Bizi ahlaki olarak motive eden ve yönlendiren bir şey de duygularımızdır. Hursthouse bu bahiste Singer'ın *Hayvan Özgürleşmesi* kitabının yakaladığı başarı ve ilginin aslında temelinde insanların bu kitabı okuduklarında hayvanların yaşadığı acılar karşısındaki hissettiği duyguların olduğunu söyler. Duygular tek başlarına tabii ki yetersizdir ve yanıltıcı olabilirler; duygularımızı akıl ile uyumlu hale getirmemiz gerekir. Ancak bu, duyguları gözden çıkarmamız gerektiği sonucunu doğurmaz.

Regan'ın eleştirisi göz önüne alınırsa erdem etiğinin “insan-merkezli” bir akım olduğu sonucuna varılabilir. Ancak Hursthouse buna karşı erdem etiğinin kişisel bir menfaat amacıyla olmadığını bir insanın kaçınılmaz olarak kendi hayatı hakkında karar vermesi gerektiği için kendisine dair olan erdemlerin değerlendirilmesi gerektiğini söyler²²¹. Erdem etiğinin amaçladığı *eudaimonia* kişisel çıkarı dayalı bir hayatı temsil etmez; tam tersine özgecilik, cömertlik, merhamet, adalet gibi erdemlerin doğrultusunda bireyin çevresindeki diğer varlıklara karşı yaklaşımını düzenler. Erdem etiği bencil bir şekilde kişisel hazları yüceltip diğer varlıklara aşağı bir statü veya değer atfetmez.

Hayvanların ahlaki durumu tartışmalarının ötesinde erdem etiğinin genel yapısına da yöneltilen eleştiriler de vardır. Hursthouse bunları sınıflayıp kendi savunmasını sunar. Bu eleştirilerin başında erdem etiğinin kullandığı *eudaimonia*,

²¹⁹ Rosalind Hursthouse, “Acting and Feeling in Character: Nicomachean Ethics 3.i.”, **Phronesis**, Volume 29, (No 3, 1984), s. 252.

²²⁰ Rosalind Hursthouse, “Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals”, **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 143-144.

²²¹ **Ibid.**, s. 153.

erdem, pratik bilgelik gibi kavramların tam olarak tanımlanamaması ve bu nedenle kuramın sorunlu olduğu iddiası gelir. Hursthouse aynı sorunun faydacılık ve deontolojide de olduğunu; mutluluk ve ödev kavramlarının da tanımlamanın tam olarak mümkün olamayacağını belirtir. Bu kavramlar kaçınılmaz olarak belli bir esneklikle ele alınmalıdır; katı bir tanım verilemez.²²²

Bir diğer muhtemel eleştiri bu kuramın dairesel bir akıl yürütme olduğu iddiasıdır. Buna göre bu kuram erdemli kişiyi doğru eylemle, doğru eylemi de erdemli kişi bağlamında açıklamaktadır. Hursthouse bunun bir yanılısına olduğunu söyler. Doğru eylemler erdemli kişinin karakterinden gelir. Bu karakter özellikleri de eudaimonia için gereklidir.²²³

Erdem etiğinin ahlaki kuşkuculuğa ve kültürel göreceliliğe de açık olduğu akla gelebilir. Hursthouse aynı sorunun diğer ahlak felsefesi akımlarında da mevcut olduğunu belirtir. Deontolojik yaklaşımdaki kurallar da bu kuşkuculuğa ve kültürel göreceliliğe açıktır. Farklı kişiler farklı değerlere dayanıp farklı ödev ahlakı ilkeleri ileri sürebilir. Faydacılığın formülleri her ne kadar ilk bakışta bu sorunu taşıyor gibi gözükse de, kullandığı formülün içerdiği kavramlar olan acı ve hazzın doğası hakkında da benzer sorunlar mevcuttur. Bu nedenle erdem etiğinin diğer ahlak felsefesi akımlarından ayrı olarak bir zayıflığı yoktur.²²⁴

Bir diğer eleştiri erdemlerin çatışması durumunda farklı koşullarda nasıl eylemde bulunulacağına dair erdem etiğinin tam olarak net bir cevap verememesidir. Hursthouse bu yaklaşımın hatalı olduğunu söyler. Etik kolay bir şey değildir. Ahlaki kararlar çoğu zaman hızlı ve kuşkuya yer bırakmaksızın verilemez. Bu tartışmalarda kaçınılmaz olarak fikir ayrılıkları oluşacaktır, sadece akılcı çözümlerle herkesin kabul edeceği bir çözüme ulaşılması imkansızdır²²⁵. Erdem etiği ahlaki sorunlara erdemler ışığında belli çözümler sunar ama her durumda kesin çözümler sunma iddiasında değildir; bu da erdem etiğinin bir sorunundan ziyade aslında gerçek hayata yakınlığıdır.

²²² Rosalind Hursthouse, "Virtue Theory and Abortion", ", **Ethics in Practice**, Ed. Hugh LaFollette, Third Edition, Malden: Blackwell, 2007, s. 159-160.

²²³ **Ibid.**

²²⁴ **Ibid.**

²²⁵ Hursthouse, **Ethics, Humans and Other Animals...**, s. 156-157.

1. 3. 4. Değerlendirmeler ve Yorumlar

Rosalind Hursthouse her ne kadar Peter Singer ve Tom Regan gibi hayvan refahı ve hayvan hakları tartışmasının esas oyuncularından bir olarak görülmesi de bu felsefi tartışmaya ahlak felsefesinin üçüncü büyük akımı olan erdem etiği açısından önemli bir katkıda bulunmuştur. Bu katkının süre içerisinde daha da derinleştirilip tartışmaları zenginleştireceği kanısındayız. Erdem etiğinin kullandığı farklı metot ve analiz alanı, ahlaki yaşantımızdaki hayvanlara olan bakışımızı değiştirecek niteliktedir.

Hursthouse'un getirdiği en önemli yenilik hayvanlara özel bir ahlaki statü atfetmemesidir. Böyle bir yaklaşım ahlaki analize büyük bir esneklik ve bağlamsallık imkanı sağlamaktadır. Farklı sayısız durum ve özelliğin hepsinin ahlaki değerlendirmemize katmamız gerektiği fikri oldukça değerlidir. Bu sayede ahlaki analizin kapsamı ve derinlik alanı da genişlemiştir. Hayvanların tür ve birey olarak farklı özellikleri, insanların hangi bağlamda onlarla ilişkide oldukları, insanların tür ve bireysel olarak farklı durum ve özelliklerde olması gibi günlük hayatımızda ve toplumsal düzenimizde bulunan sayısız bağlam bu akımın yaklaşımında dikkate alınır. Böyle bir yaklaşım, kendisini belli bir ahlaki statü ölçütlerinin sınırları ile kısıtlamaz; bu sayede de bu sözde statü ölçütlerinin ötesindeki ahlaki değer taşıyabilecek unsurları değerlendirmeye katabilir. Faydacı ve deontolojik yaklaşımlara kıyasla bu sayede analiz kapsamı çok daha geniştir. Farklı türlerin farklı özelliklere sahip hayvanların farklı insan ve farklı toplumlarla olan orijinal ilişkilerine özel çıkarımlara ulaşabilir. Bu nedenle evcil hayvanlar ve yaban hayvanları ile ilgili ahlaki ve hukuki çözümlerde bu hayvanların özelliklerini ele alan bu akım oldukça faydalıdır. Aynı zamanda, farklı türdeki çiftlik ve laboratuvar hayvanlarının tür özelliklerine uygun hukuk düzenlemelerinin gerekliliği de ortaya çıkmaktadır. Bu hayvan gruplarının korunması ile ilgili hukuk düzenlemeleri incelenirken ve reform önerileri geliştirilirken bu yaklaşımın araçları kullanışlı olacaktır.

Erdem etiğinin sorduğu daha derin sorular ve ele aldığı farklı alanlar da ilgi çekicidir. İyi, anlamlı bir yaşamın gereği olarak erdemlere sahip olunması gerektiği düşüncesi ahlak felsefesinin sadece belli ilkelerin bulunup uygulanmasına

odaklanması eğilimine karşı zenginleştirici bir alternatiftir. Eylemlerin karakter özellikleri bağlamında belli erdemli gerekçeler ve duygular ile beraber ele alınması da önemli bir analizdir.

Hursthouse'un erdem etiğinin araçları olarak belli erdemleri ve pratik bilgelik kavramını hayvan özgürleşmesi hareketi bağlamı açısından kullanması da başarılıdır. Singer ve Regan kendi çıkarımları doğrultusunda hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları gruplarının taleplerde bulunmasını önermiş ancak nasıl bu hareketin süreç içerisinde tam olarak başarıya ulaşabileceği veya en azından belli kazanımlar elde edebileceği konusunda tam bir açıklama getirmemişlerdir. Hursthouse, erdemler ve pratik bilgelik ile bir kişinin günlük hayatında kendi yakın çevresi ve toplumsal açıdan nasıl hayvanlar için bir şeyleri olumlu anlamda değiştirebileceği üzerine fikirler verir; felsefe ile günlük hayat arasında bağlantılar kurar. Bu akıl yürütme biçiminden kendi konumuzla ilgili olarak da hukukçuların neleri nasıl yapabilecekleri konusunda da faydalanabiliriz. Hukukçuların geliştirecekleri ve kanun koyuculara önerecekleri reform taslaklarının özellikleri durumun koşullarına uygun düşmelidir. Toplumun, siyasilerin ve ekonomik grupların bu konudaki özellikleri ve verebilecekleri tepkiler öngörülerek çalışmalar yapılmalıdır. Aksi takdirde kanun koyucular bu teklifleri ciddiye almaz ve reddedebilir veya toplum bu reformlara mevcut değerleri hiç uyuşmadığı için tepki duyabilir. Bu durumda her ne kadar amaç iyi olsa dahi bu reformlar anlamlı ve kalıcı bir etki yaratamaz. Bu nedenle önerilecek reformların uygulanacağı yer ve zamanı ile kapsamı bağlamsal olarak ele alınması pratik bir gerekliliktir.

Hursthouse'un hayvanlar bağlamındaki erdem etiği yaklaşımı çevre etiğini de kapsamaması açısından önemlidir. Yukarıda anlatıldığı üzere faydacılık ve deontolojinin önkabulleri ve argümantasyonları gereği doğadaki birçok varlık doğrudan ahlaki değerlendirmemize dahil olamazlar. Ancak erdem etiği yaklaşımı sayesinde diğer düşünürler açısından iki farklı alanda çalışma yapan; birbirleri ile çatışan veya en azından ilgisiz gibi görünebilen hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları ile çevreci düşünürlerinin buluşabileceği felsefi bir platform oluşturulabilmiştir. Bu sayede aslında birbiri ile oldukça ilgili olan bu iki alan felsefi düzeyde de yaklaşabilmiştir. Doğanın düzeni ve temizliği ile hayvanların refahı ve varlığı oldukça ilişkili hallerdir. Hukuk bağlamında da çevre hukuku ile hayvan

hukukunun bu yaklaşımın değeri ile birlikte ele alınması hayvan hukukunun alanının gelişmesi ve derinleşmesi açısından kullanışlı olabilir.

Erdem etiği her ne kadar felsefi düşünce tarihinde Aydınlanma sonrasında bir düşüş yaşasa da günümüzde tekrar bir yükselme aşamasındadır. Bununla beraber hala faydacılık veya deontoloji kadar ön planda olduğu söylenemez. Ancak düşünce ve felsefe çevrelerindeki bu tutum ile genel nüfusun ahlaki konulara olan bakışı tam olarak uyuşmaz. Birçok insan aslında ahlaki meselelerde erdem etiğinin kelime dağarcığını kullanmakta ve erdemler açısından belli pratikleri benimsemektedir. Bu nedenle felsefenin içinde olmayan birçok kişi hayvanlara günümüzde yapılanlara zalimce, kötü veya duyarsız bulur ve bunları kınar. Hursthouse'un analizi bu şekilde aslında kamuoyunda var olan ahlaki reaksiyonlara kuramsal bir taban sağlamıştır. Bundan hareketle toplumun önemli bir kesimindeki hisler temellendirilebileceği gibi aynı zaman da toplumdaki hayvanlara dair farkındalık ve ilgiyi erdemler ve zaafırları öne sürerek daha da genişletmek mümkün olabilir. Toplumun önemli bir kısmı mutluluğun maksimizasyonu, menfaatlerin eşit önemsenmesi, bir hayatın öznesi, saygı ilkesi gibi derin felsefi soyutlamalara (belki de haklı olarak) yakınlaşmasa da erdem etiğinin kullandığı kavram ve önermeler gündelik hayatımızdaki ahlaki tutumumuz ile oldukça tutarlıdır. Bu yakınlık, hayvan hukukunun reform süreci içerisinde kamuoyunu bilinçlendirme ve ikna etme aşaması ile hukuk metinlerinin giriş, amaç kısmının yazılması sırasında kullanışlı olabilir.

Bunlarla beraber kanımızca Hursthouse'un kuramında da belli zayıflık ve sorunlar da mevcuttur. Öncelikle hangi erdemlerin hangi durumlarda hangi sonuçları vermesi gerektiği fazlasıyla sezgilere dayanmaktadır. Erdem etiği, faydacılık ve deontolojinin ahlaki statüye dayanan basitleştirme ve sadeleştirmesini eleştirmiş ve somut olaydaki bütün öğelerin ahlaki değerlendirmeye alınması gerektiğini savunmuştur. Ancak böylesine ucu açık bir yaklaşımın somut olaylar özelinde tartılıp akılcı bir şekilde eleştirip bir sonuca varılması imkansız görülmektedir. Hursthouse bunun ahlaki yaşantımızın kaçınılmaz bir ögesi olduğunu ve belli tartışmaların sadece akılcı tartışmalar ile çözüme kavuşturulamayacağını söyler ve somut olayda pratik bilgeliğin kullanılması gerektiğini savunur. Ancak bu sürecin akılcı bir şekilde nasıl gerçekleşebileceği sezgilerimiz dışında hangi elle tutulur araçlara başvurabileceğimiz konusunda erdem etiği kanımızca doyurucu bir cevap

vermemektedir. Faydacılık ve deontoloji de kaçınılmaz bir şekilde bazı noktalarda sezgilerimize dayalı analizler ortaya koyar ancak bunun da ötesinde ahlaki akıl yürütme ve tartışma ile doğrulanma ve yanlışlanmaya açık belli akılcı ilkeleri de sunarlar. Erdem etiği yaklaşımı ise bu açıdan belli boşluklar içermektedir.

Hayvanların ahlaki konumu bağlamında akla gelebilecek bir diğer problem erdem etiği yaklaşımının hayvanları belli muamelelerden koruyacak sağlam bir ahlaki statü belirlememesidir. Özellikle hukuksal düzenlemeler açısından erdem etiğinin belli eylemlerin etkide bulunduğu varlıkların statülerinden değil de eylemi gerçekleştiren kişilerin erdem ve zaaflarından analiz yapması hukuktaki hak-ödev ikiliğine veya meşru menfaatlerin korunması formülüne tam olarak denk düşmemektedir. Hukukun bu şekli özelliği ile de erdem etiğinin tamamen esnek yapısı tam bağdaşmamaktadır. Bu açıdan erdem etiğinin tek başına (en azından günümüzdeki mevcut hukuk anlayışı düzeninde) bir hayvan hukukuna temel olamayacağı düşüncesindeyiz. Ancak hukukun da ahlak ile ilişkisi ve ahlakın da erdem ile ilişkisi benimsedikçe; hukukun şekilden öte içeriğinin önemi arttıkça erdem etiğinin de hukuk bağlamındaki katkısının değerli olduğu ortaya çıkabilir. Özel olarak ceza hukukundaki manevi unsurdaki saike verilen önem erdem etiğinin yaklaşımı ile uyumludur. Nitekim hayvan hukukunda ileriki bölümlerde göreceğimiz üzere oldukça kullanılan bir yasaklama olan “eziyet etme yasağı” da aslında erdem etiğinin incelediği zaaf pratiklerinden biridir.

Hursthouse’un pek vurgulamadığı bir erdem olan bütünlük erdemi de ahlaki olduğu kadar hukuk açısından da etkili olabilir. Bütünlük erdemi, kişinin değer ve eylemleri arasındaki uyum ve tamlıktır. Ahlaken bütünlük sahibi bir kişi, hayatındaki tüm alanlarda değerlerini ve eylemlerini erdemli bir şekilde yönetir. Örneğin bütünlük sahibi bir kişi sadece belli bir dezavantajlı kesime karşı duyarlılık hissetmez; tüm dezavantajlı ve baskı gören gruplara karşı duyarlı davranır. Halkçı veya feminist bir kişi hayvanları gözden çıkarırsa bütünlükten uzaklaşır. Aynı şekilde bir hayvan özgürleşmesi taraftarı da insan haklarına ilgisiz olursa onun bütünlük sahibi olmasından bahsedemeyiz. Benzer bir şekilde bir hukuk sisteminin de

bütünlük taşıyarak genel ilke ve değerlerini hayvanlar konusunda da ortaya çıkarması gerektiği fikri düşünülebilir²²⁶.

Son olarak, erdem etiğinin kullandığı erdemleri tanımlayan oldukça zengin kelime dağarcığının diğer akımlar tarafından da kullanılıp sentezlerin yapılabileceği kanısındayız. Zaten Singer ve Regan da kendi kuramlarının tüketici olmadığını; asgari düzeyde ilkeler ortaya koyduklarını söylemektedirler. Erdem etiğinin daha kapsamlı ve geniş yaklaşımı, bu ilkelerin istisnalarının ne olabileceği veya bu ilkelerin ötesindeki ahlaki sorunların nasıl farklı ilkelerle çözülebileceği konularında kullanışlı olabilir. Erdem etiğinin ahlaki sezgilerimize fazlasıyla yer verip katı ilkeler ve kurallarla kısıtlı olmaması yeni ahlaki akıl yürütmelere imkan sağlamak için bir avantaj olarak yorumlanabilir. Hursthouse'un analizleri kendi başına belli bir ağırlığa sahip olduğu gibi diğer akımların da kullanabileceği ufuk açıcı diğer analiz alanlarını da gösterir. Günlük hayatımızda karşımıza çıkan somut problemler, hayvan türlerinin kendilerine has özellikleri, hayvanların insanlarla olan ilişkileri, doğada bulunan diğer varlıkların durumu, hayvan özgürleşmesi ve hayvan hakları hareketinin stratejisi gibi konusunda faydacı ve deontolojik yaklaşımlar, erdem etiğinin araçlarından yardım alarak Singer ve Regan'ın çözümediğinden fazlasını getirilebilir. Erdem etiği yaklaşımının bu gibi konulardaki ufuk açıcı etkisi bu gibi farklı sorunlara yeni ve etkili cevaplar getirebilir.

²²⁶ Bütünlüğün bir erdem olarak ahlak felsefesinde erdem etiği tarafından kullanılmasıyla Ronald Dworkin'in hukuk felsefesindeki hukukun bütünlüğü düşüncesi arasında paralellikler kurulabilir. Dworkin'de bütünlük olarak hukuk kavramı için bakınız: Ahmet Ulvi Türkbağ, **Kanıtlanamayanı Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı**, İstanbul: Derin, 2010, s. 139-157.

2. POZİTİF HUKUKTA HAYVAN REFAHI VE HAYVAN HAKLARI: HAYVAN HUKUKU

Birinci bölümde incelediğimiz yazarların düşünceleri sadece kuramsal bir düzlemde sınırlı değildir. Günümüzde Türkiye de dahil olmak üzere birçok ülke hayvanlara dair hukuk düzenlemeleri oluşturmuştur. Bu düzenlemelerin incelenmesi bize hayvan hukukunun dünyada ve Türkiye’de geldiği ve gelebileceği yer ile ilgili bilgi sağlayacaktır. Bundan sonra da elde edilen veriler ve değerlendirmeler sonunda reform önerileri oluşturulabilir.

Bu başlıkta ilk olarak karşılaştırmalı hukuktaki hayvan hukukuna bakılacak (2.1.). Daha sonra Türkiye’deki hayvan hukuku incelenecek (2. 2.). En sonunda da bunların değerlendirmeleri ve reform önerileri sunulacaktır (2. 3.).

2. 1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukuku

Hayvanları ilgilendiren hukuki düzenlemeler tüm dünyada ülkeler tarafından yavaş da olsa benimsenmektedir. Özellikle gelişmiş olan ülkelerdeki bilinçlenme ile siyasi ve hukuki tartışmaların zenginliği bu ilerlemeyi mümkün kılmıştır. Ancak gelişmekte olan ülkeler de kendi hukuk sistemlerinde belli hukuki düzenlemeleri öngörmüşlerdir. Farklı ülkelerin farklı koşulları ve bu ülkelerde yaşanan farklı süreçler farklı hayvan hukuku düzenlemeleri ortaya çıkarmıştır.

Karşılaştırmalı hayvan hukuku bize günümüzdeki hayvan hukukunun geldiği durumun resmini gösterecek, hangi koşulların ne gibi düzenlemeleri doğurduğuna dair fikir verecektir. Hukuki düzenlemelerin incelenmesi, kuramsal düzlemdeki etik argümanların nasıl pratik olarak gerçek hayata geçirildiği konusunda da bir analiz

imkânı sağlayacaktır. Dünya'daki hayvan hukukundaki düzenlemeler ülkemizdeki hayvan hukuku konusunda da bize yol gösterecektir.

Bu bölümde Dünya üzerindeki her bir ülkede yer alan hayvan hukuku incelenmemiştir. Ele alınan ülkelerdeki hayvan hukukunun incelemesi de detaylı değildir. Bu metot seçiminin belli nedenleri olmuştur. Öncelikle bazı ülkeler ya hiç hayvan hukukuna dair düzenlemede bulunmamış veya yapılan düzenlemelere erişim imkânlı hale getirilmemiştir. Konu hakkındaki kaynaklar da sınırlıdır. Bununla beraber zaten tüm ülkelerdeki her bir düzenlemenin incelenmesi bu çalışmanın kapsamı ve hedefleri açısından uygunsuz düşecektir. Hayvan hukukuna dair tarihsel öneme sahip belli başlı düzenlemeler alt başlıklarda belirtilecektir. Ancak her ülkenin hayvan hukukunun tarihsel gelişimi ele alınmayacaktır.

Bu bölümde metot olarak ülkelerdeki hayvan hukuku düzenlemeleri kıtalara ayrılarak incelenecektir. Sırasıyla; Avrupa (2. 1. 1.), Amerika (2. 1. 2.), Okyanusya (2. 1. 3.), ve Asya'daki (2. 1. 4.) hayvan hukukuna bakılacaktır. Afrika kıtasında hayvan hukukuna dair kapsamlı düzenlemelerde bulunmuş bir ülke yer almadığı için bu kıta incelenmeye alınmayacaktır. Bu bölümlerin alt başlıklarında bu kıtalarda yer alan ülkelerin çeşitli alanlarda yasalaştırdığı hayvan hukuku düzenlemeleri incelenecektir. En son bölümde de uluslararası hukukta (2. 1. 5.) hayvan hukukuna bakılacaktır.

2. 1. 1. Avrupa

Bu bölümde ilk başta bu kıtadaki en büyük hayvan hukuku kaynağı olan Avrupa Birliği (2. 1. 1. 1.) hukukuna bakılacak, daha sonra da Avrupa Birliği'ne üye olan ancak Avrupa Birliği hukukunun ötesinde düzenlemeler getirmiş olan bazı ülkeler incelenecektir. Bunlar sırasıyla Birleşik Krallık (2. 1. 1. 2.), Almanya (2.1.1.3.), Fransa (2. 1. 1. 4.) ve İsveç (2. 1. 1. 5.) olacak. Daha sonra da Avrupa Birliği üyesi olmayan İsviçre'deki (2. 1. 1. 6.) durum incelenecektir.

2. 1. 1. 1. Avrupa Birliği

Bu bahisteki düzenlemeleri incelemeden önce Avrupa Birliği hukukunun özelliklerine bakmak gerekir. Avrupa Birliği yirmi yedi üye ülkenin oluşturduğu siyasi ve ekonomik bir topluluktur. Üye devletler egemenliklerinin bir kısmını Avrupa Birliği'ne devredeler ve Avrupa Birliği hukukunun kendi ülkelerinde uygularlar. Avrupa Birliği hukukunun kaynakları birincil ve ikincil kaynaklar olarak ayrılır. Birincil kaynaklar arasında kurucu antlaşmalar ile ekler ve protokoller yer alır. İkincil kaynaklar ise tüzükler, direktifler, kararlar ve görüşlerdir. “İkincil hukuk” olarak ifade edebileceğimiz tüzükler, direktifler, kararlar ve görüşler birincil kaynaklardan yetki alan ve bu antlaşmaların amaçlarına uygun olmak üzere Avrupa Birliği temel organlarının aldıkları kararlarla oluşur. Avrupa Birliği Hukukunun yardımcı kaynakları ise Avrupa Birliği Adalet Divanı içtihatları, uluslararası hukuk ve Avrupa Birliği Hukukunun genel ilkeleridir.¹

Üye devletlerin iç hukuklarını Avrupa Birliği hukuku ile uyumlu hale getirme yükümlülükleri vardır. Aksi takdirde mahkemeler devletlerin belli hakları tanımadığı durumlarda dahi Avrupa Birliği hukukunu uygulayabilirler. Avrupa Komisyonu da üye devletlerin Avrupa Birliği Hukukunun iç hukuka dâhil edilmediği durumlarda üye devletlere karşı Avrupa Topluluğu antlaşması çerçevesinde Avrupa Birliği Adalet Divanında dava açabilir.²

Avrupa Birliği üyeleri ortak, standartlaşmış düzenlemeleri hukuk sistemlerine dâhil ederler. Bu kanunların içinde konumuz ile ilgili olarak Avrupa Birliğinin hayvan refahı ve hayvanları eziyetten korumaya dair düzenlemeleri de vardır.

Hayvan hukukuna dair en genel nitelikli hüküm 2007'de Avrupa Birliğine üye devleti tarafından imzalanan ve 2009'da yürürlüğe giren Lizbon antlaşması ile ortaya çıkmıştır. Lizbon Antlaşması, “Tadil Antlaşması” olarak da adlandırılır. Bu antlaşma Maastricht Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Birliği Antlaşması ve Roma Antlaşması olarak da bilinen Avrupa Ekonomik Topluluğunu Oluşturan Antlaşma üzerinde değişiklik yapmıştır. Roma Antlaşması'nın ismi bu değişiklikle Avrupa

¹ Mehmet Sabir Aydın, **Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği**, Ankara: Asil Yayın, 2008, s. 211-212.

² **Ibid.**, s. 222-224.

Birliđi'nin İřleyiři Hakkında Antlaşma olarak deđiřtirilmiřtir. Lizbon Antlaşmasının deđiřiklik hůkűmleri ile Avrupa Birliđi'nin İřleyiřine Dair Antlaşma'nın 13. maddesi řu řekilde dűzenlenmiřtir: “Birlik ve űye devletler, Birliđin tarım, balıkçılık, nakliyatçılık, iç pazar, arařtırma ve teknolojik geliřme ile uzay alanlarındaki politikalarının belirlenmesinde ve uygulanmasında, hayvanlar hissedebilen varlıklar olduklarından onların refahı ile ilgili gerekleri azami űlde dikkate alırlar. Bunu gerçekleřtirirken Birlik ve űye devletler, dini ayinler, kűltűrel gelenekler ve bűlgesel miras konusundaki adetler ile ilgili olanlar bařta olmak űzere űye devletlerin kanun ve ikincil dűzenlemelerine saygı gűsterirler.”³

Bu dűzenleme ile birlikte hayvanların hissedebilen varlıklar olarak tanındıđını gűrűyoruz. Bu madde dođrultusunda Avrupa Komisyonunun benimsediđi 2012-2015 hayvanların refahı ve korunması için benimsediđi yeni stratejinin genel hedefi hayvanların űnlenebilir acı ve eziyet çekmesini engellemektir⁴. Bu dođrultuda çiftlik hayvanlarının kűtű muamele, suiistimal, acı ve eziyete tabi kılan kořulların deđiřtirilmesi hedeflenmektedir⁵.

Hayvan refahı mevzuatının yeknesak bir şekilde Avrupa Birliđi'nde uygulanmasını sağlamak amacıyla Avrupa Komisyonu 2006'dan beri Avrupa Birliđi'nde çeşitli eğitim inisiyatifi ve atűlyeleri finanse etmiştir. Bu şekilde iki bine yakın veteriner hayvan refahı konusunda Avrupa Komisyonu Programı çerçevesinde eğitim almıřtır⁶.

1976 yılında kabul edilen iftilik Amaçlı Yetiřtirilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonu⁷ iftlik hayvanlarına dair genel koruma ilkelerini belirlemektedir. Konvansiyonun hůkűmleri yiyecek, yűn, deri, kűrk ve diđer çiftçilik amaçları ile yetiřtirilen hayvanlar içindir. űzellikle yođun hayvancılık sistemlerini dűzenlemeyi hedeflemektedir. Yem, su, hareket alanı, havalandırma gibi hayvan refahını ilgilendiren konuları dűzenler. Ancak burada somut bir denetime imkân

³ http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:OJ.C_.2012.326.01.0001.01.ENG#C_2012326EN.01004701 (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴ http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/index_en.htm (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁵ http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/information_sources/docs/ahw/milestones_aw_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶ http://ec.europa.eu/dgs/health_consumer/information_sources/docs/ahw/milestones_aw_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷ <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/087.htm> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

veren özel hükümler mevcut değildir. Konvansiyonun uygulanmasının denetlenmesi için daimi bir kurul oluşturulmuştur. Bu kurul konvansiyona taraf olan ülkelere tavsiyelerde bulunabilir.

Avrupa Konseyi'nin 1998'deki 98/58/EC direktifi⁸ bir önceki paragrafta belirtilen Konvansiyondaki hükümleri bir miktar somutlaştırmıştır. Direktif özellikle hayvanların bakımı ve denetimini gerçekleştirecek kişilerin sayısının ve eğitiminin yeterli olmasını öngörür. Hayvanlar eğer bağlı veya zincirli ise bunların hareket edebilmeleri için yeterli alan sağlanmalı; hayvanların barındıkları bina onların ihtiyaçlarına uygun şekilde ısıtılmalıdır. Hayvanlar sürekli bir şekilde karanlığa veya suni ışığa maruz bırakılmamalıdır. Çiftçilikte hayvanların refahı için önemli olan ekipmanlar günde en az bir kere kontrol edilmeli; eğer havalandırma suni bir şekilde sağlanıyorsa kesinti anında devreye girecek bir yedek sistem oluşturulmalıdır. Hayvanların türlerine uygun ve bütüncül bir diyet uygulanmalı ve düzenli aralıklarla yem verilmelidir. Diğer maddeler hayvanın mevcut bir hastalığının tedavisi amacı dışında kullanılamaz. Yem ve su sistemlerinin salgın hastalık yayması ihtimaline karşı önlem alınmalıdır. Bu mevzuat, geri kalan düzenlemeleri üye devletlere bırakmıştır. Ancak ölçüm ve denetime imkân verebilecek somut kıstaslar fazla değildir.

Temmuz 1999'da Avrupa Birliği, yumurtacılık endüstrisinde kullanılan tavukları ilgilendiren 1999/74/EC direktifini⁹ çıkartmıştır. 2012'de yürürlüğe giren bu direktifle konvansiyonel batarya kafeslerin kullanımı yasaklanmıştır. Bu batarya kafesleri tavukların rahat bir şekilde hareket edebilecekleri, tüneyebilecekleri ve yuva yapabilecekleri alan sağlamamaktadır. Tavuklar ayaklarını kafesin tabanındaki demi çubuklara basmak zorundadırlar. Bu hayvanların grup yaşantısı belli bir hiyerarşi içerisinde olduğu için çok fazla tavuğun aynı kafese sıkıştırılması tavuklar arasında kavgalara ve yaralanmalara yol açmaktadır. Yeni düzenlemede her ne kadar tavukların serbest dolaşımı zorunlu olmasa da üreticilerin ya daha geniş kafesler kullanmalarını ya da kapalı alanda da olsa hayvanları kafes dışında tutan alternatif sistemleri kullanmalarını öngörmüştür. Bu şekilde her tavuk için en az 750 cm² karelik bir kafes alanı veya 1 m²'ye en fazla dokuz tavuk sınırlaması

⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:1998:221:0023:0027:EN:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁹ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:31999L0074> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

getirilmiştir. Zenginleştirilmiş kafes sisteminde her kafeste yuva, tüneme ve eşme için çerçöp yeri mevcut olmalıdır. Tavukların yem kabına olan erişimi de sınırlanmamalıdır. Bu direktif aynı zamanda tavuk üretim birimlerinin yetkili otoritelere kayıtlı olmasını ve yumurtaların çıkış çiftliğine kadar takip etmek için numaralı olmalarını öngörür. Bu regülasyon tavukçuluk sektöründe rutin bir işlem olan gaga ve ayak parmaklarını kesmeyi kural olarak yasaklar. Ancak yaralanmaları önleme amaçlı on günlük olmayan tavukların gagalarının yetkin kişiler tarafından kesiminin düzenlenmesi için üye devletlerin düzenleme yapmasına izin verir¹⁰. Avrupa Komisyonunun tespitine göre bu uygulamalar hayvanların davranışsal ihtiyaçlarını karşılayarak refahlarını arttırdığı gibi üretimin de kalitesini arttırmıştır¹¹.

Eti için yetiştirilen tavuklar için 2007’de Konsey 2007/43/EC direktifini¹² hazırlamıştır. Bu direktif beş yüzden fazla tavuk yetiştiren çiftlikler için uygulanır. Direktife göre üreticiler tavukların tünemeleri ve oynamaları için çerçöpe, suya ve yeme erişimlerini uygun şekilde sağlamalıdır. Binaların uygun ışıklandırma ve havalandırması olmalı ve bu günde iki kere denetlenmelidir. Tüm hayvanlar gün içinde denetlenmeli hasta veya ölmüş olanlar diğer hayvanlardan ayrılmalıdır. Uzuvarın kesilmesine dair birçok müdahale yasaklanmıştır. Ancak gaga kesimine ve hadımına belli koşullarda izin verilmektedir. Bunların dışında üreticinin yetiştirdiği tavukların detaylı bir kaydını tutması zorunlu hale getirilmiştir. Tavukların yetiştirilme koşulları, sağlık durumları, ölüm oranları ve gördükleri tıbbi tedaviler kayda geçirilmelidir. Ölmüş tavuklar üzerindeki araştırma eğer kötü koşullara işaret ediyor ise yetkili makamlar gerekli yaptırımları uygulamalıdır. Tavukların yoğunluğu 33kg/ m²’yi geçmemelidir. Ancak eğer üretici yeterli süre boyunca mevcut şartlara uyar ve tavukların ölüm oranı düşük olur ise yoğunluk oranı 42 kg/ m² ’ye çıkması için yetkili makamlar izin verebilir. Çiftçiler hayvan psikolojisi, acil durumlar ve önleyici biyogüvenlik konuları hakkında eğitim programlarını takip etmek zorundadırlar.

¹⁰ Bruce A. Wagman, Matthew Liebman, **A Worldview of Animal Law**, North Carolina: Carolina Academic Press, 2011, s. 69.

¹¹ http://ec.europa.eu/research/quality-of-life/animal-welfare/seminars/pdf/animal-welfare_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹² <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2007:182:0019:0028:EN:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Domuzların yetiştirilmesi konusunda Avrupa Birliği 1991'den itibaren çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Direktif 91/630/EEC¹³ domuzlara sunulan ısınma, havalandırma, ışıklandırma, yem, su ve veteriner bakımı gibi hizmetleri düzenler. Buna göre çiftlik sahiplerinin domuzlara uzanma, dinlenme ve kalkma hareketlerini rahat bir şekilde yapabilecekleri ve diğer domuzları görebilecekleri temiz bölümler sağlamaları gerekir. Bu direktif aynı zamanda hayvanların sürekli bağlı tutulmasını 2006'dan itibaren yürürlüğe girecek şekilde yasaklamıştır. 2001'de Komisyon 2001/88/EC direktifi¹⁴ ile 1991 direktifinde değişiklikler yapmıştır. Bununla domuz yetiştirme pratiklerinde kullanılan gebelik kafeslerinin bu tarihten itibaren imalatı yasaklanmıştır. 2013'e kadar da mevcut kafeslerin kaldırılması öngörülmüştür. Bu direktifte domuzların diğer domuzlar ile sosyal etkileşime girme tercihlerinden dolayı belli bir hareket özgürlüklerinin olması gerektiği belirtilmiştir. Bu değişiklik ile aynı zamanda gebelik dönemindeki domuzların beslenmeleri ve hareket alanları ile ilgili olumlu düzenlemeler de getirilmiştir. Kuyruk kesme, diş çekme ve yontma, hadım etme gibi pratikler de bu düzenleme ile sınırlandırılmıştır. Üretici ancak söz konusu pratiklerin yapılmaması durumunda diğer domuzlara zararı kanıtladığı ve alternatif yöntemlerin mümkün olmadığı durumlarda bunları yapabilir. Konsey en son 2008'de 2008/120/EC direktifi¹⁵ ile tüm bu değişiklikleri tek bir mevzuatta toplamıştır.

2008/1199/EEC sayılı Konsey direktifi¹⁶, buzağuların korunmasına dair asgari standartları belirler. Bu direktife göre yeni doğan buzağuların doğumdan hemen sonra veya en geç ilk altı saat içerisinde kolostrum almaları gerekir. Tüm buzağular günde en az iki kere beslenir. Buzağuların gıdaları yeterli ölçüde demir ihtiva eden ve iki haftadan büyük her buzağı için, yaşları sekiz ila yirminci haftalar arasında iken, günlük miktarı en az 50 gramdan 250 grama arttırılacak şekilde, lifli gıdadan oluşan bir günlük rasyon verilir. Buzağulara ağızlık takılmaz. Sekiz haftalıktan büyük olan buzağular, sağlığı ya da davranışları nedeniyle tedavi görmesinin gerekli olduğu bir veteriner hekim tarafından onaylanmadıkça, bireysel bölmelerde barındırılmaz. Gruplar halinde barındırılan buzağularda, her buzağı için ayrılan kullanım alanı, canlı

¹³ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31991L0630> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:32001L0088> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:047:0005:0013:EN:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁶ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:010:0007:0013:EN:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

ağırlığı 150 kilogramdan düşük olan her buzağı için en az 1,5 m²'ye, canlı ağırlığı 150 – 220 kilogram olan buzağular için en az 1,7 m²'ye ve canlı ağırlığı 220 kilogram ve daha fazla olan buzağular için en az 1,8 m²'ye eşit olmalıdır.

Regülasyon EC 1/2005¹⁷, hayvanların nakliyatı ve ilgili işlemler sırasında korunmasına dair düzenlemeler getirir. Bu regülasyon; hayvanların yaralanması, gereksiz eziyetin engellenmesi ile hayvanların ihtiyaçlarına cevap veren şartların nakliyat sürecinde sağlanmasını amaçlar. Hukuki sorumluluk nakliyat operasyonunun öncesi ve sonrasındaki taraflara da genişletilmiştir. Konvansiyon bu regülasyon ile nakliyatı gerçekleştiren tarafların hayvan refahı konusunda belirli eğitim süreçlerinden geçmelerini ve yetkili makamlar tarafından sertifikalandırılmalarını öngörmüştür. Regülasyon uyarınca 65 kilometreyi aşan yolculuklarda taşıyıcılar yetkili makamlardan izin almalıdır. Bu izni almak için de başvuruda bulunanların yeterli ve yetkin iş gücü, donanım ve işletim usullerinin olduğunu göstermeleri gerekir. Sekiz saati aşan daha uzun yolculuklar için ise özel belgeler gerekir. Bu belgeler, nakliyat aracının detaylarını, aracın güzergâhını, aracın uydu navigasyon sistemi kullandığını ve acil durum planını göstermelidir. Regülasyona göre yetkili makamlar düzenli aralıklarla taşıyıcıları denetleyecek; bu belgeleri kontrol edeceklerdir. Ayrıca resmi veteriner de taşınan hayvanların durumunu kontrol edecektir. Regülasyon sekiz saatten uzun süren yolculuklar için özel sınırlamalar getirmiştir. Nakliyat araçlarının sıcaklık izleme ve havalandırma sistemlerine sahip olması gerekir. Hayvanların sürekli suya erişimi sağlanmalıdır. Bazı hayvanların nakliyatı yasaklanmıştır. On günlükten küçük sığırlar, üç haftalıktan küçük domuzlar, bir haftalıktan küçük kuzular yüz kilometreden uzak bir yere taşınamaz. Yasak aynı zamanda hamileliğin son dönemlerindeki ve doğumdan sonraki ilk haftadaki dişi hayvanlar için de geçerlidir.

Bu regülasyon, eski mevzuattaki 64/432/EEC¹⁸ ve 93/119/EC¹⁹ direktifleri ile EC 1255/97 sayılı regülasyonundaki²⁰ nakliyat süresi ile ilgili üst sınırları değiştirmemiştir. Bu mevzuatta farklı hayvan türleri farklı şekilde düzenlenmiştir. Emzirme dönemindeki hayvanlar en fazla dokuz saat yolculuktan sonra bir saat

¹⁷ http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/en/oj/2005/l_003/l_00320050105en00010044.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁸ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31964L0432> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁹ http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/slaughter/93-119-ec_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

²⁰ http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/transport/1255-97_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

dinlendirilip su ve süt içmelerine izin verildikten sonra bir defa daha dokuz saat taşınabilirler. Domuzlar taşıt içerisinde suya erişimleri olduğu takdirde yirmi dört saat taşınabilirler. Atlar her sekiz saat içerisinde suya erişimleri sağlandığı takdirde yirmi dört saat taşınabilirler. Sığır, koyun ve keçiler en fazla on dört saat yolculuktan sonra bir saat su içmelerine imkân sağlandıktan sonra bir defa daha on dört saat taşınabilirler. Bu kesitlerde hayvanlar araçtan indirilip, su ve yem verilip bir kontrol noktasında en az yirmi dört saat dinlendirildikten sonra tekrarlanabilir. Bu kontrol noktalarının zellikleri Konsey'in EC no: 1255/97 reglasyonunda²¹ belirlenmiştir.

Hayvanların Uluslararası Nakliyat Sırasında Korunması Hakkında Avrupa Szleřmesi²² de ülkeler arasındaki nakliyat sırasında hayvanların refah koşullarını düzenler. Bu sözleşmede regülasyondaki koşulların uluslararası nakliyatlarda da sağlanması hükümlere bağlanmıştır.

Hayvanların kesimhanelerdeki durumunun düzenlenmesi ile ilgili 1988 tarihinde Komisyon Kesim Zamanında Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonunu²³ kabul etmiştir. Bu konvansiyon evcil büyük ve küçükbaş hayvanlar, domuzlar, tavuklar ve tavşanların kesimi konularında uygulanır. Konvansiyonun amacı mümkün olduğunca hayvanların eziyetini ve yaşadıkları stresi azaltmaktır. Bu doğrultuda, konvansiyonu onaylayan devletler, hayvanların kesimhaneye nakliyatı, kesimden önceki bakımları ve kesim metotlarına dair belli kurallara uymalıdır. Kesimhanelerin inşası ve dizaynı ile işletimi Konvansiyonun ngrdğ kuralların takip edilmesine uygun şekilde olması gerekir. Konvansiyonun hükümlerine göre hayvanlar kesimhanelere özenle nakliye edilmeli; araçlardan indirilirken rampalar, köprüler gibi uygun ekipman kullanılmalı; bu ekipmanın tabanı hayvanların ayaklarına uygun olmalı, gerekirse yanlarına koruyucu bölümler eklenmelidir. Hayvanlar indirilirken ve kesimden önce mümkün olduğunca korkutulmamalıdır. Yönlendirme için kullanılan aletler hayvanların duyarlı bölgelerinde kullanılmamalı ve sadece kısa bir süre için kullanılmalıdır. Hayvanlara yumruk, tekme atılmamalı; kafesle taşınan hayvanların indirilmesine özellikle zen gösterilmelidir, kafesler yere atılmamalı, devrilmemelidir. Kural olarak hayvanlar

²¹ http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/transport/1255-97_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

²² http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/sozlesmeler/coktaraflioz/ak/turkce/065_tur.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

²³ http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/references/slaughter/jour137_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

kesimhaneye getirildikleri zaman derhal kesim yapılmalıdır. Ancak böyle bir durum mümkün değilse hayvanlar ağıla alınmalıdır. Burada hayvanlara su ve yem verilmeli, uygun havalandırma ve dinlenme alanı sağlanmalıdır. Kesim sırasında kural olarak hayvanların dizginlenip şok verilmesi öngörülmüştür. Bu şekilde kesim sırasındaki acı asgari düzeye indirilmiş olur. Şok metodu hayvanı belli bir hissizlik seviyesine getirmelidir. Ancak konvansiyona taraf devletler belli istisnaları düzenleyebilir. Dini ritüeller, acil durum kesimi, tavuk ve tavşanların ani ölümünü sağlayan metotları ve sağlık kontrolü amacı ile öldürülmesi durumları için Konvansiyonun tarafları istisnalar düzenleyerek, şok metodunun kullanılmasının zorunluluğunu kaldırabilir. Ancak yine de taraflar bu düzenledikleri istisnaların dışında önlenebilecek acı ve eziyeti engellemelidir. Hayvanlar yine kural olarak ayaklarından yukarı asılamaz. Dini ritüellerde de hayvan kanın akmasından önce asılamaz. Ancak tavuk ve tavşanlar asılmadan derhal sonra şoklanacaklar ise asılabilirler.

Avrupa Konseyi aynı zamanda 2009'da Hayvanların Kesim Zamanında Korunması hakkında 1099/2009 sayılı regülasyonu²⁴ yürürlüğe koymuştur. Bu regülasyonun amacı kesim anında hayvanların korunması, personelin eğitilmesi, standart işletme süreçlerinin oluşturulmasıdır. Bunlarla beraber Konsey piyasadaki üreticilerin tabi olacağı eşit şartları oluşturmayı hedeflemiştir. Bu regülasyon eti, yürü, derisi ve kürkü için kesilen hayvanlara uygulanır; bilimsel deneyler, avlanma, kültürel ve sportif etkinlikler veya kişisel tüketim için kesilen tavuk ve tavşanlar bu regülasyonun kapsamı dışındadır. Bu regülasyon ile hayvan refahına dair birçok düzenleme hayata geçmiştir. Hayvanların kesimden önce dizginlenmesi ve şoklanması gerekir. Bu dizginleme ve şoklama ekipmanını üreten imalatçılar kesimhane işletmecilerine bu ekipmanların nasıl kullanılacağına dair detaylı bilgi vermelidir. En önemlisi, her kesimhaneye bir hayvan refahı zabıtası atanacaktır. Bu kişi regülasyonun kurallarına uyulup uyulmadığını denetleyecektir. Küçük kesimhaneler bundan muafır. Kesimhane personeli hayvan refahı konusunda yetkinliğini temsil eden bir sertifikaya sahip olmalıdır. Regülasyon da aynı zamanda şoklama ve dizginleme teknikleri ile ilgili ayrıntılı açıklamalar da mevcuttur. Buna karşın dini gerekçeler nedeniyle devletler şoklamaya istisna getirebilir; şoklama yapılmadan

²⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:303:0001:0030:EN:PDF>
(Erişim tarihi: 16.6.2014)

kesime izin verebilir. Bununla beraber İzlanda, Norveç, İsveç ve İsviçre bu istisnayı getirmemiş, kesimden önce şoklamayı zorunlu kılmıştır.²⁵

1986 yılında imzaya açılan 123 sayılı Deney ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Omurgalıların Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesine²⁶ 17 üye devlet ile Avrupa Birliği taraftır. Sözleşmenin imzalamasına rağmen henüz taraf olmamış Avrupa Birliği üyesi ülkeler ise Estonya, Macaristan, İrlanda, Polonya ve Portekiz'dir. Bu konvansiyonun giriş kısmında imzalayan devletlerin insanların tüm hayvanlara saygı yükümlülüğü olduğu belirtilir. Sözleşmeye göre ahlaki yükümlülük hayvanların acı çekme ve hafıza kapasiteleri ile ilişkilidir. Ancak bu saygı yükümlülüğe rağmen insanların bilgi, sağlık ve güvenlik gerekçeleri ile hayvanların deneylerde kullanılabileceği de kabul edilir.

Konvansiyon, hayvanların bilimsel deneylerde kullanılmasında izlenen Üç R ilkesini zımni olarak benimser. İkame ilkesi (replacement principle), deney yapılmadan önce hayvanlar kullanılmadan söz konusu deneyin alternatif yöntemlerle yapılıp yapılamayacağını araştırılmasını öngörür; bu ilke 6. Maddede belirtilmiştir. Azaltma ilkesi (reduction principle), deneylerin makul olarak sonuç vermesi için gerekli en az sayıda hayvanı kullanacak prosedür ve tekniklerin kullanılmasını öngörür; bu ilke 7. Maddede belirtilmiştir. Son olarak iyileştirme ilkesi (refinement principle), deneyi gerçekleştirenlerin deneklerde en az acı, eziyet, stres ve kalıcı zarar veren yöntemleri kullanmalarını öngörür; bu ilke de 7. Maddede belirtilmiştir. Sözleşme aynı zamanda acı önleyici yöntemlerin de deneyler sırasında kullanılmasını şart koşar. Ancak tüm bu kurallar deneyin sonuç vermesini engellemesi durumunda istisnalar gereğince izlenmeyebilir.²⁷

Bilimsel deneyler konusunda Avrupa Birliği gelecekte hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri alternatif metotlarla değiştirmeyi hedeflemektedir. Ancak mevcut durumda da Komisyon, hayvanların refahını sağlamak amacıyla hayvanlar üzerinde yapılan deneyleri sınırlayacak ve belli koşullara bağlayacak önlemler almaktadır. Avrupa Parlamentosunun ve Avrupa Komisyonunun ortak hazırladığı 2010/63/EU

²⁵ Egbert Ausems, "The Council of Europe and Animal Welfare", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 244-245.

²⁶ <http://conventions.coe.int/treaty/en/treaties/html/123.htm> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

²⁷ Wagman, Liebman, **A Worldview of Animal Law...**, s. 215-216.

direktifi²⁸ laboratuvar hayvanlarının korunması hakkındadır. Bu direktifin kapsamında bilimsel araştırma, eğitim ve öğrenimde kullanılan hayvanlar vardır. Omurgalı hayvanlar ve hissetme kapasitesine sahip bazı omurgasız hayvanlar (mürekkep balığı, ahtapot vb.) ele alınır. İnsan olmayan primatlar ve özellikle büyük insansı maymunlar üzerinde yapılacak deneyler ancak sakat bırakıcı hastalıkların tedavisinde kullanılabilecek araştırmalar için kullanılabilir. Bunun da yapılabilmesi için diğer türlerin ve alternatif yöntemlerin araştırma için imkan vermediğinin gösterilmesi gerekir. Deney amacıyla hayvanların kullanılması için üye devletlerin belirleyeceği yetkili makamdan izin alınması gerekir. Hayvanları deneylerde kullanmak isteyen kurumlar yapılacak deneyden elde edilecek avantajın hayvanlara verilen zararı aştığını göstermelidir. Deneylerde kullanılan hayvanlara gerekli özen gösterilmeli ve tedavileri yapılmalıdır. Türlerine uygun olacak şekilde büyük kafeslerde barınmaları sağlanmalıdır. Öldürülme ve deney metotları mümkün olduğunca acı ve eziyeti azaltacak şekilde belirlenmelidir. Deney sırasında anestezi veya başka bir hissizleştirme metodu uygulanmalı, mümkün olduğunca hayvanın yaşamı sona erdirilmemeye çalışılmalıdır. Deney sonunda veteriner hayvanın hayatta kalabileceğine karar verdikten sonra uygun tedaviye başlanmalıdır. Deney yapan kurumlar deney yaptıkları hayvanların kayıtlarını tutmalıdırlar. Köpek, kedi ve insan olmayan primatlarla ilgili her hayvan için ayrı dosya oluşturulmalıdır. Yetkili makamlar; deney hayvanları yetiştiricilerin, tedarikçilerin, kullanıcıların ve kurumların direktifin gereklerine uydıklarını takip etmek amacıyla düzenli olarak denetimlerde bulunmalıdırlar. Bu denetimler, laboratuvar hayvanı kullanan kurumların en az üçte birine senede bir kez yapılmalıdır. İnsan olmayan primatların yetiştiricileri, tedarikçileri ve kullanıcıları da senede en az bir kez denetlenir. Bu direktif 2013'ten itibaren eski 86/609/EC direktifinin²⁹ yerine geçmiştir.

Avrupa Parlamentosu'nun hazırladığı 1223/2009 sayılı regülasyonu³⁰ da kozmetik ürünler hakkındadır. Bunun 18'inci maddesi hayvanların kozmetik ürünler geliştirilirken veya bitmiş ürünlerde denek olarak kullanılmasını yasaklar. Ancak özel durumlarda üye devlet, Komisyondan bir derogasyon talep edebilir. Bu izin

²⁸ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:276:0033:0079:en:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

²⁹ http://ec.europa.eu/food/fs/aw/aw_legislation/scientific/86-609-eec_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

³⁰ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2009:342:0059:0209:en:PDF> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

ancak yaygın olarak kullanılan bir ürünlerdeki madde hakkında ciddi sağlık endişelerinin ortaya çıktığı durumlarda verilir.

Evcil Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Konvansiyonu³¹ evcil hayvanların refahına yönelik Avrupa Birliğindeki en önemli hukuki mevzuattır. Bu sözleşmeye on altı Avrupa Birliği üye devleti taraf olmuş, İtalya ve Hollanda ise sözleşmeyi imzalamakla birlikte henüz onay sürecini tamamlamamıştır. Sözleşme; taraf olan devletlere sokak hayvanlarına ilişkin olarak da bir takım yükümlülükler doğurmuştur.

Konvansiyonda, insanoğlunun yaşayan bütün canlılara karşı ahlaki bir sorumluluk taşıdığı, evcil hayvanların topluma önemli bir değer kattığı ve evcil hayvanlara yönelik muamelelerde ortak bir standart oluşturarak sorumluluk geliştirmenin temel hedef olduğu belirtilmektedir. Taraflar kimsenin evcil bir hayvanda gereksiz acı, eziyet veya sıkıntıya yol açacak şekilde davranmaması gerektiğini, hayvan refahına ilişkin temel bir ilke olarak benimsemişlerdir. Bu metinde insanların tüm yaşayan varlıklara saygı duyma ahlaki yükümlülüğünün olduğu ve evcil hayvanların bu bağlamda daha özel bir ilişkisinin olduğu belirtilir. Bu antlaşma ile evcil hayvanların kulak ve kuyruklarının kesilmesi, tırnak ve patilerinin koparılması, tedavi edici olmayan tıbbi operasyonlar tamamen yasaklanmıştır. Hayvanların terk edilmesi de özel hükümle yasaklanmıştır. Bunların yanı sıra, evcil hayvan sahibi olmak için getirilen yaş sınırı, çeşitli yarışma, reklam ve bunun gibi aktivitelerde evcil hayvanların kullanılması, evcil hayvanların eğitimi, ameliyatı, itlaf edilmesi gibi birçok alanda konvansiyon, belirli kurallar koyma ve bunların uygulamalarını denetleme yönünde tarafları yükümlü kılmaktadır.

Konvansiyonda sokak hayvanlarına ilişkin olarak ek tedbirler sıralanmıştır. Buna istinaden taraflar, sokak hayvanlarının sayısının sorun teşkil ettiğine kanaat getirdiklerinde önlenemez acı, eziyet veya sıkıntıya neden olmayacak şekilde gerekli yasal ve idari tedbirlere başvurmalıdır. Bununla beraber, hayvanın yakalanmasını gerektiren durumlarda bu işlem, hayvanda ortaya çıkabilecek fiziksel ve ruhsal acının mümkün olan en düşük düzeyde olacak şekilde gerçekleştirilmelidir. Tarafların, hayvanlarda ortaya çıkabilecek acı eziyet veya sıkıntının en az olacağı bir yöntemle

³¹ <http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/125.htm> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

onları tanımlamaları (kimliklendirmeleri) gerekmektedir. Taraflar, plansız bir şekilde üremelerini kontrol altına almak amacıyla kedi ve köpekleri kısırlaştırmalıdır. Taraflar, sokak köpekleri ya da kedilerinin, bulunmaları durumunda bulan kişi tarafından yetkili makama bildirilmesini teşvik etmelidir.

Konvansiyona taraf olan devletler, ulusal hastalık kontrol programları çerçevesinde zorunlu kaldıkları durumlarda evcil hayvanların yakalanmasında, bakımında ve itlaf edilmesinde belirli kurallar getiren hükümlere istisnai uygulamalar gerçekleştirebilmektedir.³²

Avrupa Parlamentosunun 2007’de kabul edilen ve 2009’dan itibaren yürürlüğe giren 1523/2007 sayılı regülasyonu³³ ile kedi ve köpek kürklerinin ithalatı ve ihracatı yasaklanmıştır.

Avrupa Konseyinin 1983’te kabul ettiği 83/129/EEC direktifi³⁴ ile Avrupa parlamentosu ile Avrupa Konseyinin birlikte kabul ettiği 1007/2009 sayılı regülasyonu³⁵ fok balıklarından elde edilen ürünlerin ticaretini yasaklamıştır. Ancak bu mevzuat Eskimo ve diğer yerli halkların ürettiği ürünlere uygulanmaz. Hukuka uygun olarak deniz ürünlerinin sürdürülebilir düzenlenmesi amacıyla elde edilen ürünler de kar amaçlı olmaksızın piyasaya sunulabilir.

Hayvanat bahçeleri konusunda 1999’da Konsey 1999/22/EC direktifini³⁶ hazırlamıştır. Buna göre yeni hayvanat bahçelerinin lisansı için şartlar aranmaktadır. Hayvanat bahçelerinin işletim lisansı alabilmesi için; hayvan türlerinin korunmasına ve çoğalması hakkında bilimsel araştırmada bulunmaları; kamuoyunun biyolojik çeşitlilik hakkında bilgilendirmeli ve bilinç yaratmaları; farklı türlerin özel biyolojik ihtiyaçlarına uygun şekilde bakım sağlamaları; belli hayvanların kaçmasının ve dışardan gelebilecek haşereleri önlemeleri; kurumda tutulan hayvanların günlük kayıtlarını tutmaları gerekmektedir. Bu şartları gerçekleştirilmeyen hayvanat

³² Egbert Ausems, “The Council of Europe and Animal Welfare”, **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 250-252.

³³ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32007R1523> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

³⁴ <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:31983L0129:EN:HTML> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

³⁵ http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/trade_seals_products.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

³⁶ <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/ALL/?uri=CELEX:31999L0022> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

bahçelerinin kapatılması durumunda buradaki hayvanlar üye devletlerin takdir edeceği şekilde uygun şartlarla başka bir yere gönderilecektir.

2. 1. 1. 2. Birleşik Krallık

Birleşik Krallık hayvan koruması alanında oldukça hızlı ilerleme gösteren ülkelerin başında gelir. Özellikle hayvan refahı ve hayvan hakları için sürdürülen halk tabanlı kampanyaların ve bilinçlenmenin başarısı ve değeri için de önemli bir örnektir.

Eski tarihli hayvanların korunmasına dair kanunların en önemlisi 1822'de kabul edilen *Cruel Treatment of Cattle Act*'tir³⁷. Bu kanunname her ne kadar hayvanlara belli bir koruma getirme ve eziyeti önleme amacı taşısa da; temellendirmesini hayvanların sahibinin bir malı olmasından alıyordu. Hayvanlara zarar veren kişiler mala, hayvan sahibi kişinin haklarına zarar verdiğinden bu menfaatin daha özel bir şekilde korunması gerekiyordu. Bu doğrultuda kanunname kapsamındaki hayvanlar o dönemde ekonomik bir değeri olan hayvan türleri için geçerli idi.

Günümüzde ise çiftlik hayvanları ve evcil hayvanlar dahil olmak üzere insanın kontrolünde olan tüm hayvanlar için koruma sağlayan esas kaynak 2006 yılında kabul edilen *The Animal Welfare Act*'tir³⁸. Buna göre hayvan sahipleri hayvanlarına gereksiz acı çektirmemeli, onlara zarar vermemeli; ihtiyaç duydukları barınma, yiyecek, su ve tıbbi tedavileri sağlamalıdır. Bu kurallara uymayanlara en fazla 20000 Pound para cezası veya 51 hafta hapis cezasına kadar yaptırımlar uygulanabilir.

Çiftlik hayvanlarının asgari koşulları ile ilgili Çevre, Besin ve Köy İşleri Departmanı her türe özel kılavuzlar yayınlar. Kılavuzlar oldukça detaylıdır; hayvanların ihtiyaç duydukları beslenme, hareket alanı, aydınlatma, havalandırma, sosyal etkileşim, üreme ve tıbbi tedavi ihtiyaçları hakkında bilgi verir. Bu genelgelerdeki koşullara uymamak doğrudan hukuka aykırılık oluşturmaz. Ancak

³⁷ <http://www.animalrightshistory.org/animal-rights-law/romantic-legislation/1822-uk-act-ill-treatment-cattle.htm> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

³⁸ http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2006/45/pdfs/ukpga_20060045_en.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

bunlara uyulmamasının tespiti kanuna uyulmadığına dair kanıt olarak kullanılabilir. Sığırlar³⁹, domuzlar⁴⁰, yumurtacı tavuklar⁴¹, eti için yetiştirilen tavuklar⁴², geyikler⁴³, koyunlar⁴⁴ ve keçiler⁴⁵ için kılavuzlar mevcuttur.

Evcil hayvanların asgari koşulları ile ilgili de Çevre, Besin ve Köy İşleri Departmanı her türe özel kılavuzlar yayınlamıştır. Kediler⁴⁶, köpekler⁴⁷, at ve eşekler⁴⁸ ile primatlar⁴⁹ için kılavuzlar mevcuttur.

1990'da Birleşik Krallık inek kasası sistemini yasaklamıştır. Bu sistem sığırların hareket etmesini engelleyerek etlerini daha yumuşak ve beyaz kalmasını sağlar. Danaların refahlarına tamamen ters olan bu yöntemin yasaklanmasından sonra üreticiler Birleşik Krallık dışından bu yöntemle üretilen sığırları satın alma yoluna gitmişlerdir. Bu nedenle bölgesel bir çözüm bulunması ihtiyacı doğmuş ve Avrupa Birliği de bu yöntemi yasaklayan bir direktif kabul etmiştir.⁵⁰

On beş yıllık bir kampanyanın sonunda İngiltere ve Galler'de Kürk çiftçiliği genel ahlaka aykırılık temeliyle yasaklanmıştır. Benzer bir yasak İskoçya'da da bir süre sonra gerçekleşmiştir. Bu kanunname tamamen bir sektörü yasakladığı için hak temellidir; diğer düzenlemeler gibi hayvan refahı temelli değildir.⁵¹

³⁹ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69368/pb7949-cattle-code-030407.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁰ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69369/pb7950-pig-code-030228.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴¹ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69367/pb7274-laying-hens-020717.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴² https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69372/pb7275meat-chickens-020717.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴³ <http://adlib.everysite.co.uk/adlib/defra/content.aspx?doc=12757&id=12758> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁴ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69365/pb5162-sheep-041028.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁵ <http://adlib.everysite.co.uk/adlib/defra/content.aspx?id=000IL3890W.16NTBXIX24U1AJ> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁶ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69392/pb13332-cop-cats-091204.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁷ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69390/pb13333-cop-dogs-091204.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁸ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/69389/pb13334-cop-horse-091204.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁴⁹ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/218679/primate-cop.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁵⁰ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 42.

⁵¹ *Ibid.*, s. 81-82.

Bilimsel deneyler için hayvanların canlı olarak kesimi 1800'lerde Büyük Britanya'da bilim adamları tarafından yaygın olarak kullanılmakta idi. Bu uygulama karşıtlarının eleştirilerini azaltmak amacıyla Britanya bilim topluluğu 1871'de araştırmalarda hayvanların eziyetini asgari seviyeye çekmeyi hedefleyen bir dizi kurallar oluşturdu. 1876'da ise Britanya parlamentosu dünyada ilk defa hayvanların bilimsel deneylerdeki durumunu düzenleyen *The Cruelty to Animals Act*⁵² kanunnamesini kabul etti. Ancak dirikesime karşı muhalifler bu kanunnamedeki istisnaları çok fazla bulup destek vermemeyi tercih etmişlerdir. Yine de bu kanunname dünyada daha sonra yasalaştırılacak olan hayvan koruma kanunları için model olmuştur. Lisans ve denetim hükümleri, acının azaltılması ilkesi bundan sonraki kanunlar için bir ölçüt olmuştur. Bu kanunname aynı zamanda hayvanların deney süresince anestezi altında olmalarını ve yapılan deneyin insan hayatını uzatma ve geliştirmeye yönelik olmasını şart koşar.

The Cruelty to Animals Act 1986'ya kadar yürürlükte kalmıştır. Bu tarihte parlamento bu kanunnameyi *Animals (Scientific Procedures) Act*⁵³ ile değiştirmiştir. 2012'ye kadar da Avrupa Birliği hukukuna uygun hale getirilmek için çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Bu kanunname omurgalı tüm hayvanlar ve ahtapotlar üzerinde yapılan bilimsel deneyler için geçerlidir. Mevzuata göre, Birleşik Krallık içerisinde Home Secretary'den gerekli izinleri almayan hiçbir kurum ve kişi hayvanlar üzerinde deney yapamaz. Kanunname iki tip lisans öngörür: biri araştırmacının yetkin ve gerekli ekipmana sahip olup olmadığını belgeler; diğer lisans için ise Home Secretary yapılacak deney ile elde edilecek faydanın kullanılacak hayvanların çekeceği acı ve eziyetle kıyaslandığında meşru olup olmadığını değerlendirir. Lisans vermeden önce Home Secretary deneyin başka bir yöntemle yapılamayacağı, deneyin mümkün olduğunca az hayvan denek ile gerçekleştirileceği ve deneklerin mümkün olduğunca az acı ve eziyet çekeceği konusunda kanaat sahibi olması gerekir. Kurallara uymayanlara iki yıla kadar hapis cezası veya buna denk gelen para cezaları öngörülmüştür.

⁵² <http://www.animalrightshistory.org/animal-rights-law/victorian-legislation/1876-uk-act-vivisection.htm> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁵³ https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/265691/Animals__Scientific_Procedures__Act_1986.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

1997’de Birleşik Krallık büyük insansı maymunların bilimsel deneylerde kullanılmasına karşı bir politika oluşturan ilk ülke olmuştur. Bu konuda açık bir yasaklama getirmese de, büyük insansı maymunların kullanıldığı deneylere lisans vermemeyi tercih etmiştir. Birleşik Krallık hukuku tüm bilimsel deneylerin Home Secretary tarafından onaylanmasını şart koştuğu için böyle bir uygulama pratikte bu deneyleri sona erdirmiştir.⁵⁴

2. 1. 1. 3. Almanya

Almanya 2002’de anayasasında değişiklik yaparak devletin “sonraki nesillere olan ödev duygusu ile doğal yaşam koşullarını ve hayvanları anayasal kurallar çerçevesinde yasama, yürütme gücü ve adaletin idaresi ile koruduğunu” ilan etmiştir⁵⁵. Bu hüküm sembolik olarak oldukça önemlidir çünkü Almanya gibi sert bir anayasaya sahip büyük bir ülkede hayvanların korunması ile ilgili bir hükmün bulunması değerlidir. Ancak bununla beraber hükmün amacı hayvanlara doğrudan koruma sağlamaktansa sonraki nesillerin menfaatlerine yöneliktir. Bu nedenle hayvan refahı veya hayvan hakları için çok sağlam ve dokunulmaz bir temel olduğunu da söylemek güçtür.⁵⁶

Almanya geniş ve detaylı bir hayvanları koruma kanunu olan *Tierschutzgesetz*’i⁵⁷ ilk olarak 1972’de kabul etmiş; 2013’e kadar üstünde çeşitli değişiklikler yapmıştır. Kanun, hayvan refahını hedeflemekte; hayvanların makul bir neden olmaksızın acı ve eziyet çekmelerini yasaklamaktadır.

Çiftlik hayvanlarının hareket etme, beslenme, barınma, tür özelliklerine uygun davranış gösterebilme gibi hayvan refahına ilişkin birçok menfaatin korunması hakkında hayvan sahiplerine yükümlülükler getirilir. Ancak endüstride üretkenliği arttırıcı uzuv kesme ve yontma gibi bazı işlemlere izin verilmiştir. Hayvanlar kesimleri sırasında şoklanmalı veya başka bir yöntemle uyuşturulmalıdır. Ancak dini gerekçelerle yetkili makamdan izin alınıp şoklanmadan da hayvan kesilebilir.

⁵⁴ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 189.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 43.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 266-269.

⁵⁷ <http://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/BJNR012770972.html> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Deney hayvanları konusunda kanun 3R ilkelerini benimsemiştir. Buna göre öncelikle alternatif yöntemler araştırılmalı; eğer bu sonuç vermemiş ise deney prosedürü mümkün olduğunca az hayvan kullanılacak şekilde geliştirilmeli ve prosedür sırasında hayvanların mümkün olduğunca az acı çekmesi sağlanmalıdır. Hayvanlar üzerinde araştırma yapan kurumlar, hayvan refahı görevlileri istihdam etmek zorundadırlar. Bu kişiler özel olarak kurumdaki hayvanların refahlarını ve hukuka uygunluğu denetlerler.

Besi hayvancılığında hayvanların zorla beslenmesi, kozmetik ürünlerin hayvanlar üzerinde denenmesi, yükseköğrenimden önce hayvanların canlı kesilmesi, Almanya’da yasaktır. Yukarıda belirtilen kurallara uymayanlara 3 yıl hapis veya 25000 Avroya kadar para cezası verilebilir.

2. 1. 1. 4. Fransa

Fransa, 1850’de *Loi Grammont* – Grammont Kanunu ile kamusal alanda hayvanlara eziyet edilmesini yasaklamıştır⁵⁸. Bu kanundaki asıl hedef vahşi görüntülerin oluşmasını engelleyerek insan haysiyetini korumaktır. 1960’lardan itibaren ise Avrupa Birliği hukukunun da gelişmesi ile beraber hayvanların menfaatlerinin doğrudan korunması amaçlanmıştır.

Fransa özel bir hayvanları koruma kanunu oluşturmamıştır. Bunun yerine kanunlarında belli bölümler oluşturarak, tüzük ve yönetmeliklerle Avrupa Birliği hukukuna atıfta bulunarak hayvan refahını sağlamayı çalışmıştır.

Köy İşleri ve Balıkçılık Kanunu çiftliklerdeki hayvanların kendi türlerinin özelliklerine uygun şekilde yetiştirilmelerini öngörür.⁵⁹ Hayvanlara karşı eziyet bir suç olarak Fransız Ceza Kanunu’nda 521. maddede⁶⁰ düzenlenmiştir. 521-1. madde gereksiz eziyet verici eylemleri yasaklar. Bu hüküm cinsel kötü muameleleri de kapsar. Hükmün korunması evcil veya kapalı tutulan hayvanlar ile sınırlıdır. Bu

⁵⁸ Nathalie Melik, “France and Animal Rights Issues”, **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 222.

⁵⁹ http://codes.droit.org/cod/rural_peche_maritime.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶⁰ http://www.legifrance.gouv.fr/affichCode.do;jsessionid=452F4C2F107FA1ACF4A278F9B6D5ADCF.tpdjo17v_1?idArticle=LEGIARTI000006418952&idSectionTA=LEGISCTA000006149860&cidT exte=LEGITEXT000006070719&dateTexte=20100128 (Erişim tarihi: 16.6.2014)

maddeyi ihlal edenler iki yıl hapis cezası ve 30000 Avro para cezası ile cezalandırılırlar. Bununla beraber hâkim hayvanın mal sahibinden süreli veya süresiz olarak alınmasına da karar verebilir. Bu hüküm süregelen bir gelenek olarak boğa ve köpek dövüşlerine uygulanmaz. Hayvanların terk edilmesi de bu hüküm kapsamına dâhildir.

521-2. maddede Danıştay (*Conseil d'Etat*)'nın kararnamesinde konulan şartları yerine getirmeden hayvanlar üstünde yapılan deney ve bilimsel araştırmaları yapanların on yıl hapis ve 150000 Avro para cezası ile cezalandırılacağı düzenlenmiştir.

Fransa diğer Avrupa ülkelerinden farklı olarak kendi mutfak kültürü doğrultusunda yağlı ördek ciğeri üretimi amacıyla ördeklerin zorla beslenmesi uygulaması (*foie gras*) yasaklanmamıştır. Çiftlik Amacıyla Yetiştirilen Hayvanların Korunması Hakkında Avrupa Sözleşmesi'nin oluşturduğu daimi kurul bu uygulamanın daha uygulanmadığı ülkelerde buna başlanmamasını; Fransa gibi bu uygulamaya izin vermiş ülkelerin de hayvanların refahı ve alternatif yöntemler hakkında araştırmada bulunmalarını tavsiye etmiştir. Fransa'nın da dâhil olduğu otuz ülke bu tavsiyeyi onaylamıştır.⁶¹

Fransa, hayvan refahını koruma amacıyla Tarım Bakanlığı'nın altında Hayvan Koruma Bürosunu oluşturmuştur. Bu kurumun görevi özel olarak ve doğrudan hayvan refahını korumaktır. Bu kurum çiftlikleri, laboratuvarları denetler; çeşitli kılavuzlar yayımlar ve diğer hayvan koruma sivil toplum kuruluşları ile koordinasyonu sağlar.⁶²

2. 1. 1. 5. İsveç

İsveç birçok toplumsal konuda refah sahibi ve gelişmiş bir ülke olduğu gibi hayvanların korunmasında da önemli bir noktadadır. Hayvan hukukunun temel

⁶¹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 74.

⁶² Nathalie Melik, "France and Animal Rights Issues", *Animal Welfare*, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 220-221.

kaynakları Hayvan Refahı Kanunu⁶³ ve bu kanundaki hususları somutlaştıran Hayvan Refahı Yönetmeliğidir⁶⁴.

Çiftlik hayvanları konusunda kanun, hayvan sahiplerine hayvanların doğal davranışlarda bulunmalarını sağlayacak koşulların sağlanması yükümlülüğünü getirir. Özel olarak sığırların refahı konusunda İsveç en önde gelen ülke konumundadır. İsveç hukukuna göre sığırların yazın iki ila dört ay arasında en az günde altı saat çayırlarda dolaşmasına izin verilmelidir. Ancak domuzların anestezi kullanılmadan iğdiş edilmesi konusunda İsveç istisna koyarak çiftçilere bu uygulamayı yapmalarına izin vermiştir.

Laboratuvar hayvanları konusunda İsveç de 3R ilkelerini benimsemiştir. Bununla birlikte etik kurullar Birleşik Krallıkta olduğu gibi merkezi niteliktedir. Buna ek olarak deneyleri değerlendirirken elde edilecek bilginin önemi ile hayvanın çektiği acı karşılaştırılacağı belirtilmiştir.

Söz konusu kurallara uymayanlara iki yıla kadar hapis cezası veya bu cezaya denk düşecek şekilde para cezası öngörülmüştür.

Bu düzenlemelerin uygulanması ve denetlenmesi Ulusal Hayvan Refahı Kurumu tarafından gerçekleştirilir. Bu kurum ülkedeki her bölgeye görevi itibarıyla özelleşmiş hayvan refahı uzmanları atar. Bu kurum aynı zamanda bütün veterinerlere de düzenli olarak eğitim verir.⁶⁵

2. 1. 1. 6. İsviçre

İsviçre, hayvan hukuku konusunda Avrupa Birliği'nin kendi reformlarını gerçekleştirirken model aldığı bir ülkedir. İsviçre anayasasının 80. maddesi, konfederasyonun hayvanları koruma alanında yasama faaliyetinde bulunacağını belirtir⁶⁶.

⁶³ <http://www.government.se/content/1/c6/09/03/10/f07ee736.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶⁴ <http://www.government.se/content/1/c6/09/03/10/f07ee736.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶⁵ Ingvar Ekeshö, "The Swedish Approach", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 191-196.

⁶⁶ <http://www.admin.ch/ch/e/rs/1/101.en.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

İsviçre’de hayvan hukukunun en önemli belgesi 1977’de kabul edilen ve 1981’de yürürlüğe giren Hayvanların Korunması Hakkında İsviçre Federal Kanunu’dur⁶⁷. Bu kanun ilke olarak hayvanların refahını korumayı amaçlar ve gereksiz acı ve eziyeti yasaklar. Buna göre hayvancılıkta kesim sırasında hayvanlar şoklanmalı, eğer bilimsel deney veya araştırmalarda hayvanlar kullanılacak ise bu kantonların ilgili kamu otoritelerinden izin alınmalı, hayvanlar eğer alternatif bir deney ve araştırma yöntemi varsa kullanılmamalı, deney ve araştırma sırasında hayvanlara mümkün olduğunca az acı ve eziyet veren yöntemler izlenmeli, evcil hayvanların uzuvları kesilmemeli ve kantonlar hayvan refahı ile ilgili alternatif yöntemlerin araştırılmasını desteklemelidir. Hayvan refahı hakkında kararname ile de bu kanundaki kurallar somutlaştırılmıştır⁶⁸. Belirtilen kurallara uymayanlara 180 gün hapis veya 20000 Frank para cezasına kadar yaptırımlar öngörülmüştür.

Bununla birlikte İsviçre hukukunda diğer ülkelerdeki düzenlemelere paralel olarak birçok istisna hükmü de mevcuttur. Hayvanlar “meşru” durumlarda öldürülebilir veya hayvanlara acı verici uygulamalar yapılabilir. Örneğin endüstriyel hayvancılıkta yapılan anestezi kullanmadan kuyruk, gaga kesme, hadım etme gibi birçok uygulamaya yönetmelik izin verilmektedir⁶⁹. Ancak yine de bu istisnalar konusunda da İsviçre reformlara gitmiş, 2010’dan itibaren domuzların anestezi kullanılmadan iğdiş edilmesini yasaklamıştır⁷⁰.

İsviçre 1981’den başlayacak şekilde tavukların refahına dair şartları öngörmüştür. Çoğunluğu 1991’de yürürlüğe giren bu düzenlemelere göre kırktan fazla yumurta tavuğunun olduğu tesislerde üreticiler tavuklara çerçöp ve yuva kutuları sağlama ve her tavuğa asgari bir hareket alanı sağlama yükümlülüğü ortaya çıkmıştır. Bu politika uygulamada batarya tipi tavukçuluğu İsviçre’de sona erdirmiştir⁷¹.

⁶⁷ http://www.unil.ch/webdav/site/resal/shared/SwissLaw_and_OPAn/LPA_eng_06-FEB-2012.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶⁸ http://www.unil.ch/webdav/site/resal/shared/LoisuisseetOPAn/OPAn_eng06-FEB-2012.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁶⁹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 167.

⁷⁰ <http://www.djurensratt.se/sites/default/files/best-animal-welfare-in-the-world.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷¹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 69.

2. 1. 2. Amerika

Bu bölümde ilk başta bu kıtadaki (ve dünyadaki) siyasi ve ekonomik bağlamda en önemli devlet olan Amerika Birleşik Devletleri (2. 1. 2. 1.) ve kıtanın güney bölümünden Brezilya'daki (2. 1. 2. 2.) durum incelenecektir.

2. 1. 2. 1. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri dünyanın en büyük ekonomisi olması ve siyasi açıdan uluslararası ilişkilerde her zaman ön planda olması açısından karşılaştırmalı hukuk bağlamında hemen hemen her konuda incelenmesi gereken bir ülkedir. Hayvan refahı ve hayvan hakları açısından da Amerika Birleşik Devletleri akademik ve siyasi-sosyal tartışma seviyesi açısından zengin bir ülkedir. Hayvan refahı ve haklarının temellendirilmesi bölümünde incelediğimiz Tom Regan, Amerika Birleşik Devletleri vatandaşıdır, Peter Singer da şu anda bu ülkede ikamet etmekte ve çalışmaktadır. Birçok hayvan hakları aktivisti ve örgütü Amerika Birleşik Devletleri'nde kurulmuş ve kampanyalar düzenlemişlerdir. Bununla beraber Amerika Birleşik Devletleri dünya üzerinde en fazla hayvan tüketen ülkedir. Endüstriyel hayvancılık ve hayvanların bilimsel deneylerde kullanımı astronomik düzeydedir. Bu nedenle hayvan refahı ve hakları tartışmaları canlı olduğu kadar bunlara karşı oluşturulan muhalefet de bu menfaat gruplarının desteğiyle beraber güçlüdür. Hayvan hukuku bu grupların güçlü muhalefeti nedeniyle Avrupa ile karşılaştırıldığında çok daha az gelişmiştir.

Hayvan hukuku ile ilgili Amerika Birleşik Devletleri'nde birçok kanun yasallaşmıştır. Bunların büyük bir çoğunluğu soyu tükenmekte olan hayvanların korunması ve doğal dengenin muhafaza edilmesi üzerinedir. Nesli Tehlikede olan Türler Kanunnamesi⁷², Su Memelileri Koruma Kanunnamesi⁷³ ve Vahşi Egzotik Kuşları Koruma Kanunnamesini⁷⁴ bu tipteki düzenlemelere örnek olarak verebiliriz.

⁷² <http://www.fws.gov/international/pdf/esa.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷³ <http://www.fws.gov/international/pdf/legislation-marine-mammal-protection-act.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷⁴ <http://www.fws.gov/le/USStatutes/WBCA.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Hayvan refahına ilişkin mevzuat sınırlı olsa da bir miktar mevcuttur. *Humane Methods of Slaughter Act*⁷⁵ - İnsani Kesim Yöntemler Kanunnamesi, hayvanların kesim sırasında gereksiz acı ve eziyetini ortadan kaldırmayı hedefler. Kesim sırasında hayvanın şoklanması ve bayılması öngörülmüştür. İstisna olarak Musevilik gereği veya başka bir dini gereklilik doğrultusunda hayvanlar tutulup boyuna tek bir kesik ile de baygın hale getirilmeden kesilebilir. Ancak bununla beraber asıl amaç kesimhane personeli ve tüketici menfaatinin korunması olduğu da kanunun metninden anlaşılmaktadır. Kanunname kapsamına tavuklar, hindiler ve diğer kuş türleri girmez. Bu türler Amerika Birleşik Devletleri'ndeki kesilen hayvanların yaklaşık yüzde doksanını oluşturmaktadır. Bu kanunname yürürlüğe konulmadan önce kesimhanelerde hayvanlar bacaklarından kopçalar ile yukarı kaldırılmakta ve sırayla kesilmekte idiler. Bu süreç sırasında hayvanların bir kısmının kalçaları yerinden çıkmakta, sallanmakta, diğer hayvanların öldürüldüğünü gördüklerinden korkmakta ve kesim sırasında acı çekmekte idiler. Hayvan hakları savunucuları bu reformla dahi bile hayvanların hala büyük eziyet çektiğini savunmaktadırlar.⁷⁶ Bir diğer düzenleme olan *Twenty Eight Hour Law*⁷⁷ hayvanların eyaletler arasında yirmi sekiz saatten fazla süre taşınmasını yasaklar. Ancak bu süre de oldukça uzundur ve söz konusu düzenleme nakliyatı en çok yapılan hayvan olan tavuklara uygulanmaz. Ayrıca bir eyaletin kendi içerisindeki nakliyata dair bir sınırlama da getirmez.

İngiltere'de yürürlüğe giren hayvanları koruma kanununu model alan bir tasarı olan *Animal Welfare Act* - Hayvan Refahı Kanunnamesi bilimsel deneylerde ve araştırmalarda kullanılan hayvanlar hakkındadır. 1880'de Birleşik Devletler Kongresine sunulmuş ancak reddedilmiştir. Amerikan bilim topluluğu bu tasarıya karşı çıkmış ve etkili olmuştur. Dirikesim karşıtı dernekleri birçok sefer daha reform taleplerinde bulunmuşlar ancak uzun bir süre sonuç alamamışlardır.⁷⁸

Ancak 1966'da (İngiltere'den doksan altı yıl sonra) kanunname Kongrede kabul edilmiştir. Kanunnamenin oluşmasından önce toplumsal tepki ve reform

⁷⁵ <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/STATUTE-92/pdf/STATUTE-92-Pg1069.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷⁶ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 85-86.

⁷⁷ <http://www.gpo.gov/fdsys/pkg/USCODE-2011-title49/pdf/USCODE-2011-title49-subtitleX-chap805-sec80502.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁷⁸ *Ibid.*, s. 195-196.

talebini oluşturan bir olay gerçekleşmiştir. 1965'te bir köpek taciri, Lackavage ailesinin Pennsylvania'daki çiftliğinden Pepper isimli bir köpeği çalıp New York City'deki bir araştırma hastanesine satmıştır. Köpeğin sahipleri uzun uğraşlardan sonra köpeğin nerede olduğunu öğrenmişler ancak onu bulduklarında köpeğin yapılan bilimsel deney sırasında öldüğü ortaya çıkmıştır. Medya bu hikâyeyi kamuoyu ile paylaşmış ve büyük ilgi çekmiştir. Birkaç ay sonra da Kongre *Laboratory Animal Welfare Act*⁷⁹ – Laboratuvar Hayvan Refahı Kanunnamesini kabul etmiş; dönemin başkanı Lyndon Johnson da kanunu imzalamıştır. Kongre bu kanunda 1970, 1976, 1985, 1990, 2002 ve 2007'de değişiklikler yapmıştır.

Bu kanunname ile ilk olarak bu olaydaki soruna eğilip bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılacak köpek ve kedilerin alım ve satımı için Tarım Bakanlığı'ndan lisans alınması zorunluluğu getirmiştir. Bilimsel deney ve araştırma tesislerinin lisans sahibi olmayan tacirlerden denek satın almaları yasaklanmıştır. Denek olarak kullanılacak olan hayvanların kimlik ve kayıt tutma zorunluluğu da getirilmiştir. İkinci olarak kanun deneylerde kullanılacak hayvanların insanca muamele görmesi için Tarım Bakanlığının belli standartlar belirlemesini şart koşmuştur. Bu kanunun kapsamında kediler, köpekler, maymunlar, domuzlar, hamsterlar ve tavşanlar vardır; ama en çok kullanılan hayvan olan fareler yoktur. Bu ölçütlere göre deneyi yapan tesisler denek hayvanlarına barınmak için yer, düzenli yemek, su, temizlik, havalandırma, veteriner bakımı sağlamalıdır. Ancak Kongre kanunda açık bir şekilde Tarım Bakanlığının deney sırasında uyulmak üzere belli standartlar koyması konusunda yetkilendirilmediğini belirtmiştir. Yani söz konusu düzenleme, deney öncesindeki süreç için etki yaratmaktadır; deney sırasında yaşananlar için değil. Mevzuata göre, Birleşik Devletler Tarım Departmanı deney tesislerinin yeterli koşullara sahip olup olmadığını inceleyerek lisans verir. Ancak daha sonra deney protokollerine müdahale ve inceleme yetkisi yoktur. Her ne kadar kanunun kendisi deneylerde hayvanların kullanılmadığı alternatif yöntemlerin kullanılmasının değerlendirilmesi ve hayvanların mümkün olduğunca az acı verecek yöntemlerin tercih edilmesine dair hükümler içerse de; bu hükümlerin istisnaları da eğer bilimsel bir gereklilik mevcut ise hukuka uygun olarak kabul edilmiştir. Bu

⁷⁹ http://www.aphis.usda.gov/animal_welfare/downloads/Animal%20Care%20Blue%20Book%20-%202013%20-%20FINAL.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

nedenle hiçbir deney veya deney yöntemi kategorik olarak yasaklanmamış; deneyi yürütenlerin imtiyaz alanı değişmemiştir.⁸⁰

Deney yöntemlerinin incelenmesi bir iç mesele olarak kabul edilmiştir. Birleşik Krallık'taki Home Office'in dıştan denetiminin aksine Amerika Birleşik Devletleri deney projeleri için lisans vermez. Deneyi gerçekleştiren kurumları kendi içlerinde oluşturacakları *Institutional Animal Care and Use Committess* (IACUC) – Kurumsal Hayvan Bakımı ve Kullanımı Komiteleri ile kendi içlerinde bir denetim sağlarlar. Bu kurulda zorunlu olarak bir kişi hayvanların bakım ve korunmasına ilişkin toplum çıkarlarını temsil eder. Ancak bu kişi bile söz konusu kurumun yönetim kurulu başkanı tarafından atanacaktır. Bu kompozisyonun sonucunda hayvan savunucuları bu kurulların ilgili kurumların “lastik mühür” işlevi görerek, denetim fonksiyonlarını yerine getirmediğini ileri sürmüşlerdir. Nitekim Başmüfettişlik Dairesi, yaptığı denetimlerde bu kurulların görevlerini uygun bir şekilde yerine getirmediği şekilde rapor hazırlamıştır.⁸¹

Bunlarla beraber Hayvan ve Bitki Sağlığı Denetim İdaresi, deney ve araştırma tesislerinin koşullarını senede bir defa denetler. Bu koşulların yerine getirilmemesinin tespit edilmesi durumunda para cezası verilir. Ancak yine Başmüfettişlik Dairesinin raporuna göre bu kurum da denetim işlevini olması gerektiği gibi ifa etmemektedir. Çoğu zaman para cezalarında indirim yapılmakta ve gerekli düzeltmeler için baskıdan kaçınılmaktadır. Bu durum endüstrinin söz konusu cezaları bir caydırıcı etkendense sıradan bir iş maliyeti olarak kabul etmesine ve iş modelinde değişiklikler yapmamasına neden olmaktadır.⁸²

Bir diğer regülasyon mevzuatı 1985'te kabul edilen *The Health Research Extension Act*⁸³– Sağlık Araştırması Ek Kanunudur. Bu kanun federal bütçeden destek alan deney ve araştırma programları için uygulanır. Kapsamında Laboratuvar Hayvan Refahı Kanunnamesindeki hayvanlara ek olarak fareler ve sıçanlar da mevcuttur. Buna göre deney ve araştırma yapan kurumlar *Guide for the Care and*

⁸⁰ *Ibid.*, s. 198- 201.

⁸¹ *Ibid.*, s. 202-203.

⁸² *Ibid.*, s. 204.

⁸³ <http://history.nih.gov/research/downloads/PL99-158.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

*Use of Laboratory Animals*⁸⁴ – Laboratuvar Hayvanlarının Bakımı ve Kullanımı İçin Kılavuzdaki tavsiye ve genel ilkeleri izlemelidirler. Ancak bu kanunda etkin bir denetim yöntemi belirlenmemiştir. Milli Sağlık Kurumları Başkanlığı'nın kurduğu Laboratuvar Hayvan Refahı Kurumu bu denetimle görevlidir. Ancak denetim esas olarak deney ve araştırmayı yapan kurumun raporlarının incelenmesi ile olur ve ancak söz konusu tesislerde hukuka aykırı işlemin olduğuna dair güçlü bir şüphe oluştuğu zaman tesiste inceleme yapılır.

2. 1. 2. 2. Brezilya

Brezilya anayasası⁸⁵ açık bir şekilde devletin hayvan türlerinin soyunun tükenmesine engel olacağını ve hayvanları eziyete tabi kılan uygulamaları yasaklayacağını hükme bağlamıştır. Buna binaen Brezilya Yüksek Mahkemesi horoz dövüşü ve geleneksel öküz festivalini (bu etkinlikte tüm kasaba önceden belirlenen bir öküzü taş ve sopalarla öldüresiye döver) yasaklamıştır⁸⁶.

Hayvanların insani koşullarda kesilmesini düzenleyen 30.69/1952 sayılı kanun hükmünde kararname⁸⁷ hayvanların kesimleri sırasında mümkün olduğunca az acı çekmesini hükme bağlar. 03/2000 sayılı genelge⁸⁸ hayvanların kesimleri sırasında şoklanmasını zorunlu hale getirir ve kesimhanelerde bulunması gereken koşulları sıralar. 56/2008 sayılı genelge⁸⁹ de hayvanların refahının sağlanması konusunda tavsiyelerde bulunur. Brezilya büyük bir endüstriyel hayvancılık sektörüne sahiptir. Devlet politikaları hayvan refahı ile üretkenliğin ve kalitenin artmasını hedeflemektedir.

Hayvanların bilimsel amaçlı kullanılması ile ilgili federal kanun 2008'de kabul edilmiştir⁹⁰. Bu kanunla beraber Hayvan Deneylelerinin Denetimi Hakkında Ulusal Konsey kurulmuş ve hayvanlar üzerinde deneyler tatbik eden kurumların etik

⁸⁴ <http://grants.nih.gov/grants/olaw/Guide-for-the-care-and-use-of-laboratory-animals.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁸⁵ http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/constituicao/constituicao.htm (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁸⁶ Wagnan, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 39-40.

⁸⁷ http://www.mpba.mp.br/atuacao/ceacon/legislacao/abate/decreto_30691_1952.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁸⁸ <http://extranet.agricultura.gov.br/sislegis-consulta/servlet/VisualizarAnexo?id=12869> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁸⁹ <http://extranet.agricultura.gov.br/sislegis-consulta/consultarLegislacao.do?operacao=visualizar&id=19205> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁹⁰ http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2007-2010/2008/lei/111794.htm (Erişim tarihi: 16.6.2014)

kurullar kurması zorunlu kılınmıştır. 2009’da yürürlüğe giren kararname ile de hayvanlar üzerinde deney yapacak olan kuruluşların Hayvan Deneylelerinin Denetimi Hakkında Ulusal Konseyden izin ve lisans alması zorunluluğunu getirmiştir.

2. 1. 3. Okyanusya

Bu bölümde kıtadaki iki büyük devlet olan Avustralya (2. 1. 3. 1.) ve Yeni Zelanda’daki (2. 1. 3. 2.) durum incelenecektir.

2. 1. 3. 1. Avustralya

Avustralya federal bir ülkedir ve her eyalet hayvan hukuku ile ilgili kendi düzenlemesini geliştirmiştir. Ulusal düzeyde hayvan hukuku açısından mevzuat oldukça sınırlıdır.

Avustralya’daki ilk hayvan koruma kanunnamesi Van Dieman’s Land bölgesinde 1837’de kabul edilmiş ve bu tarihten itibaren ülkeye hayvan koruma kanunları yayılmıştır. Her eyaletin bir hayvan istismarı kanunu olsa dahi eyaletlerdeki “hayvan” ve “istismar” kavramlarının tanımlanması değişkendir. Bu kanunların yanında hükümetin atadığı resmi kurumlar, ilgili endüstrilerle inceleme ve fikir alış verişi ile “uygulama esasları” çıkartır. Bu uygulama esasları hukuken bağlayıcı değildir; ancak uyuşmazlıklarda kanunların yorumlanmasında kullanılırlar. Genel olarak hayvan istismarı kanunları hayvanlara yapılacak makul olmayan gereksiz veya meşru olmayan kötü muameleleri yasaklar.⁹¹

Diğer ülkelerden bir farklılık olarak Avustralya’da devlet destekli bir sivil toplum kuruluşu olan *Royal Society for the Prevention Cruelty to Animals* (RSPCA) Kraliyet Hayvan İstismarının Önlenmesi Derneği yerel hukukun uygulanmasında rol oynar ve uyuşmazlıklarda taraf olabilir.⁹²

Çiftlik hayvanları konusunda merkezi yönetim belli davranış ve uygulama ilkeleri yayınlar ancak bu konuda asıl yetki eyaletlere aittir. Ancak bununla beraber belli korumalar da düzenlenmiştir. Örneğin birçok eyalette batarya tavuklarının

⁹¹ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 173-174.

⁹² *Ibid.*, s. 174-175.

kafeslerinin alanı için asgari koşullar belirlenmiş; New South Wales'te domuzların kazığa bağlanması ve hayvanların yanan demirle etiketlenmesi yasaklanmış; Queensland'de sığırların kuyruklarının kesim ancak veteriner kontrolünde yapılması şartı getirilmiş; Güney Avustralya eyaletinde tüm büyük baş hayvanların kuyruklarının kesimi için bunun sağlık açısından gerekli olduğunun bir veteriner tarafından tescillenmesi şartı getirilmiştir.⁹³

Hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılmasına ilişkin *Code of Practice for the Care and Use of Animals for Scientific Purposes*⁹⁴ - Hayvanların Bilimsel Amaçlarla Bakımı ve Kullanılması Hakkında Uygulama Esasları, 2013 Ulusal Sağlık ve Tıbbi Araştırma Konseyi tarafından ilk olarak 1979'da olmak üzere düzenlenmiş son halini 2013'te almıştır. Bu belge daha sonra tüm eyaletler tarafından benimsenmiş ve ona uygun olarak mevzuat düzenlenmiştir. Bu belge de hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılması ve bakımı süresinde 3R ilkelerini benimser. Ancak yorumcular bu belgenin ağırlıklı olarak iyileştirmeye önem verdiğini, azaltmaya az değindiğini ve ikameye ise neredeyse hiç eğilmediğini söylemişlerdir.⁹⁵

2. 1. 3. 2. Yeni Zelanda

1960'ta kabul edilen *New Zealand Animals Protection Act* - Yeni Zelanda Hayvanları Koruma Kanunnamesi hayvan istismarını hayvanlara ve insanlara yapılan bir kötülük olarak ele almıştır. Kapsamı esas olarak evcil hayvanlar ve sokak hayvanlarıdır. Bu hayvanlara yapılacak kasıtlı ve kötücül istismarı yasaklar. Ancak bu kanunun istisna hükümlerinde çiftlik ve denek hayvanları kapsamdan çıkartılmıştır.⁹⁶

Ocak 2000'de yürürlüğe giren *New Zealand Animal Welfare Act*⁹⁷ - Yeni Zelanda Hayvan Refahı Kanunnamesi eski kanunu birçok açıdan modern ölçütlerle yenilemiştir. Kanunname, ev ve sokak hayvanlarının yanı sıra çiftlik ve laboratuvar

⁹³<https://www.parliament.qld.gov.au/documents/explore/ResearchPublications/ResearchBriefs/2011/RBR201114.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁹⁴<https://www.nhmrc.gov.au/guidelines/publications/ea28> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

⁹⁵ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 211-212.

⁹⁶ *Ibid.*, s. 168.

⁹⁷ <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1999/0142/latest/whole.html#DLM49664> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

hayvanlarını da kapsamına alır. Kanunun amacının hayvanların fiziksel, sağlık ve davranışsal ihtiyaçlarının korunması olduğu belirtilmiştir. Bu ihtiyaçlar da hayvan refahı konusunda uluslararası bildirimlerde kabul edilmiş olan beş özgürlük çerçevesinde tanımlanmıştır. Bunlar kanunda, uygun ve yeterli su ve besin, uygun barınak, normal davranış kalıplarını göstermesi için imkan; makul olmayan veya gereksiz acı veya eziyet ihtimalini asgari düzeye indirecek şekilde fiziksel muamele, her türlü ciddi yaralanma ve hastalıktan korunma veya bunların oluşması halinde çabuk tedavi sağlanması olarak tanımlanmıştır.

Yeni Zelanda hayvan hukukundaki bir diğer farklılık iddia makamına tanıdığı ispat kolaylığıdır. Birçok ülkenin hayvan istismarı veya hayvanları koruma kanunda hukuka aykırılığın ispatı için genel veya özel kastın ispatı gerekmektedir. Bu durum birçok davada iddia tarafını zor durumda bırakmaktadır. Yeni Zelanda hukuku ise hayvan istismarını objektif sorumluluğa bağlamıştır. Buna göre yukarıda belirtilen gereklilikleri sağlayamadığı ispat edilen bir kişi kasıt veya taksir aranmaksızın kanunu ihlal etmiş olur.⁹⁸

Çiftlik ve evcil hayvanlar için yukarıda belirtilen beş refah şartının daha belirli hale getirilmesi için Tarım Bakanlığının oluşturduğu Ulusal Hayvan Refahı Danışma Kurulu kılavuzlar yayınlamıştır. Bu kılavuzlar asgari standartlara uymamak kendi başına hukuka aykırılık oluşturmaz ancak soruşturma açısından temel alınabilir.⁹⁹

Laboratuvar hayvanlarına ilişkin 3R ilkesi benimsenmiştir. Ancak kanunnamenin bilimsel deneyler açısından getirdiği en büyük yenilik insansı maymunların bilimsel deneylerde kullanılmasını yasaklamasıdır. Bu düzenleme hayvan refahından öte belli tipte eylemlerin kategorik olarak yasakladığı için hayvan refahından ziyade hayvan hakları düzeyinde bir düzenlemedir.¹⁰⁰

Bu kanunnameye göre deney veya araştırma yapacak kurumlar kendi bünyelerinde hayvan etiği kurulları oluşturmalıdır. Bunların en az bir üyesi Yeni Zelanda Veterinerler Birliğinden, bir üye onaylanmış hayvan refahı örgütlerinden, bir üye de yerel yönetimden seçilmelidir. Bu kurul da en az beş senede bir dışarıdan

⁹⁸ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 170-171.

⁹⁹ *Ibid.*, s. 87-88.

¹⁰⁰ *Ibid.*, s. 21.

teftiş edilmelidir. Bu sayede belli bir şeffaflık ve denetime açıklık sağlamak amaçlanmıştır.¹⁰¹

2. 1. 4. Asya

Bu bölümde öncelikle dünyada ekonomik ve siyasi anlamda yükselen bir devlet olan Çin Halk Cumhuriyeti (2. 1. 4. 1.), aynı nitelikte diğer büyük bir devlet olan Hindistan (2. 1. 4. 2.), dünyanın üçüncü büyük ekonomisi olan Japonya (2. 1. 4. 3.) ve İslam Hukuku (2. 1. 4. 4.) incelenecektir. İslamiyet'in çıkış coğrafyası olan Arabistan yarımadasının ve Müslümanların önemli bir çoğunluğunun Asya kıtasında yer almasından dolayı İslam hukuku bu bölüme alınmıştır.

2. 1. 4. 1. Çin Halk Cumhuriyeti

Dünyanın en büyük nüfusuna ve dünyanın en büyük ikinci ekonomisine sahip olan Çin Halk Cumhuriyeti hayvan refahı konusundaki hukuki düzenlemeler konusunda fazla ilerleme kaydetmemiştir. Halen hayvan istismarı konusunda bir kanun yoktur. 2009'da yasama meclisine sunulan bir kanun taslağı her ne kadar belli korumalar ve yasaklamalar getirirse dahi bu kanun yasallaşmamıştır.¹⁰²

Hayvanların deneylerde kullanılmasına ilişkin olarak Bilim ve Teknoloji Bakanlığı, Laboratuvar Hayvanlarının İnsani Muamelesi Hakkında Yönlendirici Mütalaayı yayınlamıştır. Çin hukukunda bu mütalaalar bakanlıkların genelgeleri olarak hukuk gücüne sahiptirler. Bu düzenleme ile Çin Halk Cumhuriyeti, karşılaştırmalı hukuktaki birçok düzenlemeyi kendi hukukuna almıştır. Metinde açık bir şekilde 3R ilkeleri benimsenmektedir. Hayvanlar üzerinde deney gerçekleştirecek olan kurumların bakanlıktan lisans alması ve kendi bünyelerinde etik kurullar kurması şartı getirilmiştir. Denek hayvanların kendi doğal davranış kalıplarını gösterebilecekleri şartlar, yeterli ve uygun besin, su ve barınak sağlanmalıdır. Mütalaada ayrıca deneylerde hayvanların çekeceği acının "insani bir son noktası" olması gerektiği ve bu noktada deney sürecinin sonlandırılması gerektiği belirtilmektedir. Hayvanların deney sırasında anestezi ile uyuşturulmaları ve eğer

¹⁰¹ <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1999/0142/latest/whole.html#DLM49664> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁰² Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 30.

deney sonunda hayvanın yaşama ihtimali yoksa da acısı dindirilecek şekilde ötenazi yapılması önerilmektedir.¹⁰³

Bu düzenleme denek hayvanlarının refahı açısından önemli bir gelişme olmakla beraber bu ülkedeki hayvan fiyatlarının ve diğer maliyetlerin düşük olması ile diğer ülkelerdeki hayvan refahı düzenlemelerinin ve uygulanmasının kısıtlayıcılığı nedeniyle büyük ilaç firmaları artan bir oranda Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki deney merkezlerini kullanmaya yönelmektedir. Bu nedenle günümüzde ve gelecekte Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki hayvan deneylerinin ve kullanılan hayvanların giderek artacağını öngörülmektedir.¹⁰⁴

2. 1. 4. 2. Hindistan

Hindistan anayasasında hayvanlara dair hükümler oluşturan nadir ülkelerden biridir. Hindistan anayasasının vatandaşların ödevlerini düzenleyen 51. maddesi Hindistan'ın her vatandaşının ormanlar, göller, akarsular ve vahşi yaşam dâhil olmak üzere doğal çevreyi koruma ve iyileştirmek ile canlı varlıklara şefkat gösterme temel ödevine sahip olduğunu söyler¹⁰⁵. Yine anayasanın 48. maddesi¹⁰⁶, devletin tarım ve hayvancılığı modern ve bilimsel bir şekilde düzenleyeceğini ve özellikle inek, buzağı ve diğer süt veren, yük taşıyan büyükbaş hayvanların korunmasını, durumlarının iyileştirilmesini sağlayacağını ve kesimlerinin engelleyeceğini belirtir. Yine aynı maddede devletin çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile ülkenin ormanları ve doğal yaşamının muhafazasını sağlamaya çaba göstereceği hükme bağlanır.

Hindistan'daki hayvan hukukunun ana hukuk düzenlemesi 1960 yılında çıkarılan *Prevention of Cruelty to Animals Act*¹⁰⁷ – Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesidir. Bu kanunun ilk çıkışı ile beraber Hindistan'ın yavaş yavaş süreci nedeniyle sorunlara cevap verememiş, iki sene sonra bu kanunun uygulanması ve etkinliğini arttırmak amacıyla Hindistan Hayvan Refahı Kurulu oluşturulmuştur.¹⁰⁸

¹⁰³ *Ibid.*, s. 207-208.

¹⁰⁴ *Ibid.*, s. 209.

¹⁰⁵ [http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss\(8\).pdf](http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss(8).pdf) (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁰⁶ [http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss\(7\).pdf](http://lawmin.nic.in/olwing/coi/coi-english/Const.Pock%20Pg.Rom8Fsss(7).pdf) (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁰⁷ <http://www.envfor.nic.in/legis/awbi/awbi01.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁰⁸ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 34.

Bu kanunname hayvanların çiftliklerde yetiştirilmesi, nakliye edilmesi ve kesilmesi ile ilgili de ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Hayvanlar türlerine göre ihtiyaç duydukları hareket alanı, su ve yiyecek düzenlenmiştir. Nakliyat sırasında hayvanların türlerine göre kafes ve vagonlarının asgari genişlikleri belirtilmiştir. Kesim sırasında hayvanların gebe olmaması, üç aylıktan ufak yavrularının olmaması ve en az üç aylık olmaları gibi sınırlamalar getirilmiş; kesim sırasında şoklanma şartı öngörülmüş; bir kesimhanede olması gereken bölümler kanunda sıralanmıştır.

Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesi ayı, maymun, kaplan, panter ve aslanların eğitilmelerini ve gösterimlerde kullanılmalarını özel olarak yasaklar. Diğer tüm hayvanların da eğlence amaçlı kullanımı için kayıt altına alınmaları şartı getirilmiştir.

Hayvan İstismarının Önlenmesi Kanunnamesi, merkezi hükümetin hayvanlar üzerinde yapılan deney ve araştırmaları düzenlemek için bir komite kurmakla yetkilendirmiştir. Bu komitenin görevi deney ve araştırmalar sırasında hayvanların çektiği gerekli olmayan acı ve eziyeti önlemektir. Komite, 1968 ve 1998’de belli kurallar koyarak hayvanlar üzerinde yapılan deney ve araştırmaları düzenlemiştir. Hindistan hayvan hukuku İngiliz ve Amerikan sistemlerinin karması şeklindedir. Bir araştırma kurumu ya merkezi komiteden ya da kendi kuracağı Kurumsal Hayvan Etik Komitesinden izin almalıdır. Kurumsal Etik Komitesinde en bir kişi kurum dışından merkezi hükümetin göstereceği adaylardan, en az bir kişi de “bilim adamı olmayıp toplumsal olarak duyarlı” adaylar arasından seçilmelidir. Hindistan hayvan hukuku yapılacak deneyler için belli ilkeler belirlemiştir. Buna göre yapılacak deney hak bir gerekçe olmaksızın zaten bilinen bir sonucun yeniden tekrarı olmamalıdır. Hayvanlar deneyin öncesi ve sonrasında uygun koşullarda bakım ve tedavi görmeli; deney sırasında beklenmedik ve olağanüstü bir acı çektiklerinde deney sona erdirilmeli veya başka imkân kalmadı ise acısız bir şekilde hayvan öldürülmelidir.¹⁰⁹

Ancak birçok araştırmacı bu düzenlemelerin gerçekte pek bir etki doğurmadığını ileri sürmektedir. Bilimsel deneyler çoğu zaman kapalı kapılar ardında gerçekleştirildiği ve devletin denetim araçları ve kurumlarının çok etkin

¹⁰⁹ **Ibid.**, s. 209-210.

olmadığı için bilimsel deneylerde kullanılan hayvanlar hukuktaki korumalardan yararlanamıyor gözükmektedir.¹¹⁰

Kanunun en büyük eksikliği yaptırımların oldukça zayıf olarak düzenlenmesidir. Para cezaları 10 Rupı ile 1000 Rupı¹¹¹ arasındadır, bazı ciddi ihlaller için üç aylık hapis cezası düzenlenmiştir ancak bu da para cezasına çevrilebilir.

Hindistan'ın ineklerle olan kültürel, dini ve manevi ilişkisi oldukça karmaşıktır. Hinduizm ve Hindistan'ın kültürel altyapısı hukuka da yansımıştır. Anayasanın 48. maddesi devletin tarım ve hayvancılığı modern ve bilimsel bir şekilde idare edeceğini belirtirken aynı zamanda özel olarak devletin hayvan soylarını korumak ve geliştirmek; inek, buzağı ve diğer büyükbaş hayvanların kesimini önlemek için adımlar atacağını söyler. Gerçekten de Kerala ve Batı Bengal dışındaki eyaletlerde inek kesimi yasaktır. Eti için beslenmeyen ineklerin de bakımı için daha yüksek refah seviyeleri öngörülmüştür.¹¹²

2. 1. 4. 3. Japonya

Japonya hayvan refahı ile ilgili Hayvanların Korunması ve Denetimi Hakkında Kanunu¹¹³ 1973'te Kraliçe Elizabeth'in ülkeye ziyaretine denk gelecek şekilde çıkartmıştır. Bu kanunun amacı esas olarak insanların menfaatlerinin hayvanların menfaatlerinin de bir parça dikkate alınarak dolaylı bir şekilde korunmasıdır. Ancak yine de hayvanlara eziyeti bir yaptırıma bağlayarak ilerleme gerçekleştirmiştir. Bununla beraber bu kanun nadiren etkin olmuş ve uygulanmıştır. Bu sorunların doğrultusunda 1999'da Japonya kanununda belli değişiklikler yapmıştır. Kanunun ismi Hayvanların İnsani Muamelesi ve İdaresi Hakkında Kanun¹¹⁴ olarak değiştirilmiştir. Cezalar arttırılmış, idareye soruşturma açısından görevler verilmiş ve kanunun retoriği daha çok hayvanların doğrudan korunmasına yönelmiştir. 2005 yılında da kanunun bir kısmı daha değişikliğe uğramıştır. Mevcut kanun amaç bölümünde bu kanunun "vatandaşlar arasında hayvan refahı ruhunun geliştirilmesi ve

¹¹⁰ *Ibid.*, s. 211.

¹¹¹ 1000 Rupı yaklaşık 35 Türk Lirası değerindedir.

¹¹² *Ibid.*, s. 83-84.

¹¹³ http://www.env.go.jp/en/laws/nature/act_wm_animals.pdf (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹¹⁴ <http://www.alive-net.net/english/en-law/L2-full-text.html> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

yaşam, barış ve arkadaşlık duygularının gelişmesine katkıda bulunmayı” amaçladığı belirtilmektedir.

Kanunun genel yaklaşımı hayvanlara verilen gereksiz zararları engellemektir. Kanun, özellikle çiftlik ve laboratuvar hayvanların dışındaki hayvanları üreten işletmelere özel sorumluluklar getirmiştir. Buna göre bu işletmeler bağlı olacakları yerel idari birim tarafından tescil edilmeli ve Çevre Bakanlığının hayvanların sağlığı ve güvenliği hakkında çıkardığı tüzükteki standartlara uymalıdır.

Hayvanların bilimsel deney ve araştırmalarda kullanılmasına ilişkin 3R ilkeleri açıkça benimsenmiştir. Bu kanunda özel olarak acının azaltılması unsuru güçlendirilmiş; bu konuda Çevre Bakanlığı’nın öngöreceği standartlara uyulmasına dair bir hüküm daha vardır. Çevre Bakanlığı da 2006’da Laboratuvar Hayvanlarına ve Acının Giderilmesine Dair Özen ve İdare Standartları başlıklı regülasyonu yürürlüğe koymuştur.¹¹⁵ Diğer iki ilke ile ilgili özel bir düzenleme ve yaptırım öngörülmemiştir. Bu konuda öz-denetim yaklaşımı benimsenmiş; kurumların kendi içlerinde bu ölçütleri belirlemesi kabul edilmiştir. Yani bu hükümler bir nevi tavsiye niteliğindedir. Bu konular ile ilgili Japonya Bilim Konseyi de belli ana esaslar belirlemiştir. Ancak bu esaslara uyma zorunluluğu yoktur; Konseyin de zorlayıcı bir gücü de mevcut değildir. Etik komitelerin kurulması da zorunlu değildir ve merkezi bir kurum tarafından düzenli denetim öngörülmemiştir. Bununla beraber hayvanlar üzerinde deney yapan birçok kurum Japon Bilim Konseyinin öngördüğü esaslar doğrultusunda etik kurullar oluşturmuştur. Ancak bu etik kurulların yapısı ve kompozisyonu da doğaları gereği hayvan refahının korunması açısından zayıftır.¹¹⁶

Kanuna göre hayvanlarla ilgili tüm durumlarda hayvanların nedensiz yere öldürülmesi veya yaralanması yasaktır. Bunun yaptırımını bir yıla kadar hapis ve zorla çalıştırma veya bir milyon Yene kadar para cezası öngörülmüştür.

2. 1. 4. 4. İslam Hukuku

¹¹⁵ <http://altweb.jhsph.edu/wc6/paper179.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹¹⁶ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 205-6.

İslam hukukunun dört kaynağı vardır. Bunlar Kur'an-ı Kerim, sünnet, icmâ ve kıyastır. Hayvanlarla ilgili kurallar Kur'an-ı Kerim ve sünnet kaynaklarında mevcuttur.

Kur'an-ı Kerim'de insanın ve hayvanın sudan yaratıldığı bildirilerek, tüm canlı varlıklar arasında başlangıçtan gelen bir bağlantıdan söz edilmektedir. Ancak kutsal metinlerin genelinde asıl hitap edilen kitleye uygun olarak insan merkezci bir yapı vardır. Allah, tüm hayvanları kendisine en yakın varlık olarak bildirdiği insanın faydası, menfaatleri için yaratmıştır. Ancak hayvanların nedensiz öldürülmeleri ve hayvanlara eziyet etmek yasaktır. Eti, sütü ve gücünden yararlanan hayvanlara karşı merhamet duyulması ve onlara acı çektirilmemesi Kur'an-ı Kerim'de çeşitli hükümlerle ortaya konulmuştur. Kur'an'ı Kerim'de hayvanlar; insana yardımcılık dışında, av, kurban ve dolayısıyla besin materyali, iyilik ve kötülük simgesi; Allah tarafından verilen ceza ya da ödül aracı; sosyal konum, askeri ve ekonomik güç göstergesi; ama tüm bunların ötesinde Allah'ın yaratıcılığının çok renkli örnekleri ve insana verilen değerlerin bir sonucunu sembolize etmektedirler.¹¹⁷

Tüm bunlara ek olarak, İslâm peygamberinin hayvan sevgisi ve hayvan refahına yönelik sözleri (hadis) ve yaşama biçimi, Kur'an da bildirilen hükümlere oranla çok daha güçlü ve canlıdır. Oldukça dindar bir kişi bir kediyi beslemediği için peygamber tarafından kınanmıştır. Başka bir kişi ise bir köpeğin susuzluğunu gidermek için kuyudan su taşıdığı için önceki günahlarına rağmen cennetle ödüllendirileceği vaat edilmiştir.¹¹⁸

Hayvanların kullanılması ve öldürülmesi genel olarak insanlara bir hak olarak verilse de Kur'an-ı Kerim'de ideal düzeni ifade eden cennet tasvirlerinde insanların hayvanları kullandığı görülmemektedir.

Özel bir konu olarak eti için kesilen hayvanların Müslümanların yemesi için uygun olması için belli şartlar öngörülmüştür. Buna göre hayvan kesilmeden önce rahat ettirilmeli, iyi bakılmalı, korkutulmamalıdır. Hayvanı kesecek kişi Müslüman

¹¹⁷ Altan Armutak, "İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları", **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, Sayı 34 (1), 2008, s. 63-64.

¹¹⁸ Raoutsı Hadj Eddine Sari Ali, "İslam", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 148.

olmalı, hayvanı kıbleye döndürmeli ve kesim anında “Bismillah Allah-u Ekber” demeli ve boynundaki iki atar damarı kesmeli ve kanı akıtılmalıdır. Bu süreçte hayvanın mümkün olduğunca az acı çekmesi sağlanmalıdır. Bu kesim tekniği o dönemki şartlar düşünüldüğü zaman hayvan refahı açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

Günümüzde hayvanların kesimden önce şoklanması teknolojik olarak mümkündür ancak helal kesim tekniği açısından şüpheli olduğu için Müslüman ülkelerde kullanılmamaktadır. Şoklanma sırasında hayvanın ölmesinden veya kanının az akmasından çekinilmektedir. Diyanet işleri başkanlığı hayvanların bayılmasını sağlayacak yöntemleri caiz olarak kabul etmekte; ancak beyin ölümünü yaratma riski olan şoklamayı caiz olarak kabul etmemektedir.

Kurban bayramı da hayvanlar açısından olumsuz bir durum olarak yorumlanabilir. Ancak bu durum diğer ülkelerdeki rutin tüketimden çok farklı değildir. Bununla beraber kurban bayramında hayvan kesmenin bir ibadet olarak görülmesi de tartışmalıdır. Prof. Dr. Hüseyin Hatemi hayvan kesmenin kurban bayramında bir gereklilik olmadığını; bunun yerine sadaka verilmesinin yeterli olduğunu belirtmiştir. Kurban kesmek ancak bir toplumsal yardım vesilesi olarak görülmelidir. Bunun dışında kutlama, ödüllendirme, şölen şeklinde kurban kesilmesi doğru değildir.¹¹⁹

Günümüzde İslam hukukunu benimsemiş olan devletlerin hayvan refahı ve haklarını koruma amacıyla kapsamlı düzenleme ve idari hamleler yaptığı görülmemektedir. Bu olumsuz tabloda bu ülkelerin ekonomik ve siyasi istikrarsızlıkların asıl etken olduğu düşünülebilir.

2. 1. 5. Uluslararası Hukuk

İnsanların hayvanlar ile olan ilişkisinin aynı zamanda küresel bir boyutu da mevcuttur. Belli hayvan türlerinin nesli tükenme tehlikesi altındadır. Bunların dünyadan yok olması tüm ekosistemi etkileme riskini doğurur. Küresel ısınma genel anlamda çevresel kirlilik ve zarar doğurduğu gibi hayvan türlerine de zarar

¹¹⁹ İsmet Sungurbey, **Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarla**, İstanbul: Kent Baskı, 1999, s. 1089-1090.

vermektedir. Endüstriyel hayvancılıkta, bilimsel deneylerde kullanılan birçok hayvan ülkeler arasında alınıp satılmaktadır. Nesli tükenmekte olan hayvanların da ticareti yapılmakta, bir ülkede ortaya çıkan talep diğer bir ülkede o hayvanın avlanması ve popülasyonunun azalmasına neden olabilmektedir. Evcil hayvanlardan egzotik olanlara kadar birçok hayvan türü de hayvan ticaretinin konusudur. Birçok deniz canlısı ve kuş birçok ülkenin sınırları ve karasuları arasında hareket eder ve bunların avlanmaları birden fazla ülkeyi ilgilendirir. Tüm bu sorunların ilgilileri ve zarar görenleri tek bir devlet olmadığı için hayvan hukukunun uluslararası boyutu da ortaya çıkmaktadır.

Bu bölümde *Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna* (CITES) - Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme (2. 1. 5. 1.), Dünya Ticaret Örgütü (2. 1. 5. 2.) ve Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonundaki (2. 1. 5. 3.) durum incelenecektir.

Hayvan hukuku konusundaki tartışmalarda “Hayvan Hakları Evrensel Beyannamesi¹²⁰” (1978) sıkça dile getirilmektedir. Ancak dikkat edilmelidir ki bu belge, uluslararası hukuk bakımından *hukuk* niteliği taşımamaktadır. Bu nedenle bu bölümde bu beyanname incelenmeyecektir. Uluslararası hukukun beş kaynağı vardır. Bunlar; uluslararası antlaşmalar, uluslararası teamül, uluslararası hukukun genel ilkeleri ve bilimsel görüşler ile uluslararası mahkemelerin içtihatlarıdır. Bu beyanname hiçbir kaynağın koşullarını sağlamamaktadır. Ancak amaçlandığı üzere Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda kabul edilmesi durumunda bile bir antlaşma olmayacağından ancak bağlayıcı olmayan bir uluslararası belge olacaktır. Ancak bu belgeye uyulması doğrultusunda devletler uygulamaları ile uluslararası teamülün şartlarını gerçekleştirdiği takdirde bir hukuk kaynağı olarak görülebilir. Ancak böyle bir durumdan bahsetmek günümüzde mümkün değildir. Bir diğer husus ise belgenin bir *tasarı* olmasıdır. Çeşitli sivil toplum ve düşünce kuruluşları farklı yorum ve görüşlerle kendi tasarılarında yer vermiş, değişiklikler yapmıştır. Son olarak, bu beyannamenin başlığının İngilizceden Türkçeye yanlış bir şekilde çevrildiğini de belirtmek gerekir. Beyannamenin orijinal başlığı *Universal Declaration of Animal Welfare* olduğundan, Türkçeye “Hayvan Refahı Evrensel Beyannamesi” olarak

¹²⁰ <http://www.cwrl.utexas.edu/~bump/Universal%20Declaration%20of%20Animal%20Rights.htm>
(Erişim tarihi: 16.6.2014)

çevrilmesi gerekir. İçeriği itibariyle bu beyanname bir hayvan hakları savunusu değil; bir hayvan refahı savunusudur. Hayvanların dokunulmaz haklarının olmasını ileri sürmekten ziyade temel menfaatlerinin korunması ve çektikleri eziyetin önlenmesini hedeflemektedir. *Universal Declaration of Animal Rights* başka bir beyanname değildir; Birleşmiş Milletler düzeyinde hakkında herhangi bir girişim olmamıştır. Yeknesak bir metin olmaktan ziyade birçok grup kendi beyannamesini ilan etmiştir. Bu metinler hayvanlara haklar atfetmekte ve daha radikal bir dil kullanmaktadır. Ancak bu metinler muhtemelen taleplerinin fazla radikal olmasından dolayı hayvan hukuku tartışmalarında (özellikle Türkiye’de) pek ileri sürülmemektedir.

2. 1. 5. 1. CITES

Convention on the International Trade in Endangered Species of Wild Flora and Fauna (CITES)¹²¹ - Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme, nesli tehlike altında olan hayvan ve bitki türlerinin korunmasını amaçlayan bir uluslararası antlaşmadır. CITES’in kapsamında otuz üç binden fazla bitki ve hayvan türü vardır. 179 ülke antlaşmaya taraftır. Koruması altında olan 33000’den fazla hayvan ve bitki türü vardır. Antlaşma esas olarak türü tükenme tehlikesi altında olduğu belirlenmiş hayvan ve bitki türlerinin uluslararası ticaretini düzenler.

CITES’in ilk olarak kabulü 1973’de Washington’da olmuştur. Bu antlaşma ile ilk defa uluslararası anlamda hayvan ve çevre hukuku açısından bir kaynak ortaya çıkmıştır. Uluslararası topluluk ilk defa hayvanların yaşamlarının korunmasına dair kolektif bir endişe ve ilgi ifade etmişlerdir.

Görülmelidir ki, hayvanların avlanması ve kullanılması sadece yerel düzlemde gerçekleşmez. Birçok hayvan bir ülkede avlanıp ele geçirilerek başka bir ülkedeki talebe cevap vererek ihraç edilir. Bu nedenle bu arz ve talebin kolektif olarak düzenlenmesi ve kontrol altına alınması gerekir. Aksi takdirde tek bir ülkede konulacak kurallar diğer ülkelerin işbirliği olmaksızın pratikte bir sonuç vermeyecektir. Örneğin fildişi, kaplan ayağı gibi egzotik ürünler veya şempanze,

¹²¹ <http://www.cites.org/sites/default/files/eng/disc/E-Text.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

leopar, panda gibi ilgi çeken hayvanlara özellikle gelişmiş ülkelerde büyük talep mevcuttur. Bu nedenle bu hayvanların neslinin tükenme riskine karşın büyük bir ekonomik teşvik mevcuttur. Bu ekonomik çıkar çatışmalarının önünü ancak uluslararası işbirliği alabilir. Bu temel yaklaşım CITES tarafından benimsenmiştir.¹²²

CITES çeşitli hayvan ve bitki türlerini üç adet ekte listeler. Birinci ekte türü tükenmekte olduğundan katı düzenlemelere tabi olan hayvan türleri vardır. Bunların ticaretine ancak olağanüstü koşullarda izin verilmelidir. Birinci ekteki hayvanlara şempanze, panda ve kaplanı örnek gösterebiliriz. İkinci ekte “hayatta kalmalarına aykırı uygulamaları önleyici katı düzenlemeler uygulanmaz ise türü tehdit altına girebilecek” türler vardır. Bunlara hipopotam, Amerikan timsahı ve yeşil papağanı örnek verebiliriz. Üçüncü ekte ise türü tehdit altında olmasa dahi ticaretinin sınırlanmasından fayda görecektür türler vardır. Bunlara denizaygırı, kral akbaba ve kuzey Afrika ceylanını gösterebiliriz. Üçüncü eke bir devlet tek taraflı olarak belli türleri koyarak diğer devletlerin işbirliğini talep edebilir.

Ek I'deki hayvanların ticareti için koşullar oldukça sıkıdır. İhracat ve ithalat izni gereklidir; söz konusu ticaretin asıl amacı kar olmamalıdır. Nakliyat süresi içerisinde hayvanların sağlığı ve güvenliğinin sağlanması gerekir. Ek II'deki koşullar daha az katıdır. İhracat izni gereklidir ancak ithalat izni aranmaz. İhracat izni veren devlet; hayvanın ticaretinin türün neslinin devamını olumsuz etkilemeyeceğini, yasal yollardan elde edildiğini ve nakliyat zarar riskinin asgari düzeyde olup olmadığını araştıracaktır. İthalat izni öngörülmediği için ithal edilen ülke hayvanın ticari amaçla ithal edilip edilmediğini araştırır. Ancak giriş yapılan ülkenin bilim makamları hayvan ticaretinin hayvanın neslini tehlikeye atıp atmadığını; idari makamlar da hayvanın nakliyat sırasında sağlığı ve güvenliğinin sağlanıp sağlanmadığını araştırarak bir lisans verir. Ek III'teki ticaret koşullarında ihracat izni için söz konusu hayvan ticaretinin hayvan neslini tehlikeye sokup sokmayacağı araştırılmaz; sadece hayvanın hukuka uygun şekilde elde edilip edilmediği ile nakliyat sırasında sağlık ve güvenliğinin sağlanıp sağlanmayacağı araştırılır. İthal edilen ülke de sadece ihracat izni ile menşe belgesini arar.

¹²² Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 284-285.

Antlaşmada değişiklikler yapılması ve antlaşmanın uygulanması hakkında görüşmek için her iki ya da üç senede bir Taraflar Toplantısı düzenlenir. Antlaşmada değişiklik yapılması için üçte ikilik bir çoğunluk aranır. Ek I ve Ek II'ye yeni hayvan türlerinin eklenmesi veya çıkarılması için de nitelikli çoğunluk aranmaktadır.

CITES'in yönetim kurulu düzenli olarak raporlar hazırlar. Taraflar düzenli olarak eklerde listelenmiş olan hayvanların durumu ve yürütülen projelerle ilgili belgeleri sunmakla yükümlüdür. Yönetim kurulu bu bilgiler ışığında belli yaptırımlar uygulayabilir. Sözleşmeye uygun hareket etmeyen devletler ile ticaret yapılmamasını tavsiye edebilir.

CITES, hayvanları korumaya yönelik uluslararası boyutta bir hukuk kaynağı olması bakımından oldukça orijinal ve önemlidir. Neredeyse dünyadaki tüm ülkelerin işbirliği ve koordinasyonu ile yürütüldüğü için de farklıdır. Hayvanların refahı için de belli bir seviyede endişe ve ilgiyi de içerir.

Diğer bir yandan CITES'in ekolojik çeşitliği koruma hedefi nedeniyle asıl hedefinin hayvanların refahı veya hayvan hakları olduğu da tam olarak söylenemez. Bir diğer sorun CITES'in uygulanmasında yaşanan zorluklardır. Bu antlaşmaya uygun davranmaya tarafları zorlayacak bir üst kurum yoktur. Yönetim kurulu yaptırım olarak genellikle sadece ticaret yapmama tavsiyesinde bulunur. Bir diğer problem ise türü tehlikede olan hayvanların önemli bir kısmının ekonomik ve siyasi anlamda zayıf ülkelerde olmasından kaynaklanır. Bu ülkeler her ne kadar CITES'a uygun davranma iradesinde olsalar dahi ellerindeki kaynaklar buna imkan vermediği ve CITES'in bu devletlere yardım ve destek enstrümanları oldukça sınırlı olduğu için arzulan hedeflere ulaşmak kolay olmamaktadır.¹²³

2. 1. 5. 2. Dünya Ticaret Örgütü

İkinci Dünya Savaşından sonra serbest ticaret ve ticarin adil, karlı ve belli kurallara bağlanması konusunda uluslararası ekonomik işbirliği oluşturma amacıyla 1948'in Ocak ayında yirmi üç devlet Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasını kabul etmişlerdir. Bu anlaşma, küresel ekonominin temel kurallarını

¹²³ **Ibid.**, s. 287-290.

ortaya koymuştur. Dünya Ticaret Örgütü de daha geniş kapsamlı bir katılım ve daha ayrıntılı kurallar ile 1995'in Ocak ayında kurulmuş ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasının halefi olmuştur. 157 ülkenin taraf olduğu bu organizasyon kendi iddiasına göre dünyadaki uluslararası ticaretin yüzde doksan yedisini kendi kuralları ile düzenlemektedir.

Hem Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması hem de Dünya Ticaret Örgütü üç ana ilke üzerinde kurulmuştur. Bunlardan birincisi “En Çok Kayırılan Ülke Yükümlülüğü”dür. Buna göre taraf devletler farklı ülkelerin ticaretini yaptığı benzer mallar arasında ayrımcılık yapamazlar. Başka bir deyişle, taraf bir devlet başka bir devletin bir malına tanıdığı belli bir avantajı derhal ve koşulsuz olarak diğer devletlere de tanımak zorundadır. İkinci ana kural “Ulusal Muamele Yükümlülüğü”dür. Buna göre taraf devletler ulusal ürünlerini korumacı bir politika gütmemelidir; yabancı ürünlere karşı ayrımcı davranmamalıdır. Üçünü ana kural “Nicel Sınırlama Yasası”dır. Buna göre taraf devletler ticareti düzenlerken ithalat ve ihracata dair yasaklar, kotalar veya lisans uygulamalarından kaçınmalıdır. Tüm bu üç ilke ülkeler arasındaki serbest ticaretin genişlemesini ve derinleşmesini hedeflemektedir.¹²⁴

Hayvanlar neredeyse tüm ülkelerde hukuken bir mal olarak tanımlandığı veya muamele gördüğü için Dünya Ticaret Örgütünün hükümlerine tabiidir. Bu durum hayvanlar açısından belli olumsuz sonuçlar doğurmaktadır.

Hayvanların refahının korunduğu veya eziyet verilmediği endüstrilerin sonuç ürünü ile bu korumaların sağlanmadığı endüstrilerin sonuç ürünleri arasında bir fark yoktur veya çok azdır. Bu nedenle her iki durumda da “benzer” bir ürün elde edilmektedir. Bunun sonucunda da eğer bir devlet hayvan refahına aykırı bir ürün aleyhine bir ticaret sınırlaması getirmesi durumunda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarına aykırı sonuçlar doğabilir. Örneğin serbest-dolaşım yumurtası ile batarya tavuğu yumurtası arasında ürün açısından bir fark yoktur. Bir devlet kendi insani yöntemlerle üretim yapan endüstrisini korumak veya hayvan refahına aykırı olan bir

¹²⁴ Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 298-299.

endüstriye izin vermemek için ticarete müdahale etmesi Dünya Ticaret Örgütü'nün kuralları ile ters düşer.¹²⁵

Aynı durum hayvanlar üzerinde denenmiş kozmetik ürünler için de geçerlidir. Örneğin Avrupa Birliği içerisinde hayvanlar üzerinde denenmiş kozmetik ürünlerin üretilmesi yasak olmasına rağmen bu ürünlerin ithal edilmesi tamamen yasaklanamamıştır. Hayvan kürkleri ile ilgili olarak da Avrupa Birliği hayvanların avlanması sırasında büyük acı ve eziyet veren kapanların Avrupa Birliği sınırları içerisinde kullanılmasını ve bu yöntemle avlanan hayvanların ithalatını yasaklamıştır. Ancak Kanada ve Amerika Birleşik Devletleri bu sınırlamaya itiraz etmiştir. Uyuşmazlık kurulu bir karar almamıştır çünkü taraflar kendi aralarında çözüme ulaşmıştır. Avrupa Birliği geri adım atarak ticaret sınırlamalarının önemli bir kısmını kaldırmıştır.¹²⁶

Bu sorunlar Dünya Ticaret Örgütü'nün uyuşmazlık çözümü kurulunda Tuna-Dolphin I ve II ile Shrimp-Turtle I ve II uyuşmazlığında ortaya çıkmıştır. Tuna-Dolphin davasında Amerika Birleşik Devletleri, Deniz Memelilerini Koruma Kanunnamesi ile kendi egemenlik alanındaki balıkçıların orkinos balığı avlamak için geniş ağlar kullanmasını yasakladığı gibi bu yöntemle avlanan orkinosların ithalatını da yasaklamıştır. Bu yöntemle orkinos balıklarının avlanması sırasında memeli bir deniz canlısı olan birçok yunus da ölmektedir. Meksika (Tuna-Dolphin I davası) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Hollanda (Tuna-Dolphin II davası) Dünya Ticaret Örgütünde Amerika Birleşik Devletlerine karşı uyuşmazlık yoluna başvurmuşlardır. Uyuşmazlık kurulu her iki davada da Amerika Birleşik Devletleri'nin getirdiği bu ticaret sınırlamalarını Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarına aykırı bulmuştur.¹²⁷

Shrimp-Turtle I ve Shrimp-Turtle II uyuşmazlıklarında Amerika Birleşik Devletleri bu sefer karides avlanması sırasında ağlarda ölen kaplumbağaları korumak için özel bir ağ tipinin kullanılmasını zorunlu hale getirmiş ve ithal edilen karideslerin bu teknoloji ile avlandığının kanıtlanmasını şart koşmuştur. Bu sınırlama

¹²⁵ **Ibid.**, s. 307-309.

¹²⁶ **Ibid.**, s. 304-305.

¹²⁷ http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis04_e.htm (Erişim tarihi: 16.6.2014)

konusunda da Dünya Ticaret Örgütü, Amerika Birleşik Devletlerinin antlaşma yükümlülüklerine aykırı davrandığı sonucuna ulaşmıştır.¹²⁸

2. 1. 5. 3. Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu

Balina, eti ve yağı nedeniyle ekonomik anlamda oldukça değerli bir hayvandır. Bu nedenle özellikle 19. yüzyıldan itibaren balinalar dünyanın birçok yerinde düzenli ve ölçekli bir şekilde avlanmıştır. Yalnız yirminci yüzyıldan itibaren balinaların sınırlı bir doğal kaynak olabileceği fikri ortaya çıkmış ve balina avcılığına dair düzenlemeler yapılması ihtiyacı doğmuştur.

*Convention for the Regulation of Whaling*¹²⁹ – Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Anlaşma, 1931’de yapılmıştır ve bu alandaki ilk uluslararası hukuk kaynağıdır. Bu anlaşmanın amacı balina avcılığının sürdürülebilir ve uzun vadede karlı ve etkin bir endüstri olarak kalması ve gelişmesidir. Bu anlaşma yavru ve anne balinaların avlanması ile türü tükenme tehlikesi olan balinaların avlanmasını yasaklamıştır. Ancak bu anlaşma yeterli balinaların aşırı avlanması ve azalmasının önüne geçememiştir.

*International Agreement for the Regulation of Whaling*¹³⁰ – Balina Avcılığının Düzenlenmesi Hakkında Uluslararası Anlaşma 1937’de kabul edilmiştir. Bu anlaşma koruma altına alından nesli tehdit altında olan türlerin sayısını arttırmış ve sene içerisinde belli dönemlerde av yasağı getirmiştir. Bunlara rağmen balina nüfusunda olumlu bir artış gerçekleşmemiştir.

Bunun ardından günümüzde de yürürlükte olan *International Convention for the Regulation of Whaling*¹³¹ – Balina Avcılığı Hakkında Uluslararası Antlaşma 1948’de kabul edilmiştir. Öncekiler gibi bu antlaşma da balina nüfusunun ekonomik

¹²⁸ http://www.wto.org/english/tratop_e/envir_e/edis08_e.htm (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹²⁹ http://iea.uoregon.edu/pages/view_treaty.php?t=1931-Whaling.EN.txt&par=view_treaty_html (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁰ http://iea.uoregon.edu/page.php?query=coded_all_lines&where=start&FilenameEQ=1937-Whaling (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³¹ <http://iwc.int/private/downloads/1r2jdhu5xtuswws0ocw04wgcw/convention.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

ve diğ er insan ihtiyaç ları bağ lamında sürdürülebilir bir seviyeye çık artmak ve bunu korumak amacını taş ır. Bu antlaş ma *International Whaling Commission (IWC)* – Uluslararası Balina Avcılığ ı Komisyonu adı ile uluslararası bir örg üt kurmuş ve ona belli yetkiler tanımış tır. Bu komisyonun, hangi balina türlerinin avlanabileceğ ine, her türden kaç adet balinanın avlanabileceğ ine, hangi yöntemlerle avcılık yapılabileceğ ine, hangi zaman ve bölgelerde avcılığ ın gerçekleştirilebileceğ ine karar verme yetkisi vardır. Komisyonun düzenlemelerinin bilimsel bulgulara dayanması ve balina avcılığ ı endüstrisi ile tüketicilerin menfaatlerini gözetmesi gerekmektedir.

Bu komisyonun aldığı en önemli karar uzun süren müzakere ve tartışmalar sonucunda 1982’de aldığı ticari avlanma moratoryumudur. Buna göre taraf devletler üç yıl içerisinde büyük balina avcılığ ını azaltacaklar, 1986’dan itibaren de buna son vereceklerdir. Bu moratoryum hala devam etmektedir. Ancak bu endüstrinin önemli temsilcileri olan Norveç, İzlanda ve Japonya bu antlaşmadaki belli istisna hükümlerini ileri sürerek balina avcılığ ına devam etmektedir. Norveç antlaşmada öngörülen resmi itiraz usulüne göre haklı bir itirazda bulunduğ unu iddia etmektedir. İzlanda, moratoryuma itirazı ile kendi avlanmasının hukuka uygun olduğ unu iddia etmekte ve balina avlanma kotalarını yavaş bir şekilde azaltmaktadır.¹³² Japonya ise avladığı balinalar üzerinde bilimsel araştırmalar yaptığı iddiası ile balina avcılığ ını sürdürmekte ve antlaşma hükümlerine uygun olarak üstüne deney ve araştırmaları sona erdikten sonra hayvanların bedenlerini ticari olarak kullanıma sokmaktadır. Ancak Uluslararası Adalet Divanı 31 Mart 2014’te verdiği kararla Japonya’nın balina avcılığ ını uluslararası hukuka aykırı bulmuştur¹³³.

2. 2. Türkiye’de Hayvan Hukuku

Türkiye’de hayvan hukuku aşağıda inceleneceğ i üzere belli bir seviyeye ulaşmış tır. Mevzuat birçok hayvan grubu ve türüne dair düzenlemeler getirmiştir. Çalışmamızın amacı Türkiye’deki hayvan hukukuna genel bir bakış sağlamak olduğ u için mevzuatın her bir maddesi incelenmeyecek; bunun yerine mevzuatın önemli noktaları belli bağlantıları ve işleyişleri gösterilerek sunulacaktır. Çalışmamız kamu hukuku alanında olduğ u için hayvanların özel hukuktaki durumunu da değ inilmeyecektir. Yapısal olarak bu alt başlıkta önce çiftlik hayvanlarına dair

¹³² Wagman, Liebman, *A Worldview of Animal Law...*, s. 316-319.

¹³³ <http://www.icj-cij.org/docket/files/148/18136.pdf> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

düzenlemeler (2. 2. 1.); sonra laboratuvar hayvanlarına dair düzenlemeler (2. 2. 2.); sonra ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanlara dair düzenlemeler (2. 2. 3.); ve en sonunda av ve yaban hayvanlarına dair düzenlemeler (2. 2. 4.) incelenecektir. Her bir alt başlıkta konu ile ilgili mevzuat, kurallar, yaptırımlar, denetim ve ilgili birimler sunulacaktır.

2. 2. 1. Çiftlik Hayvanlarına Dair Düzenlemeler

2. 2. 1. 1. Mevzuat

Hayvan refahı ve hayvan hakları bağlamında çiftlik hayvanlarının durumunu düzenleyen hukuk kaynakları; 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu¹³⁴, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu¹³⁵, 5262 sayılı Organik Tarım Kanunu¹³⁶, Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik¹³⁷, Gıda Hijyeni Yönetmeliği¹³⁸, Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmelik¹³⁹, Gıda ve Yemin Resmi Kontrollerine Dair Yönetmelik¹⁴⁰, Canlı Hayvan Ticareti Yapan Satıcıların Çalışma ve Denetlenmesi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik¹⁴¹, Hayvanların Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliği¹⁴², Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliği¹⁴³, Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen

¹³⁴<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5996&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=veteriner&Tur=1&Tertip=5&No=5996> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁵<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5199&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=hayvanları koruma&Tur=1&Tertip=5&No=5199> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁶<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspx?MevzuatKod=1.5.5262&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Organik%20Tar%C4%B1m%20Kanunu&Tur=1&Tertip=5&No=5262> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁷<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15637&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=%C3%87iftlik%20Hayvanlar%C4%B1n%C4%B1n%20Refah%C4%B1na%20%C4%B0li%C5%9Fkin%20Y%C3%B6netmelik> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁸<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15592&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=G%C4%B1da%20Hijyeni%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹³⁹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15594&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=G%C4%B1da%20%C4%B0%C5%9Fletmelerinin> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴⁰<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15595&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=G%C4%B1da%20ve%20Yemin%20Resmi%20Kontrollerine%20Dair%20Y%C3%B6netmelik> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴¹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15799&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Canlı%20Hayvan> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴²<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15647&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Hayvanlar%C4%B1n%20Nakilleri> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴³<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15664&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Hayvansal%20G%C4%B1dalar%20%C4%B0%C3%A7in%20%C3%96zel%20Hijyen%20Kuralları%C4%B1%20Y%C3%B6netmeli%C4%9Fi> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Yönetmelik¹⁴⁴, Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik¹⁴⁵ ve Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmeliktir¹⁴⁶.

2. 2. 4. 2. Kurallar

5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununda hayvan refahı ile ilgili hükümler kanunun ikinci kısmında “hayvan sağlığı, hayvan refahı ve zootekni” başlığı altında üçüncü bölümde düzenlenmiştir. “Hayvan refahı ve zootekni” başlığı altındaki bu bölümdeki 9. maddeye göre hayvan sahipleri veya bakımından sorumlu kişiler, hayvan refahının sağlanması amacıyla, hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almakla yükümlüdür. Hayvanların kesimi ve hastalık kontrolü amacıyla itlafi, hayvanlarda heyecan, acı ve ıstırap oluşturmada, uygun araçlar kullanılarak yerine getirilir. Hayvanlara ötenazi yapmak yasaktır. Bu kuralın istisnaları şunlardır: Hayvanlara acı ve ıstırap çektiren veya iyileşme durumu bulunmayan hastalık durumlarında; akut bulaşıcı bir hayvan hastalığının önlenmesi ya da eradikasyonu amacıyla insan sağlığı için risk oluşturan durumlarda; davranışları insan ve hayvanların hayatı ve sağlığı için tehlike teşkil eden ve olumsuz davranışları kontrol edilemeyen durumlarda veteriner hekim tarafından ötenazi yapılmasına karar verilebilir. Ötenazi işlemi veteriner hekim tarafından veya veteriner hekim gözetiminde yapılır. Hayvanların barınma, nakil, kesim öncesi ve kesimi sırasındaki hayvan refahı esasları Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca belirlenir. Hayvan kesimlerinin Bakanlık onaylı kesim yerlerinde yapılması zorunludur.

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun 12. maddesine göre hayvanların kesilmesi; dini kuralların gerektirdiği özel koşullar dikkate alınarak hayvanı

¹⁴⁴<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.15598&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Hayvansal> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴⁵<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.4109&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Kurban%20Hizmetlerinin%20Diyanet%20%C4%B0%C5%9Fleri%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1nca%20Y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BClmesine> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁴⁶<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspx?MevzuatKod=7.5.14217&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Organik%20Tar%C4%B1m%C4%B1n%20Esaslar%C4%B1%20ve%20Uygulanma%C4%B1na%20%C4%B0li%C5%9Fkin> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

korkutmadan, ürkütmeden, en az acı verecek şekilde, hijyenik kurallara uyularak ve usulüne uygun olarak bir anda yapılır. Hayvanların kesiminin ehliyetli kişilerce yapılması sağlanır.

Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik, hayvanların refahının sağlanmasına yönelik olarak çiftliklerde yeterli ve ehil personelin bulundurulmasını (6.madde), hayvanların düzenli olarak kontrol edilmesini (7. madde), hayvanların kayıtlarının tutulmasını (8. madde), hayvanların kendi türlerinin ihtiyaçlarına göre hareket özgürlüğünün sağlanmasını (9. madde) öngörür. Çiftlik işletmelerinin hayvanların hijyenini, hava almalarını ve aydınlanmalarını sağlayacak şekilde dizayn edilmesi gerekir (10. madde). Hayvanların beslenmesi ve su içmeleri için yeterli kaynaklar ayrılır ve hayvanlar arasında bunlar için yaralayıcı bir rekabetin oluşmaması için önlemler alınır (13. madde). 14. maddenin birinci fıkrası tedavi amaçlı olmayan müdahaleleri yasaklar. Ancak ikinci fıkrada bunun istisnası düzenlenmiştir. Buna göre yetkili otorite tüy yolma veya kanibalizmin engellenmesinin diğer yöntemlerle mümkün olmadığı durumlarda, eğitilmiş personel tarafından yapılması şartıyla on günden küçük olan gallus gallus yumurtacı tavuk amaçlı civcivlerin gagalarının kesilmesine izin verir. 15. madde çiftlik hayvanlarında acı ya da yaralanmaya neden olan ya da neden olması muhtemel üreme prosedürlerini yasaklar.

Üçüncü bölüm yumurtacı tavukların korunması ile ilgili hükümleri düzenler. Gürültü ve aydınlatma hayvan refahını sağlayacak şekilde düzenlenmelidir (18. ve 19. maddeler). Kümes bölümleri düzenli aralıklarla temizlenir ve dezenfekte edilir (20. madde). Bu yönetmelikteki en önemli ve ayrıntılı düzenlenmiş bölüm kafesler üzerinedir. Yönetmelik üç sistem tipi öngörmüştür. Bunlar; zenginleştirilmemiş kafes sistemleri, zenginleştirilmiş kafes sistemleri ve alternatif sistemlerdir. Hayvan refahına en aykırı olanı zenginleştirilmemiş kafes sistemler; en uygun olanı da tavukların serbest dolaşım imkanına sahip olduğu alternatif sistemlerdir. Zenginleştirilmiş kafes sistemleri, zenginleştirilmemiş kafes sistemlerinin niteliklerinin hayvan refahı lehine arttırıldığı sistemlerdir. Her bir sistem tipi için gerekli standartlar öngörülmüştür. Bu standartlar kafes genişliği, üst üste olan kafes sayısı, kafeste tutulan tavuk sayısı, sulama ve yemleme imkanları, tünek ve tırnak aşındırıcı gibi tavukların ihtiyaç duyduğu imkanlar hakkındadır (21., 22., 23., 24. ve

25. maddeler). Zenginleştirilmemiş kafes sistemleri bu yönetmeliğin geçici 1. maddesine göre 1/1/2015 tarihinden itibaren yasaklanır.

Dördüncü bölüm buzağuların korunması ile ilgili standartları düzenler. 26. maddede buzağuların beslenmesi açısından refah kıstasları detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. 29. madde buzağular için asgari hareket alanlarını ve düzenlemekte ve sekiz haftadan itibaren yalnız tutulmalarını yasaklamaktadır¹⁴⁷. Yönetmeliğin eklerinde bu asgari koşullarla ilgili niceliksel sınırlar düzenlenmiştir.

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğine göre hayvanlar gereksiz yere yaralanacak ya da acı hissedecek biçimde nakledilmez, naklettirilmez. Hayvanların sağlık şartları bakımından yolculuk yapmaya uygun durumda olması gerekir. Nakil araçları ile hayvanların nakil aracına bindirilmesi ve nakil aracından indirilmesinde kullanılan araç ve gereç; hayvanların güvenliğini sağlayacak, yaralanmalarını ve acı çekmelerini önleyecek şekilde tasarlanır, imal edilir, bakımları yapılır ve işletilir. Nakliye esnasında hayvanların refah durumları düzenli olarak kontrol edilir ve hayvanlar varış yerine gecikme olmadan ulaştırılır. Hayvanlar için cinsiyetlerine, türlerine, yaş gruplarına, canlı ağırlıklarına ve öngörülen yolculuğa uygun olarak yönetmeliğin eklerinde belirtilen yeterli alan ve yükseklik sağlanır. Uygun aralıklarla cinsiyetlerine, türlerine, yaş gruplarına ve canlı ağırlıklarına göre hayvanlara uygun kalitede ve miktarda su ve yem sağlanır ve dinlendirilme imkânı sunulur (5. madde).

Nakliyecilerin bu işi yapabilmeleri için yeterlilik belgesi almaları gerekir. Bunun için İl Tarım, Gıda ve Hayvancılık müdürlüğüne yönetmelik hükümlerinin yerine getirilmesine imkân verecek yeterli ve uygun personel, teçhizat ve çalışma prosedürlerine sahip olduklarını ortaya koymaları; işyeri merkezlerinin ya da temsilciliklerinin başvurunun yapıldığı ilin idari sınırları içerisinde bulunması; nakil sırasında uyulması gereken kurallar kılavuzlarını hazırlamaları; son üç yıl içinde hayvanların korunması ile ilgili herhangi bir kanunun ihlalden dolayı olumsuz sicilinin olmaması, Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığınca verilmiş taşımacılık yetki belgesine sahip olduklarını belgelemeleri gerekir (15. madde).

¹⁴⁷ Buzağular enfeksiyon riski nedeniyle doğumdan sonra sekiz hafta boyunca diğer ineklerden ayrı tutulurlar.

İl Tarım, Gıda ve Hayvancılık müdürlüğü, bu yönetmelik hükümlerine uygun olarak nakliyeciler, bakıcı ve sürücü için eğitim kursları düzenler. Söz konusu eğitim, hayvanların nakli sırasında korunmasına ilişkin teknik ve idari hususlar ile hayvan davranışı, refahı, acil bakım ve güvenlik konularını içerir. Eğitim sonunda yapılan sınavda başarılı olan sürücü ve bakıcılar için yeterlilik belgesi düzenlenir. (22. ve 23. Madde).

Yönetmelik uzun yolculuklarda hayvan nakli yapılabilmesi için nakil taşıtları için onay belgesi zorunluluğu getirilmiştir. Kara taşıtları onay belgesi için tüm nakil taşıtları için aranan genel şartlar yeterlidir (24. madde). Uzun yolculuk yapmayacak olan kara nakil araçları için onay belgesi zorunluluğu yoktur. Deniz araçları için uzun yolculuk veya uzun olmayan yolculuk yapacak olan nakliyatçılar araç onay belgesi almalıdır. Onay belgesi için yönetmeliğin nakliyat koşulları ile ilgili 43. maddesindeki koşulların sağlanması gerekir.

Nakil araçları, konteynerler ve bunların donanımı hayvanların yaralanmalarını ve acı çekmelerini engelleyen ve güvenliğini sağlayan; hayvanları aşırı sıcak ve soğuğa, kötü hava koşullarına ve hava koşullarındaki olumsuz değişikliklere karşı koruyan; hayvanların kaçmasını ya da araçtan düşmesini önleyen ve hareketliliğin yarattığı zorlamalara dayanabilen; zemini, kaygan olmayan bir malzeme ile kaplanmış; zemin döşemesi, idrar ve dışkı sızıntısını asgariye indiren; nakliye sırasında hayvanların kontrol edilebilmesi ve bakımı için yeterli aydınlatma imkânı sağlayan nitelikte olmalıdır. Hayvanların tutulduğu bölmelerin sarsıntıyı asgari düzeye indirecek şekilde düzenlenmesi ve içerisinde hayvan olduğunu belirtecek şekilde işaretlenmesi gerekir (34, 35, 36, 37 ve 38. maddeler).

Bindirme ve indirme tesisatları/araç, gereçleri ve döşemeler; Hayvanların güvenliğini sağlayan, hareketleri sırasında hayvanların yaralanmasını ve ıstırabını önleyen ve heyecanlanmaları ile strese maruz kalmaları olasılığını asgariye indiren nitelikte olur. Özellikle, zemin yüzeyinin kaygan olmamasına ve hayvanların kaçmasını önlemek için yan koruma tertibatı sağlanmasına özen gösterilir. Rampalar hayvanların rahat iniş çıkışlarına müsaade edebilecek eğime sahip olur. Nakil aracında içinde hayvan yüklü konteynerlerin birbiri üzerine konulması halinde altta bulunan hayvanların üzerine idrar ve dışkı düşmesi engellenir ya da kümes

hayvanları, tavşanlar ve kürk hayvanları söz konusu olduğunda bu durum sınırlandırılır; konteynerlerin dengesi sağlanır ve havalandırmaya imkan verilir (40. madde)

Nakliyat sırasında şu eylemler yasaktır: Vurma ya da tekmeleme, gereksiz yere acı çekmelerine neden olacak şekilde vücutlarının herhangi bir hassas yerine baskı uygulanması, mekanik araçlarla askıda tutulması, kafalarından, gözlerinden, kulaklarından, boynuzlarından, kuyruklarından, yünlerinden/derilerinden tutarak kaldırılması ya da sürüklenmesi, gereksiz yere acı verecek biçimde muamele edilmesi, sivri uçları olan değnek ya da diğer aletlerin kullanılması, sevk ve idarelerinde bilerek hareketlerinin kısıtlanması, elektrik şoku vermek için kullanılan elektrikli cihaz kullanımından mümkün ölçüde kaçınılır. Bu cihazlar sadece hareket etmemek için direnç gösteren yetişkin sığır cinsi hayvanlar ve yetişkin domuzlar için ve bunların önünde hareket edebilecekleri alan bulunması durumunda kullanılır. Şoklar bir saniyeden fazla sürmeyecek, aralarında yeterince süre bulunacak ve hayvanların arka kalça kaslarına tatbik edilecek şekilde uygulanır. Hayvanın tepkide bulunmaması halinde üst üste şok uygulanmaz. Pazar ve toplama merkezlerinde gerektiğinde hayvanların ipe bağlanması için donanım bulundurulur. Bağlanmaya alışık olmayan hayvanlar bağlanmadan tutulur. Hayvanların suya erişimine imkân sağlanır. Hayvanlar boynuzlarından ya da burun halkalarından bağlanamaz. Buzağuların ağızları kapatılamaz. Sekiz aylık olanların dışında ve evcilleştirilmemiş atlar hariç olmak üzere evcil tek tırnaklılara tasma/yular takılır. Hayvanların iki ayakları birlikte bağlanamaz.

Sekiz saatten uzun yolculuklar için yönetmelik nakliyatı gerçekleştirecek araçların içerisinde hayvanlara su ve yem sağlayacak donanım, ek güvenlik önlemleri şart koşmuştur. Nakliyeci uzun yolculuktan önce nakliye hakkındaki bilgileri denetime imkan vermek amacıyla yönetmeliğin ekinde belirtilen “Yolculuk Kütüğünü” hazırlayıp İl/ilçe Tarım, Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğüne teslim eder. Nakliyatın takip edilebilmesi ve süresinin belirlenmesi için GPS sistemlerinin araca entegre edilmesi gerekir. Yönetmelik uzun yolculuklar için de tavan süreler ve hayvanların dinlendirilmesi için mola aralıkları belirlemiştir (48, 49, 50, 51 ve 52. maddeler). Nakliye için tavan süreler, GPS sistemi zorunluğu ve uzun yolculuklara dair ek şartlar 31/12/2015 tarihinde yürürlüğe girecektir (62. madde).

Bir diğ er düzenleme Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununa dayanılarak düzenlenen Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmeliğ itir. Bu yönetmeliğ e göre bir gıda işletmesinin kuruluş onayı alabilmesi için Gıda Hijyeni Yönetmeliğ i ve Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğ inde yer alan bina, alt yapı ve ekipman gerekliliklerini sağlaması (8.madde 2-b) ve Gıda Hijyeni Yönetmeliğ i, Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğ i, Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmelik ile Gıda ve Yem Resmi Kontrollerine Dair Yönetmelikte geç en hükümlerdeki şartları (8. madde 4-a) karşılaması gerekir. Gıda Hijyeni Yönetmeliğ inin 8. maddesinin 2. fıkrasının (b) bendi gıda işletmecisinin zoonozların ve zoonotik etkenlerin kontrolü ve izlenmesini içeren programlar dahil olmak üzere, insan sağlığına etkisi olan hayvan sağlığı, hayvan refahı ile bitki sağlığına ilişkin tedbirleri alacağını belirtir. Hayvansal Gıdalar İçin Özel Hijyen Kuralları Yönetmeliğ inin 9.maddesinin 2. fıkrasının (e) bendine göre gıda işletmecisinin oluşturacağı işletim prosedürlerinin kesimhaneye kabul edilen her bir hayvanın veya uygun durumlarda her bir hayvan partisinin kesimhaneye geldiğ inde hayvan refahı açısından uygun durumda olmasını sağlamalıdır. 12. maddenin 1. fıkrasının (a) bendinin 4. cümlesine göre Gıda işletmecisi, evcil tırnaklıların kesildiğ i kesimhanedeki hayvan bekleme yerlerinin büyüklüğü ve bölümleri hayvan refahını sağlayacak şekilde oluşturmalıdır. Bu yerler hayvanların tanımlanması ve ölüm öncesi muayenesine imkân verecek şekilde yapılmalıdır. 14. maddenin 1. fıkrasının (a) bendine göre hayvanlar kesimhaneye getirildikten sonra gereksiz yere bekletilmeden kesilmelidir. Ancak, hayvan refahını sağlamak amacıyla gerektiğ inde kesimden önce bir dinlenme süresi verilmelidir. Kanatlı ve tavşanımsılar ile ilgili düzenlemelerin olduğu altıncı bölümdeki 23. maddenin 1. fıkrasının (d) bendine göre bu hayvanların kesimi sırasında hayvan refahı kurallarına uymalıdır. Çiftlik av hayvanları¹⁴⁸ ile ilgili özel düzenlemelerin olduğu yedinci bölümdeki 25. maddenin 3. fıkrasının (a) ve (f) bendleri ile 4. fıkranın (b) bendine göre bu hayvanların kesimi sırasında hayvan refahı dikkat etmelidir. Gıda İşletmelerinin Kayıt ve Onay İşlemlerine Dair Yönetmeliğ inin 11. maddesine göre yetkili mercii¹⁴⁹, kesimhanelere,

¹⁴⁸ Evcil tırnaklılar tanımında belirtilenlerin dışında kalan, çiftlikte yetiştirilen devekuşugilleri ve kara memelileri

¹⁴⁹ Bakanlık İl Müdürlüğü, İl Müdürlüğünce yetki verilmesi halinde Bakanlık İlçe Müdürlüğü

parçalama tesislerine ve av hayvanı işleme tesislerine şartlı onay verilmesini takiben kesimhanelere, en az bir resmî veya yetkilendirilmiş veteriner hekim görevlendirir.

Canlı Hayvan Ticareti Yapan Satıcıların Çalışma ve Denetlenmesi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre satıcıların iş ile bağlantılı olarak kullandıkları işletmeler resmi veteriner hekim tarafından kontrol altında tutulur. İşletmelerde hayvanların tutuldukları bölmeler hijyen, havalandırma, aydınlatma ve hareket alanı açısından hayvan refahına elverişli olmalıdır. Hayvanların bu bölmelere getirilip, buradan götürülmesinde kullanılacak ekipman da hayvan refahını korumalıdır. Ekipmanların arızalanması ihtimaline karşı personelin bunları düzenli olarak kontrol etmesi gerekir (10. madde). Satıcılar çalışmalarını sırasında sorumlu veteriner hekimin talepleri doğrultusunda işletmenin düzeni sağlar ve hayvanların sağlık ve refah şartlarını gerçekleştirir (12. madde). Yetkili otorite tarafından çalışma izni verilecek olan satıcılara, bu yönetmeliğin uygulanması ile ilgili hususlar, hayvan refahı ve bakımı, hayvan sağlığı, yurt içi hayvan ve hayvansal ürünlerin sevkleri ve sevklerde sağlanması gereken sağlık koşulları, hayvanların tanımlanması hakkında eğitimler verilir (13. madde).

Kurban Hizmetlerinin Diyanet İşleri Başkanlığınca Yürütülmesine Dair Yönetmelik hükümlerine göre hayvanların kesimi, kurban kesim yerlerinde kurbanını kendisi kesmek isteyen ehil kişilerce veya kasaplığı meslek edinmiş ya da Kurban Kesim Elemanı Yetiştirme ve Geliştirme Kursu Bitirme Belgesine sahip kişiler tarafından, dini kuralların gerektirdiği özel koşullar dikkate alınarak, korkutmadan, ürkütmeden, en az acı verecek şekilde, temizlik kurallarına uyularak ve usulüne uygun olarak bir anda yapılır (21. madde). Kurban satış ve kesim yerlerinde hayvanların korunması, gözetilmesi, bakımı ve kötü muamelelerden uzak tutulması yanında, temizlik, sağlık ve güvenliklerine özen gösterilir. Hayvanlar uygun vasıtalarla ve eziyet edilmeden taşınır. Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa veya sıcağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, kesin olarak öldüğü anlaşılmadan vücutlarına müdahalede bulunmak yasaktır (25. madde).

Bir diğer kaynak olan 5262 sayılı Organik Tarım Kanununun 6. maddesine göre Organik tarım faaliyeti yapan gerçek veya tüzel kişiler, yetkilendirilmiş kuruluş

kontrolünde çalışmak zorunda olup, bu kanun kapsamında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından çıkarılacak yönetmelik hükümlerine aykırı faaliyette bulunamazlar. Organik Tarım Kanununa dayanılarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından hazırlanan Organik Tarımın Esasları ve Uygulamasına İlişkin Yönetmeliğin 19. maddesi yetiştiricilik uygulamaları, barınak ve bakım şartları açısından oldukça zengin ve ayrıntılı olarak hayvan refahına yönelik kurallar içerir. Buna göre endüstriyel hayvancılıkta uygulanabilen uzuv kesme, yolma, bağlama gibi yöntemler yasaklanır. Hayvanların açık alanda serbest alanlarda zaman geçirmesine izin verilir. Havalandırma ve ışıklandırma doğal yöntemlerle sağlanır. Tesislerdeki barınaklar hayvanların türünün gerektirdiği ihtiyaçlara cevap vermelidir. Hayvan grupları türlerinin davranış kalıplarına aykırı şekilde kalabalık olamaz veya hayvanlar yalnız şekilde yetiştirilemez. Tavukçulukta kafes sistemi uygulanamaz. Hayvanların kesilmesi için asgari süreler öngörülmüştür. Hayvanlar bu yaşam sürelerinden erken bir şekilde kesilemezler. 20. maddeye göre organik hayvanların nakliyesi hayvanların stressiz ve kısa zamanda gerçekleştirilecek şekilde yapılır. Yükleme ve boşaltma işlemlerinde elektriksel uyarıcı alet kullanılamaz. Nakliye öncesi ve esnasında herhangi bir yatıştırıcı ilaç kullanılamaz. Kara taşımacılığında 8 saatte bir yemleme, sulama ve dinlendirme için mola verilir. Kasaplık hayvanlara kesim esnasında stres yaratmayacak şekilde davranılır.

24. maddede su hayvanlarının refahlarını koruyan hükümler mevcuttur. Buna göre su hayvanlarının yetiştiricilik ünitelerinin tasarımı ve yapısı, su hayvanlarının türlere özgü ihtiyaçları ile uyumlu, sağlık ve refahını güvence altına alan, suyun fiziksel ve kimyasal parametreleri ile yeterli akış oranlarını sağlamalı ve doğal ihtiyaçlarına cevap vermelidir. Buna göre hayvanlar, yaşamlarını rahat sürdürebilecekleri yeterli alana sahip olmalı; yeterli oksijen düzeyine sahip iyi kalitede suda yetiştirilmeli; türlerine uygun olan doğal çevrelerine uyumlu ortamlarda yetiştirilmelidir.

Stoklama yoğunluğu, tür veya tür grubuna göre bu Yönetmeliğin eklerinde belirtilmiştir. Stoklama yoğunluğunun su ürünlerinin refah durumu üzerindeki etkisini değerlendirirken, balıkların durumu (yüzgeç zararı, diğer yaralanmalar, büyüme oranı, davranış ve genel sağlık gibi) ve su kalitesi izlenir. Hasat zamanı dâhil hayvanlara her türlü eziyet en az seviyede tutulur. Balıklarda buna uygun hasat

teknikleri uygulanır. Yetiştiricilikte su ürünlerinin elle muamelesi en aza indirilir, dikkatli bir şekilde gerçekleştirilir. Elle muamele yapılmasının zorunlu olduğu hallerde, stres veya fiziksel zararı önlemek için uygun araçlar ve metotlar kullanılır. Canlı balıkların taşınması sırasında stresin azaltılması için gerekli tedbirler alınır. Taşıma işlemi sırasında yoğunluk türlerine zarar verecek düzeye ulaşmamalıdır.

2. 2. 4. 3. Yaptırımlar

5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununda hayvan refahını düzenleyen 9. madde ile ilgili yaptırımlar kanununun 36. maddesinin (g) bendinde düzenlenmiştir. Buna göre sorumlu oldukları hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamayan, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almayanlara hayvan başına yüz Türk Lirası; dördüncü fıkrası gereği Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca belirlenen barınma yerlerine ilişkin esaslara aykırı hareket edenlere hayvan başına yüz Türk Lirası; nakillerle ilgili esaslara aykırı hareket edenlere bin Türk Lirası; kesim öncesi ve kesim sırasındaki esaslara aykırı hareket edenlere iki bin Türk Lirası idari para cezası; Bakanlıktan onaylı kesim yerleri dışında kesim yapanlara beş bin Türk Lirası idari para cezası verilir.

Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmeliğin 31. maddesi ve Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğinin 54. maddesi de bu kanununun 36. Maddesinin (g) bendine atıfta bulunur.

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğinin 55. maddesine göre il/ilçe Tarım, Gıda ve Hayvancılık müdürlüğü, yeterlilik belgesine sahip bir sürücü ya da bakıcının yönetmeliği ihlal etmesi durumunda, sürücü ya da bakıcının, hayvanların bu yönetmeliğe uygun olarak nakli için yeterli bilgi ya da bilince sahip olmadığının tespit edilmesi halinde, bu kişinin yeterlilik belgesini geri alır. Nakliyecisi ve nakil aracının yönetmeliğinin üst üste ihlal edilmesi halinde, yardımlaşma ve bilgi alışverişi ile sunulan tüm imkânlardan hiçbir sonuç alınmamış olması kaydı ile il/ilçe müdürlüğü geçici olarak nakilden men için Genel Müdürlüğe bildirir. Nakliyecisi ve nakil aracının hayvan nakillerinde bu yönetmelik kurallarına uymaması ve

belgelerinin men edilmesi halinde bu bilgi veri tabanına işlenir ve nakil için tekrar belge verilmez.

Canlı Hayvan Ticareti Yapan Satıcıların Çalışma ve Denetlenmesi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik hükümlerini yerine getirmeyen satıcılar il/ilçe müdürlüklerince süre verilerek uyarılır. Hastalık, ölüm gibi mücbir sebep dışında verilen süre içerisinde yönetmelik hükümlerini yerine getirmeyen satıcıların çalışma izni belgeleri il/ilçe müdürlüğü tarafından iptal edilir. İşletmelerde 5996 sayılı kanun hükümlerine aykırı uygulamalar tespit edilirse kanunun ilgili hükümlerine göre idari yaptırımlar uygulanır. Yanlış uygulama ikinci defa tespit edilirse satıcının çalışma izin belgesi iptal edilir (16. madde).

Organik Tarımın Esasları ve Uygulanmasına İlişkin Yönetmelik hükümlerine göre üretim aşamasında yönetmelik hükümlerine aykırı uygulamaların saptanması halinde; organik tarım faaliyeti yapılan alanlar, hayvanlar, arılar ve su ürünleri geçiş sürecinde ise, yetkilendirilmiş kuruluş tarafından süre uzatılır, tamamlamışsa tekrar geçiş sürecine geçirilir ve müteşebbise yazılı olarak bildirilir. Uzatılan süresi sonunda bu yönetmelik hükümlerine aykırı uygulamaları tekrarladığı tespit edilen müteşebbislerin sözleşmesi feshedilerek Bakanlığa bildirilir. İtiraz veya şikâyet halinde Bakanlık konu ile ilgili bilgi ve belgeleri ister ve inceleme başlatır. İnceleme neticesinde, müteşebbisin bu yönetmelik hükümlerine aykırı uygulamaların kasıtlı olarak devam ettiğinin tespit edilmesi durumunda; Bakanlık müteşebbisi organik üretim yapma faaliyetinden beş yıl süre ile men eder ve tüm yetkilendirilmiş kuruluşlara bildirir (42. madde).

Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmeliğin 14. maddesine göre resmi veya yetkilendirilmiş veteriner hekim; talimat verilmesinden, üretimin yavaşlatılması ve durdurulmasına kadar, problemin karakterine ve ağırlığına bağlı olarak değişen, orantılı ve ilerleyici bir yaklaşımla yaptırım önlemlerini alır.

2. 2. 4. 4. Denetim ve İlgili Birimler

5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 31. maddesine göre resmî kontroller¹⁵⁰, uygun sıklıkta, tarafsız, şeffaf ve meslekî gizlilik ilkelerine uygun olarak risk esasına göre, ön bildirim gereken hâller dışında, önceden haber verilmeksizin gerçekleştirilir. Bu kontroller, izleme, gözetim, doğrulama, tetkik, denetim, numune alma ve analiz gibi uygulamaları da kapsar. Kontroller, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca kontrol yetkisi verilen personel tarafından gerçekleştirilir.

İl/ilçe Tarım, Gıda ve Hayvancılık Müdürlüğü Çiftlik Hayvanlarının Refahına İlişkin Yönetmelik hükümlerine uyulmasını sağlamak için denetim yapmaya ve yaptırmaya yetkilidir. Söz konusu denetimler, farklı amaçlar için yapılan kontroller sırasında da yürütülebilir. Her yıl yetkili otorite tarafından toplanan bilgiler yıllık rapor haline getirilerek Bakanlığa gönderilir.

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğinin 56. maddesine göre İl/ilçe Tarım, Gıda ve Hayvancılık müdürlükleri bu yönetmeliğin şartlarının yerine getirildiğini, hayvanlar, nakil araçları ve bunların beraberindeki belgeleri inceler ve kontrol eder. Uygulanacak kontrol sayısının bir yıl önceki nakil sayısının en az %5'i kadar olması gerekir. Kontroller, hayvan sağlığı veya diğer amaçlarla yapılan kontrollerle birlikte gerçekleştirilebilir. Düzenlenen kontrollerde bu yönetmelik hükümlerinin karşılanmadığı tespit edilirse, belirtilen asgari kontrol oranı artırılır.

Canlı Hayvan Ticareti Yapan Satıcıların Çalışma ve Denetlenmesi ile İlgili Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik gereksinimlerinin yerine getirildiğinin tespit edilmesi için, yetkili otorite satıcılara ait işletmelerde düzenli denetimler gerçekleştirir. Yetkili otorite en az yılda iki defa periyodik olarak ve gerektiğinde süreye bakılmaksızın yönetmelik kapsamında satıcılara ait işletmeleri denetler ve denetim tutanağı ile eksiklikleri belirler. Eksikliklerin giderilmesi için eksikliğin

¹⁵⁰ Resmî kontrol: Bu Kanun kapsamındaki faaliyetlerin bu Kanun hükümlerine uygunluğunun doğrulanması için, kontrol görevlilerinin, verilen yetki çerçevesinde gerçekleştirdikleri izleme, gözetim, denetim, muayene, karantina, numune alma, analiz ve benzeri kontrolleri ifade eder.

durumuna göre en fazla bir ay süre verilir, durum yazılı olarak işletme sahibine bildirilir. Verilen süre sonunda satıcıların işletmeleri yeniden denetlenir (14. madde).

Gıda ve Yemin Resmi Kontrollerine Dair Yönetmeliğin 5. maddesine göre resmi kontroller, düzenli olarak, risk esasına göre ve uygun sıklıkta aşağıdaki hayvan sağlığı ve hayvan refahını etkileyebilecek unsurları dikkate alınarak gerçekleştirilir. 32. maddeye göre Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, üretim, işleme ve dağıtımın tüm aşamalarında gıda ve yem işletmecisinin Kanunda belirtilen ilgili şartları karşıladığının doğrulanması, izlenmesi, hayvan sağlığı ve hayvan refahı kuralları ile Kanunun etkin bir şekilde uygulanmasının temin edilmesi için çok yıllık ulusal kontrol planı hazırlar ve planları gelişmeler ışığında düzenli olarak günceller.

Hayvansal Gıdaların Resmi Kontrollerine İlişkin Özel Kuralları Belirleyen Yönetmeliğin 14. maddesine göre hayvanların kesimi veya itlaf edilmesi sırasında hayvanların korunmasına ilişkin kurallara riayet edilmediğinde, resmi veya yetkilendirilmiş veteriner hekim gıda işletmecisinin derhal gerekli düzeltici tedbirleri aldığını ve tekrarını önlediğini doğrular. Resmi veya yetkilendirilmiş veteriner hekim hayvan refahı problemleri ile ilgili olarak diğer yetkili kurumları bilgilendirir. Resmi veya yetkilendirilmiş veteriner hekim, nakil sırasında hayvanların korunmasına ilişkin kurallara uyulmadığını tespit ederse, mevzuatın ilgili tedbirlerini uygular. Yine yönetmeliğin 19. Maddesine göre Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı resmi veya yetkilendirilmiş olarak atayacağı veterinerlerin yeterlilik sınavında sınava giren adayların hayvan sağlığı ve hayvan refahına ilişkin bilgisini ölçer.

2. 2. 2. Laboratuvar Hayvanlarına Dair Düzenlemeler

2. 2. 2. 1. Mevzuat

Hayvan refahı ve hayvan hakları bağlamında laboratuvar hayvanlarının durumunu düzenleyen hukuk kaynakları 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, Deneyler ve Diğer Bilimsel Amaçlarla Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair

Yönetmelik¹⁵¹, Hayvan Deneyleri Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik¹⁵² ve Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğidir.

2. 2. 2. 2. Kurallar

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun 9. maddesine göre hayvanlar, bilimsel olmayan teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılamaz; ancak belli koşullarda bilimsel teşhis, tedavi ve deneylerde kullanılabilir. Tıbbî ve bilimsel deneylerin uygulanması ve deneylerin hayvanları koruyacak şekilde yapılması ve deneylerde kullanılacak hayvanların uygun biçimde bakılması ve barındırılması esastır. Ancak başkaca bir seçenek olmaması halinde, hayvanlar bilimsel çalışmalarda deney hayvanı olarak kullanılabilir. Hayvan deneyi yapan kurum ve kuruluşlarda bu deneylerin yapılmasına kendi bünyelerinde kurulmuş ve kurulacak etik kurullar yoluyla izin verilir. Bu hususlarla ilgili esaslar Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca çıkarılacak yönetmelikle belirlenir.

Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu 8. Maddesine göre canlı hayvan ve hayvansal ürünlerin sevklerine ilişkin hususlar ile ilgili Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığınca belirlenen şartlara uyulması zorunludur.

Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu 9. Maddesine göre hayvan sahipleri veya bakımından sorumlu kişiler, hayvan refahının sağlanması amacıyla, hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamak, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almakla yükümlüdür.

DeneySEL ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmelik yukarıda anlatılan kanunlara dayanılarak Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı tarafından çıkartılmıştır. Bu yönetmeliğin hükümlere göre bilimsel amaçlı araştırmaya yetkili kuruluşlar ile üretici, tedarikçi ve kullanıcı kuruluşlar; deney prosedürlerinin etkin yürütmesi, hayvanların bakım, barınma ve

¹⁵¹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.15568&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Bilimsel> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵²<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.aspx?MevzuatKod=7.5.19404&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=deneysel> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

nakliyatlarının refah içinde gerçekleştirilmesi için gerekli donanım, ekipman ve yapılara sahip olmalıdır (5., 6. ve 7. maddeler).

Her üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluştaki bir hayvan refahı birimi kurulması gerekmektedir. Bu hayvan refahı birimi kuruluştaki görevlilere hayvan refahı konusunda bilgi verir. Kuruluştaki hayvan refahı ilgili olarak izleme, raporlama ve takipte bulunur. Prosedürlerde hayvanların refahına yönelik ikame, azaltma ve iyileştirme önerilerinde bulunur (8. ve 9. maddeler)

Tüm laboratuvar hayvanlarının üretimi, tedariki ve kullanımı ile ilgili kuruluşlar, kuruluş ve çalışma iznine tabiidir. Bu izinler yukarıda belirtilen birim ve donanımların varlığının tespit edilmesi ile verilir (11. ve 12. maddeler).

Denek hayvanları üzerinde yapılacak olan prosedürler ancak yönetmelikle sınırlanmış amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilebilir. Bunlar, hastalıkların tedavisine, hayvan refahını geliştirilmesine, fizyolojik şartların araştırılmasına veya bunlara dair ilaç, aşı, gıda, yem ve diğer maddelerin geliştirilmesi, imalatı veya kontrol edilmesine; doğal çevrenin ve türlerin korunmasına; yükseköğretim veya eğitimde mesleki becerilerin oluşturulması ve adli tıp araştırmalarına yönelik olabilir (13. madde).

Prosedürlerde kullanılacak hayvanlar kural olarak belli hayvan türleri ile sınırlandırılmıştır. Ancak bilimsel zorunluluklar halinde izin alınması şartıyla bu listenin dışındaki türler de kullanılabilir. Nesli tehlikede olan türler, insan dışı primatlar, doğal yaşamdan alınan hayvanlar ile evcil türlerden başıboş ve yırtıcı hayvanların kullanımı diğer hayvanlara göre daha sıkı şartlara bağlanmıştır. Büyük kuyruksuz maymunlar içinse kategorik bir kullanım yasağı getirilmiştir (14., 15., 16., 17 ve 18. maddeler).

Prosedürler 3R ilkesine uygun şekilde gerçekleştirilir. Buna göre söz konusu prosedürün canlı hayvan gerektirmeyen bir yöntem ile gerçekleştirilmesi esastır; ancak bunun mümkün olmaması durumunda hayvanlar üzerinde prosedür uygulanır (ikame). Prosedür uygulanırken en az sayıda hayvan gerektiren (azaltma) ve kullanılan hayvanlara en az derecede ağrı, eziyet, sıkıntı ve kalıcı hasar verecek

(iyileştirme) yöntemler seçilir (20. madde) . Prosedür açısından bir gereklilik yoksa söz konusu prosedür sırasında denek hayvanına anestezi verilir (21. madde).

Tüm prosedürler yönetmelikteki eklerindeki kriterlere göre prosedürde ortaya çıkacak acı, eziyet, hasar ve ölüm sonuç ve riskleri belirtilerek sınıflandırılır. Yerel etik kurullar uzun süreli ve iyileştirilemeyen şiddetli ağrı, eziyet ve sıkıntı söz konusu olduğu zaman prosedürün uygulanmasını engelleyebilir. Ancak belli bir bilimsel gerekçenin varlığı durumunda buna da izin verilebilir (22. madde).

Prosedürde bir kez kullanılmış hayvanların tekrar kullanılması belli şartlara bağlanmıştır. Veteriner hekimin onayı, önceki ve yeni prosedür hafif ve orta olarak sınıflandırılması, hayvanın sağlığına kavuşmuş olması ölçütleri aranır (23. madde). Uluslararası mevzuat tarafından tanınan prosedürlerin verilerinin kabul edileceği belirtilir; bu sayede prosedürlerin tekrar edilmesi hedeflenmektedir (24. madde).Yönetmelik, bakanlığın alternatif yöntemleri desteklemesini ve yetkili kurumların ikame, azaltma ve iyileştirme ilkelerini izlemesini öngörür (25. ve 26. madde). Prosedürün sonunda gerekirse en az acı verecek şekilde hayvana ötenazi uygulanır (27. madde).

Hayvan Nakilleri Sırasında Refahı ve Korunması Yönetmeliğindeki kurallar canlı omurgalı olan tüm laboratuvar hayvanlarının nakliyatı sırasında da uygulanır.

2. 2. 2. 3. Yaptırımlar

DeneySEL ve DiğER Bilimsel Amaçlar İÇin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair YönetmeliğİN hayvanların korunması ve idari yaptırımları düzenleyen 39. maddesine göre çalışma izni bulunmayan üretici ve tedarikçi kuruluşlar valilik oluru ile faaliyetten men edilir. Denetim sonucunda bu yönetmeliğİN şartlarının karşılanmadığı tespit edilirse çalışma izninin iptaline karar verilir. Çalışma izni almamış veya çalışma izni alma niteliklerini kaybetmesinden dolayı çalışma izni belgesi iptal edilen ve kuruluşlarında Bakanlıkça istenilen kayıtları tutmayan üretici ve tedarikçi kuruluş yetkililerine 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 36'ncı maddesi birinci fıkrası (i) bendinde belirtilen miktarda (beş bin Türk Lirası) idari para cezası verilir.

Bu yönetmelik çerçevesinde hayvan refahının sağlanması amacıyla, hayvanların barınma, bakım, beslenme, sağlık ve diğer ihtiyaçlarını karşılamayan, sorumluluklarındaki hayvanların insan, hayvan ve çevre sağlığı üzerinde oluşturabilecekleri olumsuz etkilere karşı gerekli önlemleri almayan kuruluşların sahipleri veya bakımından sorumlu kişiler ile nakillerle ilgili esaslara aykırı hareket edenlere 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 36'ncı maddesi birinci fıkrası (g) bendinde belirtilen miktarda (hayvan başına yüz Türk Lirası) idari para cezaları verilir.

Canlı hayvanların sevklerinde, nakil ile ilgili şartlara ve bunlara ilişkin işlemlere aykırı hareket edenler hakkında 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 36'ncı maddesi birinci fıkrası (f) bendinde belirtilen miktarda (bin Türk Lirası) idari para cezası verilir (5. fıkra).

Kuruluşlarındaki hayvanların ve kuruluşlarının kayıtlarını yaptırmayan veya kuruluşlarındaki hayvanları kimliklendirmeyenler hakkında 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 36 ncı maddesi birinci fıkrası (e) bendinde belirtilen miktarda (beş yüz Türk Lirası) idari para cezası verilir (6. fıkra).

2. 2. 2. 4. Denetim ve İlgili Birimler

Deneyisel ve Diğer Bilimsel Amaçlar İçin Kullanılan Hayvanların Refah ve Korunmasına Dair Yönetmeliğin 37. Maddesine göre Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, enstitü müdürlüğü veya il müdürlüğü mevzuat hükümlerine uyulduğunu doğrulamak için tüm üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluşları düzenli aralıklarla denetler.

Bu yönetmelik hükümleri doğrultusunda Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığında çalışma izni almış kuruluşların denetimleri risk analizine göre yapılır. Risk analizinde puanlama, barındırılan hayvan sayısı ve türleri (a); Üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluşların mevzuat hükümlerine uyma sicili (b); Söz konusu kullanıcı kuruluş tarafından gerçekleştirilen proje sayısı ve türleri (c); Bu yönetmeliğe uyulmadığına dair herhangi bir bilgi ve belge (ç) kriterleri ile

gerektiğinde Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığınca belirlenmiş ek kriterler dikkate alınır.

Belirtilen risk analizine uygun olarak her yıl en azından kuruluşların üçte birine denetim uygulanır. İnsan-dışı primat üretici, tedarikçi, kullanıcı ve araştırmaya yetkili kuruluşların en azından yılda bir kere denetlenmesi zorunludur. Denetimlerin en az yüzde ellisi önceden haber verilmeksizin yapılır. Denetimlerin sağlıklı gerçekleşebilmesi için yetkili kuruluşların hayvanlarla ilgili kayıtlarını tutmaları zorunluluğu getirilmiştir. Kayıtlarda asgari olarak üretilen, tedarik edilen veya kullanılan hayvanların türleri, sayıları, niteliği; tedarik kaynağı; kullanıldığı projeler; ölüm nedeni; alıcısının adı ve adresi olması gerekir (34. madde).

Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununun 31. maddesi de denetimi düzenler. Buna göre, Resmî kontroller, uygun sıklıkta, tarafsız, şeffaf ve meslekî gizlilik ilkelerine uygun olarak risk esasına göre, ön bildirim gereken hâller dışında, önceden haber verilmeksizin gerçekleştirilir. Bu kontroller, izleme, gözetim, doğrulama, tetkik, denetim, numune alma ve analiz gibi uygulamaları da kapsar. Kontroller, Tarım, Gıda ve Hayvancılık Bakanlığınca kontrol yetkisi verilen personel tarafından gerçekleştirilir.

Kontrol görevlisi, Bakanlık adına bu Kanun hükümleri doğrultusunda resmî kontrolleri yapmak, kontrol sonucuna göre, her türlü etkiden ve çıkar ilişkisinden uzak, tarafsız, objektif ve bağımsız olarak karar almak zorundadır. Kontrol görevlisi, bu Kanunla kendisine verilen yetkiler çerçevesinde, bu Kanunda öngörülen idarî yaptırımları uygulamaya yetkilidir. Kontrol görevlisi, bu Kanun kapsamındaki her yere kontrol amacıyla girebilir ve numune alabilir.

Hayvan Deneyleti Etik Kurullarının Çalışma Usul ve Esaslarına Dair Yönetmelik, etik standartların belirlenmesine; deney yapacak yetkili kurumların hayvan refahı açısından iç denetiminin sağlanması açısından Hayvan Deneyleti Yerel Etik Kurullarının (bundan sonra HADYEK) kuruluşu ve işleyişine; bu hususların merkezi denetiminin sağlanması amacıyla Hayvan Deneyleti Merkezi Etik Kurullarının (bundan sonra HADMEK) kuruluşu ve işleyişine dair esas ve usulleri düzenler.

HADYЕК'ler ile deney yapan yetkili kuruluşlar otokontrollerini de gerçekleştirmiş olur; ve daha sonra süreç de merkezi bir şekilde HADMEK vasıtasıyla denetlenir.

Merkezi denetim kurumu olan HADMEK üyeleri şunlardır: Bakanlıktan; Doğa Koruma ve Milli Parklar genel müdürü, genel müdür yardımcısı, daire başkanı, şube müdürü ve hukuk müşavirliğinden bir hukukçu üye; Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığında hayvan deneylerinde en az iki yıl tecrübeli üç temsilci; Sağlık Bakanlığında hayvan deneylerinde en az iki yıl tecrübeli üç temsilci; Veteriner fakültelerinden hayvan deneylerinde en az iki yıl tecrübeli üç öğretim üyesi; Tıp fakültelerinden hayvan deneylerinde en az iki yıl tecrübeli üç öğretim üyesi; Türk Tabipleri Birliği ve Türk Veteriner Hekimleri Birliğinden birer temsilci; TÜBİTAK'tan bir veteriner hekim temsilci; Hayvanları korumaya yönelik sivil toplum örgütlerinden bir üye. Bu şekilde HADMEK yirmi bir üyeden oluşur. HADMEK toplantısına, Orman ve Su İşleri Bakanlığı üyelerinden katılım sağlayan en üst düzey temsilci başkanlık eder (6. madde).

HADMEK üyelerinden Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürü, genel müdür yardımcısı, daire başkanı, şube müdürü ve hukukçu üye HADMEK'in daimi üyesidir. HADMEK üyelerinden daimi üyeler hariç diğer kurum ve kuruluşlarca belirlenen üyelerin atamaları Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından yapılır. HADMEK, başkanın belirleyeceği gündemle üç ayda bir toplanır. HADMEK, üyelerin en az üçte ikisinin katılımı ile toplanır. Kararlar oy çokluğu ile alınır, oyların eşitliği halinde başkanın oyu yönünde karar verilir (6. madde).

HADMEK'in önemli olan görevleri arasında şunlar vardır: Deney hayvanlarının kullanılmasına dair etik ilkeleri belirlemek; HADYЕК yönergelerini onaylamak; HADYЕК'lerin yönetmelik hükümlerine göre çalışıp çalışmadığını denetlemek, yıllık raporlarını değerlendirmek; HADMEK tarafından onaylanan yönergeye ve bu Yönetmeliğe aykırı hareket eden HADYЕК'lerin çalışmalarını durdurmak; HADYЕК'lerin hizmet verdiği üretici ve kullanıcı kurum ve kuruluşlardaki deney şartlarını ve laboratuvarları bu Yönetmelik hükümleri

çerçevesinde denetlemek; Ülke çapında deney hayvanlarının deneylerde kullanılmasına dair yıllık istatistik bilgileri toplamak ve yayınlamak (7. madde).

HADYEK’de asgari olarak şu nitelikleri belirtilen üyelerin bulunması gereklidir: Kurum veya kuruluş içinde deney hayvanı yetiştirilmesi, üretilmesi bakımından sorumlu ve deney hayvanları kullanım sertifikasına sahip, tam gün ünitelerde çalışan, hayvan deneyleri konusunda en az bir yıl tecrübeli bir veteriner hekim; Kurum veya kuruluş içinde deney hayvanları ile çalışma yapan birimlerden bir temsilci; Kendisi ve birinci derece yakınları, hayvanlar üzerinde deneysel çalışma yapmayan ve kuruluş ile çıkar ilişkisi olmayan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir kişi; Kurum veya kuruluş ile çıkar ilişkisi olmayan sivil toplum kuruluşuna üye Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bir kişi. HADYEK’te görev alacak en az bir üyenin in vivo hayvan deneylerinde en az bir yıl tecrübeli ve doktora veya tıpta uzmanlık derecesine sahip olması gereklidir. HADYEK’te görev alacak en az bir üyenin in vivo hayvan deneylerinde en az bir yıl tecrübeli ve doktora veya tıpta uzmanlık derecesine sahip olması gereklidir. HADYEK en az beş, en fazla 21 üyeden oluşur (8. Madde).

HADYEK başkanı, başkan vekili ve üyeleri; üniversitelerde rektör, diğer kurum ve kuruluşlarda ise en üst düzey yönetici onayı ile görevlendirilir. HADYEK üyelerinin görev süresi dört yıldır. HADYEK, yönergesi HADMEK tarafından onaylandıktan sonra faaliyetine başlar.

HADYEK, kurul başkanının belirleyeceği gündemle en az ayda bir defa, üyelerin en az üçte ikisinin katılımı ile toplanır. HADYEK toplantısında kararlar oy çokluğu ile alınır. Oy eşitliği halinde başkanın oyu yönünde karar verilir. Her kurul kendi çalışma usul ve esaslarını belirleyen bir yönerge hazırlar. Kurumlarda kullanılan tüm deney hayvanlarına ilişkin kayıtlar, hayvan refahı biriminde görevli deney hayvanı yetiştirilmesi, üretimi ve bakımından sorumlu veteriner hekim tarafından tutulur veya tutturulur. Söz konusu kayıtlarda temin edilen hayvanların sayıları, türleri, temin edildikleri yerler, kullanıcı kuruluşa geldiği tarih ve yapılan tüm işlemler bulunur.

HADYEK, yapılacak başvuruları değerlendirmek için bir form hazırlar. Formda hayvan refahı açısından şu bilgilerin bulunması zorunludur: Günlük dille yazılmış teknik olmayan proje özeti; hayvan kaynakları, tahmini hayvan sayısı, türü ve yaşı; hayvanlar üzerinde gerçekleştirilecek prosedürler; prosedürlerin sebep olacağı acı, eziyet, ızdırap ve kalıcı hasar düzeyi; 3R ilkesinin prosedürlerde uygulanma şekli; kullanılması planlanan anestezi, analjezi ve diğer ağrı kesici yöntemler; hayvanların yaşamları boyunca acı ve ızdırap çekmemesi ya da çektikleri ızdırabın azaltılması için alınacak önlemler; prosedürlerin sonlandırılmasında insancıl öldürme metodunun belirlenmesi; hayvan sayısını ve prosedürlerin sebep olacağı acı, eziyet, ızdırap ya da olası çevresel etkileri asgariye indirmek için uygulanacak deneysel veya gözlemsel stratejiler ile veri analiz usulleri; hayvanların birden fazla projede kullanılıp kullanılmayacağı; hayvanların barındırma, yetiştirme ve bakım şartları; projede yer alanların yetkinliği. HADYEK, yaptığı değerlendirme neticesinde uygun, düzeltilmesi gerekir, şartlı olarak uygun ya da uygun değildir şeklinde karar verir.

İzin verilen projelerde hayvan refahını olumsuz etkileyecek herhangi bir değişiklik olup olmadığı yerel etik kurulu tarafından denetlenir. Yerel etik kurulu, onaylanan projeye uyulmaması durumunda, verilen izni iptal eder. İzin iptal edilmesi durumunda; hayvan refahı birimi tarafından, projede kullanılan veya kullanılması öngörülen hayvanların refahının olumsuz yönde etkilenmemesi sağlanır.

HADYEK'in görevleri 9. maddede düzenlenmiştir. Buna göre HADYEK'in görevleri: yönetmelik hükümleri ile HADMEK'in belirlediği etik ilkeler ve iyi laboratuvar uygulamaları çerçevesinde kendi çalışma usul ve esasları hakkında yönerge hazırlamak; deney hayvanları üzerinde yapılacak tüm işlemlerin etik yönden kabul edilebilir sınırlarını belirleyerek yapılacak işlemlere ilişkin protokolleri onaylamak veya gerekçeli olarak reddetmek; kurum içinde deney hayvanı kullanılması sürecinin 3R ilkelerine ve etik kurallara uygun olarak sürdürülmesini denetlemek, bu amaçla gerekli düzenlemeleri yapmak; deney hayvanı kullanılarak elde edilenlerle aynı veya daha yüksek düzeyde bilgi sağlayabilecek ancak hayvan kullanılmayan veya en az sayıda hayvan kullanılan ya da daha az acı verilen prosedürler içeren alternatif yöntemlerin geliştirilmesine ve doğrulanmasına katkıda bulunacak ve bu alanda araştırmayı teşvik edecek uygulamalar yapmak; deney

hayvanları üzerinde yapılacak işlemlerin onaylanmış protokole uygun olarak yapılmasını sağlamak, gerektiğinde sonlandırmasına karar vermek; deney hayvanlarıyla çalışacak personelin gerekli eğitimi almasını sağlamak ve deney hayvanı kullanım sertifikası bulunması şartıyla hayvan deneyleri yapılmasına izin vermek. Bu amaçla gerektiğinde sertifika programları düzenlemek; deney hayvanlarının üretim, yetiştirme, barındırma ve nakil şartları ile deneylerin yapıldığı laboratuvar şartlarının ve ekipmanının etik yönden uygun olup olmadığını denetlemek; Deney hayvanı kullanımı ile ilgili olarak istatistikî veri tabloları ile yıllık faaliyet raporunu hazırlayarak HADMEK'e sunmaktır.

2. 2. 3. Ev ve Süs Hayvanları ile Sahipsiz Hayvanlara Dair Düzenlemeler

2. 2. 3. 1. Mevzuat

Hayvan refahı ve hayvan hakları bağlamında ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanların durumunu düzenleyen hukuk kaynakları şunlardır: 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu, Hayvanların Korunmasına Dair Yönetmelik, Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik¹⁵³, Ev ve Süs Hayvanlarının Ticari Olmayan Hareketlerinde Uygulanacak Hayvan Sağlığın Dair Yönetmelik¹⁵⁴.

2. 2. 3. 2. Kurallar

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu 5. maddesine göre ev ve süs hayvanlarını sahiplenen veya ona bakan kişi hayvanının ihtiyaçlarına uygun koşulları sağlamakla yükümlüdür. Aynı zamanda hayvan sahipleri ve satıcıları hayvanlarının çevreye ve insanlara verebileceği zararlardan sorumludur ve önleyici önlemleri almalıdır. Hayvanlar sahiplerinin borcundan dolayı haczedilemezler ve terk edilemezler (5. madde).

¹⁵³<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.15374&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁴<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Asp?MevzuatKod=7.5.15541&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Ev ve Süs> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanununda öngörülen durumlar dışında öldürülmesi yasaklanmıştır. Güçten düşmüş hayvanlar ticari veya gösteri amaçlı olarak binicilik veya taşımacılık amacıyla çalıştırılmaz. Sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunludur. Bu hayvanların toplatılması, hayvan bakımevlerinin çalışma usul ve esasları Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın çıkaracağı yönetmelikle belirlenir (6. madde).

Kontrolsüz üremenin önlenmesi için, hayvanlara acı vermeden kısırlaştırma müdahaleleri yapılabilir (7. madde). Belli müdahaleler yasaklanmıştır. Buna göre tedavi edici olmayan amaçlarla yapılan kuyruk ve kulak kesme, ses tellerini alma, tırnak ve diş çekme gibi cerrahi müdahaleler yasaktır. Ancak tıbbi bir gereklilik veya hayvanın özel bir yararı için bu gibi müdahalelere izin verilebilir (8. madde). Ev ve süs hayvanlarının üretimi ve ticaretini yapanlar anne ve yavruların sağlığını tehlikeye atmamak için gerekli önlemleri almalıdır. Ticari amaçla film ve reklam çekimi için hayvan kullanılması izne tabidir (10. madde).

Hayvanlar doğal kapasite ve güçlerini aşacak şekilde veya yaralanmasına, gereksiz acı çekmesine veya kötü alışkanlıklar kazandırılmasına neden olacak şekilde eğitilemez. Hayvanların dövüştürülmesi yasaktır. Ancak folklorik amaçla şiddet içermeyecek gösteriler için İl Hayvanları Koruma Kurullarından izin alınabilir (11. madde). Hayvanların öldürülmesi konusunda bir yasaklama mevcuttur. Buna göre yavrulama, gebelik ve sütanneliği döneminde olan hayvanlar istisnalar hariç öldürülemezler (13. madde).

Hayvanlarla ilgili yasaklar 14. maddede düzenlenmiştir. Bunların ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanlar ile ilgili olanları şunlardır: Hayvanlara kasıtlı olarak kötü davranmak, acımasız ve zalimce işlem yapmak, dövmek, aç ve susuz bırakmak, aşırı soğuğa ve sığağa maruz bırakmak, bakımlarını ihmal etmek, fiziksel ve psikolojik acı çektirmek (a); Hayvanları, gücünü aştığı açıkça görülen fiillere zorlamak (b); Hayvan bakımı eğitimi almamış kişilerce ev ve süs hayvanı satmak (c); Ev ve süs hayvanlarını on altı yaşından küçüklere satmak (d); Hayvanlarla cinsel ilişkide bulunmak, işkence yapmak (j); Sağlık nedenleri ile gerekli olmadıkça bir hayvana zor kullanarak yem yedirmek, acı, ıstırap ya da zarar veren yiyecekler ile

alkollü içki, sigara, uyuşturucu ve bunun gibi bağımlılık yapan yiyecek veya içecekler vermek (k); Pitbull Terrier, Japanese Tosa gibi tehlike arz eden hayvanları üretmek; sahiplendirilmesini, ülkemize girişini, satışını veya reklamını yapmak; takas etmek, sergilemek ve hediye etmek (l) yasaktır.

Trafik kazalarında bir hayvana çarpan ve ona zarar veren sürücü, onu en yakın veteriner hekim ya da tedavi ünitesine götürmek veya götürülmesini sağlamak zorundadır (21. madde). Hayvanat bahçelerini işletenler sergiledikleri hayvanlara doğalarına en uygun yaşama ortamları tanzim etmekle yükümlüdür. Bu husustaki çalışma usul ve esasları Bakanlığın çıkartacağı yönetmelikle belirlenir (22.madde). Ev ve süs hayvanlarının ticareti, ithalatı, ihracatı ve yurtdışına çıkarılması veya yurtdışından getirilmesi ile ilgili izin ve işlemlerde Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı yetkilidir (23. madde). Kanundaki hükümlere aykırı hareket eden ve bulundukları hayvanların bakımını ciddi şekilde ihmal eden veya onlara acı çektiren kişilerin hayvan bulundurmaları yasaklanır ve hayvanlarına el konulur (24. madde).

Hayvanların Korunmasına Dair Yönetmelik 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa dayanılarak hazırlanmıştır. Yönetmelik çeşitli kamu kurumlarının ve özel kişilerin hayvanların korunması konusunda görev ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Bunlara göre il müdürlüğü; hayvanların korunması ve refahının sağlanması ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerini izlemek, yönlendirmek ve koordine etmeli; yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile sahipsiz hayvanların kontrolünü takip etmeli; yerel hayvan koruma görevlilerinin müracaatlarını değerlendirmek, bu görevlilerin gerekli eğitimi almasını sağlamak ve yerel hayvan koruma görevlisi adalarını il hayvan koruma kurullarına bildirmekle; bu yerel koruma görevlilerinin denetimini ve eğer gerekiyorsa azlini sağlamakla; il hayvan koruma kurulunun çalışmalarına katılmakla; sahipsiz hayvanların kayıt altına alınması ile ilgili faaliyetleri diğer kuruluşlar ile eşgüdümlü olarak sağlamakla; hayvanlar ile ilgili toplumsal eğitim faaliyetlerini diğer kuruluş ve görevliler ile eşgüdümlü olarak düzenlemekle; sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanlar için belediyelerce geçici bakımevlerinin oluşturulmasını sağlamakla; bu yönetmeliğin uygulanması için gerekli denetimi yapmak ve bu yönetmeliğe aykırı davranışlara 5199 sayılı kanunun ilgili maddelerinde geçen yaptırımları uygulamakla; hayvanlara eziyet edilmesi durumunda hayvan sahiplerinden hayvanlarına el koymakla ve bu

hayvanların koruma altına alınmasını veya bir başkası tarafından sahiplenilmesini sağlamakla; bu yönetmeliğe uygun olarak kamu kurumları dışındakiler tarafından geçici bakım evi ve mobil kısırlaştırma üniteleri açmak isteyenlerin müracaatlarını değerlendirerek izin vermekle görevli ve sorumludur (5. madde).

6. madde il hayvan koruma kurulunun görev ve sorumluluklarını düzenler. Buna göre il hayvan koruma kurulu hayvanların korunması ve kullanılmasında onların yasal temsilciği niteliği ile 5199 sayılı kanunda belirtilen görevleri yerine getirmekle; ev ve süs hayvanları ve sahipsiz hayvanların kayıt altına alınması ile ilgili faaliyetleri belediyeler ile eşgüdümlü olarak yaptırmakla; geçici bakımevlerinin oluşturulmasını sağlamak, ilde kurulacak geçici hayvan bakımevleri ve hayvan hastanelerini desteklemek, geliştirmek, denetlemek ve gerekli önlemleri almakla; mevcut bakımevlerinin bu yönetmelik ile belirtilen geçici bakımevi kriterlerine uyumlu hale getirilmesi için kararlar almak ve uygulanmasını sağlamakla; sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların, il müdürlüklerince izin verilen geçici ve özel geçici bakımevlerine götürülmesi kararlarını almak ve uygulanmasını sağlamakla; hayvanların korunması ile ilgili diğer kişi, kurum ve kuruluşların faaliyetlerini izlemek, yönlendirmek ve koordine etmekle; yerele hayvan koruma görevlilerinin müracaatları ve eğitimi konusunda il müdürlüğü ile işbirliği yapmakla; hayvanlar ile ilgili toplumsal eğitim faaliyetlerini diğer kuruluş ve görevliler ile eşgüdümlü olarak düzenlemekle; hayvanların korunması ile ilgili sorunları tespit edip, konu hakkında yapılan uygulamaları yıl sonunda Çevre ve Orman Bakanlığı'na rapor halinde sunmakla; hayvanların korunmasına ilişkin sorunları belirleyip çözüm tekliflerini içeren beş/on yıllık plan ve projeler yapmakla; bunları Çevre ve Orman Bakanlığı'na sunup olumlu görüş alınır ise gerekli önlemleri almakla; tehlikeli köpek türlerinin varlığı ve kısırlaştırıldıklarına dair kayıtları tutmakla; ve 5199 sayılı kanunda verilen diğer görevleri yerine getirmekle görevli ve sorumludur.

7. maddede belediyelerin alacağı tedbirler açıklanmıştır. Buna göre belediyeler sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılması, kısırlaştırılması, aşılması, gerekli tıbbi bakımlarının yapılması ve işaretlenmesi, alındığı ortama geri bırakılması, sahiplendirilenlerinin kayıt altına alınmasıyla; gerekli işlemleri için yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile işbirliği yapmakla; geçici bakımevinde bulunan tüm hayvanların sahiplendirilmesi için yayın organları

vasıtasıyla duyuru yapılmasıyla; özellikle kedi ve köpek olmak üzere sahihsiz hayvanların korunması ile ilgili işlemlerde yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile belediye veteriner hekimlerinin koordinasyonunu sağlanmasıyla; sahihsiz hayvanların beslenmesi amacıyla bölgesinde bulunan lokanta, işyeri ve fabrika sahiplerinin uygun görmesi halinde işletmelerinde ve mutfaklarında oluşan hayvan beslemeye elverişli besin maddelerinin toplanmasıyla; geçici bakımevlerindeki hayvanların bulaşıcı, tedavi edilemez veya tedavi sonrası iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa sahip olduğuna, alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığını önlenemez derecede tehdit edeceğine veteriner hekimce karar verilerek rapor tutulan hayvanların en az acı verecek ve en hızlı olacak şekilde öldürülmesiyle; geçici bakımevlerinden kedi ve köpek almak isteyenler için gerekli form ve sağlık karnesi hazırlanarak sahiplendirme yapılmasıyla; geçici bakımevlerinde oluşan atık ve artıkların çevre ve toplum sağlığına zarar vermesinin önlenmesiyle; geçici bakım evlerinde ticari amaçla hayvan üretiminin engellenmesiyle; ölen hayvanların belirlenecek yerlerdeki derin çukurlara gömülerek üzeri sıkıştırılmış toprak ile kapatılması veya yakma ünitesi ile yakılmasıyla ve 3285 sayılı Hayvan Sağlığı ve Zabıtası Kanunu'na göre enfeksiyon geçirmiş zoonoz hastalığından ölen hayvanların ise bünyesinde bulunan yakma fırınında yakılması veya usulüne uygun olarak kireç ile gömülmesiyle; ev ve süs hayvanları ile kontrollü hayvanların kayıtlarının tutulmasıyla; ev ve süs hayvanı sahiplerinin ölümü veya hastalanması durumunda bu hayvanların geçici bakımevlerine göndermek ya da sahiplendirmekle; hayvan sahiplendirildikten sonra kayıtlarının güncellenmesiyle; ev ve süs hayvanı satan işletme sahiplerine verilecek eğitim organize etmekle; yerel hayvan koruma görevlilerine verilecek eğitimi organize etmekle; el konulan hayvanların sahiplendirmesini veya kontrol altına alınmasını sağlamakla ilgili gerekli tedbirleri alır.

Geçici özel bakımevlerinin görev ve sorumlulukları 8. maddede düzenlenmiştir. Buna göre geçici özel bakımevleri kendi çalışması ile ilgili usul ve esaslara uymakla; geçici bakımevlerinden kedi ve köpek almak isteyenler için gerekli form ve sağlık karnesi hazırlanarak sahiplendirme yapmakla; geçici bakımevinde oluşan atık ve artıkların çevre ve toplum sağlığına zarar vermesini önleyecek tedbirlerin alınmasını sağlamakla; geçici bakımevinde ticari amaçla hayvan üretimini engellemekle; yönetmelikteki şartlara uymakla birlikte herhangi bir sebeple geçici

bakımevlerinin kapatılmak istenilmesi halinde bu talebin en az bir ay önceden İl Müdürlüğü'ne iletmekle; geçici bakımevinde hayvanların ölmesi durumunda ilgili Belediye ile irtibata geçmekle; geçici bakımevlerinde sorumlu veteriner hekimi ile yapılan sözleşmenin bir nüshasını İl Müdürlüğü'ne göndermekle ve geçici bakımevinin sorumlu veteriner hekimsiz kalmaması için gerekli tüm tedbirleri almakla; Geçici bakımevleri, kapasitesi yüz hayvanı aşmayacak şekilde ise; veterinerlik hizmetlerini hizmet alımı şeklinde yapmakla görevli ve sorumludur.

Sorumlu veteriner hekimin görev ve sorumlulukları 9. maddede düzenlenmiştir. Buna göre Sorumlu veteriner hekimler bağlı buldukları kurum, kuruluş ve tüzel kişilerle birlikte çalıştığı yerin - mevzuata uygun bir şekilde faaliyet göstermesinden ve bu yerlere hayvanların kabul edilip uygun şartlarda bakılmasından, kayıtların tutulmasından ve hayvanlara dair gerekli işlemlerin yapılmasından sorumludur.

Hayvan sahiplerinin görev ve sorumlulukları 10. maddede düzenlenmiştir. Buna göre ev ve süs hayvanı veya kontrollü hayvan bulduranlar ile yeni hayvan sahiplenecekler hayvanını veteriner hekimler tarafından mikroçip uygulaması ile kimliklendirip kayıt altına almakla; mikroçip uygulaması yapılamadığı durumlarda hayvanına ve kendisine ait bilgileri Sahipli Hayvan Kayıt Defteri'ne kayıt yaptırmakla; hayvanın türünün etolojik ve sağlık ihtiyaçlarını karşılamakla; toplu yaşanan yerlerde kedi ve köpeklerin kısırlaştırılmasıyla, hayvanını yavrusunu doğacak yavrulara bakmak veya dağıtmakla; sahipli hayvanın ölmesi halinde hayvana ait bilgi ve belgeleri yedi gün içinde Belediye'ye teslim etmekle; hayvanı kayb olduğunda yedi gün içinde belediyeye bildirmekle; hayvanların bağlanması sırasında hayvanın zarar görmemesini ve yeterli hareket özgürlüğü vermesini sağlamakla; hayvanların bulunduğu ortamın türlerinin ihtiyaçlarına uygun şartlarda olmasına dikkat etmekle; hayvanın ses düzeyini Çevresel Gürültünün Değerlendirilmesi ve Yönetimi Yönetmeliği'ndeki değerler seviyesinde tutmakla; mesken dışında dolaştırılan hayvanların dışkılarını temizlemekle; hayvanı halka açık yerlerde tasma ile kontrol altında dolaştırmakla; bu yönetmelik yürürlüğe girmeden önce sahiplendirilmiş tehlikeli hayvanların halka açık yerlerde dolaştırılması sırasında mutlaka ağızlığını takmak ve tasma ile dolaştırmakla görevli ve sorumludur.

Yerel hayvan koruma görevlilerinin yetki ve sorumlulukları 11. maddede düzenlenmiştir. Buna göre yerel hayvan koruma görevlileri bölge ve mahallelerindeki sahipsiz hayvanların bakım, aşı, işaretlenme, kısırlaştırma ve geçici bakım evlerine gönderilmesi gibi faaliyetlerde yerel yönetimlerle eşgüdüm sağlamakla; bölgelerindeki lokanta, işyeri ve fabrika gibi kuruluşlardaki besin maddelerinden sahipsiz hayvanların faydalanmasını ilgili belediye ile işbirliği içinde gerçekleştirmekle; görevleri kapsamında tespit ettikleri olumsuzlukları İl Müdürlüğüne bildirmekle; bir yıl boyunca yaptıkları çalışmalarını bir rapor halinde İl Müdürlüğü'ne vermekle; geçici bakımevleri yararına sosyal etkinlikler düzenlenmesine yardım etmekle; hayvanların korunması ile ilgili eğitici yayınların çıkartılmasında yerel yönetimlere yardımcı olmakla görevli ve sorumludur.

Ev ve süs hayvanı ile kontrollü hayvan bulundurma ve sahiplenilmesi için aranan şartlar 12. maddede düzenlenmiştir. Buna göre, ev ve süs hayvanı sahiplenecek kişinin en az on altı yaşında olması; hayvanın Pitbull Terrier ve Japanese Tosa gibi tehlikeli bir türden olmaması; hayvanın kısırlaştırılması veya yavrulama istenmesi halinde doğacak yavruları kayıt altına almak suretiyle bakılması veya dağıtılması; sahiplenilen hayvanın belediyeye en geç otuz gün içerisinde kayıt edilmesi; hayvanın terk edilmemesi veya bırakılmak isteniyorsa yeniden sahiplendirilmesi veya geçici hayvan bakımevlerine teslim edilmesi gerekmektedir.

Ev ve süs hayvanı satışı yapanlara işlerinde hayvanları koruma ile ilgili bilgileri kapsayan bir eğitim alırlar. Buna göre ev ve süs hayvanı satan kişiler bu hayvanların bakımı ve korunması ile ilgili olarak yerel yönetimler tarafından düzenlenen eğitim programlarına katılarak, sertifika almakla yükümlüdürler. Eğitim sertifikası alındıktan sonra Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik hükümleri kapsamında ruhsat alarak işyerlerini açarlar. Bu işyerlerindeki hayvanların veteriner hekimler tarafından mikroçip takılarak kayıt altına alınır. Hayvan satışı yapan kişiler hayvanları satın alan kişileri, hayvan bakımı konusunda bilgilendirirler (13. madde).

Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmelik hükümlerine göre üretim, satış, barınma ve eğitim yerleri kontrollerindeki hayvanlara uygun koşullar sağlamalı ve gerekli teknik ekipmana sahip olmalıdır.

Yerel hayvan koruma görevlilerinin seçimi hususu yönetmeliğin 16. maddede düzenlenmiştir. Buna göre yerel hayvan koruma görevlileri, hayvan koruma dernek ve vakıflarına üye ya da bu konuda faydalı hizmetler yapmış kişiler arasından İl Hayvan Koruma Kurulu tarafından bir yıl süre ile seçilir. Olumlu faaliyetleri durumunda kimlik kartları yenilenir; olumsuz faaliyetleri durumunda belgeleri iptal edilir. Yerel hayvan koruma görevlilerine görev ve sorumlulukları ile ilgili eğitim verilir (17. madde)

Sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılmasının esaslarını belirten 20. maddeye göre, belediyelerde sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılması için ihtiyacı karşılayacak bir toplama ekibi kurulur; bu ekiplerin ehil kişilerden kurulması ve dönemsel olarak sorumlu veteriner hekimlerce eğitime tutulmaları sağlanır; hayvanlar eziyet edilmeden toplanır, kısırlaştırılır, aşılanır ve tekrar eski yerlerine bırakılır; bu süreçte hayvanların eziyet ve zarar görmemesi için her türlü önlem alınır; gönüllü kuruluşlar belediye ile işbirliği yaparak bu yönetmelik hükümlerine uygun olarak sahipsiz hayvanları toplayabilir; sahipsiz hayvanlar öncelikle kafes ve ağ ile yakalanır; bu mümkün olmaz ise yakalama sopası kullanılabilir; en son çare olarak veteriner hekim kontrolü altında uyuşturucu tüfek kullanılabilir.

Toplanılan sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların bakılması ile ilgili esaslar 21. maddede düzenlenmiştir. Buna göre toplama ve nakil esnasında ölen sahipsiz hayvanlar derhal diğerlerinden ayrılır ve belirlenmiş yerde gömülür; geçici bakımevlerine getirilen hayvanların özellikleri kayıt defterine geçirilir ve sağlık, gebelik durumu ve parazit açısından bir ön muayeneden geçirilir; gebelikleri tespit edilen hayvanlar ayrı bölüme ayrılır; cenin oluşumu tamamlamamış olan gebelikler hayvana zarar vermeyecek şekilde sonlandırılır; doğan yavruların süttten ayrılıncaya kadar geçici bakımevinde gerekli bakımı yapılır; belediye ilanlarla duyuru yaparak geçici bakımevindeki hayvanların sahiplenilmesini teşvik eder; sahipsiz hayvanlar kısırlaştırılır ve gerekli tıbbi müdahaleler gerçekleştirilir; bundan sonra Hayvanları

Koruma Kanunu ve bu yönetmelikçe öngörülen şartları taşıyan kişilere sahiplendirilir; bu hizmetten dolayı ücret alınmaz; geçici bakımevlerinde on gün süre ile gerekli duyurular yapıldığı halde sahiplendirilemeyen hayvanlar, gerekli sağlık hizmetlerini aldıktan ve kısırlaştırıldıktan sonra ve eğer operasyon yapılmış ise yaraları kapandıktan en az yedi gün sonra kayıt altına alınıp müdahale görmüş olduklarını gösteren işaretleri üzerlerinde olacak şekilde veteriner hekimin onayıyla alındıkları ortama geri bırakılır. Bu ortamlarda ilgili belediyeler, gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde beslenme odakları kurar ve hayvanların beslenmesine yardımcı olur. Hayvanlar, hiçbir suretle ilgili belediye sınırları dışında bir ortama, ormanlık alana veya diğer yaban hayat yaşam alanlarına bırakılamaz; geçici bakımevlerinde kaldıkları süre içerisinde; kanuni istisnalar ile bulaşıcı, tedavi edilemez veya tedavi sonucu iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa yakalanan ve alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığına önlenemez derecede tehdit vereceğine geçici bakımevi veteriner hekimin karar verilen hayvanların dışında hiçbir hayvan öldürülemez. Öldürme işleminde hayvanlara en az acı veren ve süratli ölümünü sağlayan yöntemler uygulanır.

Geçici bakımevlerinin çalışma usul ve esasları düzenleyen hükümlere göre geçici bakımevleri kurulacak arazi seçiminde söz konusu geçici bakımevinin çevreye yaratabileceği zarar ve risk ile hayvanların yaşayabileceği zarar ve risk asgari düzeye çekilmesine dikkat edilir (22. madde). 23. maddede geçici bakımevlerinde bulunması gerekli asgari birimler düzenlenmiştir. Buna göre geçici bakımevlerinde birbirinden doğrudan bağlantılı olmayacak şekilde etolojik ihtiyaçlarına göre yeterli büyüklükte kapalı ve açık bölmeler, karantina bölümü, hasta bakım bölümü, yavrulu anne bölümü, hayvan müşahede bölümü, hayvanların yiyeceklerinin hazırlandığı mutfak bölümü yapıları hayvan sayısı ile orantılı olarak birbiriyle doğrudan bağlantılı olmayacak birimler halinde yapılır. Hayvanların bulunduğu birimden ayrı olacak şekilde de muayene odası, ameliyat odası, işçi odası, duş, depo, tuvalet, veteriner hekim odası, idare odası da oluşturulmalıdır. Geçici bakımevlerinde aranacak şartlar 24. maddede düzenlenmektedir. Buna göre geçici bakımevlerinin kurulması için yürürlükteki ilgili mevzuat hükümlerine göre izin alınması; geçici bakımevinin yapısal özelliklerinin hijyen şartlarını sağlayacak şekilde düzenlenmesi; hayvanların kafeslerin düzenli olarak temizlenmesi; hayvanların düzenli olarak beslenmeleri; gerekli tıbbi araç ve gerecin bulundurulması; hayvanların bulunduğu ortamın

sıcaklığının uygun seviyede tutulması; personelin sağlık risklerine karşı önlemler alması ve bilgilendirmesi; geçici bakımevlerini gezmeye gelen kişilerin güvenliğinin sağlanması; hayvanların birbirlerine zarar vermesinin engellenmesi; ölen hayvanların kayıtlarının tutulması; geçici hayvan bakımevinde ticari amaçlı hayvan üretiminin yapılmasının engellenmesi; hayvanların kaçmasının engelleyecek tedbirlerin alınması; geçici bakımevinin artık artıklarının çevreye zararlı olmayacak şekilde bertaraf edilmesi zorunludur.

Mobil kısırlaştırma üniteleri 25. maddede düzenlenmiştir. Buna göre bu ünitelerde uygun hijyenik şartlar ve gerekli ekipman bulundurulmalı; hayvanlar aşılanıp, kısırlaştırılmalı; tedavileri daha uzun süren hayvanlar geçici bakımevlerine nakledilmeli; tıbbi atıklar hijyenik bir şekilde bertaraf edilmelidir.

26. maddede geçici hastalıkların ihbarı düzenlenmiştir. Buna göre geçici bakımevlerinde ihbarı zorunlu bir hastalık veya bilinmeyen hayvan ölümlerinde, ölen hayvanların toplam hayvan sayısına oranının yüzde ona ulaşmasından sonra yirmi dört saat içerisinde İl Müdürlüğü'ne bu durum bir raporla bildirilir. Bu hastalık ve ölümlerin nedeni tespit edilene kadar geçici bakımevinde bulunan hayvanların sahiplendirilmesi izin verilmez.

27. madde geçici bakımevlerinde hayvanların tecrit, dezenfeksiyon ve ölen hayvanların bertarafını düzenler. Buna göre bu işlemler hayvan sağlığı ve zabıtası kanunu yönetmeliği çerçevesinde yapılır. Zoonoz hastalığından ölenler yakılır ve kireçle gömülür.

28. Maddeye göre hayvanların ticari amaçlı film ve benzeri çekim ile gösterilerde kullanılacakları tüm sahneler İl Müdürlüğü'nün iznine ve denetimine tabidir. Senaryolarda hayvanlar eziyet edici veya olumsuz mesajlar taşıyan öğeler olmamalıdır. Tehlikeli hayvan türleri sergilenemez. 29. Maddede alınması gereken önlemler sıralanır. Buna göre hayvan sahipleri hayvanların sağlık kontrollerini yapmalı ve sağlık karnesi düzenlenmelidir. Hayvanların çevreye ve insanlara verebileceği zararları önlemek için her türlü önlem alınmalıdır. 30. Maddede çekim ve benzeri faaliyetlerde uyulması gereken hususlar sıralanmıştır. Buna göre hayvanlar şiddet içeren yayınlarda kullanılamaz; etolojik özelliklerine aykırı

davranışlara zorlanamaz; sağlığına zararlı yiyeceklerle beslenemez; zorla beslenemez veya zararlı kimyasal maddelerle beslenemez; yorulması durumunda dinlendirilir; yaralanmaları, sakatlanmaları veya ölmelerine sebep olabilecek şekilde kullanılamazlar. Hayvanlara ihtiyaçlarına uygun barınma ortamları sağlanır. Çekimler sırasında sahipli hayvanlar sahiplerinin, sahipsiz hayvanlar ise veteriner hekimin gözetiminde bulundurulur.

Yönetmeliğin altıncı kısmı hayvanların öldürülmesi ile ilgili usul ve esasları düzenler. Bu kısmın birinci bölümünde öldürme yöntemleri yer alır. 31. Maddeye göre hayvanlar ancak kanuni istisnalar kapsamında veteriner hekimin kararı ile öldürülebilir. Bu durumda en az acı veren ve en süratli yöntem kullanılır. 32. Madde, 31. Maddede belirtilen istisnalara yavrulama, gebelik ve süt anneliği dönemlerindeki hayvanları da ekleyerek bunların da öldürülmesini yasaklar. 33. Madde yasaklanan öldürme yöntemlerini yasaklar. Buna göre dozu ve uygulaması kontrol edilemeyen herhangi bir zehirli madde veya ilaç kullanımı yöntemi, ani şuur kaybı meydana getirmeden yapılan elektroşok öldürme yöntemi, veteriner hekim tarafından gerekli görülmedikçe silahlarla öldürme yöntemi, derin anestezi kullanılmasına rağmen ölümün gerçekleşmemesi durumunda boğma ve nefessiz kalmasına neden olacak yöntemler yasaklanmıştır. Bu kısmın ikinci bölümünde ölen hayvanların bertarafı düzenlenir. 34. Maddeye göre öldürme işleminden sorumlu kişi hayvanın ölüsünü usule uygun şekilde bertaraf etmekten de sorumludur. Ölen hayvanlar derin çukurlar kazılarak gömülür ve üzeri sıkıştırılmış toprak ile kapatılır veya yakma ünitesinde yakılır. Ölen veya öldürülen hayvanların bilgi ve belgeleri düzenlenir ve en az iki yıl muhafaza edilir.

2. 2. 3. 3. Yaptırımlar

5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun 25. maddesine göre bu kanunda öngörülen idari para cezaları Orman ve Su İşleri Bakanlığı tarafından veya onun yetkisini devrettiği mahallin en büyük mülki amirlik tarafından verilir. 28. madde kanun hükümlerine aykırı davranışlara uygulanacak cezaları sıralar. Bunlardan ev ve süs hayvanları ile ilgili olanlar şunlardır:

a)Toplu yaşanan yerlerde kedi ve köpeklerini kısırlaştırmayıp yavruları kayıt altına alarak bakmayan veya dağıtımını gerçekleştirmeyen kişilere hayvan başına üç yüz Türk Lirası idari para cezası;

b)Sahiplendiği hayvanlara gerekli bakımı göstermeyen, etolojik ihtiyaçlarını karşılamayan, hayvanlardan kaynaklanabilecek diğer insanlara veya vreye verilebilecek zararları önlemek için gerekli önlemleri almayanlar; ev ve süs hayvanı satmakta olup yerel yönetimlerin düzenlediği eğitim programları sonucu sertifika almayan veya hayvan üretip anne hayvanın ve yavrularının ihtiyaçlarını karşılamak adına önlemleri almayanlar bu husustaki hayvan başına altmış Türk Lirası; hayvanını terk edenlere ise hayvan başına iki yüz Türk Lirası idari para cezası;

c) Sahipsiz veya güçten düşmüş bir hayvanı kanunda belirtilen istisnalar dışındaki hallerde öldüren kişi hayvan başına altı yüz Türk Lirası idari para cezası;

d) Hayvanlara tıbbi ve cerrahi müdahalenin veteriner hekim dışında bir kişi tarafından gerçekleştirilmesi durumunda hayvan başına iki yüz Türk Lirası idari para cezası;

e) 8. Maddede belirtilen yasak müdahalelerden bir hayvan neslini yok edecek türdeki müdahalelere hayvan başına on bin Türk Lirası; maddenin diğer fıkralarında belirtilen tıbbi amaçlar dışındaki müdahaleler, dış görünüşü değiştirmeye yönelik cerrahi müdahaleler, hayvanın türüne ve etolojik özelliklerine aykırı Şekilde yapılan müdahalelerde hayvan başına bin iki yüz Türk Lirası idari para cezası;

g) 10. Maddede belirtilen hayvan ticareti izni almayanlara ve bu konudaki yasalara ve yönetmelik hükümlerine aykırı davrananlara bin Türk Lirası idari para cezası;

h)11. Maddenin birinci fıkrasında belirtilen hayvanların eğitimleri sırasında doğal kapasitelerini, gücünü aşacak Şekilde veya yaralanmalarına, gereksiz acı çekmelerine, kötü alışkanlıklara özendirilmesine neden olan yöntemleri kullananlara bin beş yüz Türk Lirası; canlı hayvan dövüşü yaptırınlar ise hayvan başına bin beş yüz Türk Lirası idari para cezası uygulanır.

k) 14. Maddenin (a), (b), (c), (d), (e), (g), (h), (ı), (j) ve (k) bentlerine aykırı davrananlara üç yüz Türk Lirası; (f) ve (l) bentlerine aykırı davrananlara hayvan başına üç bin Türk Lirası idari para cezası verilir ve Kesilmiş canlı hayvanlara el konulur.

l) RTÜK'ün takibi sonucunda TRT ve özel radyo ve televizyonların 20. Maddede belirtilen eğitici yayınları belirtilen koşullarda yayınlamaması halinde ihlal ettikleri her ay için altı bin Türk Lirası idari para cezası;

m) Trafik kazalarında bir hayvana çarpan ve 21. Maddede belirtildiği üzere hayvanı en yakın veteriner hekim ya da tedavi ünitesine götürmeyen veya götürülmesini sağlamayanlara hayvan başına üç yüz Türk Lirası idari para cezası;

o) Ev ve süs hayvanlarının ithalat ve ihracatıyla ilgili 23. Maddede belirtilen şartları yerine getirmeyenlere hayvan başına üç bin Türk Lirası para cezası uygulanır.

Bu maddenin ev ve süs hayvanlarının sahiplenilmesi ve ticareti ile ilgili fiillerin dışında kalan hukuka aykırı fiilleri veteriner hekim, veteriner sağlık teknisyeni, hayvan koruma gönüllüsü, hayvan koruma derneği üyeleri, hayvan koruma vakfı üyeleri, hayvan toplama, gözetim altına alma, bakma, koruma ile görevlendirilmiş olan kişilerce işlenmesi halinde verilecek ceza iki kat arttırarak uygulanır. Ayrıca, bu fiillerin tekrarı halinde cezalar bir kat, daha fazla tekrarı halinde üç kat artırılarak verilir (30. madde)

2. 2. 3. 4. Denetim ve İlgili Birimler

Hayvanları Koruma Kanununun üçüncü kısımda hayvan koruma yönetimi düzenlenmektedir. Bu kısmın birinci bölümünde mahalli hayvan koruma kurulları teşkilat, görev ve sorumluluklar düzenlenir. Buna göre her ilde valinin başkanlığında il hayvanları koruma kurulu oluşturulur. Bu kurulda belediye başkanları, il çevre ve orman müdür, il tarım müdürü, il sağlık müdürü, il milli eğitim müdürü, il müftüsü, belediyelerin veteriner işleri müdürü, veteriner fakülteleri olan yerlerde fakülte temsilcisi, münhasıran hayvanları koruma ile ilgili faaliyet gösteren gönüllü

kuruluşlardan valilik takdiri ile seçilecek en çok iki temsilci, il veya bölge veteriner hekimler odasından bir temsilci katılır. Bu kurulun çalışma esas ve usulleri yönetmelik ile belirlenir (15. madde),

Bu kurul o ildeki hayvanların yasal temsilcisi konumundadır. Kurul kanundaki hükümlerin doğrultusunda hayvanların korunması amacıyla proje ve raporlar hazırlar, gerekli önlemleri alır. Hayvanların korunması ile ilgili çalışmalarda diğer kişi, kurum ve kuruluşların eşgüdümünü sağlar. Hayvan bakımevleri, hastaneleri geliştirir ve destekler; yerel hayvan koruma gönüllülerinin müracaatlarını değerlendirir; hayvan sevgisini arttırıcı eğitici faaliyetler düzenler (16. madde)

Bu kısmın ikinci bölümünde denetim ve hayvan koruma gönüllüleri düzenlenir. Buna göre bu kanun hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi Orman ve Çevre Bakanlığı'na aittir. Gerektiğinde bu yetki Bakanlıkça mahallin en büyük mülki amirine yetki devri suretiyle devredilebilir. Denetimle ilgili usul ve esaslar Orman ve Çevre Bakanlığınca çıkartılacak yönetmelikle belirlenir. Yerel yönetimler, ev ve süs hayvanları ile sahipsiz hayvanların kayıt altına alınması ile ilgili işlemleri yapmakla yükümlüdür (17. madde)

Sahipsiz kedi ve köpekleri korumak amacıyla kendi buldukları bölge ve mahallelerde kişiler gönüllü olabilirler; bunlara yerel hayvan koruma görevlisi denir. Bu kişiler İl Hayvan Koruma Kurulu tarafından seçilir. Bunların görev ve sorumlulukları yönetmelikle belirlenir. Bu görevliler bölge ve mahallelerindeki hayvanların aşılınması, markalanması, kayıta geçirilmeleri, kısırlaştırmaları ve sahiplendirilmeleri ile ilgili faaliyetleri yerel yönetimlerle beraber eşgüdümle gerçekleştirir (18. madde).

Hayvanların Korunmasına Dair Yönetmelik çeşitli kamu kurumlarının ve özel kişilerin hayvanların korunmasına dair denetim ve kontrol görev ve sorumluluklarını düzenlemektedir. Bunlara göre il müdürlüğünün görev ve sorumlulukları arasında şunlar vardır: hayvanların korunması ve refahının sağlanması ile ilgili kurum ve kuruluşların faaliyetlerini izlemek, yönlendirmek ve koordine etmek; yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile sahipsiz hayvanların kontrolünü takip etmek; yerel hayvan koruma görevlilerinin müracaatlarını değerlendirmek, bu

görevlilerin gerekli eğitimi almasını sağlamak ve yerel hayvan koruma görevlisi adalarını il hayvan koruma kurullarına bildirmek; bu yerel koruma görevlilerinin denetimini ve eğer gerekiyorsa azlını sağlamak; il hayvan koruma kurulunun çalışmalarına katılmakla; sahipsiz hayvanların kayıt altına alınması ile ilgili faaliyetleri diğer kuruluşlar ile eşgüdümlü olarak sağlamak; hayvanlar ile ilgili toplumsal eğitim faaliyetlerini diğer kuruluş ve görevliler ile eşgüdümlü olarak düzenlemek; sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanlar için belediyelerce geçici bakımevlerinin oluşturulmasını sağlamak; bu yönetmeliğin uygulanması için gerekli denetimi yapmak; bu yönetmeliğe uygun olarak kamu kurumları dışındakiler tarafından geçici bakım evi ve mobil kısırlaştırma üniteleri açmak isteyenlerin müracaatlarını değerlendirerek izin vermek (5. madde).

6. madde, il hayvan koruma kurulunun görev ve sorumluluklarını düzenler. Buna göre il hayvan koruma kurulu Hayvanların korunması ve kullanılmasında onların yasal temsilciği niteliği ile 5199 sayılı kanunda belirtilen görevleri yerine getirmekle; ev ve süs hayvanları ve sahipsiz hayvanların kayıt altına alınması ile ilgili faaliyetleri belediyeler ile eşgüdümlü olarak yaptırmakla; geçici bakımevlerinin oluşturulmasını sağlamak, ilde kurulacak geçici hayvan bakımevleri ve hayvan hastanelerini desteklemek, geliştirmek, denetlemek ve gerekli önlemleri almakla; mevcut bakımevlerinin bu yönetmelik ile belirtilen geçici bakımevi kriterlerine uyumlu hale getirilmesi için kararlar almak ve uygulanmasını sağlamakla; sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların, il müdürlüklerince izin verilen geçici ve özel geçici bakımevlerine götürülmesi kararlarını almak ve uygulanmasını sağlamakla; hayvanların korunması ile ilgili sorunları tespit edip, konu hakkında yapılan uygulamaları yıl sonunda Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na rapor halinde sunmakla; hayvanların korunmasına ilişkin sorunları belirleyip çözüm tekliflerini içeren beş/on yıllık plan ve projeler yapmakla, bunları Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na sunup olumlu görüş alınır ise gerekli önlemleri almakla; görevli ve sorumludur.

7. maddede belediyelerin alacağı tedbirler açıklanmıştır. Buna göre belediyeler sahipsiz ve güçten düşmüş hayvanların toplatılması, kısırlaştırılması, aşılması, gerekli tıbbi bakımlarının yapılması ve işaretlenmesi, alındığı ortama geri bırakılması, sahiplendirilenlerinin kayıt altına alınmasıyla; gerekli işlemleri için yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlar ile işbirliği yapmakla; geçici

bakımevlerindeki hayvanların bulaşıcı, tedavi edilemez veya tedavi sonrası iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa sahip olduğuna, alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığını önlenemez derecede tehdit edeceğine veteriner hekimce karar verilerek rapor tutulan hayvanların en az acı verecek ve en hızlı olacak şekilde öldürülmesiyle; geçici bakımevlerinden kedi ve köpek almak isteyenler için gerekli form ve sağlık karnesi hazırlanarak sahiplendirme yapılmasıyla ilgili gerekli tedbirleri alır.

Yönetmeliğin yedinci kısmı il hayvan koruma kurullarının çalışma usul ve esaslarını düzenler. Bu kısmın birinci bölümünde il hayvan koruma kurullarının kuruluşu düzenlenir. 35. maddeye göre İl Hayvan Koruma Kurulu, her ilde valinin başkanlığında; büyükşehir belediyesi olan illerde, büyükşehir belediye başkanları, büyükşehirine bağlı ilçe belediye başkanları, İl ve Çevre ve Orman Müdürü, İl Sağlık Müdürü, İl Milli Eğitim Müdürü, İl Müftüsü, Büyükşehir Belediyesi olan illerde Büyükşehir Belediyesi Veteriner İşleri Müdürü, Büyükşehir olmayan illerde ise İl Belediye Veteriner İşleri Müdürü, veteriner fakültesi olan yerlerde fakülte temsilcisi, münhasıran hayvanları koruma ile ilgili faaliyet gösteren gönüllü kuruluşlardan valilik takdiri ile seçilecek en çok iki temsilci, il veya bölge veteriner hekimler odasından bir temsilciden oluşur. İllerde temsilciliği bulunmayan kuruluş var ise, İl Hayvan Koruma Kurulları diğer üyelerden oluşur. Kurul çalışmaları Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü'ne bildirir. Bu kısmın İkinci bölümde çalışma esasları ve ilan düzenlenir. 36. maddedeki toplantı usulüne göre kurul üç ayda bir başkanın çağrısı üzerine üyelerin en az üçte iki çoğunluğuyla toplanır; gerektiğinde olağanüstü toplantılar yapabilir. 37. madde toplantı gündeminin oluşturulmasını düzenler. Buna göre kurulun toplantı gündemi kurul sekreteryası olan İl Müdürlüğü tarafından hazırlanır ve başkan tarafından onaylanır. Kurul üyeleri sonraki toplantının gündemi ile ilgili önerilerde bulunabilirler. Ancak, gündemin son şekli kurul başkanı olan vali tarafından belirlenir. Gündemde yer alan konular hakkında gerekli görülmesi halinde ilgili kurum ve kuruluşların temsilcileri toplantıya davet edilebilir. 38. madde kurul karar usulünü düzenler. Buna göre kurul kararları toplantıya katılanların oy çokluğuyla alınır. Oyların eşitliği halinde başkanın kullandığı oy yönünde çoğunluk sağlanmış olur. Kararlar, sekreteryanın başlıklı karar kağıtlarına yazılır ve üyelerce imzalanır. Karşı oy kullananlar belirtilir ve gerekçeleri yazı ile belirtilerek dosyada saklanır. Kurul kararları on gün içerisinde

Çevre ve Orman Bakanlığı'na gönderilir. 39. maddede kurul kararlarının ilanı düzenlenmiştir; buna göre kararlar toplantı tarihinden itibaren bir hafta içerisinde valilik ilan panosunda en az beş gün süreyle ilan edilir.

Yönetmeliğin 40. maddesi Hayvanları Koruma Kanunu kapsamında denetime tabi olan kurum, kuruluş, işletmeler, gerçek ve tüzel kişiler sıralar. Bunlar; ev ve süs hayvanı satışını yapan işletmeler, geçici hayvan bakımevleri, hayvan konuk evleri, hayvanların bakıldığı pansiyon ve oteller, hayvan müşahede yerleri, hastaneler, klinik ve poliklinikler, ev ve süs hayvanı üretim tesisleri, hayvan eğitim yerleri, hayvanat bahçeleri ve doğa parkları, evinde işyerinde veya arazisinde hayvan besleyen kişi veya kişiler, kurban satış ve kesim yeridir.

41. madde denetime tabi olanların yükümlülüklerini düzenler. Buna göre denetime tabi olanlar denetim sırasında denetim elemanı ile birlikte İzleme ve Denetleme Formunu sağlıklı bir şekilde düzenlenmesini sağlamalı; denetim elemanlarının denetim işlemini güvenli bir şekilde yapmalı ve gerekli imkanları sağlamalı; gerekli bilgi ve belgeleri eksiksiz vermeli; bu bilgi ve belgeleri denetim sırasında sunamaması halinde azami on beş gün içinde bu bilgi ve belgeleri İl Müdürlüğü'ne sunmalıdır.

42. maddeye göre Hayvanları Koruma Kanunu ve Hayvanların Korunmasına Dair Yönetmelik hükümlerine uyulup uyulmadığını denetleme yetkisi Çevre ve Şehircilik Bakanlığı'na aittir. Bakanlık bu yetkisini mahallin en büyük mülki amirine devredebilir. Bu durumda mahallin en büyük mülki amiri il bünyesinde veya mevcut değilse başka illerden hayvanların korunması konusunda uzman personeli de denetim ile görevlendirebilir. Bakanlık merkez teşkilatı ilgili birim personelini de denetim ile görevlendirebilir.

43. maddeye göre denetime tabi olanlardan evinde, iş yerinde veya arazisinde hayvan besleyen kişi veya kişiler dışındakiler İşletme Bilgi Formu düzenlemelidirler. Bu form İl Müdürlüğü'nde de muhafaza edilir. 44. maddeye göre yıllık denetim ve izleme programı denetime ve idari para cezası vermeye yetkili makam veya merci tarafından bir önce yılın Aralık ayında hazırlanır. Bu programda yıl içinde denetlenecekler, denetim sıklığı, denetimde görevlendirilecekler ve görev bölümü

belirlenir. 45. maddeye göre denetim ve izleme programına alınanlara bu husus denetime yetkili makam veya merci tarafından bildirilir. İhbar ve şikayet gibi durumlarda veya mahallin en büyük amirinin ve Bakanlığın program dışı denetime gerek gördüğü hallerde bildirim yapılması zorunlu değildir. 46. maddeye göre denetimi yapanlara görevli kimlik kartı verilir. Bakanlık personeli görevli kimlik kartı olmaksızın genel müdürlük onayı ile de denetim yapabilir. Görevli kimlik kartı veya genel müdürlük onayı denetim sırasında gösterilmelidir. 47. maddeye göre denetim elemanları denetimler sırasında İzleme-Denetleme Formu'nu düzenlerler. 48. maddeye göre denetim elemanları denetim bitiminde denetim tutanağı düzenlerler; bir nüsha ilgilide bir nüsha da idari para cezası vermeye yetkili makam veya merci tarafından muhafaza edilir. 49. maddeye göre denetim sonunda Hayvanları Koruma Kanunu hükümlerine aykırılık tespit edilmesi durumunda Hayvan Hakları İhlali Tutanağı düzenlenir. 50. maddeye göre, Hayvanları Koruma Kanununa aykırı hareket eden ve bulundurduğu hayvanları ihmal eden veya onlara ağrı, acı veya zarar veren kişilerin hayvanların el konulur. Bu hayvanların yeniden sahiplendirilir veya koruma altına alınır.

Ev ve Süs Hayvanlarının Üretim, Satış, Barınma ve Eğitim Yerleri Hakkında Yönetmeliğin 16. maddesine göre İş yerlerinin denetimleri, 5996 sayılı Veteriner Hizmetleri, Bitki Sağlığı, Gıda ve Yem Kanunu ile bu Kanuna dayanılarak çıkarılan alt düzenleyici işlemlere uyulup uyulmadığı yönüyle ve yılda en az bir kez olmak üzere iki denetim elemanı tarafından yapılır. Denetim elemanları, denetim sonunda tespit edilen hususları denetim defterine kaydedip, denetim tutanağını iki nüsha halinde hazırlar. Tutanağın bir nüshasını iş yeri sahibine ya da iş yeri veteriner hekimine verir.

Ev ve Süs Hayvanlarının Ticari Olmayan Hareketlerinde Uygulanacak Hayvan Sağlığın Dair Yönetmelik hükümlerine göre bu hareketlerde ev ve süs hayvanı sahipleri hayvanlarını kimliklendirmeli, aşılmalı ve gerekli durumlarda yetkili makamlara kimliği sunmalıdırlar.

2. 2. 4. Av ve Yaban Hayvanlarına Dair Düzenlenmeler

2. 2. 4. 1. Mevzuat

Hayvan refahı ve hayvan hakları bağlamında av ve yaban hayvanlarının durumunu düzenleyen hukuk kaynakları; 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu¹⁵⁵, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik¹⁵⁶, Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelik¹⁵⁷, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik¹⁵⁸, Merkez Av Komisyonu, İl ve İlçe Av Komisyonlarının Görevleri, Çalışma Esas ve Usullerine Dair Yönetmelik¹⁵⁹ ve Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliktir¹⁶⁰.

2. 2. 4. 2. Kurallar

4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununa göre yaban hayvanı türleri içinde yer alan ve Orman ve Su İşleri Bakanlığınca belirlenen av hayvanlarından, korunması gerekenler Merkez Av Komisyonunca, av hayvanlarının dışında kalan yaban hayvanları ile diğer türler gerektiğinde ilgili kuruluşları uygun görüşleri alınarak

¹⁵⁵<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspix?MevzuatKod=1.5.4915&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Kara%20Avc%C4%B1%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20Kanunu&Tur=1&Tertip=5&No=4915> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁶<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin1.Aspix?MevzuatKod=1.5.5199&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Hayvanlar%C4%B1%20Koruma%20Kanunu&Tur=1&Tertip=5&No=5199> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁷<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=7.5.9560&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Av%20ve%20Yaban%20Hayvanlar%C4%B1n%C4%B1n%20ve%20Ya%C5%9Fam%20Alanlar%C4%B1n%C4%B1n%20Korunmas%C4%B1,%20Zararlı%20Hayvanlarla%20M%C3%BCcadele%20Usul%20ve%20Esaslar%C4%B1%20H> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁸<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=7.5.8342&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Av%20ve%20Yaban%20Hayvanlar%C4%B1> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁵⁹<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=7.5.5412&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Merkez%20Av%20Komisyonu> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

¹⁶⁰<http://www.mevzuat.gov.tr/Metin.Aspix?MevzuatKod=7.5.11503&MevzuatIliski=0&sourceXmlSearch=Hayvanat%20Bah%C3%A7elerinin%20Kurulu%C5%9Fu%20ile%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fma%20Usul%20ve%20Esaslar%C4%B1%20Hakk%C4%B1nda%20Y%C3%B6netmelik> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

Bakanlıkça koruma altına alınır. Koruma altına alınan yaban hayvanları avlanamaz. Yaban hayvanları üreme, tüy değiştirme ve göç dönemlerinde rahatsız edilemez, yavru ve yumurtaları toplanamaz, yuvaları dağıtılamaz ve memeliler kış uykusunda rahatsız edilemez. Av ve yaban hayvanlarının beslenmesine, barınmasına, üremesine ve korunmasına imkân veren doğal yaşama ortamları zehirlenemez, sulak alanlar kirletilemez, kurutulamaz ve bunların doğal yapıları değiştirilemez (4. madde).

Merkez Av Komisyonu ve Orman ve Su İşleri Bakanlığı; sürüngen, kuş ve memeli av hayvanlarının sınıf ve türlerine göre eş tutma, üreme, yavru büyüme, erginleşme gibi yaşam evrelerini dikkate alarak avlanma sürelerinin başlama ve bitiş tarihleri ile popülasyon durumuna göre avlanma günleri ve av miktarlarını tespit eder. Orman ve Su İşleri Bakanlığı nesli tehlike altında olan, nadir, hassas ve benzeri statülerde yer alan türler ile endemik ve göçmen türlerin korunması amacıyla gerekli koruma tedbirlerini almaya, bu türler için koruma alanlarını oluşturmaya ve bu alanları ekolojik ihtiyaçlarına göre yönetmeye, doğal türlerin azalması veya nesillerinin tehlike altına girmesi durumunda yeniden yerleştirme çalışmalarının ekolojik prensiplere göre yapılmasını sağlamaya, av yasağına ilişkin esas ve usulleri tespit etmeye, avcılığın denetlenmesi ve izlenmesi çalışmalarını yapmaya ve uygulamada gerekli tedbirleri almaya yetkilidir. Tespit edilen av miktarları ve avlanma süreleri dışında avlanılamaz (5. madde).

Avlanma, avcılık belgesi ve avlanma izni almak şartıyla, yasalarla izin verilen silâh, araç ve eğitilmiş hayvanlarla, avlanma plânlarına veya Merkez Av Komisyonu kararlarına göre yapılır. Zehirle avlanmak yasaktır. Haznesi iki fişek olacak şekilde sınırlandırılmamış otomatik, yarı otomatik, pompalı ve benzeri yivsiz av tüfekleri ile havalı tüfek ve tabancalar avda kullanılamaz. Eğitilmiş hayvanlarla ve mücadele kapsamında kullanım yeri, şekli ve özellikleri Merkez Av Komisyonunca belirlenecekler dışında kara, hava araçları ve yüzer araçlarla, ses, manyetik dalga, ışık yayan araç ve gereçler, canlı mühre, tuzak, kapan ve diğer benzeri araç, gereç ve usullerle avlanılamaz (6. madde). Avcılık belgesi alacak olanlar, eğitime ve yeterlik sınavına tâbi tutulur (13. madde).

Taraf olunan uluslararası sözleşmelerle (esas olarak Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin

Sözleşmesiyle) ticareti yasaklanan yerli ve yabancı yaban hayvanları ve kanunun 6'ncı maddesi çerçevesinde belirlenen avlanma esas ve usullerine aykırı olarak avlanan yaban hayvanları canlı veya cansız olarak veya bunların et, yumurta, deri, post, boynuz ve benzeri parçaları ile bunların türevleri satılamaz, satın alınamaz, nakledilemez ve bunların ithalatı ve ihracatı yapılamaz (18. madde).

Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik; 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu, Nesli Tehlikede Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme ve Avrupa'nın Yaban Hayatı ve Yaşama Ortamlarını Koruma Sözleşmesine dayanılarak çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğin 4. maddesine göre Av ve yaban hayvanlarının yaşama ortamları ile birlikte korunması esastır. Av ve yaban hayvanlarının beslenmesine, barınmasına, üremesine ve korunmasına imkân veren doğal yaşama ortamları zehirlenemez, sulak alanlar kirletilemez, kurutulamaz ve bunların doğal yapıları değiştirilemez.

Yaban hayvanı türleri içinde yer alan ve Bakanlıkça belirlenen av hayvanlarından, korunması gerekenler Merkez Av Komisyonunca, av hayvanlarının dışında kalan yaban hayvanları ile diğer türler gerektiğinde ilgili kuruluşların uygun görüşleri alınarak Bakanlıkça koruma altına alınır. Genel Müdürlük faaliyetleri hariç, koruma altına alınan yaban hayvanları avlanamaz, yakalanamaz, yavru ve boş dahi olsa yumurtaları toplanamaz (5. madde).

Nesli tükenmiş tür, nesli doğada tükenmiş tür, kritik seviyede olan tür, nesli tehlikede olan tür, duyarlı tür, nesli tehdit altında olan tür, yetersiz verili tür, endemik tür ve göçmen tür sınıflarına giren veya Bakanlıkça belirlenen yaban hayvanları ve bunların yaşam alanlarının korunması amacıyla, Yaban Hayatı Koruma ve Yaban Hayatı Geliştirme Sahaları ile İlgili Yönetmelik esaslarına göre yaban hayatı koruma ve yaban hayatı geliştirme sahaları; Av ve Yaban Hayvanı Üretim Yeri ve İstasyonları ile Kurtarma Merkezlerinin Kuruluşu, Yönetimi ve Denetimi Hakkında Yönetmelik esaslarına göre üretim istasyonu ve yerleri, bu Yönetmelik esaslarına göre de yerleştirme, yeniden yerleştirme ve stok artırmak için sahalar oluşturulur (6. madde).

Avlanmanın yasaklandığı gün ve sürelerde her türlü yakalama, alıkoyma ve öldürme şekilleri; yaban hayvanlarının kış uykusu, göç, üreme, yavrularını yetiştirme ve tüy değiştirme dönemi boyunca bu türlerin rahatsız edilmesi ve avlanması; doğadan, canlı erişkin ve yavru bireyler ile boş dahi olsa yumurta toplanması ve yuvalara zarar verilmesi; yaban hayvanlarının konaklama, üreme, kışlama ve önemli göç alanlarının bir daha kullanılmayacak şekilde tahrip edilmesi; yaban hayvanlarının üreme, göç ve kışlama dönemlerinde biyolojik döngülerini engelleyecek faaliyetlerin yapılması yasaktır. Ayrıca, ağır kış şartları, kuraklık ve benzeri doğal afetler, salgın hastalık, yaban hayvanlarının çeşitli nedenlerle nesillerini devam ettiremeyecek sayıya düşmeleri ve benzeri durumlarda, avın serbest olduğu avlaklar ile avlanma sezonu süresince, yurt çapında veya bölgesel olarak avlanmanın belirli bir süre yasaklanmasına bakanlık yetkilidir (7. madde).

Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelik; 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununa ve 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa dayanılarak çıkarılmıştır. Bu yönetmeliğe göre Kamu kurum ve kuruluşları ile gerçek ve tüzel kişiler, av ve yaban hayvanlarını bakanlıktan izin almak şartıyla üretebilirler. Bu izin için hayvanların güvenliği ve refahına dair şartların gerçekleştirilmesi gerekir (4. madde). Üretim yapılan tesislerin hayvanlara asgari yaşama ortamı sağlama (15. madde) ve gerekli hijyeni sağlamalıdır (25. madde).

Merkez Av Komisyonu, İl ve İlçe Av Komisyonlarının Görevleri, Çalışma Esas ve Usullerine Dair Yönetmelik hükümlerine göre komisyonlar üstlerine bölgelerindeki hayvan türlerinin popülasyonları ve sağlık durumları hakkında bilgi sunar ve tavsiyelerde bulunur. Üst komisyondan gelen talimatları yerine getirirler.

Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununa dayanılarak çıkarılmıştır. Hayvanat bahçesi kurmak isteyen gerçek veya tüzel kurum ve kuruluşlar hayvanat bahçesi ruhsatı almak için, yeterli donanım ve tesislere sahip olduklarını belgelemeli ve yerli veya yabancı hayvan türlerinin yasal yollarla temin edildiğine dair; proforma fatura, fatura, üretici satış belgeleri, tür sözleşme ek listelerinde yer alıyor ise CITES belgeleri, doğadan toplama ve yakalama izinleri ve benzeri belgeleri, çalışacak

veterinerlerin ve görevli personelin sözleşmeleri veya görevlendirme belgeleri çevre ve orman il müdürlüğüne sunmalıdır (7. ve 8. maddeler).

Hayvanat Bahçelerinde çalışan veteriner hekim gözetimi altındaki hayvanların sağlık, refah ve güvenliklerini sağlamakla ve kontroller için gerekli dokümantasyonu gerçekleştirmekle sorumludur (10. madde).

Hayvanat bahçelerinde; hayvanların diğer hayvanlara ve çevreye zarar vermelerini engelleyecek şekilde güvenlik önlemleri alınır; ziyaretçilere hayvan sevgisi ve koruma bilinci verecek eğitim programları düzenlenir; nesli tehlike altında olan hayvanların sayılarının artırılması amacıyla gerekli çalışmalar veteriner hekim kontrolünde yapılır; personele hayvan davranışı, refahı ve tıbbi bilgiler ile ilgili düzenli eğitimler verilir (11. madde).

Hayvanat bahçelerinde, hayvanların barındırıldığı yerlerin hijyenin sağlanmasına uygun maddelerden oluşturulmasına dikkat edilir; etolojik özelliklerine uygun olarak kafeslerin genişliği, yüksekliği ve içerisinde bulunacak hayvan sayısı belirlenir; hayvanların diğer hayvanlardan korunması ve onlardan korkmamaları için kafeslerinin konumu uygun şekilde düzenlenir (12. madde).

2. 2. 4. 3. Yaptırımlar

4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununa göre koruma altına alınan yaban hayvanlarını avlayan; yaban hayvanları üreme, tüy değiştirme ve göç dönemlerinde rahatsız eden, yavru ve yumurtaları toplayan, yuvaları dağıtan ve kış uykusundaki memelileri rahatsız edenlere iki yüz Türk Lirası idari para cezası verilir. Bakanlıkça tespit edilen av miktarları ve avlanma süreleri dışında avlananlara iki yüz Türk Lirası para cezası verilir. Av ve yaban hayvanlarının beslendikleri ve barındıkları ortamı zehirleyenler, iki yıldan beş yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Ayrıca, faillerin avcılık belgesi iptal edilir ve kendilerine bir daha belge verilmez. Devletin hüküm ve tasarrufu altında olan yerlerdeki yaban hayatı koruma ve geliştirme sahalarına izinsiz olarak kurulan yapı ve tesisler, masrafı yapı ve tesisi kurana ait olmak üzere, ilgili idare tarafından yıktırılır. Avlanmak suretiyle, bir canlı türünün yok olması

tehlikesine ya da ekolojik dengenin bozulması tehlikesine neden olunması halinde, failer hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur (21. madde).

Avlamlarda izin almadan avlananlara ve Merkez Av Komisyonunca avlanmanın yasaklandığı avlamlarda avlananlara iki yüz Türk Lirası idari para cezası verilir (23. madde). Alınması gereken avcılık belgesini almadan avlananlara üç yüz Türk Lirası; avlanma izni olmadan avlananlara ise yüz elli Türk Lirası idarî para cezası verilir. Avcılık belgesini ve avlanma izin belgesini yanında taşımadan avlananlara yirmi Türk Lirası idarî para cezası verilir (24. madde). Bu Kanunla yasak edilen fiilleri işleyenler derhal avdan men edilir (28. madde).

Bu Kanuna göre verilecek idarî para cezaları İl Çevre ve Orman Müdürü veya yetki verdiği elemanlar ile orman işletme şefi tarafından verilir (30. madde).

Av ve Yaban Hayvanlarının ve Yaşam Alanlarının Korunması, Zararlılarıyla Mücadele Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik ve Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmelikte yasaklanan ve suç teşkil eden fiiller, 4915 sayılı Kara Avcılığı Kanunu ve 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanununun ilgili maddelerine göre cezalandırılır.

Hayvanat Bahçeleri ile ilgili yaptırımlar Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte düzenlenmiştir. Buna göre ruhsat almadan çalıştığı tespit edilen hayvanat bahçeleri, tesis kurma izni ve ruhsat almaları yönünde il müdürlüğü tarafından yazılı olarak uyarılır. Uyarıyı müteakiben üç ay içinde başvuruda bulunmayan hayvanat bahçeleri için il müdürlüğünce valilikten olur alınarak kapatılması ve bünyelerindeki hayvanların uygun görülen ruhsatlı hayvanat bahçelerine nakledilmesi sağlanır. Tesis kurma izni ve ruhsatı almış olan hayvanat bahçelerinin denetlenmesi sırasında eksiklik veya usulsüzlük tespit edilmesi durumunda, hayvanat bahçesinin bir kısmı veya tamamı, bu durumun giderilmesi için valilik oluru ile üç aya kadar halkın ziyaretine kapatılabilir (23. madde).

Denetimler sonunda geçici olarak kapatılan ve üç aya kadar bildirilen eksiklik veya usulsüzlükleri gidermeyen hayvanat bahçelerinin ruhsatı iptal edilir ve bu durum sorumlu yöneticiye veya hayvanat bahçesi sahibine yazılı olarak bildirilir.

Ruhsatı iptal edilmiş hayvanat bahçelerine, bünyelerindeki hayvanları satmaları ya da hibe etmeleri için ruhsat iptal tarihinden itibaren üç ay süre tanınır. Bu süre sonunda hayvanlar elden çıkarılmamışsa, diğer hayvanat bahçelerine geri alınmamak üzere ücretsiz olarak naklettirilir. Nakil sırasındaki tüm masraflar ruhsatı iptal edilen hayvanat bahçesi sahibi tarafından karşılanır. İşletme ruhsatı iptali sonrasında, hayvanat bahçesindeki hayvanların nakillerinin hayvanların özelliklerine uygun ve güvenli bir şekilde yapılarak hayvan refahı ile ilgili koşulların yerine getirilmesi sağlanır (24. madde). Hayvanat bahçelerinde kötü şartlarda barındırılan hayvanlar için hayvanat bahçesi sahipleri, hayvan başına yedi yüz Türk Lirası idarî para cezasına çarptırılırlar (26. madde).

2. 2. 4. 4. Denetim ve İlgili Birimler

4915 sayılı Kara Avcılığı Kanununun 3. maddesi Av Komisyonlarının kompozisyonunu düzenler. Buna göre merkezde, Bakanın veya Müsteşarın başkanlığında, Bakanlık ve Genel Müdürlük merkez teşkilâtı ilgili birimlerinden üç, bir bitki koruma uzmanı ve bir veteriner hekim olmak üzere Tarım ve Köyişleri Bakanlığında iki, Jandarma Genel Komutanlığı, Orman Genel Müdürlüğü, Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü ile orman fakülteleri ve gönüllü kuruluşları temsilen birer, dokuz coğrafi bölge esas alınarak belirlenecek avcı kuruluşlarından dokuz, özel avlak temsilcisi bir olmak üzere toplam yirmi bir üyeden teşekkül eden Merkez Av Komisyonu kurulur.

İllerde ise valinin veya görevlendireceği vali yardımcısının başkanlığında; Bakanlıktan iki, Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı ile millî eğitim müdürlüğü, gençlik ve spor il müdürlüğü, jandarma teşkilâtı ve gönüllü kuruluşları temsilen birer, mahalli avcı kuruluşlarından üç üye olmak üzere toplam on bir üyeden teşekkül eden il av komisyonu kurulur.

Gerekli hâllerde valilik, il av komisyonundaki yapıya benzer ilçe av komisyonu kurabilir. İlçe av komisyonu kararları il av komisyonunda, il av komisyonu kararları da Merkez Av Komisyonunda değerlendirilir. Merkez Av Komisyonu kanunda bakanlığa verilen yetkiler dışında av ve yaban hayatının korunması ve geliştirilmesi için gerekli kararları alır. Merkez Av Komisyonu kararı kesindir. Merkez Av

Komisyonu ile il ve ilçe av komisyonlarının görev, yetki ve sorumlulukları, üyelerinin seçimi, çalışma usulleri, coğrafik bölgelerin belirlenmesi, karar alınması, kararların yayın ve yayım esasları bakanlıkça çıkarılacak yönetmelikle düzenlenir. Merkez Av Komisyonunda alınan kararların uygulanması, av ve yaban hayvanlarının korunması, üretimi ve bakımı ile avcı kuruluşlarının kurulmasının ve çalışmasının teşviki, üyelerinin eğitimi bakanlıkça yürütülür.

Avcılığın kontrolü, av hayvanlarının korunması, av yasaklarının takibi ile av ve yaban hayvanı üretimi yapan yerlerin denetimi Orman ve Su İşleri Bakanlığı ve Orman Genel Müdürlüğüne yapılır (20. madde).

Av ve Yaban Hayvanları ile Bunlardan Elde Edilen Ürünlerin Bulundurulması, Üretimi ve Ticareti Hakkında Yönetmeliğin 20. maddesine göre izin verilerek üretime başlayan tesislerin; il müdürlüğü tarafından ilk denetimi onay tarihinden itibaren bir ay içerisinde yapılır. İl müdürlüğü elemanları tarafından yapılan bu ilk denetlemede, özellikle tür listesi formunda beyan edilen türler ile bu türlerin belirtilen miktardaki damızlıklarının alınıp, alınmadığı kontrol edilerek Tesis Denetleme Formu düzenlenir. Üretim tesisinin işletilmesi ile ilgili olarak bu Yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara uygunluğunun denetlenmesi, ilgili il müdürlüğü tarafından Tesis Denetleme Formu doldurularak yapılır. Tesis Denetleme Formunun bir örneği denetlemeyi takip eden on beş gün içerisinde Genel Müdürlüğe gönderilir.

Üretim izni verilen tesisler her yıl denetlenir. Yapılan rutin denetlemeler haricinde il müdürlüğü tarafından gerek duyulması halinde de bu üretim tesisleri denetlenebilir. Denetimde tespit edilen eksikliklerin ve usulsüzlüklerin denetleme formunda belirtilen süre içerisinde giderilmesi için; denetlemeyi takip eden on gün içerisinde bu durum il müdürlüğü tarafından üreticiye iadeli taahhütlü posta ile bildirilir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı elemanları gerek görmeleri halinde bu tesisleri yürürlükteki mevzuatları doğrultusunda denetleyebilir. 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu ile mülki amirliklere verilen denetim hakkı saklıdır.

Hayvanat Bahçelerinin Kuruluşu ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğinin 22. maddesine göre Hayvanat bahçeleri, bu yönetmelikte belirtilen

usul ve esaslara uygunluk bakımından olağan dışı denetimler hariç her yıl en az bir defa rutin olarak Orman ve Su İşleri Bakanlığının denetim elemanlarınca denetlenir.

2. 3. Değerlendirmeler ve Reform Önerileri

Bu bölümde önceki bölümde sunumu yapılan hayvan hukuku mevzuatlarının değerlendirmesi yapılacak ve çalışmamızın en son ve nihai amacı olan Türkiye'deki hayvan hukuku için reform önerileri verilecektir. Öncelikle bu reform önerilerine altyapı sağlamak amacıyla önceki bölümlerde incelenen karşılaştırmalı hukuktaki ve Türkiye'deki hayvan hukukunun değerlendirmesi (2. 3. 1. ve 2. 3. 2.) yapılacaktır. Daha sonra, somut reform önerilerimizin arkasındaki benimsediğimiz ilkelere (2.3.3.) bakılacak. En sonunda da bunlardan elde edilen sonuçlar kullanılarak reform önerileri (2. 3. 4.) şekillenecektir.

2. 3. 1. Karşılaştırmalı Hukukta Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi

Karşılaştırmalı hukuka baktığımız zaman yapabileceğimiz ilk ve en basit çıkarım, hayvan hukukunun dünyada az ya da çok, yeterli veya yetersiz, bir şekilde var olduğu ve zaman içerisinde geliştiğidir. Hayvan hukuku bir ütopya veya ülkelerin hiç ilgilenmediği bir hukuk alanı değildir. Birçok ülke kapsamlı ve detaylı hayvan hukuku normları yasalaştırmıştır. Toplumların ekonomik-kültürel alanda ve ahlaki düzlemde sürekli olarak ilişki içerisinde oldukları hayvanlarla olan ilişkileri, hukukun bir konusu haline gelmiş durumdadır.

Ancak bununla beraber içerik açısından günümüz hayvan hukuku, çalışmamızın birinci bölümünde incelediğimiz ve haklı bulduğumuz felsefi çıkarımlardan oldukça uzaktır. Getirilen korumalar hayvanların belli menfaatlerini korusa dahi hayvanların çektiği birçok acı ve eziyete izin verilmektedir. Kategorik olarak getirilen yasaklar oldukça sınırlı kapsamlıdır. Hayvan hukukundaki yaptırımlar ve denetim mekanizmaları, insanların yaşayabilecekleri benzer hak ihlalleri ve devletlerin bunlara verdiği reaksiyon ile karşılaştırıldığında oldukça zayıftır. Hayvanlara yapılan ahlaki olmayan muamelelere karşı günümüz hukuku kanımızca yeterli bir koruma getirmemektedir. Hayvan hukuku, insan merkezci ve

türçü bir niteliktedir. Hayvanların menfaatleri genellikle insanların menfaatine uygun düşecek şekilde korunmakta; çatıştığı durumlarda gözden çıkarılmaktadır.

Mevcut hayvan hukuku ağırlıklı olarak faydacı bir temellendirmeye sahiptir. Hayvanların gereksiz veya büyük acılar çekmesinin önüne geçme gayesi vardır. Ancak bununla beraber, her ne kadar hayvanların menfaatlerinin bir yere kadar önemsendiğini görsek dahi; Peter Singer'ın kuramındaki menfaatlerin eşit önemsenmesi ilkesine uygun bir düzenleme yoktur. Hayvan hukukunun en gelişmiş örnekleri dahi, insanların basit, banal veya önemsiz menfaatleri için bile hayvanların bunlarla karşılaştırılmayacak ölçüde acılar çekmesine izin vermektedir. Tom Regan'ın argümanı doğrultusunda hayvanlara başka varlıklardan bağımsız olarak bir hak süjesi, bir kişi olarak kabul etme eğilimi yoktur. Bu yönde ele alınabilecek bir istisna yüksek primatlara tanınan daha geniş korumalar ve bazı ülkelerin bu hayvanların belli alanlarda (özellikle bilimsel araştırmalarda) kullanılmasını yasaklamasıdır. Erdem etiği kavramları da karşılaştırmalı hayvan hukukunda karşımıza çıkmaktadır. Ancak hukuk metinleri belli noktalarda canlılara karşı merhameti, çevreye saygıyı övse ve desteklese de somut kurallar bağlamında bu erdem kurallarına uygun olacak kurallar ortaya çıkmamaktadır.

Beklenileceği üzere dünyada hiçbir ülke hayvanların rutin olarak kullanıldığı ve kendi ekonomileri için önem arz ettiği hiçbir sektöre kategorik bir yasak getirmemiştir. Sanayileşme ve teknolojinin gelişmesi ile beraber endüstriyel metotlar hayvancılık sektöründe de kendini göstermiş ve bu sektörün de hacmini büyük oranda arttırmıştır. Günümüzde endüstriyel hayvancılıkta kullanılan senelik hayvan sayısının yüz milyarlarca olduğu düşünülmektedir. Hayvanların bilimsel amaçlı olarak kullanılması da yasaklanmamıştır. Günümüzde bilimsel amaçlı deneylerde kullanılan laboratuvar hayvanı sayısının yüz milyonlarca olduğu düşünülmektedir. Ancak bunlar karlı ve birçok kişinin menfaat sahibi olduğu sektörlerdir. Pek tabii ki böylesine büyük bir ekonomik çıkar gruplarının kanun koyucular tarafından ortadan kaldırılması beklenemez. Bu konuda devletler hayvan refahını koruma yönünde adımlar atmışlardır.

Her ne kadar ahlaki olarak yetersiz olsa da endüstriyel hayvancılıkta belli başlı ülkelerin hayvanların belli menfaatlerini koruma doğrultusunda hayvan refahı

reformları değerlidir. Çiftlik hayvanlarının hareket etme imkanlarının artırılması, barınma ve beslenmelerinin iyileştirilmesi, kendi türleri ile sosyal ilişkiler kurmalarına imkan verilmesi, nakilleri ve kesimleri sırasında mümkün olduğunca az acı çekmelerinin sağlanması olumlu gelişmelerdir. Aynı şekilde laboratuvar hayvanları üzerinde gerçekleştirilen deneylerin 3R ilkeleri ile sınırlandırılması sayesinde bu hayvanların çektiği eziyetin azaltılması olumlu bir adımdır.

Devletler hayvan hukuku alanında düzenlemeler yaparken ev ve süs hayvanları ile sokak hayvanları konusunda daha ilgili olmuşlardır. Birçok ülkedeki hayvan koruma kanunları doğrudan bu hayvanlara yöneliktir. Bu hayvanların şiddet görmesi veya eziyete maruz kalması birçok hukuk sistemi tarafından belli yaptırımlarla cezalandırılır. Bu durum diğer hayvanların durumu ile kıyaslandığında oldukça olumlu bir noktadadır. Çünkü pekala çiftlik ve laboratuvar hayvanları çok daha büyük acılar ve eziyet içinde olmasına rağmen hukuk sistemleri bunlara aynı korumayı sağlamamaktadır. Kanımızca bunun nedeni insanların günlük yaşamlarında evcil hayvanları görmeleri ve onlarla bir empati süreci yaşamalarıdır. Bu hayvanların belli bir acı yaşamaları insanlarda tepki doğurmakta ve hukuk sistemleri de bu toplumsal tepkiyi düzenlemelerine yansıtılmaktadır. Ancak çiftlik ve laboratuvar hayvanları toplumsal hayatın görünür aktörlerinden değildir. İnsanların tükettiği hayvansal gıdaların ve kullandıkları ilaçların tüketim süreci ile bunların üretim süreçleri birbirinden ayrıktır. İnsanlar bir hayvansal ürünü satın alırken onu yaşayan, acı çekebilen, belli bir kişiliği olan bir varlık olarak değil; kendi ihtiyacı için “onaylanmış” bir üretim sürecinden çıkan bir eşya olarak görür. Bilim dünyası da büyük ekonomik kaynakları kullanmaktadır ve toplumda yüksek bir prestij sahibidir. Bilim dünyasının pratikleri her zaman doğru bir amaç doğrultusunda gerçekleştiği algısı laboratuvar hayvanlarının kullanılması konusunda bu gruba çoğu durumda açık çek vermekte veya laboratuvar hayvanlarının menfaatleri gerektiği gibi değerlendirmeye alınmamaktadır. Bu nedenle ev, süs ve sokak hayvanları ile çiftlik, laboratuvar hayvanlarının hukuk bağlamındaki statüsü de bir asimetri yaratmaktadır.

Av ve yaban hayvanları konusunda da devletler genellikle daha korumacıdırlar. Birçok devlet av ve yaban hayatını korumaya yönelik düzenlemeler getirmiş; özellikle nesli tehdit altında olan türlerin korunması noktasında efor göstermiştir. Bu durum birçok şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu tutum insan merkezilikle

açıklanabilir. Doğanın dengesi insanların menfaatleri açısından önemlidir. Av ve yaban hayvanlarının popülasyonlarının belli bir seviyenin altına düşmesi başka zararlı türlerin popülasyonunun artmasına veya düzenli olarak ekonomik bir getiri sağlayan türlerin hepten yok olmasına neden olabilir. İkinci olarak, bu hayvan türünü kendi istekleri için kullanan gruplar sosyoekonomik olarak kritik derecede bir güç sahibi değillerdir. Avcılık, çok az ülkede nüfus genelinde yapılan bir pratiktir. Avcılık veya yaban hayvanların yakalanması ülke geneline bir ekonomik etki yaratmaz. Bunlar siyasi kurumlara etkide bulunabilecek bir sermaye grubu değillerdir. Bu nedenle yapılan korumacı düzenlemelere karşı toplumda bir direnç ortaya çıkmaz. Son olarak, kültürel anlamda av ve yaban hayvanlarına ve çevreye karşı hemen hemen her toplumda genel bir saygı ve ilgi mevcuttur. Özellikle belli türlerin neslinin tükenmesi riskinin kendi başına kabul edilemez bir kötü olduğu genel bir uzlaşmadır. Bu nedenle bu değerlerin korunması doğrultusundaki eğilimin hukuk düzenlemelerine de yansıdığını söyleyebiliriz.

Hayvan hukukunun geliştiği ülkelerin niteliklerine baktığımız zaman ilk olumlu bağlantı ülkelerin gelişmişlik seviyesi ile ilgilidir. Hayvan hukuku gelişmiş ülkelerde daha iyi bir noktada iken gelişmekte olan ülkelerde ya hiç yoktur ya da oldukça sınırlı bir kapsama sahiptir. Ülkeler genellikle diğer sosyoekonomik sorunlarını çözdükten sonra hayvan hukukuna dair düzenlemeler getiriyor gözükmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler için hayvan hukuku bir lüks olarak görülmektedir. Çin, Brezilya gibi ülkelerde hayvan hukukunun ekonomik gelişim ve diğer hukuk reformlarından önce veya onlarla eş zamanlı olarak gelişimi pek görülmemektedir. Rusya, İran, Pakistan, Afrika ve Latin Amerika ülkeleri neredeyse hiçbir etkili hayvan hukuku düzenlemesi getirmemiştir.

Avrupa Birliği bir topluluk olarak ekonomik, sosyal ve kültürel olarak dünyanın en gelişmiş bölgesidir. Bununla orantılı olarak hayvan hukukunda en yüksek noktadadır ve hayvan hukukunun gelişmesi için en ilerlemeci reformları gerçekleştirmiştir. Çalışmamızda incelediğimiz Avrupa ülkeleri olan Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İsveç ve İsviçre de hayvan hukuku açısından ideal olmasa da olumlu bir görüntü vermektedir. Japonya, Avustralya ve Yeni Zelanda da her ne kadar Avrupa ülkeleri kadar olmasa da yine de geri kalan ülkelerle karşılaştırılınca iyi bir noktadadır. Bu ülkeler genel anlamda hayvan hukuku mevzuatlarını

zenginleştirmişler ve düzenledikleri kurallara paralel olarak etkin ve güçlü yaptırımlar öngörmüşlerdir. Birçoğunda denetimi güçlendirmek ve etkin kılmak için özel birimler mevcuttur. Özellikle Avrupa Birliği başta olmak üzere birçok gelişmiş ülke, hayvan refahının geliştirilmesini bir hedef olarak benimsemiş ve devlet politikalarında bu konuya önem vermiştir. Buna bağlantılı olarak hukuk düzenlemeleri, ilgili meslek gruplarının eğitimi ve ilgili ekonomik grupların işbirliği ve adaptasyonu eş güdümlü olarak ilerletilmeye çalışılmaktadır.

Hayvan hukuku ile bağlantılı olan başka bir dinamik de ekonomik düzendir. Ekonomik anlamda kullanılan hayvanların refahlarının ve haklarının diğer hayvanlara göre daha az korunduğuna dair açıklamaları daha önce vermiştik. Buna ek olarak, bir ülkenin ekonomisi önemli ölçüde endüstriyel hayvancılığa dayanıyor veya o ülkedeki hayvanları kullanan endüstriler ekonomik anlamda ve bu etkilerinden hareketle siyasi bir baskı grubu olarak kritik bir güç oluşturmaları durumunda hayvan hukuku bundan olumsuz etkilenmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan hukuku bu durumdadır. Amerika Birleşik Devletleri her ne kadar gelişmiş bir ülke olsa da yukarıda belirtilen diğer gelişmiş ülkelerin aksine hayvan hukuku açısından oldukça geridir. Bunun nedeni Amerika Birleşik Devletleri'nde endüstriyel hayvancılığın ve bilim çevrelerinin çok büyük ve güçlü olmasıdır. Bu ülkenin siyasi sisteminin imkanları çerçevesinde bu gruplar siyaseti de etkileyecek şekilde baskı grupları oluşturmuşlar ve ilerlemeci yasama faaliyetlerine imkan vermemişlerdir. Benzer şekilde, Avustralya ve Yeni Zelanda da birer hayvancılık ülkesi olarak hayvan refahı bakımından görece olarak diğer gelişmiş ülkelere göre daha geri bir noktadadır.

Toplumların kültürel değerleri de ülkelerin hayvan hukuku düzenlemeleri ile bağıntılıdır. Hindistan, Budizm inancı ve kültürel değerleri doğrultusunda hayvanlara karşı şiddet ve sömürüyü engellemek için geniş kapsamlı düzenlemeler yapmıştır. Bu düzenlemelerin özellikle çiftlik hayvanlarına dair olanları gelişmiş ülkelerdekilerin dahi ötesindedir. Bununla beraber Hindistan bu kuralların uygulanması konusunda ne yazık ki gelişmiş bir ülke seviyesinde performans gösterememektedir. Birleşik Krallık, faydacılık kuramının beşiği olarak hayvan hukuku düzenlemelerinde hayvan refahı açısından en yüksek noktadadır. Gerek çiftlik hayvanlarına sağlanan refah seviyesi gerek laboratuvar hayvanlarının korunması noktasında merkezi bir denetim

ve değerlendirme sisteminin oluşturulması bakımından bu ülke hayvan hukuku için bir örnek teşkil etmektedir. Amerikan kültüründeki özel mülkiyetin korunması, devletin bireylere müdahalelerine karşı genel karşıtlık, ekonomik teşebbüs özgürlüğü gibi öğeler ise hayvan refahına ilişkin ilerlemeleri olumsuz yönde etkilemiş diyebiliriz¹⁶¹.

Hayvan hukuku ülkelerin sadece kendi ülkelerindeki dinamiklerden etkilenmez. Bu konunun uluslararası bir boyutu da vardır. Nesli Tehlike Altında Olan Yabani Hayvan ve Bitki Türlerinin Uluslararası Ticaretine İlişkin Sözleşme ve Uluslararası Balina Avcılığı Komisyonu bunun en açık örnekleridir. Devletler hayvanların nesillerinin yok olması noktasında artık duyarlılık göstermektedir. Ancak bu tekil sorunların da ötesinde hayvancılık, uluslararası bir niteliğe sahiptir. Birçok ülke hayvan ürünleri ticareti yapmaktadır. Bir ülkedeki üretim ve rekabet şartları diğer ülkeleri de etkilemektedir. Üreticiler, maliyetlerini mümkün olduğunca düşürüp kar marjlarını arttırmak ve rakiplerine karşı rekabet avantajı elde etmeyi hedeflemektedirler. Bu dinamik kapitalist üretim sisteminde genel anlamda bir verimlilik ortaya çıkarmakta ve üretkenliği arttırmaktadır. Ancak hayvanların refahının geliştirilmesi bir maliyet yarattığı veya verimliliği sınırladığı için bu dinamik hayvanların zararına işlemektedir. Üreticiler kendi iradeleri ile belli hayvan refahı şartları sağlamaları durumunda piyasa paylarını diğer üreticilere kaybetme riski alırlar. Bu nedenle üreticilerin olumlu adımlar atma noktasında pek az teşvikleri mevcuttur. Bu konuda devletler de aynı şekilde olumsuz teşviklere sahiptirler. Devletler kendi üreticileri için belli hayvan refahı şartları koşmaları durumunda diğer ülkelerdeki rekabetçiler ulusal üreticiler karşısında avantaj elde edeceklerdir. Günümüzde neredeyse her ülkenin üye olduğu Dünya Ticaret Örgütü'nün kuralları da ülkelerin hayvan refahı şartları öngörüp bu şartları gerçekleştiren şirketleri korumalarına imkan sağlamıyor gözükmektedir. Bu nedenle ülkeler kendi üreticilerini zor durumda bırakabilecek düzenlemelerden kaçınmaktadırlar.

Benzer bir durum federal ülkelerde mevcuttur. Eyaletler kendi üreticileri için belli hayvan refahı şartları öngörmesi durumunda diğer eyaletlerdeki üreticiler pazar paylarını arttırabilir. Diğer bir yandan birçok konuda eyaletlerin iç işlerine müdahale edemeyen federal yönetimler hayvan refahı konusunda büyük çaplı reformlar

¹⁶¹ Bu durum ile benzer dinamiklerin Amerika Birleşik Devletleri'nde köleciliğin kaldırılmasında da olumsuz rol oynaması arasında paralellik kurulabilir.

gerçekleştirememektedirler. Amerika Birleşik Devletleri ve Avustralya'da bu dinamiğin belli bir etkisi olduğundan bahsedilebilir.

Bu sorunun çözüm bulduğu bölge Avrupa Birliği'dir. Avrupa Birliği kendi sınırları içerisinde başlı başına büyük bir ekonomik güçtür ve kendi başına büyük rekabet avantajlarına sahiptir. Aynı zamanda üye devletlerin üzerinde yeknesak uygulanması gereken hukuk düzenlemeleri oluşturma imkan ve yetkisine sahiptir. Avrupa Birliği içerisindeki ülkelerin ticaretinin önemli bir kısmı yine Avrupa Birliği içerisinde gerçekleşmektedir. Bu nedenle yapılan reformların ekonomik maliyeti tüm rekabetçiler için benzer bir yük doğurduğu için piyasalarda bozucu bir etki yaratmamıştır. Bu şekilde Avrupa Birliği hayvan hukuku açısından "kurtarılmış bir bölge" oluşturmuş diyebiliriz. Ancak ithal ürünlere karşı korumacılık yapılmasının Dünya Ticaret Örgütü tarafından engellenmesi hayvan hukukunun gelişmesini yavaşlatmaktadır. Avrupa Birliği'ndeki hayvan hukuku gelişiminin bir diğer dinamiği, söz konusu faaliyetlerinin önemli bir kısmını gerçekleştiren Avrupa Birliği Komisyonu'nun teknokrat niteliğidir. Bu organın üyeleri seçimlerle iş başına gelmemekte; üye devletler bu organa Komisyoncular atamaktadır. Bu sayede bu organ ilerlemeci düzenlemeler gerçekleştirirken siyasi kaygılardan doğrudan etkilenmemektedir.

Hayvan hukuku gelişmekte olan ve etkileşim halinde olan bir hukuk alanıdır. Ülkeler kendi düzenlemelerini gerçekleştirirken özellikle kendilerine yakın ülkelerin mevzuatına benzer şekilde yasama faaliyeti gerçekleştirmektedirler. Bir ülkede yapılan reform çoğu durumda eğer başka ülkelerde de reform için gerekli koşullar gerçekleşmiş ise ve onu engelleyecek bir dinamik yok ise o ülkeler tarafından da benimsenmektedir. Laboratuvar hayvanlarının durumu için 3R ilkesi, evcil hayvanlara olan eziyetin engellenmesi, çiftlik hayvanlarına asgari refah koşullarının sağlanması gibi standartlar hayvan hukuku alanında belli bir gelişme kaydetmiş ülkeler tarafından peş peşe kabul edilmiştir. Bir ülke veya bir bölgede yeni bir reformun gerçekleşmesi diğer ülkelerin de bunu benimsemesi için olumlu bir etki yaratmaktadır. Hayvan hukukunun özellikle hayvan refahına ilişkin düzenlemeleri bilimsel verilere dayalı olarak şekilde teknik düzenlemeler gerektirmektedir. Bu nedenle de kanun koyucular ve ilgili bakanlıklar için karşılaştırmalı hukuktan ve ilgili bilim çevrelerinden yardım almak gerekli düzenlemeleri yapmak için önemlidir.

2. 3. 2. Türkiye’deki Hayvan Hukukunun Değerlendirmesi

Türkiye’deki hayvan hukuku hakkında da yapabileceğimiz ilk tespit ülkemizde hayvan hukukunun belli bir noktaya gelmiş olduğudur. Çiftlik hayvanları, laboratuvar hayvanları, evcil hayvanlar, av ve yaban hayvanları ile ilgili mevzuatlar gerçekleştirilmiştir. Türkiye’de hayvan hukuku vardır ve çeşitli hayvan tipleri ile ilgili özel düzenlemeler yapacak derinliğe ulaşmıştır. Bundan hareketle Türkiye’nin, kendisinin de içinde bulunduğu gelişmekte olan ülkelere kıyasla en azından mevzuat açısından iyi bir yerde olduğunu söyleyebiliriz.

Çiftlik hayvanlarının asgari refahlarını koruyucu genel düzenlemeler, bazı çiftlik hayvanı türler için özel düzenlemeler, laboratuvar hayvanları için 3R ilkesinin kabulü, ev ve sokak hayvanlarına karşı eziyetin yasaklanması, av ve yaban hayvanlarının korunmasına dair önlemler Türkiye hayvan hukukunun birer parçalarıdır. Bunlar değerli ilerlemelerdir.

Ülkemizdeki hayvan hukukunun niteliklerine baktığımız zaman karşılaştırmalı hukukta incelediğimiz birçok ülkedeki durumun bir benzerini görürüz. Ülkemizde ev ve sokak hayvanlarının korunmasına çiftlik ve laboratuvar hayvanlarının korunmasından daha çok önem verilmektedir. Bunun nedeninin diğer ülkelerdeki dinamiklerle benzer olduğunu söyleyebiliriz. Yine karşılaştırmalı hukuktakine benzer şekilde Türkiye’deki hayvan hukuku hayvan refahı üzerinde şekillenmektedir. Hayvan hakları kavramı bazı mevzuatlarda geçse de bu kavrama paralel korumalar sağlanmamaktadır. Kategorik yasaklar neredeyse hiç yoktur. Erdem etiğinin erdem kuralları açısından mevzuatta “eziyetin önlenmesi” kuralı birçok noktada karşımıza çıkmaktadır. Mevzuat her ne kadar hayvanların kullanılmasına veya acı çekmesine izin verse de çok abes nedenlerle hayvanların eziyet çekmesini engelleme eğilimindedir.

Türkiye’deki hayvan hukukuna dair ana sorun denetimlerin etkili olmamasıdır. Bu durumun ilk nedeni denetimle ilgili birimlerin sağlıklı bir yapısının olmamasıdır.

Hayvan refahını korumaya dair özel bir denetim kurumu yoktur. Denetimler, özel olarak hayvan refahını kuruluşlarda denetime tabi kılmamaktadır. Hayvan koruma kurulları ve etik kurullarının kompozisyonu hayvanların korunmasına imkan verecek meslek ve toplumsal gruplardan meydana gelmemektedir. Özellikle laboratuvar hayvanlarının refah ve haklarının korunması noktasında etik kurullarının işleyişinin ağırlıklı olarak deney ve diğer bilimsel araştırmaları gerçekleştiren kurumların bünyeleri içerisinde olan yerel etik kurullara dayanması denetim açısından büyük bir sorun yaratmakta; dışarıdan denetim yerine öz denetimi sağlamaktadır. Böyle bir durumda da denetim gerçekçi bir şekilde hayata geçirilememektedir.

Denetim ve yaptırım mekanizmalarının işlememesindeki bir diğer neden bu kurulları uygulayıcıların hayvan refahı ve hayvan hakları konusunda belli bir farkındalık seviyesinde olmamalarıdır. Bu meslekleri icra edenler karşılaştırmalı hukukta gördüğümüz gelişmiş ülkelerin aksine konu ile ilgili özel eğitimler almamaktadır. Devlet birimleri hayvan refahı ve hayvan haklarının geliştirilmesi ve korunması; hayvan hukukunun etkin bir şekilde uygulanmasına dair güçlü bir irade ortaya koymamaktadır.

Türkiye'deki hayvan hukukuna baktığımız zaman ortaya çıkan diğer büyük bir eksiklik yaptırımların oldukça yetersiz olmasıdır. Hayvan hukukunun iyi bir noktada olduğu ülkelerde yaptırımlar olarak hapis cezaları ve ağır para cezaları öngörülmüştür. Türkiye'deki hayvan hukukunda ise hapis cezaları çok istisnai durumlarda kullanılmaktadır. İdari para cezalarının ise kişiler açısından caydırıcı etkisi çok sınırlıdır. Bunun sonucunda kurallara uyulması ve dikkate alınması noktasında sorun çıkmaktadır. Gerçek ve tüzel kişiler öngörülen idari para cezalarına çarptırılmaktan çekinmemekte; bu durumda da hukuk kurulları kişilerin davranışlarını değiştirmek için güçlü bir etken haline gelememektedir.

Mevzuatımızın özellikle çiftlik hayvanları ve laboratuvar hayvanlarına ilişkin bölümleri Avrupa Birliği hukukuna birçok konuda paralel olarak hazırlanmıştır. Bu durum birkaç şekilde yorumlanabilir. İlk olarak bu gelişmeler Türkiye'nin aday ülke olarak Avrupa Birliği'ne girmek için gerçekleştirdiği reformlar olarak görülebilir. İkinci olarak hayvan hukukunun teknik niteliğinden dolayı yurtdışındaki mevzuattan yararlanmak bakanlıklar ve meclis için belli bir kolaylık sağlamış olabilir. Son

olarak, Avrupa Birliği hukukunun örnek alınması yeni mevzuatta ortaya çıkabilecek sorunların öngörülebilirliği açısından bir güvence sağlamış olabilir. Bu sayede bakanlıklar başka bir hukuk düzeninde denenmiş bir uygulamayı kendi bünyesinde uygulayarak muhtemel riskleri ve sorunları azaltmayı hedeflemiş olabilir.

Hayvan refahına dair olan hayvan hukuku düzenlemelerinin teknik bir niteliği vardır. Türlerin özelliklerine uygun şartların ölçülebilir ve denetlenebilir kıstaslara bağlanması gerekir. Mevzuatta bunun örnekleri vardır. Yumurtacı tavuklar ve buzağılara dair özel düzenlemeler mevcuttur. Ancak diğer hayvan türlerine dair özel düzenlemeler eksiktir. “Hayvan refahı sağlanmalıdır” kuralı çoğu zaman yoruma açık, denetime imkan vermeyen bir ifadedir. Bu genel kuralın hayvan türlerine özel düzenlemelerle belirlenmesi gerekmektedir.

Mevzuatta bazı düzenlemeler her ne kadar önemli ilerlemeler sağlasa da bunlar için geçiş süreleri öngörülmüştür. Bu geçiş süreleri her ne kadar kendi başlarına kötü bir unsur olmasalar da söz konusu mevzuatın ileride gerçekten yürürlüğe girip girmeyeceği konusunda şüphe yaratmaktadır. Geçmişteki gibi yürürlüğe giriş tarihinin ertelenmesine karar verilmesi durumunda yeni mevzuatların anlamı kalmayacaktır.

2. 3. 3. Reform İçin İlkeler

Reform önerilerimizde, çalışmamızın ilk bölümündeki ahlaki analizlerin çıkarımlarına hak versek de günümüz Türkiye’sinin şartlarını göz önünde bulunduracağız. Reform önerilerimizin toplumun geniş kesimleri, kanun koyucu veya ilgili bakanlıklar tarafından makul bir değerlendirmeye dahi alınmadan reddedilmesi çalışmamızın amaçlarına ters düşecektir. Çalışmamız, ilk bölümde konuya kuramsal bir temel sağlamayı amaçladığı gibi aynı zamanda günümüz hayvan hukukunda da somut bir değişiklik için katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Mevcut koşullarda hayvan hukukunda çok kapsamlı bir değişiklik yapılmasını engelleyecek ekonomik, siyasi, kültürel birçok dinamik mevcuttur. Reform önerilerini şekillendirirken bunları da değerlendirmemize almamız gerekir.

Önerilerimiz kendi başına tam bir hayvan özgürleşmesi amacıyla değildir. Çalışmamızın ilk bölümünde incelediğimiz Rosalind Hursthouse'un öne sürdüğü pratik bilgelik düşüncesine paralel olarak reform önerilerini günümüz koşullarının bağlamı ile ele alacağız. Bu durum kaçınılmaz olarak belli noktalarda her ne kadar ahlaki olarak kusursuz olmasa da belli ödünler vermemize neden olacaktır. Bunun aksi bir şekilde taviz vermeksizin talep edilecek reformlar hayvanların durumuna dair en ufak bir değişiklik yaratmayacaktır. Bu bahiste her ne kadar Tom Regan'ın hayvan hakları hareketinin taviz vermeyecek şekilde bir strateji izlemesi gerektiğine dair düşüncelerinin belli bir ağırlığının olduğunu kabul etsek de; böyle bir stratejinin ancak hayvanların ahlaki konumu hakkında toplumda ve devlet kademelerinde belli bir eşiğin yakalanması ile ancak bir başarı şansı olabileceğini düşünüyoruz. Ödün vermeme stratejisi kanımızca ancak hayvan özgürleşmesi yönünde makul bir gelişme gidişatının olduğu durumda mantıklıdır¹⁶². Böyle bir gelişme olmaksızın müzakerelere katılmamak kanaatimizce bir kazanım sağlanamaz. Mevcut koşullarda gerçekleşecek reformlar hem kısa vadede hayvanların eziyetini azaltacak hem de daha sonraki daha geniş kapsamlı reformlara toplumu ve devlet kademelerini hazırlayacaktır.

Reform önerilerimiz ağırlıklı olarak hayvan refahına dayalı olacaktır. Hayvanların menfaatlerinin mümkün olduğunca korunması ve acılarının mümkün olduğunca azaltılması hedeflenecektir. Hayvan haklarına dair olacak öneriler doğası itibariyle tavizsiz olacaktır. Bu nedenle bu tipteki öneriler kabul edilme ihtimalinin düşük olması nedeniyle kapsamı dar olacaktır. Ancak toplum tarafından kabul görebilecek ve ekonomik ve siyasi anlamda büyük bir baskı grubu oluşturmayan alanlar için hayvan hakları sistematüğinde kategorik yasaklar getirilebilir. Erdem etiğinin kullandığı erdem kuralları da hayvanların özel durumlarının ele alınması ve düzenlemelerin amaçları kısmında kullanılabilir.

İlk başta, Türkiye'deki hayvan hukukunun en büyük eksikliği olan denetimlerin ve yaptırımların zayıflığı çözümlenmelidir. Reform önerilerimizde bu

¹⁶² Bununla beraber mevcut toplumsal dinamiklerin oldukça olumsuz olduğu ve müzakere edilse, ödün verilse dahi neredeyse hiçbir anlamlı kazanım elde edilemeyeceği durumlarda da radikal bir duruşun korunması makul olabilir. Bu sayede en azından söylemin netliği korunmuş olur. Amerika Birleşik Devletleri'ndeki hayvan hakları hareketinin o ülkedeki durum düşünüldüğünde kısa veya orta vadede hiçbir şekilde kazanım elde edilemeyeceğini görerek toplumsal dinamikleri değiştirmek adına taviz vermez ve radikal bir tutum benimsemesi bu şekilde anlaşılabilir. Tom Regan da belirttiğimiz üzere bu stratejiyi savunmaktadır.

denetim ve yaptırım mekanizmalarının Türkiye'deki hukuk sisteminin işleyişi göz önüne alınarak güçlendirilmesine çalışılacaktır. Yaptırımlar, tekil olaylarda hayvanlara yapılan adaletsizliğe ceza vermektense faydacı anlamda genel toplam refahı arttırmaya yönelik olmalıdır. Bu nedenle yaptırımların gerçekleşmiş adaletsizliklere karşılık verme işlevinden gelecekteki adaletsizlikleri önlemek için caydırıcılık işlevi ön plana alınacaktır. Kanımızca hayvanların yaşadığı rutin eziyet ve acıların büyüklüğü düşünüldüğü zaman tekil olaylardansa genel duruma odaklanmak gerekir. Denetim mekanizmaları da mümkün olduğunca çok sayıda hayvan kullanan kurumlarda güçlendirilmelidir.

Türkiye'deki hayvan hukukunu eleştirirken yaptığımız bir diğer tespit çiftlik ve laboratuvar hayvanlarına gerekli korumaların sağlanmadığı idi. Reform önerilerimizde ağırlıklı olarak bu hayvan türlerinin korunması ve refahlarının arttırılmasına eğileceğiz. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi belli durumlarda tavizlerde de bulunulacak. Bununla beraber bu tavizler de mümkün olduğunca sınırlı tutulmaya, makul bir ilerleme sağlanmaya çalışılacak.

Nüfusun ağırlıklı çoğunluğunun Müslüman olduğu ülkemizdeki dini ve kültürel kaygı ve endişeler de dikkate alınacaktır. Özellikle hayvanların kesimi konusunda karşılaştırmalı hukukta benimsenen yöntemler ülkemizde tepki ile karşılanması muhtemeldir. Böyle endişeler yaratmayacak şekilde hayvan refahının arttırılması yolları seçilecektir.

Reform önerilerimizde mümkün olduğunca karşılaştırmalı hukukta var olan düzenlemeleri kullanacağız. Özellikle Avrupa Birliği hukuku hem ülkemize yakınlığı hem de Avrupa Birliği'ne giriş için bir koşulu olarak önemli bir kaynak olacaktır. Aynı zamanda bu şekilde kanun koyucu ve ilgili bakanlıklar reform önerilerinin uygulama esasları açısından daha fazla öngörüye sahip olabileceklerdir.

Kanımızca günümüzdeki mevcut koşulları değerlendirdiğimizde hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları tek başlarına bir baskı grubu oluşturarak reformları ilerletemez. Bu hareketler güçlenene kadar (ki bu da çok uzun bir süre gerektirecektir); hayvan hukukunda gelişmelerin sağlanması için hayvan refahı ve hayvan hakları savunucuları, milletvekilleri, siyasi partiler, ilgili bakanlıklar ile ilgili

meslek kuruluşları ve endüstriler arasında belli bir fikir alışverişi ve işbirliği sağlanmalıdır. Bunlardan bir grubunun süreçten tamamen dışlanması süreci tamamen engelleyebilecek bir muhalefet çıkarabilir. Bu nedenle reform çalışmalarının bu grupların hiçbirinin menfaatlerini tamamen engellemeyecek nitelikte olması gerekir. En azından yapılacak reformlar için belli bir geçiş süreci öngörülerek bu grupların menfaat kaybı ve tepkisi kabul edilebilir bir düzeye çekilebilir.

2. 3. 4. Reform Önerileri

Reform önerilerimizin en başında denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi yer almaktadır. Hayvan refahı ve hayvan haklarının korunması konusunda özelleşmiş bir denetim kurumu veya birimi oluşturulmalıdır. Fransa'daki Hayvan Refahı Departmanı bu oluşum için model alınabilir. Denetimler daha sık şekilde gerçekleştirilecek şekilde düzenlemeler yapılmalıdır.

Bunun da ötesinde hayvan hukukunun niteliğini ve işleyişini göz önüne alarak denetim meselesine yaklaşmak gerekir. Hayvanlara yapılan muamele, hayvanların kendi başlarına bu muamelelere karşı etkili bir toplumsal tepki oluşturamadığı için ister istemez gizli kalmaktadır. Bir işçi hakları meselesi veya insanların tükettiği bir gıda meselesinde bu konularda olumsuz etkilenen gruplar toplumsal bir tepki ortaya koyup bir geri bildirim mekanizması işletebilmektedirler; ancak hayvanlar konusunda bu mümkün değildir. Denetimlerin sayısı veya kurumsal etkinliğini arttırmak yukarıda belirtildiği gibi olumlu bir adım olacaktır ancak kanımızca bu da yeterli değildir. Sonuçta hayvanların günümüz toplumsal düzeninde kullanımı rutin bir işlemdir ve dışarıdan gelen denetimlerin arttırılması kendi başına yeterli bir koruma sağlamayacaktır. Bu noktada hayvanları kullanan ve onlarla ilişkileri olan kişilerin (veterinerler, bilim adamları, idari görevliler, avukatlar ve bunun gibi) kendilerinin hayvan hukuku konusunda bilinçlendirilmesi doğrultusunda eğitimlerin verilmesi gerekmektedir. Ayrıca her hayvan türünün bakımına dair özel teknik bilgileri içeren kılavuzlar hazırlanıp bunlar ilgili kişilere dağıtılabilir. Ancak dikkat edilmelidir ki bu eğitim faaliyetleri sadece mevzuattaki kurallar ile sınırlı kalmamalı; hayvan refahı ve hayvan hakları konusundaki ahlaki temellendirmeler de katılımcılara sunulmalıdır. Aksi takdirde kişiler kuru hukuk kurallarına uymak için kendi içlerinde bir itki taşımayacaklardır. Teknik bilgiler, katılımcılara belli olguları

sunabilir (örneğin: belli bir alanda, belli bir aydınlatma seviyesinde bir keçinin rahatsız olacağı gibi); ancak bu olguların nasıl bir kötülük teşkil ettiğini gösteremez. Bu nedenle mevzuattaki kurallara uyulmamasının neden kendi başına bir kötülük teşkil ettiği etiğe dair eğitim bölümlerinde anlatılmalıdır. Kaçınılmaz olarak sürekli bir şekilde dış denetimin sağlanamayacağından dolayı kişilerin öz denetimi hayati derecede önemlidir. Bu nedenle hayvan hukuku kurallarının etik altyapısının sağlanması gerekir.¹⁶³

İkinci olarak yaptırımların güçlendirilmesi gelmektedir. Çalışmamızda sayısal olarak idari para cezalarının tam olarak ne olmasına dair bir çıkarımda bulunmuyoruz çünkü böyle bir çalışma için başka ekonomik verilere de sahip olmamız gerekirdi. Ancak mevcut yaptırımların oldukça gülünç bir noktada olduğu düşünülürse idari para cezalarının en az üç veya dört katına çıkartılması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bu konudaki bir diğer tartışma yaptırımların türü ile ilgilidir. Hapis cezaları veya adli para cezaları yaptırımların güçlendirilmesi için bazı meslek ve sivil toplum kuruluşları tarafından önerilmektedir. Biz bu görüşe pratik nedenlerden dolayı katılmıyoruz. Hapis cezaları veya adli para cezaları tekil olaylara karşı belki de daha adil bir karşılık olsa da bu cezaların uygulanması noktasında sorunlar ortaya çıkacaktır. Bu cezalara karşılık gelen eylemlerin öncelikle kanunda suç olarak düzenlenmesi gerekir. Daha sonra da muhakeme aşamasında faillin kastının olduğunun ve söz konusu fiillerin kanunda suç olarak düzenlenen fiillere uygun düştüğü makul bir şüpheye yer bırakmaksızın kanıtlanmalıdır. Bir diğer sorun da söz konusu mahkeme sürecinin ülkemizin hukuk sistemindeki aksaklıklardan dolayı oldukça uzun sürecektir. İdari para cezaları ise bu gibi pratik sorun ve aksaklıklardan etkilenmeyerek idari makamlar tarafından verilebilir. İdari para cezalarının yüksek olması durumunda da arzu edilen caydırıcılık sağlanabilir.

Çiftlik hayvanları ile ilgili reformlar konusunda ilk önerimiz hayvan türlerine özel hayvan refahı düzenlemelerinin oluşturulmasıdır. Mevzuatta yumurtacı tavuklar ve buzağularla ilgili özel düzenlemeler mevcut olmasına rağmen diğer hayvan türleri

¹⁶³ Kabul etmek gerekir ki “etik dersleri” tek başlarına yeterli olamazlar. Çalışmamızın ilk bölümünün alt başlığı olan erdem etiği yaklaşımında da belirttiğimiz üzere ahlaki eğitim daha çocukluk döneminden başlayan, birçok faktörden etkilenen, birçok kaynaktan beslenen uzun bir süreçtir. Ancak yine de eğitim programlarına etiğe dair bölümlerin eklenmesi olumlu bir etki yaratacaktır.

ile ilgili düzenlemeler gerçekleştirilmemiştir. Yeni düzenlemeler, eti için yetiştirilen tavuklar için 2007/43/EC direktifine; sığırlar, koyunlar, keçiler gibi Avrupa Birliği hukukunda hakkında özel düzenleme getirilmemiş hayvanlar için Birleşik Krallık'taki hayvan refahına dair kılavuzlar model alınabilir. Yine sığırlar ile ilgili İsviçre'deki hareket özgürlüğüne dair düzenlemeler model alınabilir. Son olarak yumurta tavukçuluğu açısından önemli bir ilerleme aşaması olarak kafes sistemi tamamen terkedilerek alternatif kafesiz sistem benimsenebilir. Bu reform çalışmasında İsviçre hukuk düzenlemeleri model alınabilir. Uzun vadeli bir hedef olarak organik tarımda benimsenen kuralların tüm hayvancılık faaliyetlerinde aranması belirlenebilir.

Çiftlik hayvanları ile ilgili bir diğer reform önerimiz hayvanların kesim zamanındaki refahının korunması ile ilgili daha ayrıntılı düzenlemelerin yapılmasıdır. Türkiye'deki hayvan hukukunda hayvanların hangi yöntemlerle kesilmesi gerektiği ile ilgili düzenlemeler yoktur. Avrupa Birliği hukukunun bu noktada da model alınabileceği akla gelebilir. Ancak bu konuda ülkemizin dini hassasiyetleri dikkate alınmalıdır. Avrupa'da kullanılan şoklama yöntemleri ülkemizde dini vecibelere aykırı olabileceğine dair kuşku yaratmıştır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türk Veterinerler Birliği bu konu ile ilgili bir çalışma başlatmalıdır. Dini kurallara uygun ve mümkün olduğunca hayvan refahını koruyan kesim yöntemleri belirlenmeli ve bu yöntemler formüle edilerek kural haline getirilmelidir. Bu sayede izlenmesi ve denetimi mümkün kurallar oluşturulabilir. Bu çalışmalarda da Avrupa Birliği hukukundan yine yararlanılabilir.

Hayvanların nakliyatı ile ilgili düzenlemeler tamamen Avrupa Birliği hukukuna paralel bir şekilde hazırlandığı için kurallarda radikal bir değişikliğe en azından şu aşamada gerek duyulmadığı kanısındayız. Ancak yürürlük tarihlerinin ertelenmemesi ve söz konusu mevzuattaki teknik imkanların ve denetim birimlerinin ilgili bakanlıklarca yürürlük tarihine kadar oluşturulması gerekmektedir.

Laboratuvar hayvanları ile ilgili düzenlemelerin önemli bir çoğunluğu Avrupa Birliği hukukuna paralel olarak hazırlanmıştır. Ancak biz Avrupa Birliği hukukunun da özellikle denetim mekanizmaları açısından zayıf olduğu düşüncesinde olduğumuz için Birleşik Krallık'taki merkezi denetim mekanizmalarının model olarak alınarak

deney prosedürlerinin söz konusu bilimsel araştırmayı veya deneyi gerçekleştirecek kurumun dışındaki bir denetim birimi tarafından onaylanması gerektiğini düşünüyoruz. Bu nedenle merkeze bağlı olacak şekilde bölge etik kurulları oluşturulmalıdır. Yine Birleşik Krallık'taki düzenlemelere ve Avrupa Birliği hukukuna paralel olarak bu kurullar söz konusu prosedürlerin 3R ilkesine uydukları gibi elde edilecek bilimsel kazanım ile hayvanların çektiği acıyı da tartmalıdır. Ayrıca kullanılan hayvanların yaşayacağı acının da bir üst limitinin olması gerekir. Bu iki kural, konu ile ilgili mevzuatın Avrupa Birliği hukukuna paralel olmadığı bölümlerdir. Bunlar da Avrupa Birliği hukukuna paralel hale getirilmelidir.

Evcil hayvanlar ve sokak hayvanları konusunda da reform çalışmalarının mevzuatı değiştirmektense onun etkin bir şekilde uygulanmasına yoğunlaşması kanaatindeyiz. Özellikle denetim birimleri konusunda il hayvan koruma kurullarının oluşumuna barolardan avukatların da dahil olması gerekmektedir¹⁶⁴. Bu şekilde barolarda etkin bir şekilde faaliyet gösteren hayvan hakları komisyonu üyeleri bu kurulların daha etkin işleyiş ve denetim faaliyetlerinde bulunmasını sağlayabilir. Sokak hayvanlarının bakımı konusunda belediyelerin bütçeleri bu ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde yapılandırılmalıdır. Hayvanları Koruma Kanununa dair başka reform önerilerinde sokak hayvanlarının toplatılıp kendi yaşam alanındansa yerleşim birimlerinden uzak büyük merkezlere götürülmesi öne sürülmektedir. Biz bu görüşü paylaşmıyoruz. Günümüz şartlarında devlet birimlerinin konuya olan yaklaşımın olumlu olmadığı göz önüne alındığında insanların gözünden uzak bir alanda hayvanların toplanıp bakılması denetim ve kontrol açısından oldukça risklidir.

Vahşi hayvanların doğada korunmasına dair kurallar yeterli düzeydedir ancak bunların etkili olabilmesi için yukarıda belirttiğimiz üzere yaptırım ve denetim mekanizmalarının güçlendirilmesi gerekir.

Avcılık ve hayvanat bahçeleri konusunda ülkemizde önemli bir ekonomik veya toplumsal baskı grubunun olmadığı kanısındayız. Bu nedenle avcılık ve hayvanat bahçeleri konusunda kategorik olarak yasaklamalar getirilebilir.

¹⁶⁴ Bu öneri 1993 yılında Prof. Dr. İsmet Sungurbey tarafından getirilmiştir. Bakınız: İsmet Sungurbey, **Hayvan Hakları, Bir insanlık kitabı**, Genişletilmiş İkinci Baskı, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993, s.111.

Son olarak tüm bu reform önerilerimiz için geçiş süreleri öngörülmalıdır. Bu sayede reformlara karşı muhalefet törpülenebilir, devlet kurumları ile ilgili sektörler bu geçiş sürelerinde gerekli yapılanmaları gerçekleştirebilir.

Kanun ve yönetmeliklerle ilgili reform önerilerimizden sonra anayasal düzeyde de reformlar akla gelebilir. Bizce hayvan hukukuna dair anayasal reformların gerçekleştirilmesi bir öncelik olmamalıdır. Anayasal korumalar sonuç itibarıyla yeni yasaları kendiliğinden kanunlaştıramaz; ancak mevcut kanunlar Anayasa Mahkemesi tarafından Anayasaya aykırılık nedeniyle iptal edilebilir. Günümüzde hayvan hukukunun ilerleme ve gelişme eğilimi ile ihtiyacı düşünüldüğünde Anayasanın bu “koruyucu” etkisi pek anlamlı değildir. Anayasa değişikliklerinin oldukça zor gerçekleştiğini de düşünürsek sınırlı zaman ve efor kaynağının bu alana yöneltilmesine gerek olmadığını düşünüyoruz. Ancak yine de Anayasa hükümlerinin özellikle hukukçular başta olmak üzere vatandaşlar nezdinde belli değer ve ideallerin oluşturulmasında pay sahibi olabileceğini söyleyebiliriz. Gelecekte yaşanabilecek hayvan hukukuna dair olumsuz gerilemeler için de Anayasal hükümler koruma işlevi görebilir. Uygun şartlar gerçekleşirse hayvan hukukuna dair anayasal düzenlemeler fayda sağlayabilir. Bu konuda Lizbon Anlaşması, Alman Anayasası ve Hindistan Anayasası model alınabilir. Düzenlemede erdem etiğinin kelime dağarcığı kullanılarak hayvanlara karşı erdemler yüceltilebilir; hayvanların korunması devletin bir değeri olarak sunulabilir.

SONUÇ

Hayvanlar birçok alanda insan hayatının bir parçasıdır. İnsanlar günümüzde hayvanları sayısız şekilde kullanmakta ve yaptığı eylemlerle onlara etki etmektedir. İnsanlarla hayvanların ilişkilerinin büyüklüğü ve derinliği ahlaki bir incelemeye değerlidir. Bu inceleme günümüz toplumlarının ahlaki eksikliklerinin ortaya çıkmasını sağlayacak ve hayvanlarla ilgili mevcut hukuk düzenlemelerine dair değerlendirmelerde bulunmamıza imkan verecektir.

İnsan toplumlarının günümüzde hayvanlara yaptığı muameleler adaletsizdir. Çiftlik hayvanları endüstriyel hayvancılık faaliyetlerinde; laboratuvar hayvanları bilimsel araştırmalarda muazzam eziyetler çekmekte ve çok kısa sürede hayatlarını kaybetmektedirler. Ev ve sokak hayvanları türlü istismarla karşı karşıya kalmaktadır. Av ve yaban hayvanları, çevresel kirlenme ve avcılık faaliyetlerinden olumsuz etkilenmektedirler. Milyarlarla ifade edilebilecek bu hayvan nüfusu rutin bir şekilde eziyete, acıya ve ölüme maruz kalmaktadır.

Çalışmamızın ilk bölümünde derinlemesine işlendiği üzere, ahlaka ve adalete aykırı olan bu durum birçok felsefeci tarafından ele alınmış ve hayvanların ahlaki durumu ile ilgili kuramlar oluşturulmuştur. Çalışmamızda işlediğimiz tüm yazarların yaptığı esas çıkarım, günümüz toplumlarının hayvanlarla olan ilişkilerini radikal bir şekilde değiştirmesi gerektiğidir. Kanımızca bu çıkarım haklıdır ve incelediğimiz tüm düşünürlerin kuramlarının önemli bir ağırlıkları vardır.

Bu yazarlardan Peter Singer, kuramında hayvanları acı ve haz hissedebilen varlıklar olarak ele almıştır. Eşitlik ilkesi varlıkların özelliklerine değil menfaatlerine

bağlıdır. Özellikler, kişilerde eşit bir şekilde bulunmadığı için eşitlik ilkesinin temelini oluşturamaz. Ahlakın önemli bir koşulu olan evrensellik gereği tüm menfaatler eşit bir şekilde ahlaki akıl yürütmeye katılmalıdır. Bunun doğal bir sonucu olarak hayvanların menfaatleri de eşit bir şekilde önemsenmelidir. Günümüzde hayvanların birçok menfaati insanların çok banal çıkarları için gözden çıkarılmaktadır. İnsanlar alternatif beslenme imkanları varken hayvanları bir besin aracı olarak kullanmakta; bu süreci gerçekleştirirken de ekonomik kazanç ve verimlilik elde etmek için hayvanların refahına dair en temel ihtiyaçlarını onlardan sakınmaktadırlar. Bilimsel araştırmalarda da elde edilen bilimsel bilginin yaratacağı fayda ile hayvanların çektiği acı arasında bir denge gözetilmemektedir. Singer'ın türçülük olarak nitelendirdiği bu yaklaşım ırkçılık ve cinsiyetçiliğe benzerdir. Kanımızca Singer'ın kuramı tutarlılık ve yalınlık açısından oldukça güçlü bir savunudur. Menfaatlere yaptığı vurgu nedeniyle özellikle hayvan refahının arttırılmasına dair reformlar için de bir temel sunmuştur.

Tom Regan, kuramında hayvanları belli düşünce ve arzuları olan, acı ve haz hissedebilen, kendisi ve geleceğe dair belli bir farkındalığı ve bilinci olan “bir hayatın özneleri” olarak ele almıştır. Regan kuramını öncelikle diğer ahlak felsefesi kuramları ile karşılaştırmış ve alternatif kuramların kusurlarını göstermiştir. Regan'a göre sözleşmecilik, Kantçılık, iyilik görüşü ve faydacılık gibi ahlak felsefesi yaklaşımları en azından belli başlı önemli konularda sezgilerimize uygunluk, tutarlılık ve tarafsızlık gibi ölçütler açısından sorunludur. Ancak “bir hayatın öznesi” olan varlıkların içkin değerini kabul eden; bunları başkalarına getirebilecekleri faydalardan bağımsız olarak ele alan ve mütekalibiyete dayanmayan bir ahlak kuramı bu kusurlardan uzak olabilir. Regan, kişilere saygı ilkesini adaletin bir koşulu olarak ileri sürer. Bu ilkenin doğal bir sonucu da kişilere zarar vermeme ilkesidir. Regan aynı zamanda ahlaki failer ile ahlaki edilgenler arasındaki ilişkiyi de inceler. Regan'a göre akıl sahibi olmak bizi ahlaki fail yapar ve ahlaki olarak eylemlerimizden bizi sorumlu kılar. Ancak akıl sahibi olmayan kişiler de belli durumlarda tıpkı ahlaki failer gibi yoksunluk ve zarar görebilmektedir. Regan bu kişileri ahlaki edilgenler olarak sınıflandırır. Ölüm, eziyet, ciddi yoksunluklar gibi durumlarda ahlaki edilgenler de ahlaki failere benzer şekilde etkilenmektedirler. Bu nedenle ahlaki edilgenlerin akıl sahibi olmaması onların ahlaki sorumluluktan çıkarır ancak ahlakın alanından ve ahlaki failerin onlara karşı olan ahlaki ilişkisinin

kapsamından çıkarmaz. Hayvanlar bu nedenle ahlaki edilgenler olarak ahlakın bir konusudur ve adalet gereği saygı ilkesinden yararlanmalıdırlar. Bunun doğal sonucu olarak hayvanlar hak sahibi varlıklardır. Hayvanların bir besin veya bilgi elde etme aracı olarak kullanılması bunlardan elde edilen veya edilebilecek faydalardan bağımsız olarak saygı ilkesini ve onların haklarını ihlal ettiği için ahlaki olarak yanlıştır. Singer'ın kuramının aksine Regan'ın kuramı daha karmaşıktır ve daha soyut öğelere dayanmaktadır. Ancak kanımızca Regan'ın kuramı felsefî açıdan derinlik, tutarlılık ve kapsam açısından en güçlü temellendirmeyi sunmuştur. Günümüzde hukuktaki uygulamaları sınırlı olsa da hayvan hukukundaki hayvan haklarının temellendirmesi Regan tarafından sağlanmıştır. Gelecekteki ilerlemeci hukuk düzenlemeleri için de hayvan hakları temellendirmesi önem kazanabilir.

Rosalind Hursthouse, konuya erdem etiği açısından yaklaşmıştır. Erdem etiği hayvanlara belli bir ahlaki statü tanınması metodunu gereksiz ve sorunlu bulur. Buna göre hayvanların belli birkaç özelliği ele alınarak bir gruba dahil edilmesinden farklı hayvanların farklı özelliklerinin tamamı değerlendirmeye katılmalı ve ahlaki akıl yürütmeye çoğulcu ve ucu açık bir yaklaşım benimsemelidir. Erdem etiği, yaşamaya değer bir hayatın ne olduğunu ve buna nasıl ulaşılabileceğini araştırır. Hursthouse, yeni-Aristotelesçi bir yaklaşım benimseyerek Aristoteles'in kullandığı kavramları erdem etiği kuramında ele almıştır. Erdem etiği yaklaşımına göre iyi, anlamlı, yaşamaya değer bir hayat *eudaimonia*'dır. Erdemler ise insanın biyolojik ve psikolojik doğası gereği *eudaimonia*'ya ulaşmak için ihtiyaç duyduğu karakter özellikleridir. Her erdem, doğru şeyin yapılmasını öngördüğünden *phronesis* veya pratik bilgelik gerektirir. Bu, pratik sorunlar hakkında doğru bir şekilde akıl yürütme kabiliyetidir. Erdem etiği sadece erdemlerin kişinin iç dünyasındaki etkileri ile ilgilenmez; aynı zamanda kişilerin eylemlerini de değerlendirir. Hursthouse'a göre *eudaimonia*'ya ulaşmak isteyen bir kişi erdemlere sahip olmalı ve bir karakter özelliği olan erdemler hayvanlarla olan ilişkilerimizde de kendini göstermelidir. Hursthouse hayvanlarla olan ilişkilerimiz bağlamında dürüstlük, sorumluluk, merhamet, ölçülülük, saygılılık, özgecilik, sevgi gibi erdemlerin bu konu ile ilgili olduğunu ve hayvanlarla ilgili eylemlerimizi de dürüst, sorumlu, merhametli, ölçülü, saygılı, özgecil ve sevgi sahibi bir kişinin karakteristik olarak yapacağı şekilde biçimlendirmemiz gerektiğini savunur. Erdemli bir kişi pratik

bilgelikle somut olaylara yaklaşmalı ve erdemli olan şeyi doğru zamanda doğru miktarda doğru kişiye yapmalıdır. Bu noktada olayların bağlamsal özellikleri değerlendirilmeli ve buna uygun çözümler geliştirilmelidir. Günümüz toplumlarında insanların hayvanlara yaptığı muameleler erdemli olarak nitelenemez ve radikal bir şekilde değişmelidir. Kanımızca Hursthouse'un kuramı fazlasıyla sezgilere dayandığı için incelediğimiz diğer temellendirmelere göre daha zayıftır. Ancak ahlaki statü kavramının ötesinde analizlere açık olması, bağlamsallığı değerlendirmeye alması açısından bu yaklaşımın oldukça değerli ve faydalı olduğu düşüncesindeyiz. Bu yaklaşımın pratik niteliği özellikle hukukta yapılabilecek reformların ilkelerinin belirlenmesinde ve hayvanların özel durumlarının ele alınması noktasında işlevseldir.

Bu incelenen yazarlara yöneltilen eleştirilerin güçlü bir şekilde çürütüldüğü görüşüdeyiz. Her ne kadar bu kuramların kendi içlerinde kendi yapıları ile ilgili belli sorunlar ve karmaşıklıklar mevcut olsa da hayvanlarla ilgili çıkarımlar konusunda yöneltilen olumsuz eleştirilerin ağırlığı bunlarla karşılaştırıldığında hafif kalmaktadır. Eleştirilerin önemli bir kısmı ya hayvanların insanlara sağladığı veya sağlayabileceği faydalar konusunda gerçekçi olmayan abartmalar içermekte ya da kendi içlerinde büyük tutarsızlıklar barındırmaktadır. Günümüz toplumlarındaki insanmerkezci ve türücü yaklaşım düşünsel düzlemde de mevcuttur ancak incelediğimiz yazarların bu argümanları düşünsel düzlemde etkisiz hale getirdiği kanaatindeyiz.

Çalışmamızın buraya kadar olan kısmı amaçlarımızdan ilki olan hayvan refahı ve hayvan hakları kavramını felsefi olarak temellendirilmesinin gerçekleştirildiği kanaatindeyiz. Felsefi kuramda hayvan refahının ve hayvan haklarının çeşitli yaklaşımlarla temellendirilmesinin hukuk metinlerinin değerlendirilmesi, yorumlanması ve yenilerinin oluşturulmasında önemli bir işlevi vardır. Birinci bölümde yapılan analizler ikinci bölümün konusu olan hukukla da bağlantılıdır.

Çalışmamızın ikinci bölümünde hayvan refahının ve hayvan haklarının pozitif hukuktaki görünümü olan hayvan hukuku incelenmiştir. Karşılaştırmalı hukukta ve Türkiye'deki hayvan hukuku incelenmiş ve değerlendirilmiş; Türkiye için reform önerileri sunulmuştur.

Karşılaştırmalı hukuk alt başlığında çalışmamızın amaçları doğrultusunda ve araştırma araçları imkan verdiği ölçüde çeşitli ülke ve hukuk sistemlerindeki hayvan hukuku incelenmiştir. Günümüzde hayvan hukuku, çalışmamızda incelediğimiz felsefi kuramdaki çıkarımların oldukça uzağındadır. Genellikle insan merkezci ve türcü bir niteliktedir. Düzenlemeler hayvan haklarını korumaktan ziyade sınırlı olarak hayvan refahını arttırmaya yöneliktir. Ancak yine de hayvan hukuku en azından belli hukuk düzenlerinde belli bir noktaya gelmiş ve gelecekteki ilerlemeler için bir örnek oluşturmuştur. Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Fransa, Almanya, İsveç, İsviçre, Avustralya, Yeni Zelanda, Japonya gibi gelişmiş birçok ülke hayvan hukuku alanında birçok ilerleme kaydetmiştir. Çiftlik hayvanlarının refahı konusunda birçok asgari koşullar ve kurallar oluşturulmuş; bunların kontrol edilmesi ve teknik düzeneklerin oluşturulması için birçok denetim ve yaptırım mekanizmaları oluşturulmuştur. Laboratuvar hayvanlarının kullanılmasında 3R ilkesi benimsenmiştir. Bu ilke doğrultusunda deney ve araştırma prosedürlerinin mümkün olduğunca hayvan kullanılmayan yöntemlerle ikame edilmesi, mümkün olduğunca az hayvan kullanılması ve kullanılan hayvanların mümkün olduğunca az acı çekecekleri şekilde düzenlenmesi kurala bağlanmıştır. Yerel ve merkezi etik kurullar bu kuralın uygulanması ile deney ve araştırma prosedürlerinin değerlendirilmesi için denetim birimleri olarak oluşturulmuştur. Yüksek primatlar gibi insana türsel özellikler açısından daha yakın olan hayvanların deney ve araştırmalarda kullanılması daha zor koşullara bağlanmış; bazı ülkeler bunların kullanılmasını kategorik yasaklar ile önlemiştir. Ev hayvanlarının uygun bakım koşullarının sağlanması için hayvan sahipleri yükümlü kılınmış; sokak hayvanlarının refahı ve kontrolü için çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. Av ve yaban hayvanlarının korunması için ulusal mevzuat oluşturulduğu gibi uluslararası hukuk metinleriyle de işbirliği sağlanmaya gayret edilmiştir. Tüm bu düzenlemeler caydırıcılık gücü yüksek yaptırımlarla yürütülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ise gelişmiş bir ülke olmasına rağmen ülkedeki ekonomik ve mesleki baskı gruplarının direnci nedeniyle hayvan hukuku açısından oldukça geri bir noktadadır. Hindistan, Çin Halk Cumhuriyeti, Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeler de belli düzenlemeler yapmakta hayvan hukukunu kendi devlet ve hukuk düzenlerinin bir parçası haline getirmektedirler. Yaptıkları reformlar özellikle bu ülkelerin nüfusu ve ekonomik büyüklüğü göz önüne alınınca

büyük önem arz etmektedir. Ancak bu ülkelerin ekonomik ve toplumsal gelişme amaçları çerçevesinde başka ajandalara daha fazla önem vermesi hayvan hukukunun gelişmesini yavaşlatmaktadır. Devlet mekanizmalarındaki denetim ve kontrol eksiklikleri ile yaptırımların zayıf olması da mevcut hayvan hukukunun gerektiği gibi uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

Türkiye'deki hayvan hukuku da karşılaştırmalı hayvan hukukundaki genel özellikleri taşımaktadır. Genel anlamda insan merkezci ve türücü niteliktedir; düzenlemelerin ağırlıklı bir çoğunluğu hayvan haklarını korumaktan ziyade hayvan refahını bir miktar arttırmaya yöneliktir. Bununla beraber Türkiye'deki hayvan hukukunun özellikle son dönemdeki gelişmeler ile belli bir noktaya gelmiş olduğunu söyleyebiliriz. Çiftlik hayvanlarının refahına dair asgari şartların belirlenmesi, laboratuvar hayvanlarının kullanılmasında 3R ilkesinin benimsenmesi önemli ilerlemelerdir. Ev ve sokak hayvanları ile av ve yaban hayvanlarının korunması ile ilgili de kalın bir mevzuat mevcuttur. Ancak bu kuralların uygulanması noktasında yaptırımlar oldukça zayıftır. Etkin denetim birimleri eksiktir. İlgili meslek ve üretici grupları ile işbirliği de tam gelişmemiştir.

Bu noktaya kadar çalışmamızın ikinci amacı olan hayvan refahı ve hayvan haklarının pozitif hukuktaki yansıması olan hayvan hukukunun sunumunun gerçekleştirildiği kanaatindeyiz. Araştırmamız kaçınılmaz olarak kaynak ve erişim imkanları ile sınırlanmıştır; ancak konu ile ilgili yeterli bir genel bakış sağladığımızı düşünüyoruz.

Çalışmamızın son alt başlığında reform önerilerimiz işlenmiştir. Reform önerilerimizin en başında yaptırım ve denetimlerin güçlendirilmesi yer almaktadır. Bu denetim ve yaptırımları uygulayacak idari personel ve meslek sahibi kişilerin etik konular hakkında bilinçlendirilmesi de çok önemlidir. Çiftlik hayvanların refahına ilişkin olarak farklı hayvan türlerine dair özel düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Hayvanların kesim teknikleri ile ilgili düzenlemeler oluşturulmalıdır. Uzun vadede hali hazırda organik tarımda benimsenen hayvan refahı kuralları tüm hayvancılık faaliyetlerinde benimsenebilir. Laboratuvar hayvanları konusunda merkezi etik

kurullarının yetki alanlarının arttırılması gerekir. Etik kurulları 3R ilkesini uyguladıkları gibi aynı zamanda söz konusu bilimsel araştırma veya deney sayesinde ortaya çıkacak bilimsel bilgiden elde edilecek fayda ile kullanılan hayvanın çektiği acıyı tartmalıdır. Evcil hayvanlar konusunda il hayvan koruma kurullarının oluşumuna barolardan avukatların da dahil olması gerekmektedir. Sokak hayvanlarının bakımı konusunda belediyelerin bütçeleri bu ihtiyaçlara cevap verecek ölçüde yapılandırılmalıdır. Av ve yaban hayvanları konusunda kategorik yasaklar uygulanabilir. Hayvanat bahçeleri ve avlaklar belli bir geçiş süresi sağlanarak kapatılabilir. Bu reform önerisiyle de çalışmamızın en son amacı olan Türkiye’de hayvan hukukuna dair somut değişiklik önerilerini sunmuş oluyoruz.

Çalışmamız hayvan refahı, hayvan hakları ve hayvan hukukuna genel bir bakış sağlamaktadır. Bu şekilde bu konu ile ilgili ana fikir ve olgular sunulmuştur. Ancak tabii ki çalışmamızın eksik bıraktığı konular vardır. Hayvan refahı ve hayvan haklarına dair ilk bölümümüzde belirttiğimiz üzere başka birçok düşünürün kuramları incelenmemiştir. Karşılaştırmalı hukukta birçok ülkenin hayvan hukuku düzenlemeleri kaynak ve kapsam sınırlamaları nedeniyle sunulamamış veya sunulan mevzuatın da detayları gösterilmemiştir. Türkiye’deki mevzuat da tüm ayrıntıları ile verilmemiştir. Reform önerilerinin ilkeleri, konu başlıkları, değiştireceği kurallar ve modeller belirtilse de kendi başına bir kanun tasarısı veya kanun teklifi olabilecek detaylı bir reform önerisi metni sağlanmamıştır. Konunun sosyolojik olarak incelenmesine de girililmemiştir. Ancak tüm bu eksikliklerin de tamamlanmaya çalışılması bu çalışmanın uzunluğunu ve kapsamını yalınlıktan uzak bir noktaya taşıyacaktı. Özellikle ülkemizde bu konudaki akademik çalışmaların az olmasından dolayı çalışmamızda mümkün olduğunca konunun temsil ettiği büyük resmi sunmayı; tüm detayları ile konuyu ele almamayı tercih ettik. Bu çalışmanın eksiklikleri başka çalışmaların ve araştırmaların konusu olabilir ve bunlar da konuya önemli katkılar sağlayabilirler. Bu çalışma da daha sonraki çalışmaların yararlanarak başka konulara yoğunlaşmasına imkan veren bir kaynak olabilir.

Tüm bu açıklamalar ile çalışmamızın başta belirlediğimiz amaçları makul oranda gerçekleştirmesi sonucunda bu eserin ülkemizdeki hayvanların özgürleşmesine

akademik, toplumsal ve hukuki düzeyde mütevazî bir katkıda bulunacağını ümit ediyoruz.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

Aydın, Mehmet Sabir, **Siyasi ve Hukuki Olarak Avrupa Birliği**, Ankara: Asil Yayın, 2008.

DeGrazia, David, **Animal Rights: A Very Short Introduction**, Oxford: Oxford Press, 2002.

Francione, Gary L., **Rain without Thunder: The Ideology of the Animal Rights Movement**, Philadelphia: Temple University Press, 1996.

Guither, Harold D., **Animal Rights: History and Scope of a Radical Social Movement**, Carbondale: Southern Illinois Press, 1998.

Hursthouse, Rosalind, **Beginning Lives**, Oxford; New York: Blackwell, 1987.

Hursthouse, Rosalind, **Ethics, Humans and Other Animals**, Londra; New York: Routledge, 2000.

Hursthouse, Rosalind, **On Virtue Ethics**, Oxford: Oxford University Press, 2001.

Kant, Immanuel, **Lectures on Ethics**, Ed. Peter Heath, J. B. Schneewind, Çev. Peter Heath, Cambridge: Cambridge University Press, 1997.

LaFollette, Hugh - Shanks, Niall, **Brute Science: Dilemmas of Animal Experimentation**, Londra; New York: Routledge, 1996.

Regan, Tom, **Animal Rights Human Wrongs: An Introduction to Moral Philosophy**, Maryland: Rowman&Littlefield Publishers, 2003.

Regan, Tom, **The Case For Animal Rights**, Kaliforniya: University of California Press, 1985.

Scruton, Roger, **Animal Rights and Wrongs**, Demos, 2006.

Singer, Peter - Mason, Jim, **The Ethics of What We Eat**, Rodale, 2006.

Singer, Peter, **Comment Vivre avec les Animaux**, Çev. Jacqueline Sergent, Les Empecheurs de penser en rond, 2004.

Singer, Peter, **Hayvan Özgürleşmesi**, Çev. Hayrullah Doğan, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2005.

Singer, Peter, **How Are We To Live?**, Oxford: Oxford University Press, 1997.

Singer, Peter, **L'Egalite Animale: Expliquée aux Humain-es**, Çev. David Olivier, Tahin Party, 2002.

Singer, Peter, **Practical Ethics**, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press, 1993.

Singer, Peter, **Rethinking Life And Death**, New York: St Martin's Griffin, 1994.

Singer, Peter, **The Life You Can Save: How To Do Your Part To End World Poverty**, New York: Random House, 2010.

Singer, Peter, **Writings on an Ethical Life**, New York: The Ecco Press, 2000.

Sungurbey, İsmet, **Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı**, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Basımevi, 1993.

Sungurbey, İsmet, **Hayvan Hakları: Bir İnsanlık Kitabı, Novella Anılarla**, İstanbul: Kent Baskı, 1999.

Türkbağ, Ahmet Ulvi, **Kanıtlanamayanı Kanıtlamak: Ronald Dworkin'in Hukuk Kuramı**, İstanbul: Derin, 2010.

Wacks, Raymond, **Hukuk Felsefesine Kısa Bir Giriş**, Çev. Engin Arıkan, İstanbul: Tekin, 2013.

Wagman, Bruce A. - Liebman, Matthew, **A Worldview of Animal Law**, North Carolina: Carolina Academic Press, 2011.

MAKALELER

Ali, Raoutsi Hadj Eddine Sari, "İslam", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 145-152.

Armutak, Altan, "İslam Dini Kutsal Kitabında Hayvan Hakları", **İstanbul Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi**, Sayı 34 (1), 2008, s. 57-66.

Ausems, Egbert, "The Council of Europe and Animal Welfare", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 233-255.

Cavalieri, Paola - Singer, Peter, "Great Ape Project – And Beyond", **The Great Ape Project: Equality Beyond Humanity**, Ed. Paola Cavalieri, Peter Singer, New York: St. Martin's Griffin, 1994, s. 304-312.

Cohen, Carl, "Reply to Tom Regan", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, 2003, Londra: Routledge, s. 25-30.

Cohen, Carl, "The Case for the Use of Animals in Biomedical Research", **New England Journal of Medicine**, Issue 315, (October, 1986), s. 865-870.

Ekesbo, Ingvar, "The Swedish Approach", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 185-199.

Fox, Michael, "Animal Liberation: A Critique", **Ethics**, Volume 88, Issue 2, (January, 1978), s. 106-118.

Fox, Michael, "Animal Suffering and Rights: A Reply to Singer and Regan", **Ethics**, Volume 88, Issue 2, (January, 1978), s. 134-138.

Frey, R. G., "Organs for Transplant: Animals, Moral Standing, and One View of the Ethics of Xenotransplantation", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge 2003, s. 359-368.

Frey, R. G., "The Case Against Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 115-119.

Frey, R. G., "Why Animals Lack Beliefs and Desires", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 39-43.

Hursthouse, Rosalind, "Neo- Aristotelianism", **Philosophy: Basic Readings**, Ed. Nigel Warburton, Londra; New York: Routledge, 1999, s. 124-138.

Hursthouse, Rosalind, "A False Doctrine of the Mean", **Proceedings of the Aristotelian Society**, New Series, Volume 81, (1980 - 1981), s. 57-72

Hursthouse, Rosalind, "Acting and Feeling in Character: Nicomachean Ethics 3.i.", **Phronesis**, Volume 29, (No 3, 1984), s. 252-266.

Hursthouse, Rosalind, "Applying Virtue Ethics to Our Treatment of the Other Animals", **The Practice of Virtue: Classic and Contemporary Readings in Virtue Ethics**, Ed. Jennifer Welchman, Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2006, s. 136-156.

Hursthouse, Rosalind, "Environmental Virtue Ethics", **Working Virtue: Virtue Ethics and Contemporary Moral Problems**, Ed. Rebecca L. Walker, Philip J. Ivanhoe, Oxford: Oxford University Press, 2007, s. 155-173.

Hursthouse, Rosalind, "Normative Virtue Ethics", **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 406-414.

Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and Human Nature", **Hume Studies**, Volume XXV, Number 1 and 2 (April/November, 1999), s. 67-82.

Hursthouse, Rosalind, "Virtue Ethics and the Treatment of Animals", **The Oxford Handbook of Animal Ethics**, Ed. Tom L. Beauchamp, R. G. Frey, Oxford: Oxford University Press, 2011, s. 119-143.

Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory and Abortion", **Philosophical Problems: An Annotated Anthology**, Ed. Laurence Bonjour, Ann Baker, New York: Pearson Longman, 2008, s. 414-420.

Hursthouse, Rosalind, "Virtue Theory", **Ethics in Practice**, Third Edition, Ed. Hugh LaFollette, Malden: Blackwell, 2007, s. 45-57.

Kant, Immanuel, "Duties in Regard to Animals", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 23-25.

Klotzko, Arlene Judith - Singer, Peter, "Learning From Henry Spira", **Cambridge Quarterly Healthcare Ethics**, Issue 8, (1990), s. 3-5.

Melik, Nathalie, "France and Animal Rights Issues", **Animal Welfare**, Ed. Council of Europe Publishing, Council of Europe Publishing, 2006, s. 219-233.

Posner, Richard, "Animal Rights: Legal, Philosophical, and Pragmatic Perspectives", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 51-78.

Regan, Tom, "Animal Experimentation: First Thoughts" **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 61-75.

Regan, Tom, "Animals and the Law: The Need for Reform", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 148-165.

Regan, Tom, "Fox's Critique of Animal Liberation" , **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 126-133.

Regan, Tom, "Introduction", **Matters of Life and Death: New Introductory Essays in Moral Philosophy**, Ed. Tom Regan, New York: McGraw-Hill, 1933, s. 1-3.

Regan, Tom, "The Case For Animal Rights", **Animal Rights and Human Obligations**, Ed. Tom Regan, Peter Singer, New Jersey: Prentice Hall, 1989, s. 105-115.

Regan, Tom, "The Moral Basis of Vegetarianism", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 1-40.

Regan, Tom, "Utilitarianism, Vegetarianism, and Animal Rights", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 40-61.

Regan, Tom, "Why Whaling is Wrong", **All that Dwell Therein: Essays on Animal Rights and Environmental Ethics**, Kaliforniya: University of California Press, 1982, s. 102-113.

Singer, Peter, "All Animals Are Equal", **Applied Ethics**, Ed. Peter Singer, Oxford: Oxford University Press, 1986, s. 215-229.

Singer, Peter, "Ethics Beyond Species and Beyond Instincts: A Response To Richard Posner", **Animal Rights: Current Debates and New Directions**, Ed. Cass R. Sunstein, Martha C. Nussbaum, Oxford: Oxford University Press, 2004, s. 78-93.

Singer, Peter, "Ethics", **Examined Life: Excursions With Contemporary Thinkers**, Ed. Astra Taylor, New York: New Press, 2009, s. 61-87.

Singer, Peter, "Fable of the Fox and Unliberated Animals", **Ethics**, Volume 88, Issue 2 (January, 1978), s. 119-125.

Singer, Peter, "Introduction", **In Defence of Animals The Second Wave**, Ed. Peter Singer, Blackwell, 2005, s. 1-13.

Singer, Peter, "Killing", **The Oxford Companion to Philosophy**, Ed. Ted Honderich, Oxford: Oxford University Press, 1995, s. 445-446.

Singer, Peter, "Prologue: Ethics and the New Animal Liberation Movement", **In Defence of Animals**, Ed. Peter Singer, Basil Blackwell, 1985, s. 1-13.

Singer, Peter, "Right for Chimps", *The Guardian*, 29 Temmuz 1999.

Singer, Peter, "Ten Ways to Make a Difference", **The Animal Ethics Reader**, Ed. Susan J. Armstrong, Richard G. Botzler, Londra: Routledge, 2003, s. 576-582.

Singer, Peter, "Utilitarianism and Vegetarianism", **Philosophy and Public Affairs**, Volume 9, Issue 4 (Summer 4, 1980), s. 325-337.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

<http://altweb.jhsph.edu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://codes.droit.org/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://conventions.coe.int/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://ec.europa.eu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://eur-lex.europa.eu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://extranet.agricultura.gov.br/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://grants.nih.gov/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://history.nih.gov/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://iea.uoregon.edu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://iwc.int/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://lawmin.nic.in/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://tomregan.info/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.admin.ch/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.alive-net.net/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.animalrightshistory.org/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.aphis.usda.gov/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.cites.org/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.cwrl.utexas.edu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.djurensratt.se/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.env.go.jp/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.fact-index.com/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.gesetze-im-internet.de/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.government.se/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.gpo.gov/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.icj-cij.org/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.legifrance.gouv.fr/>(Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.legislation.gov.uk/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.legislation.govt.nz/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.mevzuat.gov.tr/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.mpba.mp.br/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.nhmrc.gov.au/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.planalto.gov.br/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.princeton.edu/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.uhdigm.adalet.gov.tr/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.unil.ch/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<http://www.wto.org/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<https://www.gov.uk/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

<https://www.parliament.qld.gov.au/> (Erişim tarihi: 16.6.2014)

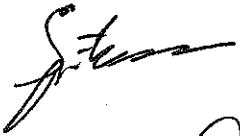

ÖZGEÇMİŞ

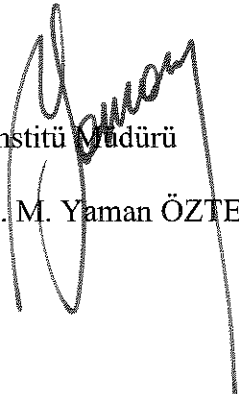
1986 yılında İstanbul'da doğdum. 2006 yılında Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra, aynı yıl girdiğim Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden 2011 yılında mezun oldum. 2011 yılında Galatasaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans öğrenimime başladım. Aynı zamanda 2012 yılından bu yana Türk-Alman Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Anabilim Dalı'nda araştırma görevlisi olarak çalışmaktayım.

TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Galatasaray Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı Soyadı : Engin Arıkan
Tez Başlığı : Hayvan Refahı, Hayvan Hakları, Hayvan Hukuku
Savunma Tarihi : 22.7.2014
Danışmanı : Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	İmza
Prof. Dr. Ahmet Ulvi TÜRKBAĞ	
Yard. Doç. Dr. Serkan GÖLBAŞI	
Yard. Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN	

Enstitü Müdürü
Prof. Dr. M. Yaman ÖZTEK